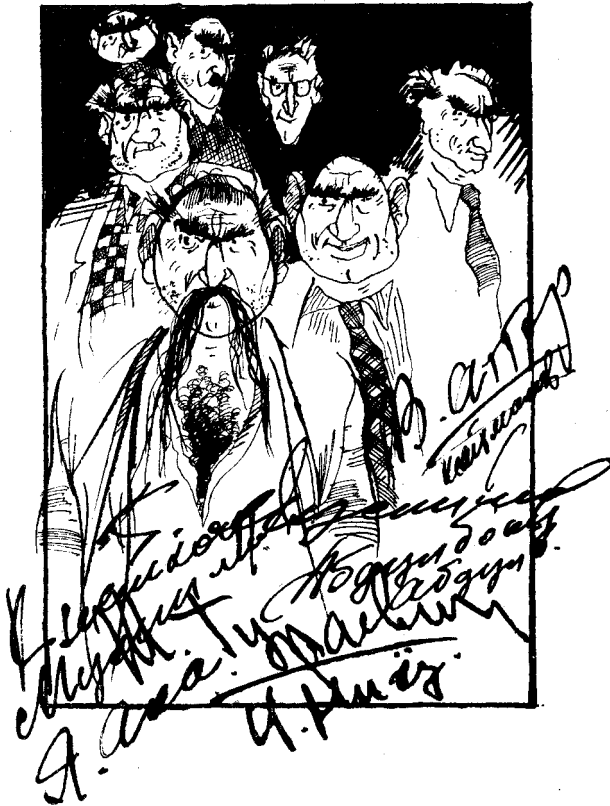

Неъмат Аминов

ЕЛҒОНЧИ ФАРИШТАЛАР ЕХУД ЕЛВИЗАКФЕЪЛУ
СУВАРАҚМИЖОЗ БАШИРЖОН ЗАЙНИШЕВ
ҲАЕТИДАН ҚУШ ҚИССА

ТОШКЕНТ

Гафур Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1987

Уз2
А 59

Қайта нашри

Аминов, Неъмат.

Қаҳқаҳа: Қиссалар ва ҳикоялар. — Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987. — 352б.

Таниқли ёзувчи Неъмат Аминовнинг ушбу тўпламига «Елвизак» бидан «Суварак» киссаси ҳамда шу пайтга қадар нашр қилинган китобларидан энг сара ҳикоялар киритилди.

Аминов, Неъмат. Хохот: Повести и рассказы.

Уз2

4702570200 — 154
А ————— 11—87
М 352 (04) — 87

ХАЖВИЁТГА САДОҚАТ

Қўлингиздаги китоб муаллифи Неъмат Аминов билан 1971 йилнинг бошида танишган эдим. Орадан ўн беш йил ўтиб, унинг ҳақидаги мақолани шу хотирадан бошлаётган эканман, бунинг боиси бор, албатта. Ушанда бир юмуш билан Гиждувонга йўлим тушиб қолган эди. Бухорога бориб, меҳмонхонага жойлашгач, эски қадрдоним — истеъдодли шоир Тошпўлат Ҳамидга қўнғироқ қилиб, менга ҳамроҳ бўлишини сўрадим. Тошпўлат Ҳамид дарров кўнди. Эртасига каллаи сахарлаб уст-ма-уст чалинган машина сигналидан уйғониб кетдим: одатдагидек Тошпўлат ваъдасига ортиғи билан вафо қилган эди... Машинада ўрта бўйли, миқти гавдали, қорамағиз, истараси иссиқ бир йигит ҳам бор экан. Саватдек жингалак сочлари унинг бошини гавдасига нисбатан каттарок кўрсатиб турарди.

Танишинг, — деди Тошпўлат. — Умидли ёшларимиздан: Неъмат Аминов!

Бу ном менга таниш эди — беш-олти йил аввал Абдулла Қаҳҳор газетада бошлаган бир ҳикояга диққатимни жалб этиб: — «Ўқидингизми? — деб сўраган эди.

Анча пишик. Тили бурро. Бўладиган бола кўринади».

Ҳикояни ўқиб чиқдим — маъқул бўлди. Ҳикоя остига «Неъмат Аминов» деб имзо чекилганди. Шундан кейин «бўладиган бола»нинг асарларини кузата бошладим. Кўп ўтмай, унинг «Икки пуллик обрў», «Қирк учинчи почча» китоблари босилиб чиқди. Адабий гурунгларида, Езувчилар союзидаги йиғинларида, танкидий мақолаларида бот-бот унинг номи тилга тушиб қолди. Хуллас, мен ҳали Неъматнинг ўзини танимай туриб, ижоди билан тузуккина танишган ва шунга кўра, бу ёш қаламкашни хийла дуруст биламан, деб юрардим. Йўқ, ундай эмас экан. Гиждувон сафарида Неъматни янгитдан ўзим учун кашф қилдим, десам бўлади. Аввалига сўхбатимиз унча қовушавермади. Менинг узук-юлук саволларимга Неъмат тортиниб, кимсукумлик билан жавоб бериб борди. Шундай бўлса-да, унинг жавобларидан анча нарса билан олдим: У 1937 йилда Ромитон районидаги Питмон қишлоғида, темирчи уста оиласида туғилган, 1959 йилда Бухоро пединститутининг тарих-филология факультетини битириб, журналист сифатида меҳнат фаолиятини бошлаган экан. 1960 — 1961 йилларда армияда хизмат қилган. 1965 йилда эса КПСС сафига киришти. Анчадан бери область радиосида мухбир, адабий ходим, бўлим бошлиғи бўлиб ишлаётган экан. Унинг оилавий ҳаётию ижодий режалари тўғрисида суриштирмоқчи бўлиб, энди оғиз жуфтлаган эдим, Тошпўлат бизнинг интервью-намо гапларимиздан зерикди шекилли, латифа бошлаб юборди. У жуда латифага уста эди. Билмаган латифаси йўқ эди, зарур бўлиб қолганда эса, ўзи ҳам тўқиб юбораверарди. Алмисокдан қолган эски латифаларни шу қадар дўндириб айтардики, завқланиб кулаверганингиздан кўзларингиздан ёш чиқиб кетарди. Тошпўлатдан кейин навбат Неъматга ўтди. Буни қарангки, Неъмат латифагўйликда Тошпўлат Ҳамиддан устамонроқ экан. Неъмат латифагўйгина эмас, умуман, оғзаки

хикояга зўр экан. Баайни Ираклий Андронниковнинг ўзи! Қизиғи шундаки, у ҳамма-миз яхши биладиган воқеаларни хикоя қилар ва унинг талқинида бу воқеалар бағоят кулгули эшитилар эди. У кимларнингдир гап оҳангини, юз ифодаларини, кўл ҳаракатларини шу қадар боқлар эдики, беихтиёр ўша одамнинг қиёфаси бир зумда кўз ўнгинида жонланарди-қоларди. Унинг оғзаки хикоялари ёрқин деталларга, характерли чизгиларга жуда бой эди. Буларни кўриш учун алоҳида ўтқир нигоҳ керак эди. Бундан ташқари, Неъматнинг сўзга чечанлиги, ташбеҳларга усталлиги, Бухоро шеvasининг нафис оҳанглари, бетакрор жилоларини яхши билиши, теша тегмаган халқ ибораларидан моҳирона фойдаланиши ҳам бу хикояларга ажиб бир тароват бахш этарди. Хуллас, унинг латифагўйлиги ҳам, оғзаки хикоялари ҳам Неъматнинг ижодда ўн гулидан ҳали бир гули очилмаганидан, ёзувчи сифатида анчагина ички имкониятларга эгалигидан далолат берарди. Кейинчалик, чиндан ҳам, бу умидлар тўла рўёбга чиқди. 1973 йилда Тошкентга «Муштум» редакция-сига ишга таклиф қилинди. Неъмат роса ўн уч йил шу редакция бағрида самарали меҳнат қилди. «Муштум» редакцияси унинг ёзувчи сифатида балоғатга етишида, ғоявий жиҳатдан чиникишида катта роль ўйнади. Ўтган йиллар мобайнида Неъмат халқ ҳаётини пухта ўрганди, адабий ижоднинг моҳияти ва максадларини чуқур англаб етди.

Сўнгги ўн беш йил ичида Неъмат Аминовнинг тўртта хикоялар тўплами босмадан чиқди. Булар: «Лабиховуз хандалари», «Жигари тўкилди», «Тилло табас-сумлар», «Чинорлар кўшиғи»дир. 1976 йилда у «Елвизак» қиссасини эълон қилди. Орадан саккиз йил ўтгач, муаллиф «Елвизак»нинг ёнига иккинчи қисса — «Суварак» ни кўшиб, «Елғончи фаришталар» номи билан чоп этдирди. Неъматнинг хикоялари ва қиссалари адабий ҳаётда исиз, таъсирсиз ўтиб кетгани йўқ — улар адабий танқидда жиддий баҳсларга сабаб бўлди, кўпгина китобхонлар муаллифга талай мактублар йўллаб, унинг асарларида қаламга олинган воқеалар ҳаётий эканини, яратган қаҳрамонлари ҳам мавжуд ҳаётдан олинган одамлар эканини таъкидлашди. Китобхон юракдаги дардларини Неъмат Аминов билан ўртоқлашиб, муҳим муам-молар бўйича маслаҳатлашадиган бўлиб қолди.

Неъмат Аминовнинг кўпчилик асарлари юсак ғоявий-бадний фазилатларга эга. Шунинг учун ҳам улар бир қатор қардош республикаларда ҳам китобхонларнинг эътиборини қозонди. Унинг хикоялари рус, украин, белорус, тожик, қозок, туркман, қолмиқ тилларига таржима қилинган. Бундан ташқари немис, поляк, чех, румин бол-гар, мўғул тилларида ҳам унинг айрим асарлари босилган. Шундай қилиб, қараб-сизки, яқиндагина адабиётга «бўладиган бола», «умидли истеъдод эгаси» сифатида кириб келган Неъмат Аминов муттасил ўз устида ишлагани, тинмай ўқиб-ўрган-гани туфайли бугун адабиётимизнинг таниқли намояндаларидан бирига айланди. Кечагина у Абдулла Қодирийни устоз билиб, ундан маҳорат сирларини ўрганган эди. Кечагина у Гафур Ғулом ва Абдулла Қаҳҳорлар мактабининг иқтидорли шогирди эди, бугун эса ўзи теvarагига бир талай шогирдларни йиғиб олиб, уларга ҳажвиёт сирларидан сабоқ бермоқда. Хуллас, бугунги адабиётимизда Неъмат Аминов-нинг ўз ўрни бор. У Саид Аҳмад, Худойберди Тўхтабоев, Фарҳод Мусажонов, Саъ-дулла Сиёев каби қаламкаш биродарлари билан бирга ўзбек прозасининг ривожига салмоқли ҳисса қўшмоқда.

Неъмат Аминовнинг адабиёт даргоҳига қадам қўйганига чорак аср бўлди. Шу йиллар мобайнида унинг ижодида алоҳида бир фазилат шаклланиб, рўйирист на-моён бўлдики, буни ҳажвиётга садоқат деб аташ мумкин. Буни таъкидлаётганим-нинг сабаби бор: ҳажвиёт шундай соҳаки, унга узок йиллар давомида содиқ қолиш —

Ўзига хос фидойилик билан баробар. Бундай садоқат ёзувчидан кучли бардошни, сабр-тоқатни, жасоратни талаб қилади. Хўш, бунинг сабаблари нимада? Аввало ҳажвчи бўлиш учун алоҳида истеъдодга эга бўлмоқ керак. Ҳажвчилик истеъдоди эса жуда ноёб истеъдод. У ёзувчилик истеъдодидан ҳам ноёброқ. Ҳажвчи бўлиш учун инсон характерини гавдалантириб, ҳаёт зиддиятларини бадий талқин этишнинг ўзи кифоя қилмайди. Ҳажвчи ҳодисалар замиридаги кулгини топа билиши ва айни чоқда кулги замиридаги одамларга ибрат бўладиган салмоқли маънони чиқара билиши керак. Ҳаётда кўпинча одамларнинг жиддий хатти-ҳаракатлари, гап-сўзлари, қилмиш-қидирмишлари тагида ҳам муайян юмор, бирон кулгилу жиҳат бўлиши мумкин. Оддий кўз билан қараганда, бу юмор кўрина қолмайди. Уни илгаш ва қозога тушириш учун ҳам алоҳида нигоҳ ва айрича қобилият зарур. Ҳажвчи кулгини пайқаш билан чекланмай, уни асарда қайта яратиши, янгидан жонлантириб бериши ҳам керак. Ҳажвчининг асарини ўқиган китобхон муайян иллатлар ҳақида ахборот олиш билан бирга, қалбида уларга қарши оташин нафрат туйғусини ҳис қилиши, улар устидан қаҳ-қаҳ уриб кулиши дозим. Китобхонни қулдириш эса ҳеч қачон осон бўлган эмас. Бу — масаланинг бир жиҳати. Иккинчи жиҳати шундаки, ҳажвиёт жамият ҳаётида жуда катта аҳамиятга эга бўлса-да, танқид келажакнинг меваси, деб ҳисобланса-да, танқид қилинганлар, ҳажв тиги остига олинганлар асло танқидни хуш кўрмайдилар. Боз устига уларнинг аксарияти ҳажвчини ёқтирмайди, уни пастга уришга, ҳажвий асар аҳамиятини йўққа чиқаришга тиришадилар. Айниқса, у ҳажвчини таъқиб қилиши, ёмонотлиққа чиқариб, ундан ўч олиши ҳам мумкин. Бундай пайтларда ҳажвчи иззат-икром кўриш ўрнига, бошидан қора қунларни кечириши ҳам ҳеч гап эмас. Ижодда ҳажвиётни танлаган адиб ҳажв қилинганларнинг таъна-дашномларига, дўк-пўписаларига, таҳдид ва тазийқларига дош бера оладиган бўлиши ҳам керак. Хусусан, бу ҳол йиллаб давом этса, уларга чидаш учун зўр сабот ва жасорат зарурлиги аён бўлади. Шунинг учун ҳам Неъматнинг ўз танлаган йўлига садоқатини, ижодкорнинг жиддий фазилати, деб атадим. Ана шу фазилат туфайли у элу юртга танилди, она-Ватани Бухородагина эмас, ҳатто ҳориждаги кўп сонли китобхонлар меҳрини ҳам қозонди. Шундоқ экан, савол туғилади: Неъмат Аминов эришган бу қадар муваффақиятнинг асосий омили нимада? У адабиётга қандай янгилик олиб кирди — инъаналарга бой ўзбек ҳажвиётини қандай янгиликлар билан бойитдию унинг «аҳоли»сини қайси образлар ҳисобига кўпайтирди?

* * *

Неъмат Аминовнинг адабиётга қўшган ҳиссаси ҳақидаги гапни унинг ҳажвий хикояларидан бошлаган маъқул. Тўғри, Неъмат Аминов ҳар қандай фаол ижодкор каби ўз фаолиятини фақат битта жанр билан чеклаб қўйган эмас. У юзлаб фельетонлар ҳам ёзган. Шуниси эътиборга лойиқки, унинг фельетонлари фақат ички ҳаётимиз муаммоларига бағишланган эмас. Улар орасида халқаро мавзуларда ёзилганлари ҳам анчагина. Уларда турли-туман уруш оловини ёқувчи қорчалонлар, бутун-бутун халқларни асоратда сақлашга интилаётган неокolonистлар, халқлар ўртасида низо ва нифокни авж олдираётган ирқчилар фош қилинади, капитал дунёсининг ном чиқарган муттаҳамлари кескин танқид қилинади. Неъматнинг фельетонлари катта маҳорат билан ёзилган, уларда ўткир иборалар, маънодор образлар кўп. Шунинг учун ҳам Неъмат қисқа муддат ичида моҳир фельетончи сифатида танилди.

Неъмат Аминов фельетонларгина эмас, адабий-танқидий мақолалар, эсселар ҳам ёзган. Улар кўп бўлмаса-да, мазмунан теранлиги билан ажралиб туради ва муаллифнинг муҳим масалалар устида теран фикрлай олишидан далолат беради.

Неъмат Аминовнинг бадиий таржима соҳасида ҳам хизматлари катта. У СССР халқлари адабиётидан ҳам, жаҳон адабиётидан ҳам анча-мунча ҳажвий асарларни ўзбек тилига ағдарди. Булар орасида Мольернинг «Сохта оқсуяк», Б.Нушичининг «Мишстрининг жаноб олиялари», Дерфашнинг «Тиркиш», С.Михалковнинг «Ду-малок хат», Г.Гориннинг «Сен ким-у, мен ким?» каби комедиялари, А.П.Чехов, М.Зошченко, О.Вишня, Азиз Несин каби ёзувчиларнинг насрий асарлари бор.

Албатта, буларнинг ҳаммаси тўғрисида анча батафсил тўхталиб, адибнинг ижодий кифасини тўлиқроқ очишга интилиш мумкин. Бироқ, мен Неъмат Аминовнинг бу хизматларини сира камситмаган ҳолда унинг ҳажвий ҳикоялари тўғрисида мулоҳаза юритмоқчиман.

Неъмат Аминов шу пайтга қадар олтита ҳикоялар тўпламини нашр қилдирди. Уларга адибнинг юздан ортиқ ҳикоялари кирган. Албатта, бу ҳикояларнинг ҳаммаси ҳам бемустанго бадииятнинг юксак поғоналарига қўтарилган эмас. Унинг ҳикоялари орасида кўлами торроқ, мазмуни саёзроқ, ўқиб чиққач, кўп ўтмай, хотирадан ўчиб кетадиганлари ҳам бор. Шунинг учун бўлса керак, кўлингиздаги китобга адиб танлаб-танлаб ўттизга яқин ҳикоясини киритган. Улар орасида «Қассоб бобонинг ити», «Илмий мақола», «Жомашов» каби адиб ижодининг илк даврида ёзилганлари ҳам, «Асабий кишилар», «Тарбиявий соат», «Сўргич» каби нисбатан янги ҳикоялари ҳам бор. Уларнинг кўпчилиги бақувват бўлиб, бугунги ўзбек ҳажвиётининг юксак бўйи-бастидан, кенг кўлампидан, баланд савиясидан ҳам далолат беради. Менинг бу мулоҳазамни ўқиган китобхон ажабланиши мумкин — ахир, бу фикр бугунги ҳажвий ҳикоялар ҳақида шу кеча-кундузда матбуотда айтилаётган гапларга мутлақо зид-ку! Уларнинг қай бирига ишониш керак?.. Дарҳақиқат, сўнги пайтларда айрим танқидчилар ҳажвий ҳикоячиликнинг ривожини ҳақида анча кескин фикрлар айтишмоқда. Чунотчи, Н.Худойбергандов «Дружба народов» журналида (1986 йил 6-сон) босилган мақоласида бугунги ўзбек ҳажвиётдан кўпгина салбий мисоллар келтиради-да, Абдулла Қаҳҳор даврида ҳажвиёт зўрроқ эди, ҳозир унга тенг келадиган ёзувчи йўқ, бу жанр етим бўлиб қолди, ҳозирги намуналари талабга жавоб бермайди, деган фикрни олдинга суради. Мунаққиднинг конкрет асарлар муносабати билан билдирган танқидий мулоҳазаларига қўшилган ҳолда, республикада ҳажвиётнинг ривожини йўлида барпо этилган жиддий тўсиқлар ҳақидаги фикрини қўллаб-қувватлаган ҳолда айтиш керакки, унинг ҳажвий ҳикоя: «Жамики адабиётимизнинг ривожланиш даражасидан анча орқада қолди», деган хулосасига сира қўшилиб бўлмайди, чунки бу хулоса реал адабий жараён фактларига зиддир. Умуман, адабий жараённи, ҳозир Қаҳҳорга тенг келадиган ёзувчи борми-йўқми! — деган принцип билан таҳлил қилиб, баҳолаб бўлмайди. Ҳозир Навоий ҳам йўқ, Лев Толстой ёхуд Антон Чехов, Максим Горький ёхуд Сергей Есенин ҳам йўқ... Бироқ, ҳозирги адабиёт, унинг жанрлари ривожланишдан тўхтаб қолгани йўқ-ку! Шунингдек, Н.Худойбергандов мақоласида келтирган салбий мисолларга ўхшаш парчаларни Абдулла Қаҳҳор замонидаги адабиётдан ҳам истаганча келтириш мумкин. Адабиётнинг ривожини, савиясини ундаги нуқсонларнинг микдори билан эмас, балки ижодий тенденцияларни ўзида мужассам этган асарлар билан белгиланади.

Адабий жараён шундайки, унда чинакамига ёрқин, ҳар жиҳатдан мукаммал, кўпчиликка манзур бўладиган асарлар ҳамиша бармоқ билан санарли даражада

оз бўлади, нуқсонли асарлар эса ҳаммиса қалашиб ётади. Мен бу ўринда адабиётдаги нуқсонларни, саёзликни, сунъийликни, ўртамиёналикни танқиддан ҳимоя қилмоқчи эмасман. Аксинча, адабиётда бу иллатларга қарши тинимсиз кураш олиб бориш керак. Фақат адабиётимизнинг реал ютуқлари, истеъдодли адибларнинг сермашақкат меҳнати шу нуқсонлар соясида қолиб кетмаслиги керак.

Неъмат Аминовнинг энг яхши ҳикоялари ҳозирги ўзбек ҳажвиёти ўсиш-улғайиш йўлидан бораётганидан далолат беради.

Неъмат Аминов ҳикояларининг мавзу доираси ёхуд тасвир объекти янги эмас — у ҳам кўпгина ҳамкасблари сингари жамият ҳаётидаги турли-туман иллатларни танқид қилади, одамларнинг кадр-кимматига соя туширадиган қусурларни, жамиятимиз ривожига раҳна солаётган инсоний заифликларни фош қилади. Булар орасида порахўрлик, бюрократизм, расмиятчилик, ўғирлик, ишқмаслик, маиший бузуқлик, фаросатсизлик, андишасизлик, бачканалик, майдакашлик каби иллатлар бор. Табиийки, буларнинг ҳеч қайсиси кеча пайдо бўлиб қолган эмас. Бунинг устига бу иллатлар жаҳон ҳажвиётида кўпдан бери қаламга олинди, фош этилиб келяпти. Лекин шунга қарамаедан, Неъмат Аминовнинг ҳикоялари бирор ҳажвиётчининг асарини такрорламайди, уларни китобхон янги, оригинал асарлардай қабул қилади ва ҳар бир ҳикояда тасвирланган иллатни, танқид қилинган қусурни ўзи учун янгидан кашф қилаётгандай бўлади. Хўш, бунинг сирини нимада? Авваламбор шундаки, адиб иллатларни ҳажв тиғи остига олар экан, уларни умуман тасвирламайди, вақт ва макондан ташқари кўрсатмайди, балки тарихан конкрет тарзда, муайян ижтимоий муҳит билан, аниқ даврий белгиларга бежаб, акс эттиради. Бу — жуда муҳим, чунки иллатлар эски бўлса-да, ҳар қайси муҳитда ўзига хос шаклда намоён бўлади. Масалан, порахўрлик, мансабпарастлик ёхуд лаганбардорлик каби иллатлар ўтмишда қандай бўлса, ҳозир ҳам шундай моҳиятга эга. Ёхуд манманлик, фаросатсизлик, ҳасадгўйлик, мактанчоклик каби қусурларнинг моҳияти ҳам бизнинг давримизда ўзгарган эмас, бироқ ҳозирги шароитда бу иллатлар ўзига хос шаклларда намоён бўлади. Бошқача айтганда, ҳар қандай иллат теварак-атрофдаги муҳитга мослашувчи хусусиятга эгадир. Албатта, бу мулоҳазалардан, ҳар қандай иллат ўтмишнинг қолдиғи экан-да, деган хулоса чиқмайди, аксинча, кўп иллатлар моҳияти ўзгармаса ҳамки, янги ижтимоий муҳитнинг маҳсули, шу муҳитда содир бўлувчи зиддиятларнинг, таназул ҳодисаларининг самараси сифатида намоён бўлади. Неъмат Аминов масаланинг шу томонини яхши тушунади, шунинг учун ҳам унинг ҳикояларида тасвирланадиган иллатлар ва қусурларни биз янгидай қабул қиламиз. Фикримизни исботлаш учун бир мисол келтираман: адибнинг «Туғилган куним қани?» деган ҳикояси бор. Маълумки, туғилган кунни нишонлаш — ўзбеклар ўртасида кейинги йилларда расм бўла бошлади. Ўз-ўзинча олганда бу расму одатнинг ҳеч қанақа ёмон жойи йўқ — яқин қариндошлар, дўсту биродарлар орасида оддий бир тарзда туғилган кунни нишонлаш одамга анча қувонч ва мамнуният бахш этиши мумкин. Бироқ, айрим одамлар туғилган кунни нишонлаш баҳонасида маишатбозликка берилдилар. Айниқса, бирор амалдор одам ўзининг ёхуд оила аъзоларидан бирортасининг туғилган кунини нишонлайдиган бўлса, унинг қўли остидигилар ҳўжайинни ялаб-юлқаб хушомадгўйлик қиладиган, туғилган кунга совғасалом деб порани авж олдирадиган бўлиб қолишиди. Хуллас, бу одат халқ ўртасида кенг тарқалиб улгурмай, чиройли қиёфасини йўқотиб, хунук бир тус ола бошлади.

Неъмат Аминов шу ижтимоий иллатнинг бачканалигини, жамият бетига тушган сўғалдай хунук эканлигини яхши англаган ва ҳикояда буни тўла ифодалашга муваффақ бўлган.

Хуршиднинг отаси Саврижон ва онаси Шохистахон фарзандлари туғилган кунни кенг нишонланади. Бирок, меҳмонлар ичиб олиб, ўзлари билан ўзлари бўлиб кетади, охир-пиравардида ота-она, халакит бермаслиги учун, Хуршидни бошқа хонага қамаб қўйишади. Адиб бу воқеаларнинг ҳаммасини Хуршиднинг нигоҳи орқали тасвирлайди. Бу усул ёзувчига кечага йиғилганларнинг нақадар бачканалигини очишга имкон берган. Маст-аласт одамлар истанганчона маъқулчилик қилишадими-ю, лекин ҳеч ким туғилган кунни нишонланаётган Хуршиднинг кўнгилни овлашни, унга қувонч бахш этишни ҳаёлига ҳам келтирмайди.

Неъмат Аминов ҳикояларининг китобхонлар ўртасида муваффақиятини таъминлаган фазилатларидан яна бири шундаки, муаллиф кўпгина ҳажвчиларда учрайдигани каби ҳаммага маълум ҳақиқатларни қуруқ баён қилиш йўлидан бормайди. У ҳеч қайси ҳикоясини «ҳаромхўрлик — ёмон», «порахўрлик — жиноят», «хушомад-гўйлик иллат», «беадаблик — ёмон» қабилидаги гапларни уқдириш учун ёзган эмас. У имкон борича дидактизмдан қочади, китобхонга насиҳат қймайди, ақл ўргатмайди. Бундан, Неъмат Аминов ҳаётдаги қусурларни, одамлардаги заифликларни лоқайдгина туриб, совуққонлик билан тасвирлар экан, деган хулоса чиқмайди. Муаллиф бу қусурларни қоралайди, рад қилади, ўрни келганда эҳтиросли фош этади, бироқ буни ўзига хос тарзда амалга оширади. Унинг ҳажвий ҳикояларида турли-туман қусурлар устидан чиқарилган ҳукм ҳикоянинг маъзига сингдириб юборилган бўлади, бу ҳукми топиб уқиб олиш китобхоннинг ўзига ҳавола қилинади. Ехуд айрим ҳикояларда қаҳрамонлар характери шундай очиладики, биз унда бирон салбий ҳодисанинг моҳияти бетакрор шаклда ифодаланганини яққол кўраемиз. «Сузонғич роман», «Қирк учинчи почча», «Қассоб шоир», «Тўтихон» каби ҳикоялар шундай асарлардир.

«Тўтихон» ҳикоясида умрнинг кадрига етмай, уни таралла бедод билан маъносиз ва мақсадсиз ўтказган одамнинг маънавий фожеаси зўр юмористик шаклда очиб берилган. Ҳикоя қаҳрамони Тўтихон бутун умрини отарчилик билан ўтказган — унинг шундан бошқа хунари йўқ. Бирок, ёши ўтиб қолгандан кейин одамлар уни хуш кўрмай қўйишади. Тўтихон эса қариб қуйилиш ўрнига ўзига ярашмаган қилиқлар қилиб, пардоз-андозга зўр бериб, ўсмани энлик қўйиб, тўйларда ўйнашда давом этади. Охири-пиравардида рақсга ярамай қолгач, гўяндаликни машқ қила бошлайди. Аммо, тарки одат амри маҳол деганларидек, азага ҳам пардоз-андозни қуюқ қилиб бориб, ҳаммадан лаънат эшитади. Муаллиф Тўтихоннинг гўяндалигини шундай тасвирлайди: у отарчилиқни йиғиштиргач, биринчи марта икки яшар боланинг азасига боради ва «қўчқор эдинг ўзгинанг» дея йиғи бошлайди. Бирок, «Тўтихон биринчи мисрани айтиб, «вой болам» дейиш ўрнига «воҳей бола» деб юборади. Хотинлардан кимдир: «Вой мен ўлай! Азани ҳам тўйга айлантирдилар-ку!» деди. Лекин унинг сўзини йиғи билан бўлиб ҳеч ким эшитмади. Тўтихон лабини қаттиқ тишлади. Кейин қайта бошдан қуйини ўзгартириб, гўяндаликка тушди». Муаллифнинг маҳорати етуқлигини шундан ҳам қўриш мумкин, кичик бир ҳикояда у ўз қаҳрамонининг ҳаёт йўли ва яшаш тарзини тўла очиб берган.

Муаллиф Тўтихон характеридаги бачканалиқни, мешчанлиқни қоралайди ва уларга нисбатан китобхонда нафрат туйғуларини уйғотади. Айни чоқда, китобхон қалбини бир чеккасида умрини беҳуда яшаб ўтказган капалакмижоз Тўтихонга нисбатан ачинаш туйғуларини ҳам ҳис қилади. Бу хусусият муаллифнинг биргина «Тўтихон» ҳикоясига хос эмас, балки унинг услубидаги муҳим жиҳатлардан бирини ташкил қилади: бошқа кўпгина ҳикояларда ҳам салбий қаҳрамонлар китобхонда ачинаш уйғотади. Бунинг сабаби шундаки, муаллиф салбий қаҳрамонларни аввалдан белгилаб қўйилган қолиплар асосида тасвирламайди, уларнинг характери-

ни фақат қора бўёқлар ёрдамида яратмайди, балки ранго-ранг кўринишларда акс эттиради. Бу қаҳрамонлар жиддий нуқсонларга эга бўлсалар-да, ўзларининг инсоний жозибасини йўқотмайдилар. Шунинг учун улар ишонарли, таъсири чикади ва бизнинг қалбимизда хилма-хил туйғулар уйғотади.

Неъмат Аминов ҳажвиётини бақувват қилган омиллардан яна бири шундаки, ўз қаҳрамонларининг ҳаётини, урфи-одатларини яхши билган муаллиф ҳар гал уларнинг характерини тасвирлашда индивидуаллаштиришга алоҳида аҳамият беради, ҳикояларида ҳам ҳар қайси тоифа вакилининг ўзигагина хос сифатларини аниқ тасвирлайди, уларнинг жинсига, маълумотига, ёшига, касби қорига боғлиқ тарзда намоён бўладиган сифатларини жуда аниқ рангларда кўрсатади. Буларнинг бари образнинг бетакрор тус олишига, китобхон хотирасида узок сақланиб қолишига ёрдам беради. Бу ўринда ҳам фикримизни тасдиқлайдиган битта мисол келтириш билан қифояланамиз: «Қоровул» ҳикоясининг қаҳрамони «Абулбоқий Абдулвосиёф» ана шундай характери мукамал ишланган образлардан биридир. Авваламбор, муаллиф ўз қаҳрамонининг портретини чизади. Портрет унинг ташқи қиёфаси ҳақида тасаввур бериб қўя қолмайди, аини чоқда «икки кам ҳафтодга кирган» бу чолнинг қандай одам эканлигини ҳам кўрсатиб туради.: У «узун бўйли, ориқ, қоп-қора чувак юзларининг териси осилиб тушган», бошида «ўттизинчи йилларда кийиладиган нухсадаги шапка», қирра бурнининг ўркачига кўзойнак кўндирилган. Муаллиф унинг тилини индивидуаллаштиришга ҳам алоҳида аҳамият беради. «Ҳа, билабиз, ўртоқ начайлик, билабиз, биз охи ассобий атделда хат ташиганмиз», дейди чол. Еки: «Падарингизга раҳмат, писар. Энди манга қарангиз, бизди билсизми, ана шу валас учун қанча иш кўрсатиб эрдук. Бухоро инқилоби замонасида подполнийда красний партизан бўлиб... бисёр босмачи унсурларни конкий кавалерия билан қиличдан ўтказибидик... биз десангиз враг народларни тутишда ҳам кўп-кўп геройликлар кўрсатибидик...» Бу жумлаларнинг тузилишига қараб, уни айтаётган одамнинг кимлигини билиб олиш қийин эмас. Бу қария — чаласавод, гапни тузукроқ дўндирилмас ҳам, кўп гапирадиган, ўзиникини маъқуллайдиган, замонанинг зайлини ўйлаб иш кўриш қобилиятидан маҳрум, ўз хатти-ҳаракатларини таҳлил қилмайдиган, бошидан кечган воқеалардан сабоқ бўладиган хулосалар чиқара олмайдиган мақтанчоқ одам. Аини чоқда, у ўзини совет ҳокимиятининг вестунларидан деб билади, бунга астойдил ишонади. Албатта, муаллиф қаҳрамонини очишда нутқий характеристика билан чекланмайди, унинг фаолиятидан ҳам айрим ва лекин муҳим нуқталарни кўрсатадики, улар бизнинг кўз ўнгимизда қаҳрамон қиёфасини аниқ-равшан намоён қилади. Совет ҳокимиятини ўрнатиш учун қурашган бу «қизил партизан» эндиликда охиратини ўйлайдиган бўлиб қолган — у беш вақт намозни қанда қилмайди. Аслида, унинг «қизил партизан» бўлгани ҳам гумон — бу ҳақда қўлида ҳеч қандай ҳужжат йўқ. Эҳтимол, чол бу ҳақда қўп гапираётган, бошқалардан кўра ўзини ишонтирмоқчи бўлар... Ниҳоят, тунда бир мастнинг эшик қоқиши қоровулнинг қанақа «геройлигини» кўрсатади-қўяди: қаҳрамонимиз кўрқувдан дағ-дағ титраб, ҳушидан кетади. Буларнинг барчаси қоровул образи тип даражасига кўтарилишига ёрдам берган — у бизнинг кўнларимизда ҳам учраб турадиган мақтанчоқ, аслида эса бўш ва бақкана одамларнинг вакилидир.

Неъмат Аминов ҳикояларининг яна бир муҳим ва жозибадор жиҳати бор: муаллиф асарларининг кўпчилигида Бухоро колоритини сингдириб юборишга интилади. Уларни ўқиганда бухороликларнинг ўзига хос табиатини ҳам, ҳеч кимникига ўхшамайдиган лаҳжасини ҳам яққол ҳис қилиб турамыз. Бунинг муҳимлиги шундаки, Ўзбекистоннинг ҳар қайси области ўзининг бетакрор рангларига, ўзига хос тароватига эга. Бу ўзига хосликни адабиётга дадил олиб кириш керак — шунда асарларимиз-

даги ранг-баранглик кучаяди. Неъмат Аминов Бухоро шеваидан кенг фойдаланади (эхтимол, баъзи ўринларда керагидан ортиқ ҳам), одамларнинг гапириш тарзидаги бухороча оҳанглари яхши беради. Булар ҳикояда муайян колорит яратибгина қолмай, қаҳрамонларнинг ҳаётийлигини ҳам таъминлайди.

Масалан, «Даври-даврон» ҳикоясини олайлик. Унда меҳнатсиз даромад кетилган қувиб, даври-даврон сурмоқчи бўлган, кейин қўлга тушиб, қамалиб кетган Қўзивой қисмати ҳикоя қилинган. Муаллиф Қўзивой нутқини шундай берганки, ундан бухоролик одамнинг нафаси яққол сезилиб туради. Мана, қаҳрамон нутқидан мисоллар:

«Обиджон, кўзингизни ёғ тутибдими, укагинам?»

«Ман сизга айтсам, укагинам, Закоатжуфтсирёда ишлайман кўпдан бери...»

«Ха, ўша ерда пўстак, жун, яна у-бу нарсалар тераман... Битта эшак ҳалок, биз ҳалок...»

«Ўтган ҳафта янгангиз яна қўзиладилар...»

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Улар муаллифнинг ҳажвий характер яратишдаги маҳорати анча баалоғатга етганидан далолат беради. Бирок, бу: Неъмат Аминов ҳажвий ҳикоялар бобида ўзининг ҳамма имкониятини сарфлаб бўлди, деган маънони билдирмайди. Камолотнинг чегараси йўқ. Ҳажвиёт бобида ҳам камолотга эришишнинг хилма-хил имкониятлари мавжуд. Шулардан бири — ҳикоялар яратишда муаллифнинг ўз фантазиясига кенг эрк беришидир. Маълумки, бундай ҳолларда муаллиф ҳаётда бўлиб ўтган ёхуд рўй бериши мумкин бўлган воқеаларни эмас, фавқулодда воқеаларни, ғайритабиий ҳодисаларни тасвирлайди. Бундай ҳолларда у муболағадан, гротескдан кенг фойдаланади ва охир-пиравардида жуда юксак даражадаги ҳаққонийликка эришади. Жаҳон адабиётидаги кўпгина ҳажвиётчилар шу йўл билан ўлмас образлар яратганлар. Масалан, Чеховнинг «Ғилоф бандаси»ни ёхуд Салтиков-Шчедриннинг «Ақлли танга балик» асарларини эслаш kifоя. Афсуски, негадир Неъмат Аминов шу имкониятдан унча кенг фойдаланмайдди. (Кези келганда шунини айтиш керакки, бу нуқсон бошқа ўзбек ҳажвиётчилари ижодида ҳам кўп учрайди.)

Ўйлаймизки, Неъмат Аминов ҳикоячилик бобида эришган тажрибаларига таяниб, бу мураккаб жанрдаги самарали изланишларини давом эттиради.

* * *

Неъмат Аминовнинг адабиётга қўшган ҳиссаси ҳақида гапирганда, албатта, «Елғончи фаришталар» киссаси тилга олинади. Бу асар қисқа муддатда катта шухрат қозонди. Китобхонлар юзлаб мактубларда асарни мириқиб ўқиганларини, кўп саҳифалар устида қотиб-қотиб қулганларини, ундан бир олам эстетик завқ олганларини ёзишди. Танқидчилар ҳам асарни ижобий баҳолашди. Ҳатто, айримлар уни «биринчи ўзбек ҳажвий романи» деб атаб, Илья Ильф ва Евгений Петровнинг «Ҳн икки стул», «Олтин бузоқ» каби романларига тенг қўйишди. Албатта, бу фикрда ҳақиқатдан кўра муболаға кучлироқ. «Елғончи фаришталар» — роман эмас. Унинг жанрини авторнинг ўзи қўш кисса деб белгиллаган. «Елғончи фаришталар» Абдулла Қодирийнинг «Қалвак маҳзумнинг хотира дафтаридан», Ғафур Ғулломнинг «Шум бола», Худойберди Тўхтабоевнинг «Жонгинам, шартингни айт» каби ҳажвий киссалари қаторидан муносиб ўрин эгаллайди. «Елғончи фаришталар» бақувват ҳаётий заминга эга — унда тараққиётимизга ҳалал бераётган иллатлар фож қилинади. Муаллиф ўз ғояларини қиссадаги бир қатор образларга сингдириб юборган.

«Елғончи фаришталар»нинг марказий қахрамони — Баширжон Зайнишев. Муаллифнинг ўзи уни, ўта содда, ўрни келганда жуда муғомбир, баъзан ҳаддан зиёд довдир бир киши, деб таърифлайди. У бизнинг замондошимиз. Бундай одамлар 70-йилларда ҳам бор эди. Уларни ҳозирги кунда, яъни 80-йилларнинг ўрталарида ҳам шаҳар ва қишлоқларимизда учратиб тураемиз. «Елғончи фаришталар» ҳақидаги баъзи мақолаларда «Баширжон тоифасидаги одамлар ҳаётимизда кўпми, озми?», деган масала атрофида баҳс кетди-да, образнинг ҳаётийлигини, бадий қимматини шунга қараб белгилашга уринишлар бўлди. Менимча, бу унчалик тўғри эмас. Адабиётда гап тасвир объекти қилиб олинган воқеа ва ҳодисаларнинг ҳаётда қанчалик кўп ёхуд кам тарқаганида эмас. Албатта, адиб ўз асарига ҳаётнинг муҳим жиҳатларини очишга интилади, ижтимоий салмоқли фикрлар айтиди. Бирок, бунини у ҳаётда кўп учрайдиган воқеаларни тасвирлаш, ҳаммага яхши таниш характерларни кўрсатиш орқали ёки ҳаётда кам учрайдиган, ҳатто бутунлай учрамайдиган ҳодисаларни қаламга олиш орқали ҳам амалга ошириши мумкин. Масалан, А.П.Чеховнинг «Чиновникнинг ўлими» ҳикоясини эслайлик. Унда чиновникнинг томоша ҳолида ўтириб бехосдан чучкириб юборгани, сўнг олдинги қаторда ўтирган юсак мартабали одамга тупуги сачраганини кўриб, галвасага тушгани, ундан узр сўрайвериш, гагини келтиргани, ниҳоят, юсак мартабали амалдор жеркиб ташлагач, бунга чидаёлмай, жон таслим қилгани тасвирланган.

Албатта, чучкириш табиий ҳол. Ҳатто биров акса урганда, бехос тупугининг кимгадир сачраб кетиши ҳам ҳаётда тез-тез учраб туради. Аммо бунинг учун узр сўраб, узри қабул қилинмаса, жон таслим қилиш — ҳаётда ҳар куни учрайвермайди. Билмадим, чор Россиясида шу йўл билан биронта чиновник ўлганмикин?.. Агар биз ҳикояни масаланинг шу жиҳатига қараб баҳолайдиган бўлсак, унда ҳаётда учрайдиган воқеа тасвирланган, деган хулосага келишимиз керак ва «Чиновникнинг ўлими»да ҳаётийлик принципга путур етган, деб даъво қилмоғимиз шарт. Ҳолбуки, бундай хулоса мутлақо нотўғри ва юзакидир. «Чиновникнинг ўлими» энг ҳаётий, энг ҳаққоний ҳикоялардан бири бўлиб, Чехов унда ҳаётда учрамайдиган ҳодиса орқали Чор Россиясида жуда кенг илдиз отган хушомадгўйлик, лаганбардорлик ва мутеълик каби иллатларни жуда зўр маҳорат билан очиб берган. Бундай мисолларни яна кўплаб келтириш мумкин. Улар шундан далолат берадики, бадий асарда масалани тасвир объекти қилиб олинган воқеа ёхуд характернинг ҳаётда қандай миқдорда тарқалгани ҳал қилмайди, аксинча, шу воқеа ёки характерда ҳаётнинг бирор муҳим жиҳати, ижтимоий қимматга эга бўлган томонлари нечоғлик теран, нақадар маҳорат билан умумлаштирилганлиги ҳал қилади.

Шунга қўра, «Елғончи фаришталар»нинг қиммати — асар қахрамони Баширжон Зайнишевга ўхшаш одамларнинг қайси районда нечтадан учраши билан белгиленмайди. Китобхон учун энг муҳими — қаҳрамон характери орқали ҳаётдаги муайян ҳодисаларнинг таъсирчан ва моҳирона ифодаланишидир. Асарнинг ҳаётийлигини ҳам худди ана шу нарса таъминлайди.

«Елғончи фаришталар»да муаллиф қаҳрамон характерини чизишда ҳозир ҳам кўпгина асарларда учраб турадиган бир нуқсонни четлаб ўтган. Езувчи ўз қаҳрамони унча хушламаса-да, унинг кўп жиҳатларидан ошкора кино билан кулса-да, унинг характерини фақат қора бўёқлар билан чизмайди. Баширжон китобхон кўз ўнгига кишининг гагини келтирадиган, энсасини қотирадиган сийқа «салбий» образ бўлиб эмас, жонли инсон сифатида гавдаланади. Унинг барча қилиқлари, гап-сўзлари, хатти-ҳаракатлари бизни ишонтиради. Шунинг учун ҳам Баширжон Зайнишев характери реал ҳаётий мазмунга эга.

Баширжон район миқёсидаги кичик мансабдорлардан. Унинг тайинли касби кори,

астойдил ушлаган бир ҳунари йўқ. Бундайлар ҳақида одамлар ярим ҳазил, ярим чин билан, асосий мутахассислиги — умумий раҳбарлик, дейишади. Чиндан ҳам у қаер тўғри келса, шу ерда ишлаб кетаверади. У, исполкомда ишлаган, райкомхозда ишлаган, артеляхда, ДОСААФда ишлаган. Қиссаларда биз уни аввал район маданият бўлимининг бошлиғи, маҳаллий саноат корхонасининг директори, кейин суғурта идорасининг раҳбари, ундан сўнг умумий овқатланиш бўлимининг саркори сифатида кўрамиз. Бироқ, Баширжон бу ишларнинг биронтасини ҳам эплолмайди — у қаерда ишласа, ўша жойда ишни расво қилади. Зохиран караганда, у бошлиқ бўлган жойда иш зўр кетаётгандай кўринади-ю, аслида ишнинг сифати ҳам, самараси ҳам бўлмайди, ўзибўларчилик илдиз отади, қинғир ишлар, майда ўғирликлар авж олади. Тўғри, Баширжонни ялқов, ишэкмас ёхуд фаолиятсиз одам, деб бўлмайди. Аксинча, «у бир ташкилотга бошлиқ бўлиб келган захоти маълум бир ишлар қилиш мақсадида юғуриб-еларди. Лекин ҳаял ўтмай, у яна ўз шахсий манфаатлари, кичик, арзимас ташвишлари билан алаҳсиб кетарди». Нима учун унинг «юғуриб-елишлари» бирон арзийдиган самара бермайди? Нима учун у ишлаган жойда бирон сезиларли ўзгариш содир бўлмайди? Бунинг асосий сабаби қиссада яхши очилган: Баширжон бирон-бир соҳада тузукроқ билимга эга эмас, лекин шунга қарамай, сир бой бермайди — ўзини маданиятли, савияси баланд, билими зўр қилиб кўрсатишга уринади — кизаги кенг шляпа кияди, тўғноғичли галстук тақади, лавсан шим, японча оқ кўйлак кийиб, модадан қолмасликка тиришади, ҳиндча фильмларни қолдирмай кўради, «Қобуснома»ни ўқиб, ундаги панд-насихатларни ёдлайди, Павловнинг «Олий нерв системаси» китобидан кўчирмалар ёзиб олиб, ўлтиришларда уларни айтиб, ҳаммани «қойил» қолдиради. Ибн Сино асарларини ҳам шу мақсадда ўқийди. Газета ва журналларни ҳам бирон маънавий эҳтиёжини қондириш учун ўқимайди, улардаги «Ҳар тўғрида», «Оламда нима гап?», «Футбол англиклари» каби бўлимларни кўздан кечириб, қизиқарли фактларни ён дафтарига кўчириб қўйиб, ўрни келганда уларни ҳам айтиб юради. Хуллас, унда ҳеч қандай билим йўқ, аслида алифни калтақдан ажрата олмайди-ю, лекин даъво катта, ўзини ҳар нарсадан вокифу ҳар нарсанинг тагига етадиган аллома қилиб кўрсатиш иштиёқи кучли.

Муаллиф худди шу нуқтада одамлар ўртасида кенг таркаган бир хусусиятни: ўзида йўқ фазилат билан кеккайиш илатини яхши ифодалаган. Бундайларнинг сийрати бошқаю суврати бошқа бўлади. Бундай одам, айтайлик, бирон ҳашаматли кабинетнинг тўрида турли-туман рангдор телефонлар қўйиб ташланган дабдабали стол ортида шунақа виқор билан ўтирадики, унга гап қотишга ботинолмай, жовдираб қоласиз. Бироқ, у билан уч-тўрт оғиз гаплашишингиздан сўнг маълум бўладики, савлатидан от ҳуркадиган бу одам аслида бировнинг ўрнини эгаллаб ўтирипти. Унда на иқтидор, на билим бор. Шуниси кизикки, бундай тўралар бировнинг ўрнини эгаллаб ўтирганини, ўзининг усти ялтироқ, ичи қалтироқ эканини, билимсизлигини асло тан олмайди, аксинча, ўзларини ҳамма соҳа бўйича зўр билимдон деб биладилар, бирон-бир сабаб билан билимсизликлари ошқор бўлиб қолса, хижолат ҳам чекамайдилар, отдан тушсалар-да, эгардан тушмайдилар. Бир воқеа сира-сира эсимдан чиқмайди. Анча йиллар аввал пахтага борганимизда, студентлар саломатлигига кўз-қулоқ бўлиб туриш учун бизга бир докторни қўшиб юборишди. Доктор — ёши ўтинқираб қолган, тепакал, қирра бурун бир одам эди. Ўзининг айтишича, ўттиз йилдан бери врачлик қилар экан. Аммо, уч-тўрт кун ўтмай, унинг анча пўноқ врач экани маълум бўлиб қолди. Бунисига ҳам бир амаллаб чидаса бўларди, бироқ унинг бир одати бор экан, орадан кўп ўтмасданок шу одати билан ҳаммамизнинг жонимизга тегди. Биз нима тўғрида гаплашмайлик, қандай масалани ҳал

қилмайлик, у ҳаммасига аралашар, узундан-узок мулоҳазаларини айтар, ҳаммамизга ақл ўргатиб, бемалол ишлашимизга йўл қўймас эди. Унинг «билмаган» нарсаси йўқ эди. Қўйинг, бировнинг гапига аралашманг, қабиладаги танбехларимиз заррача ҳам қор қилмади. Шундан кейин, бошлаб унинг таъзирини бериб қўйишга — билимсизлигини кўзига кўрсатиб, сал бўлса-да, тилни тийишга аҳд қилдик. Бир куни мен ундан сўрадим: «Доктор, анча тажрибага эга экансиз. Сиз билмайдиган касаллик ҳам борми?» Бунақа бемаъни савол унинг шаънига ҳақоратдай туюлди. «Йўқ. Ҳаммасини биламан!», деб кескин оҳангда қомил ишонч билан жавоб берди у. «Унда айтинг-чи, — деб давом этдим мен, — одам ўтирганида ўнг оёғидаги бармоқлари бешта, юрганида олтита бўлиб қолади. Бу қанақа касаллик?» У таажжублангандай бир оз ўйлаиб қолди, кейин, мени лақиллатолмайсан, деган маънода енгил бош чайқади-да: «Унақа касаллик йўқ, биродар», деди. Мен бўш келмадим: «Нега йўқ бўлар экан! Ибн Сино «Саломатул сидони фи ҳифзи лисони» деган китобида ёзган-ку!» Даврадагилар кулиб юборишди — улар филолог бўлгани учун Ибн Синонинг бунақа китоби йўқлигини, мен келтирган ибора, инсон саломатлигининг калити тилни сақлашдадир, деган арабча мақол эканини яхши билишарди. Доктор дўстимиз, табиийки, умуман бунақа китобнинг йўқ эканлигини ҳам билмас эди. Агар у, билмайман, ўқимаганман, деса — тамом, олам гулистон, қутиларди-қўярди. Бирок, унинг табияти «билмайман» дейишга йўл қўймасди — ахир, у ҳамма нарсадан воқиф, ҳамма илмдан хабардор, билагон одам-да! Шунинг учун у, миси чиқиб қолишини ўйлаб ҳам ўтирмай, жавоб берди: «Ҳа, тўғри. Ўқиганман. Ибн Сино айтиб кетган. Аммо у касаллик инкилобдан кейин йўқ бўлиб кетган». Бирдан гурра қулги кўтарилди. Бирок, доктори тушмагур бу қулгини ҳам ўз билгонлигига йўйди: жавобни қойил қилганим учун қулишяпти, деб ўйлади.

Хуллас, суврати билан сийрати тўғри келмайдиган, ўзида йўқ сифатларни бор деб даъво қилувчилар ана шунақа қуруқ ва мактанчоқ бўлишади.

Муаллиф Баширжон характеридаги аянчли мактанчоқликни таъсирчан қилиб тасвирлаётган. Баширжон характерининг тахлилидан чиқадиган яна бир муҳим хулоса бор: мансабдор одамнинг чаласаводлиги хавfli иллат. Чаласаводлик одами мустақил фикрдан маҳрум этади. Мустақил фикрнинг йўқлиги эса кўпгина хунук оқибатларга олиб келади — аввало, мустақил фикри йўқ одам амалий фаолиятида биронта масалани тузукроқ ҳал қилолмайди, ҳар қадамда юқоридан кўрсатма кутади, ҳар қандай ташаббусдан чўчидиган бўлади. Ундай одам учун энг нохуш нарса — қўниқилган маромнинг ўзгариши, янги тўлқинларнинг пайдо бўлиши, «Билгончи фаришталар»да Баширжоннинг эътиқодсизлиги, ҳаёт оқимига тушиб олиб, бир сомон парчасидек оқиб бориши яхши кўрсатилган. «Баширжон иши юришиб, димоғи чоғ бўлган пайтда ашаддий «атеист», худонинг бор-йўқлигига ишонқирамай қарар, ҳатто катта давраларда ҳам «қани, ўша худо қаерда?» дерди... Иши бир оз юришмай қолса, «э, художон, ўзинг осон қилгайсан», дея пичирларди». Бир ўринда Баширжон «Мен атеистман, лекин худога шуқур, мусулмонман» дейдики, бу ибора ҳам унинг эътиқоди, билими, савияси қанчалик ночор эканини аниқ кўрсатиб туради. Унинг эътиқодсизлиги фақат тилда эмас, қундалик ишларида ҳам рўйворост намён бўлади. Масалан, фолбиннинг гапига ишониб, ҳомиладор хотинини бўғоз кўк эшакнинг устидан сакратади.

Баширжоннинг чаламуллалиги, эътиқодсизлиги унда яна бир жиддий иллатни тугдирган: иккиюзлама, мунофиқ, шаронгга мослашувчи одам. У — партия аъзоси. Бирон кирдикори ошқор бўлиб, иши муҳокамага тушадиган бўлиб қолса, унинг энг кўрқадиган нарсаси — партиядан ўчириб юборишлари: «Э художон-эй... партиядан ўчиришмаса бўлгани. Майли, ҳаммолик қил деса ҳам қилардим», дейди. Бирок,

бу гапларни у партияга астойдил содиқлиги учун айтаётгани йўқ. Партияга аъзолик унинг учун ҳамиша дуруст-дуруст лавозимларга йўл очади. Аксинча, партиядан ҳайдалса, унинг учун ҳар қандай мансаб йўли беркилади. Шунинг учун у ҳаммоллик қилишга ҳам рози — партиядан ҳайдамасалар бас. Аслида эса унинг ҳаммоллик қилишга розилиги — кемаси денгизда бўронда қолганда, омон қолса, худога кема устундай шам ёкишни ваъда қилган, омон қолгач эса, оддий бир шам ёқиб, худони алдаб кетган муттаҳам одамнинг қилимишидай гап. У яхши билади: ҳозир бир амаллаб партиявий жазога чап беролса, уёғи осон — ошна-оғайнилари жонига оро киради-ю, жиндай вақт ўтказиб, яна юзага чиқиб олади.

Баширжон Зайнишев киссада майда ўғри, таъмагир, нокас бир шахс сифатида тасвирланган. У қайси идорада ишласа, шу ердан бирор нарсани ўмарини ўйлайди: ҳаваскор артистлар учун тиктирилган кийимлардан ўмаради; ўзига ва яқинларига комбинат ҳисобидан темир дарвоза қурдиради; зилзиладан зарар кўрган одамларга бериладиган ёрдам пулига шерик бўлади; бир идорадан бошқа идорага ишга ўтганда, аввалги идорадаги кўнглига ёқиб қолган баъзи бир жиҳозларни ҳам ўзи билан олиб кетади. Унинг бу қилмишларининг барчаси майда, бачкана ишлар. Аслида у бирон-бир тузукрок ишга ярамайди — ҳатто йирикрок ўғирлик қилишга ҳам қодир эмас. Негаки, у жуда кўрқок. Унинг маишатга, ичкилик-бозликка ҳам суяғи йўқ, аёллар билан ишрат қилишдан ҳам қайтмайди. Айни чокда, сирин очилиб, фош бўлиб қолганда, кўрқок олдин мушт кўтарар, қабилида иш тутади. Эсланг: Қирмизхон билан идорада маишат қилаётганда, ноҳос қоровул бундан оғоҳ бўлиб қолади. Кейин эса Баширжон қоровулга дўқ уриб, унинг тилини қисиб кўймоқчи бўлади. Ушбу воқеа тасвирида Баширжоннинг муттаҳамлиги ҳам ёрқин намоён бўлган.

Савол туғилади: қандай қилиб Баширжондай чаламулла, эътиқодсиз, нокас, кўли эгри, бузуклик кўчасига кириб чиқаверадиган, бефаросат ва калтафаҳм одам кўп йиллар мобайнида масъул лавозимларда ишлаб келди? Ахир, унинг билим-сизлиги, фаросатсизлиги бир зумда одамлар ўртасида латифага айланиб кетади-ку! Бирга ишлайдиган ҳамкасабалар бир зумда унинг пуч эканини билиб қолишади-ку! Шунга қарамай, Баширжон пўкакдек сув бетида қалқиб юраверади. Қиссада бу саволга атрофлича бадий жавоб берилган.

Баширжон шунинг учун чўкмайдик, унинг сув юзида қалқиб юришини таъминлайдиган, бир идорада чуви чикса, унга ҳомийлик қилиб, бошқа бир идорага олиб бориб ўтказиб кўядиган, уни қўллаб-қувватлаб турадиган куч бор. Бу — Баширжоннинг акахони, бирдан-бир суянган тоғи Шамси Тўраевичдир. Муаллиф Шамси Тўраевичнинг қандай лавозимда ишлашини атайин сир тутган — ҳар ҳолда, у қўли узун, ҳамма жойда гапи ўтадиган одам. Автор унинг кимлигини аниқ айтмаса-да, жуда моҳирона топилган деталлар билан бу мансабдор одамнинг характерини чиқариб кўяди.

Шамси Тўраевич характерининг асосий нукталарида Баширжонга ўхшаб кетади — у ҳам усти ялтирок одамлардан. У ҳам ҳар қадамда ўзида йўқ фазилатларни бор қилиб кўрсатишга уринадиганлардан. У ҳам одамларнинг кўзича бир хил яшайди-ю, аслида бошқача фикрлайди. Масалан, Шамси Тўраевич касалхонада ётган жойида кўргани келган Баширжондан: «Сводкани келтирдингми?», деб сўрайди. У буни пахта масаласига астойдил қизиққани учун эмас, балки ўзини пахтанинг жонқуяри, кўпчилик манфаатини кўзлайдиган, ҳатто тўшақда ётганда ҳам аввал ишни ўйлайдиган одам сифатида кўрсатиш учун қилади. Ехуд Шамси Тўраевич отасининг қабрига Баширжон қурдирган сағананинг мрамар тошидаги байтларни

бекор қилар экан, буни ўша байтлар ёқмагани учун эмас, балки «атеизм»га тўғри келмаслиги боис муҳокамага тушиб, хонавайрон бўлиши мумкинлиги учун қилади.

Шамси Тўраевичнинг яна бир ғалати хусусияти бор: у ҳамма жойда ўзининг сиёсий хушёр эканига гоёвий чиниққанлигини намойиш қилади, оғизда коммунистик идеологияга содиқ эканини таъкидлайди. Бир ўринда у: «Генераллар тўғрисида анекдот айтимасин!», деб насихат қилади. Бошқа бир ўринда эса Баширжон унга дастасида негр боланинг боши тасвирланган куракчани совға қилганда рад этади: «Бу ерда одам ҳўрланган. Бу капиталист, иркчи ва эксплуататорлардан чиққан гап! Мен эксплуататор эмасманки, хизматимга кора таллийлардан фойдалансам».

Бундай эпизодларда биз Шамси Тўраевичнинг сиёсий хушёрлиги оддий демагогликдан ўзга нарса эмаслигини кўрамиз. Шамси Тўраевич сўзда ўзини халқ ишига садоқатли кўрсатса-да, аслида у жамият манфаатларини сира ўйламайди. Унинг Баширжонга хомийлиги шундан далолат беради. Шувиси қизикки, Шамси Тўраевич Баширжонга қанчалик зарур бўлса, Баширжон ҳам унга шунчалик керак. Шунинг учун Баширжон ҳар гал ишни расво қилганда, ўз хомийси Шамси Тўраевич, ҳар қанча хижолат бўлмасин, барибир уни қўллаб-қувватлайверади. «Лекин сен бизга кераксан, гарчандки, шу вақтга қадар оқармасдан, доимо қораланиб келаётган бўлсанг-да, сени юлиб ташламаймиз. Керакли туксан...», дейди Шамси Тўраевич.

Хўш, Баширжон нима учун «керакли тук?» Шунинг учунки, Баширжонга ўхшаганлар Шамси Тўраевичларга ҳеч қачон қарши бормади, ҳеч қачон уларни танқид қилмади, ичи бўшлигини юзига солмади. Баширжонга ўхшаганлар туфайли Шамси Тўраевичлар ўзларини «худо» деб билишади, ўз мавжудликларидан мамнун бўлишади. Масаланинг бошқа томони ҳам бор: Шамси Тўраевичнинг хомийлиги шунчаки хушфёшлик учун қилинмайди. Шамси Тўраевич хатто, мушук ҳам бекорга офтобга чиқмайди, деб ҳисоблайдиганлардан. Бирок, у ўзини пихини ёрган уста, пишиқ деб билади ва шунинг учун ошқора пора олмайди — Баширжон унинг ҳолидан хабар олиб туради, рўзғорига қарашади, курортга кетганида ортидан тансиқ емишлар олиб боради ва хатто қимор ўйнаб, атайин анча-мунча пулни ҳам «ютқазади». Хуллас, Шамси Тўраевич енг учуда иш битирувчи ашаддий порохўр. Баширжоннинг унга зарурлиги шундан.

«Елғончи фаришталар»да шу тарзда елвизакфёлу суваракмижоз одамларнинг моҳияти фош қилинган — уларнинг «яккаш мутёглик, таъмагирлик ва майда, шахсий ташвишлар билан ўтган умри» гоё таъносиз, инсон шаънига доғ туширадиган умр экани кўрсатилган. Айни чокда, ана шундай иллатларнинг гуллаб-яшнашидан манфаатдор «Шамси Тўраевичлар» ҳам кескин фош қилинган.

«Елғончи фаришталар»нинг ижтимоий-эстетик қиммати ҳам шунда. Муаллиф салмоқли ижтимоий мазмунни янада ёрқинроқ ифодалаш учун анча маҳорат билан қалам тебратган. У асар қаҳрамонларининг индивидуал қиёфаларини жонлантирадиган ҳаётий деталлар топган, нозик ва нафис юмордан фойдаланган. Лекин шунга карамай, Баширжон Зайнишев образида алланечук бадий номукамаллик сезилади.

Нима учун? Менимча, бунинг сабаби иккита. Неъмат Аминов Баширжон характери чизишда муайян даражада меъёрдан чиққан. Мен бу ўринда Баширжон образининг иккинчи қиссада — «Суварак»да намоён бўлишини назарда тутяпман. Гап шундаки, Баширжон характери бутун моҳият-эътибори билан «Елвизак»да намоён бўлган эди... Адабиётда, бир марта кашф қилинган образдан ҳасаб фойдаланавериш яхши самара бермайди. Шу ўринда совет адабиётга тажрибасидан бир мисолни эслайлик: уруш йилларида А.Твардовский «Жангчи ҳақидаги кито-

би»ни бобма-боб эълон қилиб борган ва унинг қаҳрамони Василий Теркин минглаб жангчиларнинг сеvimли қаҳрамони бўлиб қолган эди. Шу китоб муносабати билан шоир саккиз мингдан ортик мактуб олган. Уларнинг кўпчилигида китобхонлар шоирдан асарни давом эттиришни сўрашади ва «Теркин курилишда», «Теркин колхозда» каби катор мавзуларни таклиф қилишади. Твардовский асарни давом эттиришдан қатъиян бош тортади, чунки у, бир марта ўз вазифасини бажариб бўлган образдан ҳадеб фойдаланавериш образнинг таъсир кучини қирқиб қўяди, деб ҳисоблайди. Менимча, иккинчи қиссада худди шу хол содир бўлган.

Баширжон Зайнишев характерини яратишдаги иккинчи қусур шу билан боғлиқки, муаллиф кўп ўринларда муболагадан яхши фойдалангани ҳолда, айрим ҳолларда, ички маънига етарли даражада роия қилишни унутиб, айрим деталларнинг ҳаётийлигига эътибор беришни назардан қочирган. Пировард-натижада қаҳрамон характерида китобхонни ишонтирмайдиган, зиддиятли сифатлар пайдо бўлади. Бир-иккита мисол келтираман: Баширжон чаламулла бўлса-да, буткул саводсиз эмас, у айрим китобларни ўқийди, баъзан тўйларда байт айтади ва ҳоказо. Шундоқ экан, у «поэзия» билан «поезд»нинг фарқига бормаслиги мумкинми? Яхши-ми-ёмонми, кўп йиллар давомида ижрокомларда ишлаган одам кофе билан кафени ажратолмаслиги мумкинми?..

Бу нуқсонлар, албатта, Баширжон Зайнишев характерига бир оз бўлса-да, доғ туширади, лекин унинг ғоявий-бадиий салмоғини йўққа чиқара олмайди. Баширжон Зайнишев — бугунги ҳажвиётимиз ютуғини ифодалайдиган бақувват, ҳаётий образлардан бўлиб қолаверади.

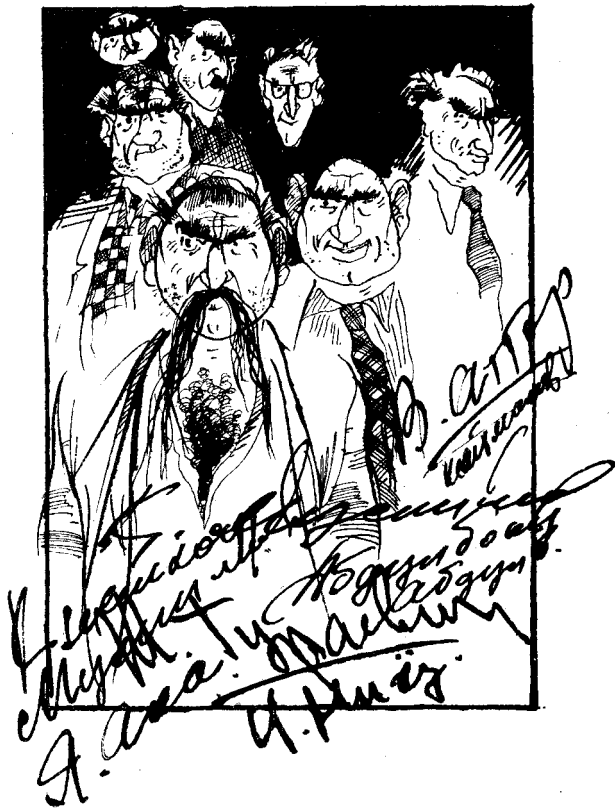
* * *

Неъмат Аминов эллиқ ёшга кирди. Эллиқ ёш адиб учун авжи ширага тўлган давр бўлади. Неъмат Аминов йиллар давомида халқ ҳаётини чуқурроқ ўрганди, устозларидан пухта сабоқ олди. Энг муҳими эса, кўп йиллик ижодий изланишлар туфайли бой тажриба орттирди. Эндиликда у ёзувчи учун энг зарур сифатлардан бирини эгаллади — у нимани ёзиш кераклигини биладигина эмас, нимани ёзмаслик кераклигини ҳам билади.

Адибнинг шу пайтгача босиб ўтган йўлидан чиқарган асосий хулосаси бор: бу — ҳажвиёт орқали Ҳақиқатни улуғлаб, халққа хизмат қилиш — ёзувчининг муқаддас бурчи экани ҳақидаги хулосадир. Ўйлаймизки, Неъмат Аминов бундан кейин ҳам ана шу қутлуг ижодий эътиқодига содиқ қолади ва халқимизга манзур бўладиган, унинг курашига ёрдам берадиган, адабиётимиз хазинасидан муҳим ўрин оладиган янги-янги асарлар яратаверади.

*ОЗОД ШАРАФИДДИНОВ,
профессор*

ЕЛҒОНЧИ ФАРИШТАЛАР ЕХУД ЕЛВИЗАКФЕЪЛУ
СУВАРАКМИЖОЗ БАШИРЖОН ЗАЙНИШЕВ
ХАЕТИДАН ҚЎШ ҚИССА

Коннот гултожи инсондир азал,
Ундадир энг олий тафаккур, амал.
У ҳатто тубанлик ичра ҳам танҳо,
Ё фалак, ижодинг бунча мукамал.

Абдулла Орипов

ЕЛВИЗАК

1. УҒИЛМИ, ҚИЗ?

Одамлар назарида бу йилги баҳор узоққа чўзилгандек эди. Бунга сабаб: намгарчиликнинг ҳаддан ошганлиги бўлса керак. Май ойи тугаб боряпти-ю, ҳалиям ҳар куни ёмғир, ҳар куни сел. Оқшомлари эртанги куннинг қуёшли, мусаффо бўлишига умид боғлаб ухлаган кишилар тонг билан ҳовли юзидаги гулзорнинг сап-сарик кўлмакка тўлганини кўриб: «Ох, савил яна ёғибди-да!», дейишди ва ёмғир томчилаб турган қоп-қора бўлутли кўкка қараб олишади.

Ана шундай баҳор тонгларида бирида Баширжон Зайнишев жуда ланж уйғонди. Кўзларини аранг очиб деразага қаради: кўкниш, яхлит ёруғлик тушиб турарди. «Э худо, шу ёмғирдан ҳам безор бўлдим. — Хотинининг нолиб гингшиганини эшитди у. — Ҳеч тинмади-да, бу ўлгур!»

Баширжон ҳеч нима демасдан кўрпасини бўйнигача тортди. Боши хотинининг шол дурраси билан танғилган. У шу ётганича, қилиниши керак бўлган ишларини ўйларди: тушгача, албатта, касалхонага кириб чиқиши керак. Мана, бир ҳафтадан бери акахони Шамси Тўраевич қон босими ошиб, шифохонада даволаниб ётибди. Бозорга бориб, ёймачилардан чилонжийда олади. «Килоси юз сўм бўлсаям бир кило топиб оламан, — деб ўйлади у. — Шамси акамнинг менга қилган яхшиликларини ота-онам ҳам қилолган эмас... Мен ўзим ким эдим?»

«Мен ўзим ким эдим?»

Унинг кўз олдида болалик йиллари гавдаланди. Шаҳар чеккасидаги тор, каталак ҳовли. Дарвоза олдидаги чоркунж, кичик мехмонхонада отаси Зайниш кўса маҳси тикарди. Ҳамма дўзандалар сингари унинг ҳам ранги захил, кўзлари ёшланиб турар, елкалари хўккайган ва бўйни бир оз қийшиқроқ эди. Ишлаганида ҳам, юрганида ҳам доим хаёл сурарди. Ҳатто, баъзан шу қадар эринчок бўлардики, ингичка овозда: «Баш...ир!», деб чақирар ва у яқин борганида, кўрсаткич бармоғи билан олдидаги чойи яримлаб қолган пиёлага қараб: «Олиб бер!» маъносида имо қиларди. Баширжон пиёлани аста олиб, отаси кўлига тутқазар, чол кўкнор ивтилган пиёлани бир кўтаришда симириб, тақсимчадаги курт тушган қора майиздан газак қиларди. Кейин яна хаёл, яна қулочкашлаб иш тортиш. Баъзан минғирлаб ашула ҳам айтарди:

Найларам боги чаман сайрига жонон
бўлмаса...

У ашуланинг шу мисрасини ҳар куни, ўзи билиб-билмай, қирқаллик мартача такрорларди. Чамаси, унинг давомини эслашга ҳам эринарди.

Зайниш кўса ўғлини жуда яхши кўрарди. Девор-дармиён кўшниси Тўра бобо чиққанида унга тақдирдан нолир, жуда ёш ўлиб кетган хотинини эслаб, кўзига ёш олар, хиёл ўтмай, томоғи қуруқшаб, эшик томон овоз берар эди: «Баш...ир! Ана бу чойнакка обжўш қуйиб кел...» Баширжон чойнакни келтирганида, отаси Тўра бобого гап уқтириб ўтирган бўларди: «Энди бу дунёни гузаронда биздан қоладиган шугина тирноқ-да, жўра...»

«Шугина тирноқ!»

Баширжон ёнига ағдарилди: «Раҳматлик чол тўғри айтаркан. Ундан-ку бир тирноқ — мен қолдим. .. Яхшими-ёмонми, ҳар қалай, исминини фамилия қилиб юрибман... Мендан-чи?...» Унинг кўзлари ўз-ўзидан очилиб кетди. Ёнгинасида кўкка қараб, ҳомилали қорнини гумбаз қилганча Зевархон ётарди. Баширжон кўрпа остидан кафтини секин хотинининг иссиқ қорнига қўйди.

— Хи-хи, олинг кўлингизни! — ҳиринглаб тўлғанди Зевархон.
— Қитигим келади...

Баширжон хотинининг силлиқ, ҳароратли қорнини силаб қўяркан:

— Янги келинмидингки, қитигинг келади, — деди жиддий. Кейин, хотинининг қулоғига лабларини тегизиб шивирлади. — Ўғилми, киз?

— Хе, нарироқ боринг, — деди Зевархон эрининг кўлини нари итариб. — Мен қайдан билай!

Баширжон оҳиста орқасини ўгираркан:

— Ҳаракатидан ўғилга ўхшайди, — деб қўйди.

Зевархон эрига яқин сурилиб, унинг жундор елкаларига юзларини суйкади, сўнг кўрпа остидан нозланиб кучоқлади.

— Баширжон ака-а...

— Ҳа?

— Олиб борасизми?

— Қаёққа?

Зевархон эркалик билан кўрпа устидан уни ёлғондакам киткламокчи бўлди:

— Ҳаҳ, ўзингизни билмаганликка олинг! — деди аразли қулиб. — Чоршанба куни нима деб ваъда берган эдингиз?

Баширжон муздай оёқларини тиззадан букиб, кўксига ёпиштирганча тўнка бўлиб олди.

— Қачон?

— Яна қачон эмиш? Тўғри ётинг бундай, ахир ўзингиз айтган эдингиз-ку, жума куни Даврон тоғамларникига олиб бораман, деб. Ўша ерда бўғоз эшак ҳам, бўғоз сигир ҳам топилади, демабмидингиз?

Баширжон оёқларини чўзиб, кўкка қараб ётиб олди.

— Э-ҳа!...

Бундан икки кун олдин у хотинига шундай ваъда берган эди. Ўша куни Зевархон «сабаб топган» фолбини — Марямхоннинг уйдан катта бир янгилик билан қайтган эди. Марямхоннинг бир коса тиниқ сувга қараб айтишича, Зевархонга «оқ дев»нинг боласи раҳна соларкан. Ўша «девбачча» унинг бўйида бўлар-бўлмас, болани ғажиб ташлар эмиш. Битта кўк кўчқор билан банди-баст қилинган «девбачча» Зевархоннинг ой-куни яқинлашгани сари яна жонланиб, тобора хуруж қилар эмиш. Шунинг учун Зевархон енгил бўлишига тахминан ўн беш кун қолганда, битта ҳалол ва яна битта ҳаром бўғоз молнинг устидан сакраши керак экан.

— Олиб борасизми? — деб, яна эркаланди Зевархон.

Баширжон ўрнидан кўзғалиб, жойхоби устида энқайиб ўтирди. Унинг боши ғувилларди.

— Ҳали касалхонага бориш керак, — деди эснаб.

— Қасалхонада нима қиласиз?

— Шамси акамни кўриш керак.

Зевархон зуғум қилди:

— Хе, ўлсин, намуноча Шамси акам, Шамси акам...

Баширжон жаҳл билан бақирди:

— Оғзингни юм! Сен нимани биласан, ўша кишидан бошқа мешинг суянадиган кимим бор?

Эр-хотин узоқ вақт жим қолишди. Зевархон пиқ-пиқ йиғлашга тушди. Анчадан кейин Баширжон:

— Шанба куни борсак-чи? — деб сўради бир оз юмшаб.

Зевархон елкасини учирди:

— Шанба куни бўлмайди! — деди кўз ёшларини пучук бурнининг икки четидан оқизиб. — Хосиятсиз кун.

Баширжон ноилож бўйсунди.

— Хўп-хўп, бас, йиғлама! Соат ўнларда тайёр бўлиб тур! Лекин бундан кейин Шамси акам тўғриларида бемаъни гап айтма. Эшитган қулоққа яхши эмас. Ҳар қалай, ўша киши бўлмаса бизлар ким эдик!

— Ҳа, хўп!

Зевархон эрининг қорнига кафтини тираб, ўрнидан инкиллаб турди, дастлаб чирокни ёқди, кейин радисни буради...

2. ЗАРДЎЗИ ТУФЛИ

Маданият уйи район марказининг қоқ ўртасидан кесиб ўтган Чавқар аригининг юқорисида жойлашган. Каттакон клубнинг рўнарасида ёзги кинотеатр. Унинг олдида — ўртача дарвоза кенглигида кунора афишалар осиб қўйиладиган тўсин. Мана, бугун ҳам янги афиша ёпиштирилган. Унда катта ҳарфлар билан: «Янги бадний ҳинд фильми «Ганга ва Жамна». Сеанслар кеч соат 7 ва 10 да бошланади», деб ёзилган.

Баширжон Зайнишев афишага кўз ташлаб ўтаркан: «Шу фильмни ҳам кўриш керак. Ҳиндча қўшиғу рақслари кўп бўлса эҳтимол», деб ўйлади. Шу топда унинг кўзига бундан бир неча йил олдин шаҳардаги «Комсомол» кинотеатрида Шамси ака билан биргалашиб томоша қилишгани «Дайди» кинофильмидаги қаҳрамон — лаблари қалин, мўйловчали, пешонаси тор, кўзлари ўйнаб тургувчи Радж кўриниб кетди.

— Ассалому алайкум, Баширжон ака!

Клуб олдида Асилжон кўл қовуштириб турарди.

— Ҳм, қалайсиз, музрук? — деди Баширжон унга димоғдорлик билан. — Қалай, одамлар тўпланишдими?

— Ҳа, кутиб ўтиришибди.

— Шу ерда бўлинг, узоқ кетманг! — деди у ўнг қошини кўтариб дўнғилларкан. — Гап бор!

Баширжон Зайнишев клуб эшигидан кириб, узунчоқ йўлақдан юриб бораркан, унинг елкалари бир оз кўтарилди, боши олдинга эгилиб, салки бағбақаси оқ қўйлагининг тугмаси устига осилиб тушди. У бир-икки йўталиб қўйди.

Деворларга ёпиштирилган «Районимиз беш йилликда» деган диаграмма, «Район Маданият уйи хузуридаги бадний ҳаваскорлик тўғараги аъзоларининг рўйхати», турли хил кинофильмларнинг рангбаранг суратли афишалари ёнидан салобат билан ўтиб бораркан, Баширжон яна икки марта томоқ қирди. «Шоира келибди, — дея

хаёлидан ўтказди у ўз кабинети томон йўл оларкан. — Рўйхатни чоп қилган бўлсамикин?»

Шоира исмли машинистка шу йил ўнинчи синфни битирган, шўх ва ўйинқароқ қиз. У одатдагидек Баширжонни жилмайиб кутиб олди. Бошлиқ унинг саломига индамай, бош силкиб алик оларкан, салобат билан юриб жойига бориб ўтирди. Бошидан кизаги кенг ва шалпангқулоқларига қараб қийшайган шляпасини олиб столга кўяркан:

— Тайёрми? — деб сўради.

— Тайёр! — деди ҳозиржавоблик билан Шоира ва икки варақ қоғозни унинг столига келтириб қўйди. — Мана.

Баширжон куйи лабини олдинга осилтириб, қоғозларга кўз югуртирди: «Декада аъзоларини кутиб олишда қатнашувчи карнайчи, сурнайчи ва чилдирмачиларнинг рўйхати: 1. Миров Ч. — сурнайчи; 2. Гулбоев З. — чилдирмачи; 3. Сайрамов Л. — карнайчи...»

Баширжон Зайнишев рўпарасидаги икки юз граммлик қадаҳдек келадиган никелли қаламдондан йўғон кизил қаламни олиб, рўйхатга тузатишлар киритди-да, Шоирани чақирди:

— Ўртоқ Қос-симова!

— Лаббай!

— Буёққа келинг!

Шоира товони бигиз туфлисида тез юрмоқчи бўлиб нотекис полда ўнг оёғи тўпикдан қийшайиб кетди. У: «Иҳ!», деди-ю, бир чимирилиб олди, лекин сир бермай, бошлиқ олдида жилмайиб тураверди.

— Ҳа, нега куласиз?

— Кулганим йўқ-ку!

— Куляпсиз! Жиддий бўлиш керак! — деди насихат оҳангида Баширжон. — Бўлар-бўлмасга кулавермаслик керак, тем боле сиз киз боласиз, хўпми?

— Хўп!

— Энди гап бундай: ана бу рўйхатни бошқатдан чоп қилишга тўғри келади. Аввал карнайчи Сайрамов Л.ни ёзинг. Чунки карнайчининг иши ўзингизга маълум — оғирроқ. Кейин сурнайчи Миров Ч.ни ёзинг, ана ундан кейин чилдирмачи, ҳў, дойрадас Зойирбой Гулбоевни ёзинг! Хўпми?

— Хўп!

Шоира энди ортига бурилган эди, Баширжон:

— Тўхтанг! — деди ўнг қўлини хиёл кўтариб. — Хўжақуловани айтинг, тайинлаган одамлари билан кирсин!

Шоира қабулхонага чикди. Бир оздан кейин кўк балон плаш кийган, сочларига битта-яримта оқ оралаган, ўрта бўйли Хўжақулова ва унинг изидан бир хил кийимдаги уч киши кирди. Уларнинг устида тиззадан келадиган оқ ятак, белларини атлас кийикча билан боғлашган, кўкраклари яланг эди.

Баширжон Зайнишев уларни бирмунча мулозамат билан кутиб олди:

— Ўтиринглар! — деди яйраб жилмайишга ҳаракат қиларкан. — Қалай, соғ-омонликми? Зойир ака, кадрча муборак бўлсин!

Бошига чукур дўппи кийиб олган, лунжлари осик, қора мўйловли киши каттакон кафтларини кўкрагига қўйди.

— Кулдук! Кадрчаниям оғирлиги беш кило денг... Азамат йигит бўладиганга ўхшайди.

Баширжон унга бир оз ўйчан қараб турди-да:

— Ҳа, тузук, тузук, — деди ва дарҳол ҳазилга ўтди. — Зойиржон ака дейман, бу дўппию каллапўшния зўридан топибдилар-ку!

— Астафйрулло денг! — деди Зойирбой жаҳл билан.

— Қаллапўшни...

— Гуллапўшни денг-э!..

Баширжон ва тўпланганлар завқ билан қулишди. Чунки Зойирбой туғма кал бўлганлиги учун ҳам «кал» ўзаги билан бошланувчи барча сўзларни «гул» қўшиб айтарди.

— Қолхоздан келдингларми?

— Кечирасиз, ҳозир гулхоздан келяпмиз, — деди Зойир чилдирмачи ҳозиржавоблик билан.

Баширжон кула-кула кўзларининг ёшини артган бўлди, кейин гап орасида Шоира қайта чоп қилиб қўйиб кетган рўйхатни олди.

— Гап бундай! — деди у йўталиб. — Бир нарсани коллектив бўлиб...

— Гуллектив бўлиб! — деди Зойир чилдирмачи.

Баширжон бир зум меровланиб қолди, лаблари унсиз пичирлаган бўлди, сўнг:

— Сизларни чақиршдан мақсад шуки, — деди ниҳоят, — бугун республикамининг пойтахтидан бизнинг областимизга азиз меҳмонларимиз — туркман адабиёти ва санъати декадаси вакиллари келишади. Шуларни, ана, Маданият уйимизнинг директори ўрток Хўжақулова Норжон опа бошчиликларида кутиб оласизлар. Бошқа районлардан келадиган қарнайчи, сурнайчи ва чилдирмачилар қаторида сизлар ҳам шаҳар аэроплан станциясида хизмат кўрсата-сизлар.

Охирги столда қўлларини тиззаси устида қовуштириб ўтирган Хўжақулова журъатсизгина сўради:

— Машина бўладими?

Баширжон Зайнишев ялт этиб унга қаради, шу оннинг ўзидаёқ ана лаблари ўз-ўзидан унсиз пичирлади. Хўжақулова бошлиқнинг жаҳлга минганини сезиб, кўзларини ерга олгандагина, Баширжоннинг овози чикди:

— Кеча райком бюросида дала шийпонларини безаш ҳақида гап бўлди, — деди у ташвишланиб. — Экиш, ғўза қатор ораларига ишлов бериш даврида дала шийпонларини колхозчиларнинг...

Зойир чилдирмачи бошлиқнинг гапи орасида: «Гулхозчиларнинг денг», дея луқма ташлади.

— Зойир ака, бўлди-да ҳазил! — деди Баширжон гина қилиб. — Ҳазил ҳам эви билан-да!

Зойир чилдирмачи стулни ғижирлатиб қимирларкан:

— Ҳазил эмас! — деди паст овозда дўнғиллаб. Буни бошлиқ найкамаганга олди.

— Дала шийпонларида кўчма кутубхоналар ташкил этиш, уни

шиор ва плакатлар билан безатиш вазифаси бизларнинг зимма-мизга тушган. Кеча райком бюросида Курбон Каримовичнинг шахсан ўзлари кўпчилик олдида шундай поручение бердилар. «Ўртоқ Зайнишев, қачонгача идорада чанг босиб ўтирасиз? Эртанинг ўзида ҳамма дала шийпонларини кўриб чиқиб, менга доложит қиласиз!», дедилар.

Хўжакулова қизарганча ерга қараб ўтирарди. Баширжон Зайнишев гапнинг буёғини қандай давом эттиришга ҳайрон эди: яккаю ягона «Автоклуб»ни уларга берса, уйда Зевархонга ваъда бериб қўйган.

«Унинг ковок-тумшугини қаранг! — деб ўйлади у Хўжакуловага бир қараб олиб. — Жудаям мунофиқ-да! Хотин-қизман, деб ўзидан кетяпти...»

— Бизларни шаҳарга ташлаб келса-да, — деди маслаҳат оҳангида Хўжакулова, — кейин сиз билан чикса...

— Э, кизик экансиз-ку, ўртоқ Хўжакулова! — деди Баширжон жаҳл билан. — Нима, мен у ерга аммамни кўргани кетяпманми, райкомнинг топшириғи бўлса, тавба!..

Хўжакулова қип-қизариб ўрнидан туриб кетди.

— Биров сизни аммангизни кўргани кетяпсиз дедими?

— Гапингизнинг мазмуни шунақа! — деди Баширжон ҳам ўрнидан туриб, бир оз ён бераркан. — Энди... кеча райкомнинг бюросида Курбон Каримовичнинг шахсан ўзлари поручение бермаганларида эди, майли, машинани сизларга ажратар эдик... Хўп, бир марта ҳеч бокиси йўқ. Шундай катта йўлга чиқсанглар, автобус физиллаб қатнаб турибди... Ҳа, илтимос, ўртоқ Хўжакулова...

Бошликнинг гур этиб ёниб, яна бирпасда сўниб, паст келиши Хўжакуловани анча юмшатди.

— Хўп, кетдик! — деди у ўтирганларга ишора қилиб эшик томон юраркан. — Қани, юринглар!

Унинг изидан чуст дўппи, оқ яктак кийган, белига атлас қийкча боғлаган уч созанда бир хилдаги қизил этикчаларини ялтиратиб эшикдан чиқишди.

Баширжон Зайнишев уларнинг орқасидан қараб қоларкан: «Қизил этик ҳозир мода эмас! — деб ўйлади. — Қора хромдан тиктириш керрак... Иккита ортикча тиктирсам — биттаси ўзимга, биттаси Шамси акамга...»

— Ўртоқ Қос-симова!

Қабулхонада Шоира кўринди.

— Лаббай!

— Кутубхона мудирасини чакиринг!

Бошига оқ дока рўмол боғлаган, ранги захил бир аёл кўринди.

— Ўртоқ Тилакова! — деди бошлик унга қарамасдан. — Кеча олган китобларингиз қаерда?

— Шу ерда, бўлимда!

Баширжон унга қаради-ю: «Ҳа, нима бўлди?», деб сўради аёлни бошидаги оқ рўмолига ишора қилиб.

— Узокрок бир қариндошимиз кеча...

— Ҳм-м! — деди бошлик ҳиссиз. — Ўлдими?

— Ҳа!

— Ҳм-м, чаток бўлибди-ку... Ҳа, худо раҳмат қилсин... Хўп бўл-маса, ўша китоблар бор, дедингиз-а... Бундай қилинг: «Чўчқачи-лик»дан йигирмата, «Бруцеллэз» ва «Ич терлама»дан йигирма бешта, «Маккаж ўхори — дала маликаси»дан ўттизтача, яна «Меҳнат гигиенаси»дан қирқта ажратиб, «Автоклуб»га ортинглар, хўпми?

Кутубхоначи аёл чиқиб кетди. Баширжон Зайнишев яна танҳо қолди. Унинг кўз олдидан ҳамон Хўжакулованинг қаҳрли кифаси кетмасди. «Тавба! Энди бу кишининг дастидан мустақил ишлаб ҳам бўлмайди чоғи... Югуриб-елиб, «Чаман»ни ташкил қилган бўлсам... Энди бу киши кечагина келиб, менга гап ўргатмоқчи бўладилар. Қайси куни: «Нега ансамблнинг зардўзи туфлюю дўппиларидан учта кам?», дейди. Ҳайронман, билмадим ким айтдийкин унга? Тавба, ўттизта эмас, йигирма еттита бўлса нима қипти? Саҳнада зардўзи дўппию туфли кийиб ўйнайдиган киз ўттизта эмас, йигирмата бўлса нима қилади? Биров санаб ўтирибдими? Биттагинасини ўзига берсак, нафаси чикмас эдику-я!.. Биламан унинг максасини... Ўрнимни эгалламоқчи... Ҳа, майли, билганини қилаверсин-чи...»

Баширжон клубдан чиққанида куёш шарқ уфқида терак бўйи кўтарилиб, оқиш булут дарвоза оралиғида чарақлаб турарди. Ҳавода ёмғир ювган кўкатларнинг хиди. Ен томонда, анҳор устига қурилган ёзги чойхона гавжум. Баширжоннинг юраги куйиб, чой ичгиси келди. Бир-икки қадам чойхона томон юрди, кўприкка етай деганда яна ниманидир ўйлаб, тўхтаб қолди. Қуйида — Чавқар ариғида лойқа, малларанг баҳор сувлари тўлқинланиб оқар, кўприкнинг бақа тўни инган бетон тўсинларию эндигина ниш отган ингичка, рангсиз майсаларни ялаб пишқирарди. Баширжон яна изига қайтди. Клуб олдида уни пешонасига кўзадек радиокарнай ўрнатилган «Автоклуб» кутиб турарди. Қўлида ҳўл латта билан машина атрофида ивирсиб юрган Илҳомжон жилмайиб салом берди.

— Ваалайкум ассалом, Илҳомжон! — деди бошлиқ хушчакчак оҳангда. — Қалай, кеча тўйни яхши ўтказдингизми?

— Раҳмат! — деди Илҳомжон кишки оқ шапкасини бостириб кийганча, қўлидаги латтани ўриндиқ остига тикиб, сакраб ўрнига чиқиб ўтираркан. — Бир кунлик тўй-да, ўтди-кетди. Мақсад, тўй бўлсин экан! — деди у ёши ва гавдасига мос келмаган оҳангда катта гапириб. — Оғирлиги етмиш кило келадиган битта семиз араби кўчқор элтдим... Э, қани, чиқинг, домла! — Илҳом чаққонлик билан кабина эшигини каттароқ очди. — Марҳамат!

Баширжон олдинги ўриндиққа ўтириб, кизаги шалпангкулоклари томон эгилган шляпасини кўтариб, манглайини силаб қўйди.

— Шу Хўжакулова ҳам жонга тегди! — деди нолиб.

— Ҳа, яна минғир-минғирми? — дея стартерни босиб туриб сўради Илҳомжон.

Машина икки-уч бор гувиллаб, ўт олди. Илҳомжон секин газни босиб, тезликни оширди.

— Уйга ҳайданг! — Буйруқ берди Баширжон.

— Хўп!

Машина арик кўпригидан ўтиб, районга туташ колхоз идораси томон йўл олди. Илҳомжон бурнини тортаркан:

— Аёзлабман, савил! — деди томоқ кириб. — Кеча келинни келтиргунча, роса совукда дилдираб чикдим. Аксига олиб, плашни ҳам киймай борибман. Кечалари совук бўларкан... Мақсад, тоғалик қарзимизни уздик. Ахир, бир тоға етти отанинг ўрнини босади, деганлар-ку қадимгилар.

— Ҳа, хотиржам бўлдингиз! — деди Баширжон кўприқдан ўтаётганда каттиқ чайқалган машина тутқичини маҳкам ушлаб. — Энди кечалари тинч ухлайсиз.

— Қаерда! — деди Илҳомжон қайта бурун тортиб. — Ҳали жойини йиғиш бор. Бу маъракага ҳам семизроқ гўшт топишни опамиз бизга ташлаганлар... Энди шунга бир ёрдам берасиз-да, домлажон!

Баширжон машина ойнасидан орқага айланиб ўтаётган ойпоқ участкалар, уларнинг атрофида сафланган ям-яшил дарахтлар, кўм-кўк томорқа ерларига тикилиб боқаркан:

— Бўпти, эртага эсга солинг, бозоркомга телефон қиламан! — деди.

Машина қизил дарвоза олдига келиб тўхтади.

Худди шу пайт дарвозанинг кичкина ички тавақаси очилиб, остонада Зевархон кўринди. У қўлида тугун билан дарвозадан чиқди. Атлас кўйлак устидан кўк-қулранг енгил пальто кийиб, тугмаларини қадамаган. Оёқларида ярак-юрук зардўзи туфли.

— Қайт изингга! — деди Баширжон машинадан оғир сакраб, кўлларини асабий силкитаркан. — Қайт, бошқа туфлингни кийиб чик, кишлоқ йўллари чанг-лой...

Зевархон: «Вой, юрагим чиқиб кетди!», деганча дарвозадан ичкари кириб кетди. Баширжон дарвоза олдида қаққайиб тураркан, ўйларди: «Негаям шу зардўзи туфлини келтирдим-а? Ҳали бошимга бало бўлмасайди? Буни Хўжақулова қаердан эшитганикин?...»

3. ЙЎЛДА

— Илҳомжон, Пиёзкорга хайданг! — Зевархон пишиллаб, машинага чиқиб ўтиргач, Баширжон шундай буйрук берди. Шофер ўзининг чаққонлигини намоиш этиб, ён томон қийшайиб, рулни шитоб билан айлантирди. Машина изига қайтди. Ярим километрча юриб, марказий йўлга чиқишди ва асфальт билан қуйига қараб кетишди.

Илҳомжон машина кўзгучасидан орқада — бир қўлини ўриндикка тираб, иккинчи қўли билан машинанинг ойнаси туширилган еридан ушлаб, ҳар замон-ҳар замонда лабларини тишлаб, чимирилиб кўяётган Зевархонни кўриб: «Йўлда туғиб қўймаса гўрга эди!», деб ўйлади.

— Илҳомжон! — деди бошлиқ мулойимлик билан. — Кеннойингиз ўша-ўзингиз топган фолбиннинг янги топширигини бажариши керак экан-да.

— Э, албатта, домлажон! — деди Илҳомжон унга қараб олиб. —

«Парича»нинг айтгани айтган, дегани деган. Бир ишни бошладин-сизми, охиригача давом эттиринг, фойдасини албатта биласиз!

— Халиям йўқ демадик-ку! — Баширжон оғзини юкори кўтариб бўлди.

Зевархон инқиллаб нолиди:

— Бу кишига кулги бўлса фақат!

— Йўқ, сиз кулманг, домлажон! — деди шофер норози оҳангда. — Менинг бувим ҳам икки йил касал бўлиб ётдилар. Қаратмаган дўхтирим қолмади. Кейин, кел, шу «Парича»гаям бир қаратай, дедим. Бордик. Банди-баст қилиб берди. Бувим, худога шукр, отдай бўлиб кетдилар! — Шофер бош бармогини тикка қилиб кўрсатди. — Еки амакимни олинг, танийсиз-ку, Хусановни, ўша кишиям ўлай-ўлай деганида шу «Парича»га қаратиб, биз оз шифо топдилар. Ҳозир томоқларидан овқат ҳам ўтяпти. Бўмаса дўхтирлар рақ девди...

Машина «Меҳнат — роҳат» колхозига марҳамат қилинг!» деб ёзилган темир дарвозадан ўтиб, йўлнинг нишаб жойидан куйига қараб кетди. Шу пайт орқадан тут барги ортилган бир машина сигнал бериб, уларни қувиб ўтди.

— Аввал сабаб — сиз, кейин фолбину дўхтирлар, — деди Баширжон. — Шукр, ҳозирча кеннойингизнинг аҳволи ёмон эмас...

— Сабаб — первий очерод худодан! — деди Илҳомжон бурнини тортиб. — Савил, совуқ урибди. Ҳа, домлажон, аввал худо, кейин «Парича»... Энди биз бир аравакаш одам.

Баширжоннинг кўзи яшнаб кетди: бундан уч йилча олдин барпо этилган «Ўзбекистон 40 йиллиги» боғи ёстаниб ётарди. Йўлнинг бир томонида — олмазор, иккинчи томонида — симдан одам бўйи қилиб кўтарилган узум ишқомлари.

— Тўғри-ю, кеннойингиз, бир уч ойча дўхтирдаям ётиб чиқди, бечора...

Хотини инқиллаб:

— Ҳо, зерикиб ўлдим балнисасида! — деди нолиб. — Агар мажбур бўлмасам, бир кун ҳам ётмас эдим.

Бир оз жим кетишди, нимаям бўлиб, суҳбат мавзуи айланиб, одамларни тўқлик кутуртираётгани, «балоларнинг оёқ остида» эканлигига келиб тақалди.

— Ўтган кеча ухлаган эдим, — деди Илҳомжон бидирлаб, бурнини тез-тез тортиб. — Соат ўн иккиларда дарвоза тақ-тақ бўлди. Чикиб очсам, кумработлик Дехқон ака. Хабарга келибди. Пахта пунктининг мудири Омон аканинг катта ўғли укасини отиб қўйибди.

— Ана холос! — Баширжоннинг кўзи даҳшатдан ола-кула бўлиб кетди. — Қачон, қандай қилиб?

Илҳомжон янги хабар билан бошлиқни ҳаяжонлантиргани учун ўзини яна ҳам улуғворроқ тутди.

— Бола-да... шу йил ўнинчини битирди. Дарвоқе, ҳали битиргани ҳам йўқ. Ўша денг, супадаги чумчуқларга дон сепеди. Кейин уйда ўтириб, отасининг ов милтиғи билан ўша чумчуқларни нишонга олмоқчи бўлади. Худди шу вақт, аксига олиб, укаси эшикдан югуриб кирса бўладими! Пақ-қ! Тамом! Бола йиқилади... Бун-

га бенўват асли ўша Омон аканинг ўзлари-да! — деди куйиниб Илҳомжон. — Ўзлариям чумчук гўштига жуда ўч эдилар-да...

— Вой, чумчук гўшти емай балонинг ўкини егур! — деди Зевархон қарғаниб. — Бола пақир ўлибдими?

— Ўлмаган-у, ўлишдан баттар бўлган, — деди Илҳомжон ғамгин қиёфада. — Бир кўзига сочма ўк кирган... Ҳозир балнисада.

Баширжон:

— Бола бўлсаям бир бало, бўлмасаям бир бало! Балолар ҳам оёқ остида! — деб қўйди.

Машина оғир чайқалди, Зевархон кўзларини юмиб чимирилди.

— Ёки бизларнинг кўшнимиз уста Мўмин бобонинг хотинларини олинг, — дея шофер сўзида давом этди. — Ақлдан озибди бечора! Ўтган йил шу вақтлар эди, ўғли мотоциклдан йиқилиб вафот этганди. — Илҳомжон бир нимани эслаб, «ох-ох», дегандек бош чайқади, кейин яна бидирлашга тушди. — Шанба куни, сал қолди-да, универмагни ёнидаги қайрилмадан чикаверишда «патпатча»ли бир болани уриб кетишимга. Имоним қирк газ учди...

— Хайрият! Хайрият-э! — дейишди машинадаги эр-хотин бараварига. Шофер эса ҳамон куйиб-пишиб гапирарди:

— Ҳаммасига ўша касофат Хўжакулова сабаб...

— Хўжакулова?!

— Ҳа, сиз дўхтирларни мажлисига қатнашиш учун райисполкомда эдингиз, мени «Озод» колхозига элтиб ташлайсан, деб туриб олди. Хўп, ҳозир, десам ҳам, бўлинг тез, дейди.

Баширжоннинг кўзига яна Хўжакулованинг бундан икки соат олдинги қаҳрчан башараси кўриниб кетди.

— Олиб бордингизми?

— Ҳа, олиб бордим-у, лекин йўл бўйи калимамни қайтариб ҳайдадим машинани... Билмадим, бу Хўжакулованинг нима балоси бор! Қачон машинага ўтирса ё балон ёрилади, ёки яна бир кор-ҳол юз беради.

Баширжон: «Зардўзи туфлини кимдан эшитдийкан?», деб ўйларкан, Илҳомжонга:

— Ҳар ким ниятига яраша бўлади! — деди босиқ, бошлиқларга хос оҳангда. — У аёлнинг нияти бузук ўзи. Бўлмаса, қайси куни менга кўп олдида: «Сиз отпускангиз даврида бюллетень олиб, уйингизни ремонт қилдингиз», деса бўладими?..

— Ҳе, унинг гапи кўп! — деди Илҳомжон қўл силкиб. — Гапираман деса яхши эмас, бошлиқлар орасига совуқлик тушади...

— Сиз ҳеч нарсадан кўркманг, Илҳомжон ука, — деди Баширжон қатъий. — Бу идорада хўжайин менман. Сиз бўлсангиз, менинг одамим. Шунинг учун коллектив орасида қанақа миш-миш, сирли гаплар бўлса, менга етказиб тулинг, ука... Ҳамма жойда ҳам раҳбарларнинг ўзига яқин одамлари бўлади, хўпми?

— Хўп, — деди Илҳомжон истамайгина.

Машина ҳамон физиллаб йўлда давом этар, бошлиқ босиқ, миннатдорлик тўла овозда сўзлар, Илҳомжон бидирлаб нуқул бахтсиз ҳодисалар тўғрисида гапирар, Зевархон эса лоҳасланиб, чими-

рилиб қўярди. Яна бир оз юрилгач, Илҳомжон машина тезлигини сусайтириб, уни йўлнинг чекароғида тўхтатдию: «Ҳозир!», деганча кабинадан сакраб тушди. Машина атрофини айланиб кўрди, кейин чап томондаги олдинги ғилдиракка тикилиб:

— Оҳ-хо, ели чиқиб кетибди! — деди кайфининг учганлигини билдирмасликка ҳаракат қилиб. — Ҳозир запаскани қўяман!

Машинадан аввал Баширжон тушди. Илҳомжон тезда домкрат ва калитларни олди. Баширжон бир чеккароқда белини ушлаб турарди. Машина ойнасидан бошини чиқариб турган Зевархон: «Ҳали кўп турамизми?», деб сўради. Баширжон индамай бош силкиб қўйди. Бир вақт, Зевархон ҳам қўноқдан тушган она товукдай лапанглаб машинадан тушди-да, қуёш чарақлаб турган осмонга қаради.

— Бахтимизга бугун ҳавоям очилиб кетди! — деди.

Илҳомжон ғилдиракни ўрнатиб, мурватларни калит билан қотираётганида, бир чўпон бола сутдан айрилган, чиллашир бузоқларни ҳайдаб ўтди. Пода олдида хуржунли кўк эшак калласини эгганча хорғин одимларди. Зевархон ўша томонга қараб секин эрини туртди.

— Эшак!

— Эркак! — деди Баширжон хаёл суриб. — Эркак, нар эшак бўлмайди!

Зевархон хиринглаб куларкан:

— Корни мунча катта! — деб қўйди.

4. АТТОРНИНГ ЭШАГИ

Машина қишлоқ чеккасидаги эски, қайрағоч дарвозаси қуйига қараган ҳовли олдида тўхтади. Ҳовли олдидаги бедапоянинг бир бурчида гўнг уюми. Унинг устида ўнга яқин товук. Қайсилари гўнг титади, қайси бирлари бағрини иссиқ гўнгга бериб, қанотларини ёзиб олган, нарироқда чипор, олмос тожи тарокдек бабақ хўроз керилиб қадам ташлайди.

Илҳомжон машина сигналини босди. Ҳовлидан дастлаб оёқчалари яланг, яхшигина кийинишган икки-уч бола югуриб чиқишди. Машина ва машина ичидан ерга тушаётган Зевархонни кўриб, чапак чалиб кичқиришди:

— Артист келди, артистлар келишди!

Шу пайт ҳовлидан кўк яктак, бошига ҳаворанг шапка, оёғига солдатча кирза этик кийган яғриндор бир киши чиқди. Бу киши Даврон тоға эди.

— Э, э! — деди у тутилинқираб. — Қани, жиян, марҳамат, марҳамат! — Кучоғини кенг очиб келди. — Қайси шамоллар учирди? Сен айтувдинг, тўғри, лекин мен ишонмовдим-да!..

У аввал Баширжон билан кучоқлашиб кўришди. Сўнг Илҳомжон билан қўл олишди. Ҳаммадан охирида: «Сиз яхшими, келин? Боракалло, боракалло!», дея Зевархоннинг қўлидаги тугунни олди. У ҳовлиқиб меҳмонларни ичкари бошларкан, дарвозадан: «Хў, Илҳомжон!», дея овоз берди.

— Лаббай! — деди шофер.

— Э-ҳа, ҳа... Сизам Илҳомжонми? — деди у шоферга қараб

олиб. — Кечирасиз, бизнинг кадрчани номиям Илҳомжон... Э-ха... ха... илоҳим, уям сиздай, катта кишиларни олиб юрадиган шопир бўлсин! — Ички дарвозадан югуриб чиққан ўн уч ёшлар чамасидаги кўзлари қоп-қора болага Даврон тоға бош силкиди. — Чоп, бувингга, онангга айт, тоғамлар келдилар, де!..

Ховлининг ичкари қисми оҳак билан чала-чулпа оқланган эди. Ўртада — турли рангдаги гул ва кўкатлар барк уриб ётган кенггина гулзор. Бир чеккада остига цементдан охур ясалган сув насоси. Кунчиқар томонда катта совот қурилган бўлиб, у оғилхона билан тутади. Баширжон ховлига кира солиб, ана шу совот остига кўз ташлади. У ерда қорни катта, тарғил бир сигир кавш қайтариб ётарди. Ундан четрокдаги устунга бир кўк эшак боғланган. Эшак ёнида орқа оёқларига ғаровча бойланган, янги туғилган бир хўтикча атак-чечак қилиб юрибди.

Юқоридаги уйдан икки-уч аёл югуриб чиқиб, Зевархон билан ўпишиб, кучоқлашиб кўришишди. Даврон тоға эркакларни бошлаб меҳмонхонага олиб кирди. Меҳмонхонанинг полига гулдор кигиз тўшалган. Тўрдаги деворга каттакон гилам урилган бўлиб, унинг устида бир эркак билан бир хотиннинг портрети осиб турарди. «Даврон тоғам билан кеннойим! — деб ўйлади Баширжон. — Суратчи ҳам зўр экан, бир умр галстук боғламаган Даврон тоғага галстук ясабди!»

— Қани, омин! — деди Даврон тоға қўл кўтариб. — Қадам етди — бало етмасин! Йигит ўлмайлик, бало кўрмайлик... оллоху акбар!

Кафтлар юзларга суртилди. Даврон тоға узоқ сўрашди. Ниҳоят, обу ошдан кейин Баширжон:

— Тоғажон! — деди.

— Жони тоға! — деди Даврон тоға эгилиб унга кулоғини тугаркан.

— Ўша масалада келувдик. Ўзингизга маълум, олти йилдан бери келинингиз билан... Энди, алмаштирай, десам, бир ёғи Шамси акамларга узоқ қариндош... Кейин, ўзининг ҳам характери яхши. Фақат фарзанд...

— Хе, дариғ! — деди Даврон тоға уф тортиб. — Биладан, жиян, хўп зарари йўқ. Насиб бўлса, кўчқордай битта ўғил кўрасиз, ана, мани айтди дерсиз.

Баширжонга қўшилиб Илҳомжон ҳам: «Илоҳим!», деб юборди. Баширжон унга сирли қараб олдию:

— Илҳомжон! — деди.

— Лаббай, домлажон!

— Тилакова ортган китобчалар машинадами ҳали?

— Ҳа-ҳа, домлажон, машинада!

Баширжон унга яқин келиб, елкасига қўл ташлади.

— Энди, сиздан бир илтимос, ука, — деди маслаҳат солиб. — Даврон тоға, бу Илҳомжон жуда зўр-да, боевой йигит. Ўзи шофер бўлсаям, менга ака-укадан ҳам ортик бўлиб кетган... Энди, ука, то бизлар бу ерда ишни битказгунча, сиз ўша брашураларни шу колхоздаги дала шийпонларига тарқатиб келасизми, дегандим...

- Агар дала шийпонлари берк бўлса-чи?
- Унда бригадиргами ёки табелчига бериб қайтаверасиз!
- Хўп бўлади!

Илҳомжон кетди. Баширжон Даврон тоғага яқинлашиб, муддаога кўчди.

— Шу келинингизни битта ҳалол, битта ҳаром бўғоз мол устидан сакратиш керак.

— Хабарим бор, айтувдингиз-ку!

— Ҳа, балли, ўша гап, тоғажон!

Даврон тоға ўнг қўли бармоқлари билан мўйловини икки томонга сириб, учларини бураб қўйди.

— Битта эмас, мингта молим сизга қурбон, жиян! — деди у самимият билан. — Ҳалолдан десангиз, ана, совот остида рассийский бўғоз сигир... ҳаромдан десангиз... — Даврон тоға талмовсираб қолди. — Уям бор эди-ю, лекин уч кун бўлди-да, кўзи ёриганига... ана шу томони чатоқрок...

Даврон тоғаям, Баширжон ҳам ўйлаб қолишди. Баширжоннинг кўз олдига ҳали совот остидаги катта кўк эшак ва орқа-олди оёқчаларига қизил латтаю ғаровча бойланган ҳўтикча келди-да: «Уч кунгина туғмай турсанг ўлармидинг?», деб қойинди.

— Гап бундай, жиян, — деди Даврон тоға. — Ҳозирча, майли, шу сигирдан сакратиб турайлик, кейин шу яқин қишлоқлардан бирорта бўғоз эшак ахтариб кўраман. Топсам, албатта сизга хабар қиламан. Бу мошину матасекел кўпайиб, эшакларгаям қирон келди, савил.

Баширжоннинг руҳи тушди.

— Ҳар кун келишга вақт қани дейсиз, тоғажон! — деди кизаги шалпангқулоқлари томон қийшайган шляпасини кўтариб, манглайини силаркан. — Ёки, шу кўшниларингиздан бир суриштирасизми?

Шу аснода кўчадан ногаҳоний бир чинқирик эшитилди: «Шарабара-а-а!»

Болалар чувиллашиб ташқарига чопишди. Даврон тоға:

— Э, тўхтанг, тўхтанг! — деди ташқарига қулоқ солиб, юзи ёришаркан. — Бу — Вафо аттор, ҳа, ўша! Юринг, чиқайлик!

Олдинда Даврон тоға, изидан Баширжон, тез юриб ташқари чиқишди. Дарвоза олдидаги сўрига ўтириб олган, Хўжа Насриддиннинг китобларда чиқадиган суратига ўхшаш бир киши атрофидаги бир гуруҳ болаларга сақич, сопол ва тунука ҳуштак улашарди.

— Ув, Пишқа, ана қара! — деди у сопол ҳуштакни чулдурашиб чаларкан. — Кўрдингми? Худди мелисалани ҳуштагидай... Учта бутулкани келтирасан, биттаси саники!

«Пिशқа» деб номланган бола югуриб кетди. Вафо аттор энди тунука ҳуштакдан биттасини олиб, чалиш йўлини болаларга кўрсатди:

— Ана бу икки тешигиндан икки бармоғинг бирла қисиб, мана бу ериндан, мана бундай қилиб пуфлайсан! Манга бер бутулкани, ма...

— Ассалому алайкум!

Икки йўгон овознинг баравар жаранглашидан Вафо аттор чўчиб тушди. Айниқса, у бир оз башангрок кийинган Баширжонга ҳадиксираб қараб, ўрнидан сапчиб туриб кетди. Саломлашилгандан кейин:

— Вафо бобо, — деди Даврон тоға, — энди бир пиёла чой ичиб кетасиз бугун.

Вафо аттор норозилик билдирди:

— Йў, йў, асло! Бугун вақтим танг!

— Йўк деманг энди! — деб қистади Даврон тоға.

— Йў-йў, ука... Ман яна бир неча қишлоқни айланишим керак, бу маслук эшак бирлан қачон ҳали уйга етаману... йў, бўлмайдур...

Даврон тоға нарироқдаги эски плугга бойлаб кўйилган, қориндор оқ эшакка ишора қилиб:

— Эшагизам бўғозми дейман? — деб сўради.

Вафо аттор болаларга: «Қани, боринглар, акун, бўлди!», дея кичик сандиқчасини ёпаркан, Даврон тоғага:

— Ҳа, ҳомиласи бор сабилни! — деди йўталиб олиб. — Энди шуни соғ-омон туғса, куррасини¹ сақлаб, ўзини йўқотамиз. Биласизми, шу эшакнинг ўзиндан ўн чоқли курра олдук... Ҳаммаси катта-катта эшаклар бўлиб кетишганлар...

Даврон тоға сўздан тўхтатмаганида, аттор ҳали-вери эшагини, унинг авлодларини ва кимларга сотгани, қанчага сотганини эринмай мактарди.

— Вафо бобо! — деди Даврон тоға босик, синикрок овозда. — Шу... ўзингиз мулло, мусулмон одамсиз...

— Алҳамдулиллох, мусулмонмиз! — деди Вафо аттор, нима қилган эканман, менга бундай деяпти, дегандек хавотирга тушиб. — Хўш?!

— Бир бандайи мўминнинг дардига шифо бермокни нима деб ўйлайсиз?

Вафо аттор кироат билан:

— Бир бандайи мўминнинг дардига шифо бермок, Маккаю мукаррамани ремунт қилмок ва яна у ерга ўн чандон ҳаж қилмок бирлан баробардур!

Даврон тоға ҳам: «Энди гапга қалит тушди!», деб ўйлаб, секин Вафо атторнинг елкасига қўл ташлади.

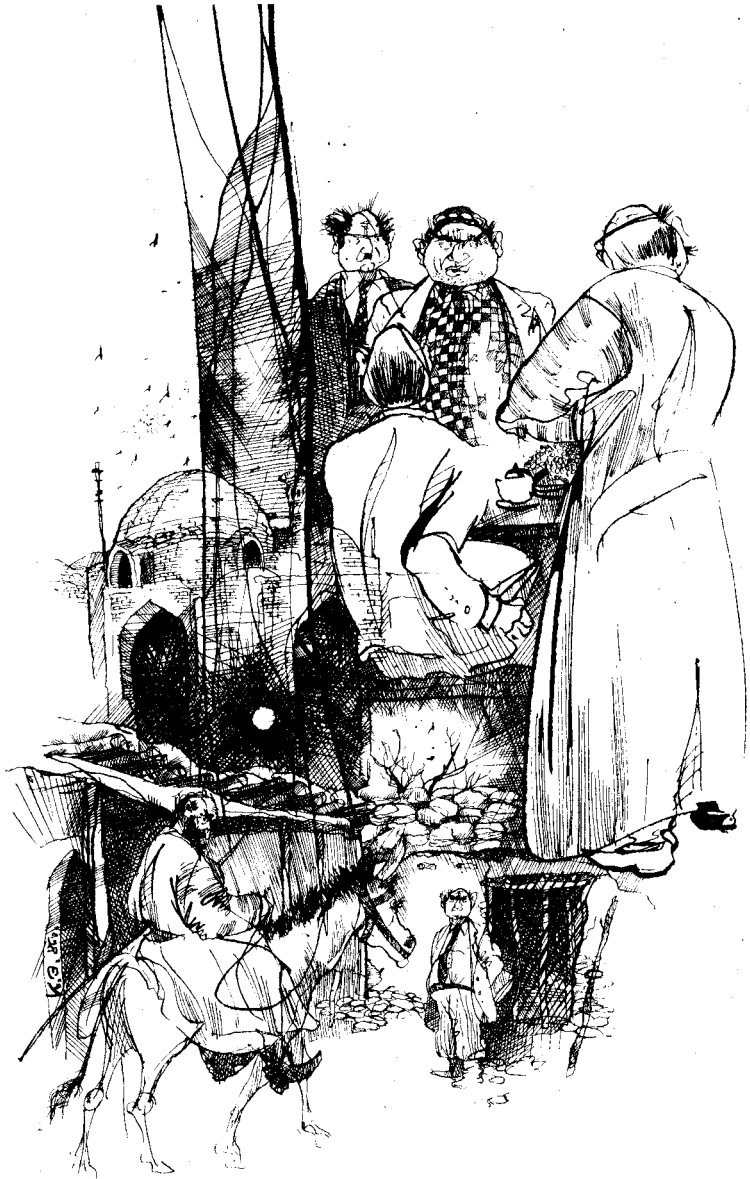
— Бўлмаса туринг, уйга кирайлик!

Вафо аттор бирор беморни ўқитса керак, деб ўйлаб, эҳтиётан Баширжонга қараб олиб, ноилож унинг изидан ичкарига юрди.

Чой-нон, овқатдан кейин Вафо аттор узун кекирди. Даврон тоға яктаги ёқасидан зирк дарахти чўпидан йўнилган тиш ковлагишни олиб, хафсала билан тиш ковлашга тушди. Баширжон тез-тез соати-га қараб кўяр, ўз-ўзидан юраги ғашланиб ўтирарди.

— Вафо бобо! — деди ниҳоят Даврон тоға халта ҳаменидан ўн сўм чиқариб. — Ана шу пулни олиб, бизга эшагингизни икки соатга бериб турасиз...

¹Курра — хўтик.

Аттор ўрнидан туриб, қайта ўтирди.

— Э, йў... бўлмайти, ука, бўғоз у... Инсоф қилинглар...

Даврон тоғанинг жаҳли чикди:

— Э,.. мусулмонмисиз ўзи?

— Алхамдулиллох, мусулмонман!

— Ундай бўлса, айтдим-ку, бир касалманд заифа бор, шуни фолбин бўғоз кўк эшакни устидан сакраса тузалади, деб айтган. Эшагингиз устидан бир сакрайди, вассалом!

Вафо аттор мақсадга аниқ тушунди, лекин энди пулнинг ошишига умид боғлаб:

— Йў, бўлмайти! — деди. — Эшакка... жониворга юк тушади, яна камина икки соат мобайнида камида йигирма сўмлик савдо қиламан...

Баширжон чидаб тура олмади, чўнтагидан бир даста пул чиқарди-ю, иккита ўн сўмлиқни ажратиб берди. Вафо аттор қизариб жилмайди.

— Ҳа, майли, акун, савоби-ку тегар, — дея пулни олиб, эски олача тўнининг ичига тикилган, халтамонанд оғзи кўзмунчоқли ҳамёнига солди-да, яна тўғнағични қадаб қўйди. — Боринг, ҳай Давронбой, олиб келинг эшакни! — деди ўзини сипороқ тутишга ҳаракат қилиб.

Даврон тоға ташқари чикди ва ҳаял ўтмай қайтиб кирди.

— Вафо бобо!

— Ҳа, лаббўй, Даврон ука!

— Пулни олганда насиб демаган эканлар, чоғи.

Вафо аттор бир чўчиб тушди.

— Қандоқ қилиб?

— Бу эшагингиз бўлмайти, фолбин кўк, бўғоз эшак бўлсин, деган экан.

Вафо атторнинг кайфи учди. Унинг ҳамёнига кирган пулнинг қайтиб чиқиши, жонининг чиқиши билан баравар эди.

— Фарқ қилмас! — деди у Даврон тоғага ялингансимон тикилиб. — Нима қилади, ўлай агар бўғоз, бахудо хомиласи бор...

Даврон тоға кулиб юборди.

— Гап эшакнинг бўғоз, қисирлигида эмас, эшакнинг ранги кўк бўлиши керак.

•Вафо аттор бир муддат сукутдан кейин:

— Эшакнинг ранги кўк бўлиши даркор эканму? — деб сўради.

— Ҳа! — деди Даврон тоға, қани, ишнинг буёғи қандоқ кўчаркан, деб ўйлаб.

Вафо аттор қироат билан сўзлашга киришди:

— Қадим муфтию фузалолар, шариадта шарм йўк, деганлар, яъни шариат — шарм надорат. Бас, шундай эркан, шаръан бир масала илмли, мулло кишиларнинг фатволари бирлан ҳал этилгон вақтлар ҳам бўлгандур. Алҳол, сизга кўк эшак даркордурму, Даврон ука?

— Ҳа, кўк эшак керак!

— Ундок бўлса, беш дақиқа ичинда сизга кўк эшакни ва яна хомилали эшакни тайёрлаб берурмиз.

Даврон тоға билан Баширжон ханг-манг бўлиб қолишди. Вафо аттор ўрнидан енгил туриб, бужур, тирналган маҳсиси билан шипиллаб дахлизга чикди. Эшик ёнидаги жун ола хуржунидан бир тугун олди ва тугунни очиб, аллақандай бир қоғоз чикарди.

— Қани, юринг, бир косада андак ширгарм, илик сув келтиринг!

Вафо аттор орқаси ямоқли эски калишини ерга тап-туп ура-ура, тузукрок кийиб олиб, совет остига йўрғалаб кетди. У ерда тозагина туловдан чикқан, оппок бўғоз эшагининг сағрисига шаплатилаб, бўйнидан кучоклади.

— Келтирдингизми, Даврон ука? — деди у сувни олиб якинрокка кўяркан. — Баракалло! Шариат шундок бир намерсаки, ҳалолни ҳаром ва яна ҳаромни ҳалол қилғай.

Вафо аттор шундай деганча кўлидаги «Синька» деб ёзилган қоз-халтанинг бир учидан бир оз тешди ва: «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим», деб синкани эшакнинг бўйнига, курагига ва сағрисига сешиб ташлади.

— Косани буюққа олинг! — деди у бир оздан кейин. — Баракалло! — Ҳозир... бир озрок латта топилмайдирму?

Даврон тоға латта учун уйга кетмокчи эди, Баширжон уни тўхтатди:

— Марҳамат, мана латта! — Кенг лавсан шими чўнтагидан рўмолчасини чикариб узатди. — Олаверинг, зарари йўк.

Вафо аттор аяб ўтирмади, рўмолчани косанинг илик сувига ботириб, эшакнинг синька сепилган жойлари — бўйни, кураги ва сағрисига суртиб чикди. Бирпасда эшак жонивор тўқ зангорига айлана бошлади. Даврон тоға қорнини ушлаб кулар, Баширжон анқайиб қараб турарди. Ниҳоят, эшакни бўяш маросими тугади. Вафо аттор кўлини эски, кир белбоғига артиб:

— Марҳамат, Даврон ука, кўк хомилали эшак тайёр! — деди.

— Вафо бобо, ахир бу эшак кўк эмас, зангори бўлди-ку!

— Оббо сиз-э, Даврон ука! — деди аттор илтижоли жилмайиб.

Лубой кимсадан, ҳатто бир қарич боладан ҳам сўрасангиз: «Бу канака эшакдур», деб, у, кўк эшак, деб жавоб бергай.

Даврон тоға Баширжонга, Баширжон ҳозиргина рангдан чикқан эшакка, эшак жонивор ўзини шу кўйга солиб, баданини илик сув билан ишқаб, қашовлаган эгасига қаради.

— Қандок бўларкин? — деди ниҳоят Баширжон тоғасига қараб. Вафо аттор унга яқинлашиб, қафти билан кесиб гапирди:

— Мани синтим¹ етмиш иккида. Ўттиз икки пора каломи шарифни хатм қилганман. Мулло сифотинда шариат номидан фатво бераманким, шул маҳлуқи оллоҳ, яъни хари бадбахт эшакнинг ранги қабут, яъни кўкдур ва яна қорнида хомиласи бордур...

Вафо атторнинг қироат билан кесиб-кесиб гапириши Даврон тоға билан Баширжонни анча юмшатди.

Уларнинг иккаласи ҳам «зангори» рангдаги эшакни чор-ночор «кўк» ўрнида қабул қилишди.

¹Синтим — ёшим.

5. САКРАШ МАРОСИМИ

Шундай қилиб, бир ҳаром ва бир ҳалол бўғоз мол тайёр бўлди. Даврон тоға ҳар иккала бўғоз молни, кўздан нарироқ бўлсин, деб, кенг оғилхонага киритиб боғлади-да, шу ерларда ивиришиб юрган тўнғич ўғилчасига:

— Сен буларга қараб тур, агар сигирми, эшакми ётса, дарров бизларга хабар қил! — деб тайинлади.

Орадан ярим соатча вақт ўтгач, оғилхонанинг дим ҳавоси ва бир оз қоронғилиги сигирни элитди. Сигир икки-уч бор пишқириб, дастлаб олдинги оёқларини букди, кейин орқа оёқларини ҳам.

Вафо аттор билан зўр суҳбат қурган Даврон тоға ялт этиб эшикка қаради.

— Дада, дада, сигир ётди, ҳозиргина ётди! — дерди ўғли муҳим бир янгилик айтгандай кўзларини жавдиратиб.

Даврон тоға билан Баширжон бараварига: «Ўҳ, хайрият!», деганча ўринларидан сакраб туришди. «Чоп, опанглари айт!», деди Даврон тоға болага. Бола югуриб кетди. Кўп ўтмай, уйдан енглари кенг ва узун чит қўйлак кийиб, бошини гулли дуррача билан омонат танғиган новча, қоп-қора, чайир бир аёл чиқди. У пойгаҳда кимнидир қистарди.

— Келинжон, яхшиси анави калишни кийинг, ҳар қалай туфлидан яхшироқ, сакрашга осон бўлади.

Эшикда Зевархон кўринди. У атлас қўйлагини туртиб чиққан қоринни саланглатиб, нимдош калишда оёқларини аранг босиб келарди. Сакраш ваҳимасидан бўлса керак, ранги бир оз ўчинқираган, оғзи ярим очик. Оғилхонага кирганида гўнг, кунжара ва сут ҳидидан кўнгли айнигандек бўлди.

Оғилхона эшиги бекитилди. Ичкарида факат тўрт киши — Даврон тоға, унинг хотини, Баширжон ҳамда бугунги сакраш маросимининг қахрамони — Зевархон. Даврон тоға: «Ҳа, жониворгина!», дея сигирнинг манглайини силади. «Жониворгина» ҳам чуқур нафас олди. Нарироқда — оғилхонанинг қоронғироқ жойида Вафо атторнинг «кўк» эшаги бошини қимирлатиб, шалпангқулоқларини лапанглатганча, жирттак отиб, пашша ҳайдарди.

Даврон тоға яқиндаги охурдан битта тўқим олиб, ётган сигирнинг елинига яқин ерга оҳиста қўйди. Янга эса қаердандир бир оз эчки туз келтириб, сигирга тутди. Сигир жонивор гўдир, кўкиш тилини чиқариб, секин ялашга тушди. Баширжон кайфсиз, юраги нимадандир хавотир олиб, эшикка тез-тез қараб қўяр, Зевархон эса енгил хўрсиниб: «Вой, кўрқиб кетяпман, қандай сакрайман?» дер, эрига малқайиб, илтижоли тикиларди. Агар фолбин айтган бўлмаса, эрига: «Ўзингиз сакрай қолинг, Баширжон ака!», деган бўларди.

Даврон тоға сигирнинг иккинчи томонига бир боғ кўм-кўк беда қўйди-да, шу бедани ўнг оёғида босиб туриб:

— Келинг, ана, манга қаранг! — деб кўрсатди. — Ана, аввал ўнг оёғингизни босиб туриб, мана бундай қилиб, секин сакрайсиз, ҳоппа!

Даврон тоға осонлик билан сигирнинг устидан сакраб ўтди.

— Вой, кандай қилиб? — деди Зевархон ранги ўчиб. — Қўркиб кетяпман.

— Қўркманг! — деди Даврон тоға яктагининг барини белига қайта қистириб. — Жиян, сиз мана бу томонда туриб, келиннинг қўлларидан секин тортасиз, қани ўтинлар!

Зевархон сигирнинг беда қўйилган томонига, Баширжон эса тўқимли томонига бориб тик туришди.

— Қўлингни бер, — деди Баширжон. Зевархон: «Қўркиб кетяпман, бирданига туриб кетса-я!» деганча, мажбурий бир қиёфада қўл чўзиб, чап оёғини беда устига қўйди.

— Унг оёқда сакранг, ўнгида! — деди Даврон тоға.

Зевархон эса енгил хўрсиниб, бўғиқ овозда пичирлади:

— Мактабда ҳамиша чап оёқда сакрардим.

— Майли, майли! — деди Даврон тоға. — Омин, қани, худо кушоёиш берсин! Сакранг!

Зевархон: «Иҳ!» деди, Баширжон: «Ҳоппа!», деб секин тортди. Даврон тоға билан хотини: «Ўҳ, хайрият-э!», дея қарсақ уришди.

Зевархон бўғоз сигир устидан муваффақиятли сакраган эди.

— Энди навбат эшакка! — деди Даврон тоға эшак томон қараб олиб. — Бу савил ҳам эгасига ўхшаб жуда ўжар экан, ҳали-вери ётадиган чўти йўқ.

Оғилхона эшиги очилди. Сигир ташқарига олиб чиқилиб, совотга боғлаб қўйилди. Сигирнинг ўрнига — ёруғроқ ерга эшак боғланди.

Даврон тоға:

— Хўп бўлмаса, сизлар уйга бориб ўтиринлар! — деди хотинига. — Эшак ҳам, ана, мудраяпти, чарчаган, ҳали-замон ётса керак! Агар ётса, хабар қиламиз.

Даврон тоға билан Баширжон томорқаларни айланиб келгунча, эшак жонивор узала тушиб ётган эди. Тезда аёллар чакирилди. Зевархон бу гал анча тетик, дастлабки муваффақиятдан юзлари ёришиб кетган эди. У эшакка оғзини ярим очган ҳолда аллақандай меҳр ва жирканиш билан разм солди. Эшак калласини ерга эгиб, мудраб турар, қачонлардир чокланган бурнининг қорамтир паррақларини пилдиратиб енгил нафас олар, қулоқларини лапанглаптиб, ўзига ўралашиб қолган йўл чивинини эринибгина ҳайдарди.

— Вой, намунча бедаво бу, — деди Зевархон нозланиб. — Қуриб кетган экан-да бошқаси!

— Сен сакрашингни бил! — деб тўнғиллади Баширжон.

Аввалги тайёргарлик такрорланди. Эшакнинг қорин томонига тўқим, иккинчи томонига беда қўйилди. Зевархон бедалик, Баширжон тўқимлик томонда худди аввалгидай тик туришди. Даврон тоға билан янга ҳаяжонда, юрак ховучлаб туришибди.

— Қани, қўлингни чўз! — деди Баширжон дадил.

— Ҳозир... вой! — деди Зевархон белини тутиб, оёғини буқаркан. — Оёғим увишиб қолди.

Яна бир оз кутилди. Зевархон кулимсираб, кўзларини очди. Даврон тоға четга қараб турарди.

— Қани, қўлингни чўз, бўл энди! — деди Баширжон, Зевархон чўчинкираб қўлини узатаркан:

— Вой, кўпам шошилманг! — деди нозми, кўрқувми ёки ҳадикка-ми ўхшаш овоз билан. Баширжон хотинининг қўлини маҳкамрок ушларкан:

— Ха! — деди санашга тушиб. — Қани, бир... икки...

Лекин «уч» рақамини айтиш билан бир вақтнинг ўзида бурнига йўл чивини кирган эшак қаттиқ пишқирганча, ўрнидан туриб кетди. Бечора Зевархон: «Вой!», деганча чинқириб юборди. Унинг ўнг оёғидаги калиш охурнинг ичига учиб тушган, ўзи ўнг биқинда гужанак бўлганча қорнини ушлаб, инграб ётарди.

— Ух, эшак эшшаклигини қиларкан-да! — деди Даврон тоға эшакнинг қорнига кирза этиги билан қаттиқ тепиб. Эшакнинг бели майишиб кетди.

— Уйим куйди! — деди Баширжон бошини кизаги кийшиқ шляпаси устидан маҳкам қисиб. — Уйим куйди-ей!

Даврон тоға билан янга жон ҳолатда Зевархонни кўтаришди. Унинг кўзларидан дув-дув ёш оқар, юзи дард ва кўрқувдан буришган, қошларининг ўртасига гуррадек тугун тушган эди.

— Қалайсиз, келинжон? — деди янга унинг бошини билагига олиб, оёқларини чўшига ундаркан. — Вой... югуринг тез!.. Искори памушга тилпон қилинг мундай!

Даврон тоға яқиндаги қишлоқ совети идораси томон югурди. Шу орада узоқдан Вафо аттор оғилхона томон секин разм солди-ю, яна орқага чекинди. Бир оздан кейин Зевархон кўзларини очиб, мулойим жилмайди. Хайрият! Баширжон билан янга уни анчагача кимирилатмасдан олиб ўтиришди. Кейин суяб, иккаласи икки қанот бўлиб, уйга олиб киришди.

Фурсатдан фойдаланган Вафо аттор меҳмонхонадан чиқиб, яна оғилга разм солди: ҳеч ким йўқ. «Айни фурсат! — деб ўйлади у ва қайтиб ичкарига кирди-да, хуржунини елкасига осилтириб чиқди. — Тезроқ гумдон бўлмоқ даркор. Бир қор-ҳол бўлғонга ўхшайду!..»

Ҳаял ўтмай, у қишлоқнинг куйсидаги сўқмоқ йўлдан, бўғоз «кўк» эшагини товони ямадган эски калиш билан ниқтаб, йўрттириб кетди. Эшак типиллаб одим отар, хуржундаги ва хуржун устидан ташланган қондаги шишалар шақир-шуқур қилиб борарди. У сўқмоқнинг юлғунли ва бутазор ерига етгач, атрофга бир қараб олди-да, ички чўнтагидан тўғнағични очиб, ҳамёнини чиқарди. Ҳамёнининг кўзmunчокли ипини айланттириб очиб, ҳалиги эшаги туфайли орттирилган иккита ўн сўмликни олиб қаради. Хиёл жилмайди. Кейин ногаҳоний бир кўрқув билан пулни тезгина ҳамёнга, ҳамёни эса ўраб боғлаб, ички чўнтагига солди-да, тўғнағични қадаб қўйди. Эшак қадамини секинлатган эди, ҳа, шаётун, деганча оёқлари билан ниқтади. Бир хилдаги овоз эшитиларди: типир-типир, жиқир-жиқир...

Шофер Илҳомжон Даврон тоғананига қайтиб келганида, «Тез ёрдам» машинаси эшак устидан сакраб лат еган Зевархон билан Баширжонни олиб район марказига жўнаб кетган эди. Лекин бў-

либ ўтган бу кўнгилисизликни Илҳомжонга айтишмади. «Бир оз тоби қочди!», дейишди холос.

— Ўша ерда айтдим-а! — деди Илҳомжон билимдонлик билан. — Кеннойимнинг аҳволлари оғир, ё бугун, ё эртага кўзлари ёриydi, деб...

Кейин Илҳомжон машинадан бир даста «Ич терлама», «Бруцеллез», «Пашша — саломатлик душмани» деган китобларни олиб тушди.

— Янга, манг, мана бу китобчаларни олинг, болалар ўқир! — деди. Янга ишончсизгина келиб, китобларни оларкан:

— Раҳмат, барака топинг! — деди ранги ўчиб.

Илҳомжон машина моторини ўт олдириди.

6. КАСАЛ КҶРДИ

— Боланинг юраги уриб турибди!

Туғурукхонанинг навбатчи врач чикиб айтган бу хабар шўрлик Баширжонга: «Хотинингиз ўғил туғди!», дегандек бўлиб эшитилди. У ичида «Худога шукр-э!», деб қўйди, сирдан эса:

— Раҳмат, сизга, доктор! — деди кўзойнакли, юқори лаби устига ўсмирларникидек ярашиқли коп-қора тук чиққан чиройли аёлга. — Агар шу келинингиз соғ-омон енгил бўлса бор-ку... келинг, яхшиси, айтиб ўтирмай, ўшанда биласиз... Энди мен сизга миннатдорлигимни...

Баширжоннинг юраги тўлиқиб, тили гапга келмай қолди.

— Хавотир олманг дедим-ку, ҳеч нарса эмас, боланинг юраги гурсиллаб уриб турибди...

— Бошқа жойлари-чи? — деб сўради Баширжон ялингансимон овозда елкасини ғарибона қисиб. — Соғ-саломат туғиладимми?

Врач аёл кўзойнагини олиб қайта тақаркан, Баширжоннинг бир оз букилган ўнг оёғининг зир титраётганига кўзи тушиб, раҳми келиб кетди.

— Хотиржам бўлинг, ака! — деди унинг елкасига меҳрибонлик билан қўл ташлаб. — Хотинингиз бундан аввал ҳам бизда ётганлар. Ҳаммасини биламиз, бирор оғирроқ нарса кўтарганлар чоғи?

Баширжон ҳеч нима демасдан ерга қаради. Бир оздан кейин ҳали келганидан бери барча ҳамшира, санитарка ва навбатчи врачларга ўн-ўн беш марталаб айтган гапини яна такрорлади:

— Ҳамма гап ўзидан, шу ёмғирда хамир қилиб, кир ювибди. Битта оғир, сопол жомашовимиз бор эди, шуни кўтарган-да... Ҳали бориб, чил-чил синдираман!..

Навбатчи врачни ичкарига чақириб қолишди. У қўлларини уми-вальникда ювиб, ичкарига кириб кетаётди:

— Боринг, ўртоқ Зайнишев, хавотир олманг! — деди шўх кулиб. — Бемалол ухлайверинг, кеч бўлди.

Эртасига Баширжон Зайнишев туғурукхонага келганида, Зевархон иккинчи қават деразаси ойнасида кулиб, кўчани томоша қилиб ўтирарди. Баширжон қўлидаги у-бу нарсаларни энагага бериб, кичик бир хатча ёзиб жўнатди. Унда: «Ахволинг яхшими? Ёмон

кўрдим, кеча бир чирим ҳам ухлаганим йўқ. Нима керак бўлса ёзиб юбор?», дейилган эди.

Бир оздан кейин ўша энага куйидаги мактубни олиб чиқди: «Салом! Яхшиман. Катта дўхтир Анна Либовна ҳаммаси удачний дейди... Топган эшагингизни худо кўтарсин! Узумнинг сувидан келтиринг...»

Баширжон хатдаги «Хаммаси удачний!» деган жумлани қайта-қайта ўқиб: «Топган эшагингизни худо кўтарсин!» — деган жойни ўқиркан, ҳам кулиб, ҳам: «Илоҳим!», деб кўйди.

Соат тўққизларда Баширжон район Маданият уйига келганида Хўжакулова билан яна уч-тўрт киши унинг кабинетига баланд овозда суҳбатлашиб ўтиришарди. У кабинетга кириши билан ҳамма тинчиди-қолди. Салом-алиқдан сўнг, Баширжон ўз жойига бориб ўтираётиб, Хўжакуловага қараб олди. Унинг кўз ва лаблари кулиб турарди. «Бугун хандон-ку, опамиз!», деб ўйлади.

— Хўш, ўртоқ Хўжакулова! — деди у мулоим. — Встреча қалай ўтди?

— Емон эмас, — деди Хўжакулова ўрнидан бир кўзғалиб қайта ўтираркан. — Жуда яхши тайёргарлик кўрилган экан. Бирам одам кўпки, кўчаларга сиғишмайди. Меҳмонлар эртага бизларнинг районга ҳам келишаркан.

— Қачон?

— Эрта соат ўнларда. Шунинг учун клубни безатишимиз...

Баширжон бу томонига дарров қўшимча қилди:

— Балли, ҳамма жойларга «Хуш келибсиз, азиз қардошлар!» деган шиорлар ёздиришимиз, кутубхонада қардошларимиз шоирларининг китобларидан витрина ҳамда виставкалар ташкил этишимиз керак...

— Шундай! — деди Хўжакулова маъқуллаб. — Яна икки-уч ерда учрашувлар ўтказамиз.

— Жуда яхши! — деди Баширжон овозига яна салобатли тус бериб. — Бунақа мероприятиеларни кўп кўрганмиз, ўртоқлар. Мана, менинг ўзим райижроком раиси ўринбосарлиги вақтимда ҳар куни юзлаб меҳмонларни хуш-хурсандчилик билан кутиб олиб, уларнинг димоғларини чоғлаб, кузатиб қолганман... Ёки... райкомсоюзда ишлаган вақтимда ҳам шундай бўлган. Ҳеч нарса эмас, келган меҳмон албатта кетади, лекин уни хурсанд қилиб юбориш биз мезбонларнинг бурчимиз... Бу ҳақда «Қобуснома»да ҳам жуда чиройли гаплар ёзилган...

Баширжон миждовланиб узоқ гапирди. Декада кунларини яхши ўтказиш учун ҳар кимга аниқ топшириқлар берди.

— Ман ўзим тушгача банд бўламан! — деди у ҳаммага синов назари билан бир-бир қараб чиқиб. — Область марказига чақириб қолишди. Эҳтимол, бирор зарур иш чиқиб қолгандир. Бу ердаги ишларни, ана, ўртоқ Норжон опа Хўжакулова бошчиликларида маслаҳатлашиб амалга ошираверасизлар.

— Мумкинми? — дея ўрнидан турди Хўжакулова. — Менда бир савол бор эди.

— Марҳамат! — деди Баширжон паст овозда, яна кўзгаса керак, деб ўйларкан. — Қанақа савол?

Хўжақулованинг қалин, қулупнайдек кизил лаблари очилиб, қошлари кўтарилиб, манглайи тиришгандек бўлди.

— Мен яна ансамблнинг костюми ҳақида гапирмоқчи эдим, — деди у Баширжоннинг кўзларига тик қараб. — Зардўзи туфли, зардўзи камзуллар тўлиқ эмас. Ансамблимизга кеча яна уч киши келиб кўшилди, улар учун ҳам...

— Хўп, хўп! — деди Баширжон, ҳозир ҳаммаси ҳал бўлади маъносидида кўл силкиб. — Бу масалани ҳал қиламиз. Ҳамма нарса сизга тайёр қилиб берилади. Мана бугун худди ана шу масала учун ҳам шаҳарга чақиришган бўлса керак. Хотиржам бўлинг, ҳаммаси ҳал бўлади...

Баширжонни шаҳарга чақиришмаган эди. Аслида у область касалхонасида бир ҳафтадан бери қон босими кўтарилиб, даволаниб ётган акахони Шамси Тўраевични бориб кўришни худди шу кунга режалаштирган эди. Шунинг учун ҳам у кабинетдан шошилиб чиқди-ю, район маркази томон йўл олди. Чавқар ариғи устидаги машхур чойхона одатдагидек гавжум. Баширжон чойхона орқали ўтиб, ариқнинг қуйисидаги «Маданий моллар» магазини олдида машинасини ювиб турган шофери ёнига бораркан, рўпарадан унга жилмайиб келаётган ҳазилкаш дўсти Қодиржонга кўзи тушди. Баширжон уни ёқтирмас эди. Чунки Қодиржон доимо қаердаги ҳазилларни, бўлмағур гапларни топиб, унинг жиғига тегарди. Бу гал ҳам шундай бўлди.

— Қалай, Баширий? — деди у салом ҳам бермай. — Келинни Вафо атторнинг эшаги устидан соғ-омон сакратдингми?

Баширжон ханг-манг бўлиб қолди. Юраги сим-сиёх бўлиб, боши айланиб кетди:

— Ким айтди? — деб сўради ранги ўчинкираб. — Кимдан эшитдинг?

Қодиржон қаттиқ қулганча, Баширжоннинг японча оқ кўйлагини туртиб чиққан қорнини чимчилаб туриб:

— Кеча исполкомда кимдандир эшитдим! — деди ўзини қулгидан аранг тўхтатиб, кейин маслаҳатомуз давом этди: — Э, яшавор-э, Баширий, ахир ўшанда эшакнинг ётишини кутиб, кейин келинни унинг устидан сакратгунча, келин бечорани эшакнинг бу томонидан миндириб, иккинчи томонидан туширсанг-ку, бўларди...

Баширжон кип-қизариб кетди. Кизаги қийшиқ шляпасини кўтариб, оппоқ офтоб тегмай қолган тарвуз пўчоғидек ялтироқ манглайини артди. Қодиржон эса ҳамон гапирарди.

— Шу ҳолингга фолбинга ҳам ишониб юрибсанми ҳали? Уялмадингми?

— Тўғри, мен фолбинга ҳечам ишонмайман! — деди Баширжон ўнг кўли билан ҳавони кесиб. — Локин ўзинг биласан, Павлувни «Олий нерв системаси» ҳақидаги китобида ишонч, ишонтариш ҳақида жуда кўп гап ёзилган. Ҳар қандай оғир касалга, сен фалон куни тузаласан, деса, тузалиб кетаркан. Еки, аксинча, сен фалон куни ўласан, деса, ўша куннинг ўзида ўларкан... Тўғри, мен эски-

ликка ишонмайман. Лекин, нима қилай ахир? Ҳамма киши, ҳатто ўзинг ҳам, хў, Шамси аканинг уйларида, бир эскича ҳам қартиб кўр, деган эдинг-ку!.. Бундан ташқари, келинингнинг ўзи ҳар қуни инқиллаб турса... — Қодиржоннинг жон куйдириб гапираётган дўстига раҳми келди. Дарҳақиқат, Баширжон иши юришиб, димоғи чоқ бўлган пайтлар ашаддий «атеист» бўлиб кетарди. Агар ҳаётда иши бир оз юришмай қолса, хотини ёки авлодларидан биронтаси, ҳатто акахони Шамси Тўраевич бир оз касалланса, ўзидан юқори мансабдаги кишилар ҳузурига кирмоқчи бўлса, у тезда тавфиққа келар: «Э, художон, ўзинг осон қилгайсан!», дея пичирларди. Мабодо иши осон битса, яна худони эсдан чиқарар, ҳадеганда битавермаса, яна ўша калима: «Э, художон, ўзинг осон қилгайсан»ни кечаю кундуз такрорлайверарди.

— Хўп, безарарми? — деб сўради Қодиржон.

— Раҳмат, яхши дейди-ку.

— Ҳаммаси ўтиб кетади, докторлардан яхшиси йўқ.

Баширжон «Автоклуб» ёнига етиб келгунча, яна икки-уч киши ундан хотинининг соғлиғини сўради. Улар Баширжондан: «Нима бўлди ўзи? Бечора келинни эшак тепдимми? Сиз қаерда эдингиз? Яхши эмас, хушёр бўлиш керак...», деган ҳар хил саволлар сўрашар, у хайрлашгач, кетидан қулиб қўйишарди. Қисқаси, Баширжоннинг навбатдаги антика ишлари бутун таниш-билишлари ичида достон бўлган эди. Чунки, шу районда, ҳатто қўшни район раҳбарлари орасида ҳам Баширжоннинг ҳар қандай гапи ёки қилиғи тезда латифага айланар, давраю ўтиришларда айтилиб, кўнгилочарлик қилинарди.

Баширжон чошгоҳда область касалхонасига кириб борди. Қўлида қоғоз ҳалта. У ўнг қўли билан шимини кўкраги томон кўтариб олди-да, ички касалликлар бўлими томон юриб кетди. Рўпарасидан икки-уч дугона хандон қулиб ўтишди. Ўртадагисининг оёғида зардўзи шиппак бор эди. Унинг хаёлига яна зардўзи туфли келди. «Зевархонга элтганим — зардўзи туфли билан жакетни қайтаришим мумкин, — дея ўйлади у яна шимини кўтариб қўйиб. — Лекин Салиманинг юз кўрдисига, яна Шамси аканинг кичик қизларига совға қилинган туфли ва жакетлар ўрнини қандай тўлдирса бўларкин-а?.. Кошки бу савилни акт қилиб бўлса экан...»

Ички касалликлар бўлимига ажратилган бино олдидаги боғчада боши очик, қора тўридан келган, ҳаддан ошиқ семиз Шамси Тўраевич қўлларини орқасига қилиб сайрона юрарди. Баширжон унга яқин келиб:

— Ассалом, Шамси ака! — деди йиғламсираб. — Сизга нима бўлди, акажон, а, сизга нима бўлди?

— Гиппертония! — деди Шамси Тўраевич ўнг қошини сал кўтариб. — Баҳор бўлса, ошиб кетаркан. Қаңи, юр, палатага кирамиз.

Палатага киришди. Қичкина хонага битта қаравот қўйилган, бош учида ўртача стол турар, унда пахта гулли чойнак-пиёла, олманор, узум ва бошқа хил мевалар сочилиб ётарди. Ён томонда ой-насига парда тутилган шкаф ва яна бир бўш стол турарди. Эшикка

якин бурчакда «Неман» маркали телевизор қўйилган бўлиб, экрани энсиз сочиқ билан омонат ёпилган эди.

— Ў-хў, курорт-ку бу ер! — Завқини яширолмади Баширжон. — Ҳамма шароит муҳайё экан, телевизорлар...

Шамси Тўраевич чойшаби устида очик қолган «Қобуснома» китобини олиб, бир четга қўйди ва каравот пружинасини ёғжирлатиб, оғир ўтирди.

— Келган куним обшийга қўйишди, — деди у мағрур оҳангда. — Кейин юкоридан телефон бўлибди шекилли, бир пайт врачлар югур-югурга тушиб қолишди. Палата йўқ экан. Сўгин, шу процедурнийни бўшатиб, алоҳида кат қўйиб беришди барака топкурлар.

Баширжон ўзини қойил қолгандек кўрсатиб, оғзини ярим очиб ўтирарди. Бир пайт у:

— Арзийди, сизга минг марта арзийди, Шамси ака! — деди илҳом билан қўл силкиб. — Ахир сиз ҳукуматимизга керак одамсиз, нафақат ҳукуматимизга, балки биздай кадрдонларингиз учун ҳам азиз ва мўътабарсиз, акажон!

— Қайдам, — деди Шамси Тўраевич улуғворлик билан. — Бу даюс қон босими ҳолдан тойдирди мени.

— Биласизми, Шамси ака, — деди Баширжон далда бериб. — Бу қон босими ҳеч нима эмас. Раҳматлик отамнинг ҳам қон босимлари бор эди.

— Хе, қўйсанг-чи, — деди Шамси Тўраевич эътиборсиз қўл силкиб. — Отанг раҳматлик кўкнори эди, кўкнорида қон босими нима қилсин!

— Йўқ, бор эди қон босимлари, акажон. — Баширжон жон куйдириб ўзиникини исботламоқчи бўларди. — Ҳар йили баҳорда зулук солдирардилар, яна чилонжийдани қайнатиб, сувини ичардилар. Бир пайт қарабсизки, икки-уч кунда тузук бўлиб қолардилар. Мана, мен ярим кило чилон топиб келдим. Киём пишириб келсам бўларди-ю, Зевархон касалхонада...

— Да? — деди Шамси Тўраевич йўғон овозда. — Қанақа диагноз билан?

— Женский! — деди Баширжон қисқа қилиб.

Орага бир муддатлик сукунат чўкди. Бу сукунат қўшни палатадан: «Қалай, зерикмасдан ўтирибсизми, хўжайин?», деб чиққан бақалок бир кишининг саволи билан бўлинмаганида, Баширжон яна бир оздан кейин хайрлашган бўларди.

— Э, э, келинг, ўртоқ Ушаров! — деди Шамси Тўраевич ўрнидан аранг кўзғалиб.— Қани, мърхамат!

— Ука келган эканлар-да? — деди Ушаров Баширжонга ишора қилиб, ўтираркан. — Ҳа, тузук-тузук. Дардимизга... ўзи шифо берсин!

Баширжон: «Илоҳим!», деб юборди. Ушаров газлаштириш идорасида ишлар экан. У жуда қувноқ киши бўлиб, ўнг қўлининг кафти билан халати ичидан чап кўкрагини муттасил ишқаб турарди. Ун минутча ўтган-кетгандан суҳбатлашиб ўтиришди. Баширжон унга зимдан қараб олиб, секин сўради:

— Сизга нима бўлган, ака?

— Бизники сердца! — деди Ушаров чап томон кўкрагини иш-
қаб. — Юрагимиз атказ қилди.

— Э, бу дунёда давосиз дард йўқ! — деди Баширжон жиддий-
лик билан. — Ибн Синонинг «Тиф» китобида бу ҳақда жуда яхши
гаплар ёзилган. Масалан, сизнинг юрагингизнинг давоси осон. — Ба-
ширжон шундай деганча, жимиб қолди. Шамси Тўраевич билан
Ушаров ундан қанақа маслаҳат чиқаркин, деб қараб туришарди.

— Сиз раддом — туғруқхонага борасиз! — деди Баширжон тў-
сатдан.

— Раддомга?! — Ушаровнинг кўзлари ҳайратдан катта очилиб
кетди. Шамси Тўраевич қуйи лабини тишлаб, кулгисини босди.

— Ҳа, раддомга борасиз! — деди Баширжон. — Биринчи тўнғич
фарзанд кўрган ёш онани топиб... эмасиз!

— Эмаман?!

— Ҳа, эмасиз!

Шамси Тўраевич гулдураб, тиззаларига урганча кулиб юбор-
ди. Чунки унинг кўз олдига кўкраклари тўлғин, чиройли бир жувон-
ни соқоллари ўсган, тепакал, бурни узун ва қип-қизил бир киши-
нинг эмиб, ютоқиб тургани келган эди. Баширжон эса ўша жиддий
киёфада:

— Биринчи болани туккан ёш онани чақалоғидан олдин сиз
эмасиз! Оббо, нега ишонмайсиз? Худо ҳаққи, ёлғон эмас. Айтишлари-
га қараганда, ҳатто улўғ подшолар ҳам шундоқ қиларкан. Газета-
дан ўқиганман. Фойдаси бор-да! Агар шу давони қилсангиз бор-ку,
ондан қайта туғилгандек бўласиз! — деди.

— Аввало, сиз мени подшоларга тенг қилманг, яхши эмас, — деди
Ушаров хафа бўлган оҳангда. — Иккинчидан, қайси аҳ... қайси аҳ-
моқ она менга ўзини эмдиришга рози бўлади?

— Келишса ҳаммаси бўлади! — деди Баширжон. — Бош врач
билан келишиб, бир нарса бераман, денг, албатта қурукқа бўл-
майди-да, ахир! Бир стакан сув ҳам бир тийин туради.

— Оббо, ганда пақир-эй! — деди Шамси Тўраевич кулги ара-
лаш. — Тўхта, бу киши эмишлари шартми ўзи?

— Ҳа, албатта! — деди Баширжон бир оз жилмайган киефа-
сига яна жиддийлик бахш этиб.

— Масалан, ўша биринчи боласини туккан онанинг сутини ичса-
лар бўлмасмикин?

— Қандай қилиб? — ҳайратланди Баширжон.

— Ўша ёш онача бир стаканга ёки пиёлага сутидан соғади,
шу сутни мана бу ўртоқ Ушаров бир кўтаришда ичсалар...

— Бўлади, бўлади, шундай қилса ҳам бўлади! — деди Башир-
жон ҳовлиқиб.

Шамси Тўраевич баттар кулди. Унинг қорни бесўнақай силки-
нар, елкалари кўтарилиб тушар эди. Баширжон эса жиддий киефа-
да, Шамси Тўраевични кулдириганидан мамнун бўлиб ўтирарди.

— Оббо, соқолл чақалағ-эй! — деди Шамси Тўраевич Ушаров-
нинг елкасига қўл ташлаб. — Ана, ишингизни осон қилдик, ёш
оначани ўзини кўрмасдан ҳам сутини ичаверасиз энди.

Ушаров аввалига кулган бўлди. Кейин:

— Бўлди-да, энди! — деди хафа бўлиб. — Ҳали биз сизларга масҳара ҳам бўламиз шекилли... Хе, ўргилдим сизнинг дўхтирлигингиздан! — дея Баширжонга бир ўқрайиб, ўрнидан туриб кетди. Унинг изидан Шамси Тўраевич билан Баширжон ҳам ташқари чиқишди. Лекин Ушаров кўздан ғойиб бўлган эди.

Хайрлашиш вақти Шамси Тўраевич халати чўнтагидан битта таклифнома чиқариб, Баширжонга узатди.

— Мана, Оқтошда бизнинг бир укахомимиз бор, — деди у босик, йўғон овозда. — Жума куни ўғилларини именина қиларкан, шунга бориб, ҳам менинг номимдан, ҳам ўзининг номиндан табриклаб келсанг!

— Хўп, жоним билан! — деди Баширжон. — Албатта бораман, бизни ҳам шу кунларга етказсин... Бир яшик ароқ олиб бораман!..

Баширжон хайрлашиб, дарвозадан чиқди. У машина томон юраркан, чўнтагидан таклифномани олиб ўкиди.

«Хурматли ўртоқ Ш.Тўраевич!

Сизни азиз фарзандларимиз Ботиржон, Зокиржон ва Шокиржонларнинг туғилган кунлари муносабати билан шу йил 20 апрель кеч соат 8 да ўтказиладиган тўйимизга таклиф этамиз.

Офоқовлар оиласи. Бизнинг адрес: Оқтош район, Работ қишлоғи».

Баширжон машинага ўтираётиб, ўйлади: «Қандай бахтли ота-я! Уч ўғлиям бир кунда — йигирманчи апрелда туғилган экан...»

7. ТУИДА

...Оқтошга етиб келишганида, коронғи тушган эди. Шимолдан майин, сарин бир шабада эсиб, аллақандай кўкатларнинг ҳидини бурунларга тутар, шойи кўйлақларни хилпиратар эди. Районнинг бир чеккасидаги тўйхонада ўрнатилган каттакон кучайтиргичлардан таралаётган шовқин ҳам гўё ана шу шабада қанотига миниб олиб, тун сокинлигини бузарди. Яна бир оз юрилгач, ғовур ара-лаш бир қўшиқ янгради:

Бошингда бор тиллақош, вохай бола,
Сен кексаю ўзим ёш, вохай бола,
Бу замоннинг кизлари-е, вохай бола,
Нега мунча бағри тош-эй, вохай бола...

Баширжон сархушланиб, юрагига аллақандай завк-шавк қуйила бошлади. Шу завк-шавк билан Илҳомжонга:

— Ҳайданг тезроқ, кечикибмиз! — деди. Илҳомжон ҳам йўл бўйи гапириб келгани туфайли, бир оз тутинган овозини навбатдаги йўтал билан созлаб олгач, яна сайраб кетди.

— Ҳа... ҳали тўй энди бошланган! — деди у. — Қирмиз деганича бор-да, қадди-қомаги ҳам мана бундай! — деди у бош бармоғини кўрсатиб. — Овозиям... Қаранг, эшитяпсизми? Бир ўзи йигирмата торчию чилдирмачини чарчатади. Пулни ҳалол қилиб олади-да! Агар кеннойим ўғил туғсалар...

— Ё наси-иб! — деб юборди Баширжон.

— Бешик тўйига ўзим шуни олиб бораман, мен билан у таниш! — деди шофер мағрур.

— Е наси...иб! — деди Баширжон ҳам бир олам орзу билан хўрсиниб.

Тўйхонада уларни ҳеч ким танимаса ҳам, Илҳомжон кўтариб олган бир яшик арокни кўришгач: «Тўйчининг узок қариндоши бўлса керак!», деб ўйлаб, иссиққина қаршилашди. Бунинг устига, Баширжон олача тўн, хром этик ва бошига шапка қўндирган тўйчига: «Шамси акам салом айтдилар!», деганидан кейин уларга эътибор янада кучайди. Уларни катта иззат ва тавозе билан ичкарига бошлашди. Тўйхона кенг, «П» шаклида икки қатор узунчок стол қўйилган эди. Қуйроқда созанда-хонандалар учун алоҳида ёғоч сўри. Баширжонларни ҳам шу сўрига туташ столлардан бирига ўтказишди. Меҳмонлар ўтиришаётганида, эндигина рақсини тугатиб қайтаётган, ялтироқ кўйлакли қиз уларга тилла тишларини ялтиратиб салом берди.

— Уша! — деди Илҳомжон Баширжонни секин туртиб. — Қирмизон! Баширжон эса хаёли аллақаерда:

— Е наси...иб! — деб юборди паст овозда.

Бир оздан кейин ҳар бир сўз олдидан бир байт айтиб ёки кизик, кулгили латифа билан одамларни кулдириб, мамнун қилиб ўтирган косагул йигит:

— Азиз ўртоқлар! — деб қолди микрофонга. — Ўртоқлар... Улуғ шоир Абу Абдулло Рўдакий:

Жаҳон шодликлари йиғилса бутун,

Дўстлар дийдоридан бўлолмас устун!

деган эканлар. Мана бугун Офоқов акамининг азиз ва жажжи фарзандлари тўйига узок-яқиндан кўпгина дўст-биродарлари ташриф буюрганлар. Даврамиз соат сайин, минут сайин кенгайиб бормоқда. Мана, ҳозиргина даврамизга кўшни райондан, ҳурматли дўстимиз, кадрдон Баширжон ака Зайнишев келиб қўшилдилар. У киши ўз районларининг маданият ходимлари номидан тўйчи акамининг табрикламоқчилар. Марҳамат, сўз сизга!

Ўртадаги хизматкор бола микрофонни Баширжонга келтириб тутказди. Одатда, Баширжон дастлабки қадаҳдаёқ бир оз кайф қилиб қоларди. Шунинг учун ҳам ўрнидан дадил ва хушвақт туриб, микрофонни олди.

— Ассалому алайкум, ҳурматли ўртоқлар! — деди у микрофонни озига яқин тутиб, атрофга қараб оларкан. — Бугун мен мана шу ерда мурод дастурхони атрофида тўпланганларни аввало ўз номидан, қолаверса, дўстимиз Офоқов ва бизнинг умумий кадрдонимиз, мухтарам акаминг Шамси Тўраевич номларидан...

Унинг гапи орасида кимдир: «Зўр-ку!», деб қўйди.

Баширжон ўша жарангдор овоз билан сўзида давом этди:

— ...чин қалбдан табриклайман! — Қисқа қарсақ янгради. Бу қарсақ Баширжонни яна руҳлантириб юборди. — Ўртоқлар! Халкимиз — деҳқон халқ, пахтакор халқ! Дем-мак, шундай экан, ўз экини,

яъни пахтаси, қовун ёки помидори серҳосил бўлсин учун уни чилпиб-чеканка қилади. Шундай эмасми?

— Шундай, шундай! — Тўйхонадагилар орасида маъқуллаган овозлар эшитилиб, ҳамма тинчиди-қолди.

— Шубҳасиз, чилпиб-чеканка қилинган экиннинг ҳосили кўп, баракали бўлади! — деди Баширжон. — Шунинг учун, бугун дўстимиз Офоқов ўз ўғиллари — Зокиржон, Ботиржон ва Шокиржонларнинг туғилган кунларини ўтказиб, уларни чилпиш, яъни хатна қилмоқчи эканлар, шу болалар ҳам серҳосил, сербарака бўлишсин! Яъни уч ўғилдан Офоқов дўстимиз камида ўнтадан ўттизта неварга кўриб, уч марта «Қаҳрамон бобо» бўлсинлар!

Тўйхонада қарсак гумбурлади. Офоқовнинг ўзи келиб, миннатдорчилик билан Баширжоннинг қўлини қисар экан:

— Сизни ҳам шу муродга етказсин! — деди.

— Ё наси...иб! — деди Баширжон. Тўйхонада ҳамон Баширжон гапининг муҳокамаси давом этарди. Яқиндаги столдан кексарок, юзи буришган бир қария: «Раҳмат, яхши тоз айтдингиз!», деб кўйди. Бир пайт Илҳомжон Баширжонни: «У томонга қаранг!», дея секин туртди. Баширжон созандалар ўтирган сўри томон кўз ташлаб, тилла тишларини ярақлатиб жилмайган, гажакли, хушрўй жувонни кўрди. Жувон қўлидаги қадахчасини кўтариб, ўнг кўзини навозиш билан қисиб, Баширжонни табриклаган бўлди.

— Раҳмат! — деди Баширжон қўлидаги қадахни худди ўшандай қилиб кўтараркан. — Раҳмат!

Иккаласи баравар кўтариб оқ ичишди. Қадахларга қайтиб қуйилди. Қирмизхон чаққонлик билан сўридан сакраб, жон ўртовчи енгил хиром айлаб, ўртага тушиб кетди. Баширжон орқага ўгирилиб, Қирмизхоннинг майин йўрғалашини, тўлғун кўкракларининг нафис ишваланишини, оппоқ қўллари, билакларининг тўлқинли ҳаракатию бошининг оппоқ нозик бўйни аралаш елкалари томон чиройли бориб-келишини маҳдиё бўлиб кузатарди. Шу пайт унинг боши зинғиллаб, кўз олди тиниб кетгандек бўлди. «Бай-бай!», дея пичирлади. Буни Илҳомжон эшитиб: «Қалай экан, Қирмизхон?», деб кўйди. Баширжон кўзларини юмиб: «Маза қиялпман!», дегандек бош тебратди. Қирмизхон рақсини тугатиб, ўзлари учун ажратилган сўрининг Баширжонларга яқин бурчагига келиб ўтирди.

— Ҳорманг, ҳорманг! — деди Баширжон.

— Раҳмат, саломат бўлинг! — деб жавоб берди Қирмизхон қўллари кўксига қўйиб, навозиш билан қараркан. Баширжон кўзини бошқа ёққа олди. У иккинчи марта қараганида, Қирмизхон ҳам унга яна қаради ва ширин табассум ҳада этди. Бу хол бир неча марта такрорланиб, Баширжоннинг хаёлини безовта қилди, эди у ўртада завк билан рақсга тушаётган Қирмизхоннинг шеригига ҳам қарамас, қулоғига тўйхона шовқини ҳам кирмас эди. «Тавба! — дея кўнглидан кечирди у. — Набало мунча чиройли-а... Ана, яна қаради... Нега мунча қулади-я... Унга гапиришимни истайди. Жуда чиройли-е!.. Бир қармоқ ташлаб кўрсаммикин? Э, ана, яна қаради. — Баширжон Қирмизхоннинг навбатдаги илтифотига лаб учида қулиб жавоб бераркан, яна ўйлай бошлади. — Мунча

кулади... Бир мақсади бор... Эскилар: «Ғунажин кўзини сузмаёса, буқача ипини узмас!», деганлар... одамларнинг ҳам кулоғи қизиб қолди... Ҳамма ўзи билан овора... Ана, угина яна кўзини сузди».

— Синглим!

— Лаббай!

— Лабингизга шакар!

Қирмизхон яйраб қулди. Баширжон ўз гапининг ҳамсухбатига маъқул келганига қаноат ҳосил қилиб, энди бемалол гапирса бўларкан, деб ўйлади.

— Шу районданмисиз? — деб сўради у бўғик овозда.

— Йўқ! — деди кўзларида бир қанча ишва маъно билан Қирмизхон. — Шахардан!

— Айтдим-а! — Баширжон ҳамсухбатига илтифот қилишга тушди. — Бунақа асл матолар шахардагина бўлади, деб.

Қирмизхон унинг гапидаги «асл мато» иборасининг фақат «асл» томонига эътибор берганлиги учун ҳам:

— Раҳмат! — деб қулди ва кўшиб қўйди. — Ўзим шахарда турсам ҳам, Оқтошга келиб ишлайман... Халқ театрида...

Шу пайт тўйчи келиб, Баширжонларга: «Еб-ичиб ўтиринглар!», деб мулозамат қилди. Унинг суҳбати бир муддатга узилиб қолди. Бу орада шофер Илхомжон: «Ичмасам нима қиламан бу ерда ўтириб, бориб кабинада ухлайман!», деб чиқиб кетди. Тўйхонада базм ва қийқирик авжига чиқар, Баширжоннинг хаёли эса фақат Қирмизхонда эди. «Приятнигина экан! — деб ўйлади у. — Эри бўлсамикин?».

— Синглим! — деди у атайлаб бошқа томонга қараб турган Қирмизхонга шипшиб. — Ҳой синглим!

— Лаббай!

— Лабингизга шакар!

Қирмизхон қизилга бўялган оч қизил лабларини ноз билан буриб кўяркан:

— Шакарингиз мунча кўп бўлмаса! — деди.

Баширжон талмовсираб қолди, кейин юраксизгина сўради:

— Куёв қаерда ишлайдилар?

Жувон қикирлаб қуларкан:

— Қошиқтарошликда! — деди.

— Қошиқтарошликда?!

— Ҳа! — деди Қирмизхон овозли қулгидан майин табассумга ўтиб. — Худо раҳматлик мендан ажралганларидан кейин «тўрт оёғли чўбин от»га миниб...

— Худо раҳмат қилсин! — деди Баширжон чинакамига маъюсланиб. Унинг бу хилдаги соддалиги Қирмизхонни баттар қулдирди. У қикир-қикир қулиб туриб:

— Мен шўрликкинани ташлаб, хайё-хуй деганча кетдилар-қолдилар, — деди овозига атай йиғламсираш оҳангини бериб. — Ана энди катта бир уйда ёлғиз ўзгинам...

Баширжон, катта бир уйда ёлғиз ўзгинам, жумласини эшитиб, тезда маъюсликдан чиқиб: «Айни муддао!», деб ўйлади.

Бир оздан кейин Қирмизхон даврага чиқиб ашула айтди. У завқ-

шавқ билан куйлаётганда, тўйдагилар: «Дўст!», «Саломат бўлинг!», «Яшанг!». дея олқишлаб туришди. Қирмизхон гулдурос қарсақлар ва қийкириқ садолари остида жойига келиб ўтираркан, Баширжон билан яна ораларида: «Хорманг!», «Саломат бўлинг!» қабилидаги ширин гаплар бўлиб ўтди. Баширжон соатига қараб олиб: «Ўн иккидан ошибди, — деб ўйлади. — Қайтиш ҳам керак... Буни қандай кўндирсам экан. Ўзи мен тайёр, мен тайёр, деб турибди... Кел, таваккал!»

— Синглим!

— Лаббай!

— Уйда бир ўзингиз турсангиз, зерикмайсизми? — деб сўради Баширжон бу гал «лабингизга шакар» иборасини қискартиб. Қирмизхон унга: «Мақсадингизга тушундим», дегандек ноз билан ёлғондакам, таҳдид аралаш кўз ўйнатди.

— Нима илож?

— Бундай... бизни чақирсангиз, бирга ўтирсак...

— Марҳамат! — деди Қирмизхон бошини қийшайтириб. — Келинг, бош устига!

«Ишнинг осон кўчишини қаранг! — деб ўйлади Баширжон. — Девонанинг ишини худонинг ўзи тўғриларкан!»

— Қачон борсак бўлади?

— Қачон десангиз!

— Бугун!

Қирмизхон бош чайқади. Баширжон: «Ҳа?», дея кўзларини сўриқуббасига хумор тикиб ўтирган Қирмизхондан сўради.

— Бугун қандай бўлади? — деди Қирмизхон жиддий. — Кеч бўлди, кейин, ойим уйда...

— Хўп, қачон?

Қирмизхон ўйлаб қолди. Баширжон учинчи марта сўраганида: — Бозордан кейин, чоршанба куни, — деди шивирлаб.

— Қаерда?

— Қаерда бўларди, шаҳарда-да!

Одамлар сийраклашиб, қолганларнинг ҳам кайфи тарақ бўлганида, улар учрашув жойини келишиб олишди. Тўй охиригача яна у-бу гаплардан суҳбатлашиб ўтирган бўлишди. Тўй тугагач, ваъдаю воҳид қайта-қайта эслатилиб, қуюқ хайрлашилди.

8. ТУСЛАНИШ

Тўйга бориш яхши-ю, эрталаб бошнинг оғригани ёмон-да. Баширжон ҳам боши зиркираб уйқудан уйғонса-да, нечундир руҳи енгил эди. У авра-астар олача тўнини елкасига олиб, ташқари чиқаётган эди, оёғининг тиззасини ярим очик эшикка уриб олди. Кўзларидан ўт чакнади: «Оҳ, сабил! — деди у чўнқайиб ўтирганича оёғини ушлаб. — Касофат, каттиқ оғриди!»

У қўл-юзини юваётган пайтда, кўзига ажиб бир сиймо, йирик-йирик жоду кўзлари ўйнаб тургувчи, кичкина чучварадек қулоқлари олдида илгак бўлиб турган зулфлар, йирик қулупнайдек дам чўчқайиб, дам ғалати, жон ўртаб жилмаювчи дудоқлар кўриниб

кетди. «Қирмизхон! — дея хўрсинди Баширжон оғзига сув олиб фарғара қиларкан. — Чиройли-е!»

Қайнанаси дастурхон ёзди. Баширжон бир шиша қатикни олиб, шиша оғзига қафтини босганча, зўр ҳафсала билан чайқади, кейин кўрсаткич бармоғини миҳ қилиб, бир уриб тикинни тешди-да, қопқокни олиб ташлаб, пиёлага қулқуллатиб қуйди. У қатикни майин қилиб шмираркан, Қирмизхонни яна эслади. «Эрим қошиқтарошлиқда, дейди-я! — Кулиб қўйди Баширжон лабидаги қатик юқини артиб. — Қизик, ўзининг майли бор-да, мани ишга оласизми, дейди. Менам боладим: сиздан угина, биздан бугина, деб. «Угинаси нима?», деб кулади. Жуда яхши куларкан-э! Бир кулгиси ўша райисполкомдаги Салтанатхонга ҳам ўхшайди».

Баширжон кийиниб, кўзгу олдида борди. Манглайдан бослаб тўкила бошлаган сочига чет элда чиққан ва яқинда бир дўсти совға қилган «Биокрин» деган дорини сурқаётганида, кўз олдида яна Қирмизхон гавдаланди. Унинг боши зинғиллаб, кўз олди қоронғилашиб кетди.

Баширжон кабинетига кириб келаркан, Шоиранинг ҳалига қадар келмаганидан хуноби ошди. Шу орада бекорчиликдан яна бир неча бор Қирмизхонни эслади. Ниҳоят, қўшни хонада оёқ товуши эшитилди. «Шоира! — деб ўйлади Баширжон. — Ҳозир бир койиб қўймасак бўлмайди, бу ҳол яна давом этади. Ҳа, ҳали ёш қиз-да, бир марта гапирмасак тамом... қаттиқроқ тутиш керак!»

— Ўртоқ Қос-симова! — босик, дағдағали овозда чақирди Баширжон.

Тез юриб Шоира кирди:

— Ассалом!

Баширжон унинг саломига: «Ҳм!», деб алик оларкан, ер остидан унга қадалиб боқди ва ҳали ўйлаб турган гапи ёдидан қўтарилиб, бир муддатнинг ичида: «Дуррачаси Қирмизхонникига ўхшаш экан, — деб ўйлади. — Бу ерларнинг моли бўлмаса керак...»

— Хўп... нега кечикасиз?

Шоира: «Кечирасиз!», дея қўрқибгина кўзларини ерга олди. Баширжон қовоғини солиб, унга қараркан: «Э, ғалати, — дея яна кўнглидан кечирди. — Қулоғидаги исирғаси ҳам Қирмизхонникига ўхшайди».

— Ўртоқ Қос-симова! — деди у салобат билан. — Бу кечикишлар иккинчи такрорланмасин, хўпми?

— Хўп!

— Бор-ринг! — деди Баширжон стол устидаги газеталарни титқилаб. У марказий, республика, область ва район газеталарини тартиб билан очиб-ёпиб, ўқиган бўлди. Ҳар кимнинг ўзига хос газета ўқиш услуги бўлади. Бировлар газетадан дастлаб хўжаликни бошқаришга оид хабарларни, лавҳа ва очеркларни, бадий асарларни, яна бошқа бировлар халқаро аҳвол ва спортга доир хабарларни ўқишдан бошлашади. Баширжон эса газета ўқишни тўртинчи саҳифадан бошлайди. Уни кўпроқ «Ҳар тўғрида», «Оламда нима гап», «Футбол янгиликлари» деган бўлимлар ва турли хил-

даги эълонлар қизиқтиради. Мабодо, тўртинчи саҳифада медицинага оид мақола ёки қизиқарли ходисалар, фельетон берилган бўлса ҳам, эринмай ўқиб чиқади. Улардан керакли жойларини кўчириб олади.

Баширжон районда чиқадиган «Аланга» газетасини олиб, кўз югуртирди. Биринчи бетда сурат берилган эди. «Э, тавба... худди Қирмизхоннинг ўзи... Одам одамга ўхшар экан-да... Қани ўқий-чи... Ҳа... «Файзиобод» колхозининг юз килограммчи пиллачиси Азизахон Нурова...»

Баширжон суратга диққат билан қараб, қайта-қайта: «Тавба!», деб қўярди. Шу пайт эшик очилиб, ҳовлиққанча Шоира кирди.

— Баширжон ака, Баширжон ака! — деди у ҳаяжондан энтикиб.

— Н...нима?

Шоира қарсақ чаларкан, энтикиб:

— Қосмосга бирданига уч киши учибди! — деди.

Баширжон қувонч ва ҳаяжондан чуқур-чуқур нафас олиб турган Шоирага бақрайиб, ҳиссиз қараркан:

— Учибдими? — деб сўради бепарво ва ҳиссиз оҳангда. — Ҳа... бу, кечаги дорбозларнинг рўйхати қани?

Шоира анграйиб қолди. У нима дейишга, қандай жавоб беришга ҳайрон эди.

— Ўрток Қос-симова! — деди Баширжон. — Дорбозларни...

— Тайёр! — Тез жавоб берди Шоира тумтайганча изига қайтаркан. — Ҳозир келтираман!

Баширжон котиба қиз чиқиб кетгач: «Ёш-да, — деб ўйлади. — Ҳар нарсага дикир-дикир... Тавба... Отаси ошнам бўлмаса, аллақачон думини тугардим...»

— Марҳамат! — Шоира бир варақ қоғозни унинг столига қўйди.

Баширжон қоғозни кўздан кечириб, яна босиб, бир хилдаги оҳангда насихат қилишга тушди:

— Ўр-ток Қос-симова... Сиз ҳар қандай гапдан ёинки хабардан бўлар-бўлмасга ҳаяжонланиб, қийкириб қулишга одатланманг! Оғир бўлиш керак. Тем боле сиз қиз боласиз... Тўғри, кўсмусга уч кишининг учиши катта гап... Локигин... Ҳа, манови, оти курсин, нимаиди?

— Нима нимаиди? — Хўрсинибгина сўради Шоира. Баширжон иккала кўрсаткич бармоғини чўзиб, стол устидаги шишага ураркан:

— Мана бунақа қилиб иккита таёқча билан чаладилар-ку?

— Ноғарами?

— Ҳа, ҳа, ўша ноғарачини фамилиясини ҳам ёзинг, ҳар қалай, меҳмон, хурсанд бўлади.

— Хўп!

Котиба қиз чиқиб кетди. Баширжон ҳали ўқиётгани «Аланга» газетасининг биринчи бетидagi суратга яна бир бор қараб олиб: «Тавба!» дегач, бирварақайига газетанинг охириги бетини ағдарди. «Хўп... «Ҳар тўғрида», «Афсонага ўхшайди-ю...» Қани, ўқийлик-чи: «Энг узоқ умр кўрган киши... англиялик Томас Корндир. Черков дафтарининг ҳисобича у Лондонда туғилиб, 207 йил умр кўрган». Яхши... Қани энди киши шунча умр кўрса... Бунисида нима деб

ёзилган экан? «Дунёда икки минг хил илон бор. Шундан 1400 таси ёки 70 проценти инсон учун зарарсиз». Қизиқ... Отам раҳматлик илоннинг ҳаммаси ҳам заҳарли эмас, дердилар. Оқ илонлар арвоҳ экан...»

Баширжон қора костюмининг ички чўнтагидан муковаси дабдала бўлиб кетган бир ён дафтарча чиқариб, ҳозиргина ўқиган қизиқарли фактларни кўчириб олди ва газета ўқишда давом этди. Охири бетнинг пастиди катта ҳарфлар билан «Парича» деган сарлавҳа қўйилган бўлиб, унинг остига қавс ичида: «Қичик фельетон» деб ёзиб қўйилган эди. Баширжоннинг кўз олдида Зевархон ва ўша Вафо атторнинг эшагидан сакрашдаги машғум воқеа гавдаланди. «Ажаб бўлибди! — деб ўйлади у. — Қани, ўқийлик-чи...»

Лекин Баширжоннинг хурсандлиги узоққа чўзилмади. Бир муддатлик шамдай ёнди-ю, лип-лип этиб сўнди-қолди. У фельетонни ярмигача қизиқиб ўқиди. Ярмига келганда... юраги қоп-қора бўлиб, муштлири қаттиқ сикилди. Дарҳол фельетон остидаги имзога қаради. «Кимсан Найза». «Хў, касофат, — дея ўйлади Баширжон. — Найза бўлмай ўл! Агар мард бўлсанг, ҳақиқий имзонгни очик қўй эди... сўйиб ташлардим...»

Баширжон бошини қўллари орасига олиб, узоқ ўтирди. Юраги бир парча куйган кигиз ёпиштирилган эди гўё. У кўзини очиб, яна газетага тикилди. «Ҳм-м... Парича... ҳм... Кимсан Найза». Кўзи яна ўз-ўзидан фельетоннинг ўша ерига қадалди. «...Парича — Парича-ю, лекин Паричага қанот бахш этаётган анқовларга нима дейсиз? Раҳбарий ташкилотларда ишлаб келаётган Б.Зайнишев, И.Шодмонов сингари ўртоқларнинг рафиқалари ҳам кунора битта товукми ёки хўрозми қўлтиқлаб, Паричанинг уйига катнаб турибдилар. Парича эса уларга дам солади, ранго-ранг ипдан банди-баст қилиб беради. Масалан, 27 март куни Зевархон Зайнишевага Парича шундай кўрсатма берди...»

Баширжон қизарганча газетани икки қўллаб ғижимлади, кейин жаҳл билан парча-парча қилиб, яна ғижимлади ва сават-тўрга ташлади. Ўрндан калласи ғувиллаб туриб, тевараги қийшиқ шляпасини олиб бошига қўндириarkan, ўз-ўзича; «Аҳ-мо-оқ!», деб ғудранди.

Бу сўзни у кимга айтди? Эҳтимол, унинг гапига кирмасдан, одамлар олдида юзини шувут қилган Зевархонга айтгандир. Эҳтимол, Зевархонни алдаб-авраган ўша «Парича» — фолбинни сўққандир. Еки уни ва хотинини шу фельетонга киритиб, шармандаю шармисор қилган, яширин имзоли муҳбир — Кимсан Найзани ҳақорат қилгандир.

— Аҳмоқ-қ! — деди Баширжон эшикдан чиқаётиб. — Ўзим аҳмоқман! Ҳа, ўзим... Ким ёзганини барибир аниқлайман...

Баширжон Шоиранинг ёнидан ўтиб, ерга қараганча, оғир-оғир кадам ташлаб чиқаркан, Хўжақуловага рўпара келди.

— Ҳм-м... яхшимисиз, ўр-ртоқ Хўжақулова?

— Ассалом алайкум, Башир Зайнишевич! — деди Хўжақулова жилмайиб. Баширжон зил кетди: «Ўқибди!»

— Эшитаман! — деди у пичирлаб.

— Бугун партия мажлисимиз бор!

«Ана холос! — деб ўйлади Баширжон. — Булар ҳаммаси мас-лаҳатлашишган чоғи... Наҳотки ишдан кетсам...»

— Мен касал эдим-ку! — деди Баширжон афтига беморона тус бериб. — Қанақа масала?

Хўжақулова яна жилмайди. «Пишган калла! — Хаёлидан кечирди Баширжон оёқлари мадорсизланиб. — Набало, мунча жилмаясан?»

— Фестивалга тайёргарлик, яна инвентарь.. У-бу майда...

Баширжоннинг бошида чакмоқ чақилгандай бўлди. Кайфи учди. Яқингинада кўйилган бильярд столига суюниб қолди. «Яна ўша зардўзи туфли масаласи бўлса керак... Еки бу пельятон ҳамми? Э, художон-эй! Қандай балога қолдим?...

— Эълон ёздингизларми?

— Нима деб?

— Партия мажлиси бўлади, деб!

— Ҳаммага айтиб чиқдик, ҳамма билади! — деди Хўжақулова эълон ёзилмаганига ачиниб. Баширжон эса унга каттиқ тикилди.

— Ўр-ртоқ Хўжақулова! — деди у, энди қалайсан, қўлга тушдингми, дегандек. — Уставда партия мажлисининг чақирилиши ҳақида уч кун олдин эълон ёзиб кўйиш керак, дейилган. Сиз бўлсангиз... мана, бизам райисполкомда ишлаган вақтимизда, эллик бешинчи йилларда парткомлик қилганмиз... Ҳамиша олдиндан эълон ёзиб кўярдик. Кейин, бошлиқ билан ҳам маслаҳатлашардик...

Хўжақулова бир оз талмовсираб қолди.

— Ахир, сиз икки-уч кун ишда бўлмадингиз... маслаҳат...

Баширжон баланд келди.

— Сиз, ўр-ртоқ Хўжақулова! — деди у шанғиллаб. — Икки-уч кун ишга келмаганимни юзимга солиб, миннат қилманг!

— Миннат қилганим йўқ! — деди Хўжақулова Баширжоннинг гапни олиб қочаётганидан ўсал бўлиб. — Мен айтмоқчи эдимки...

— Биламан нима демоқчи эканлигингизни! — деб қичқирди Баширжон қўлининг баланд келаётганига қаноат ҳосил қилиб. — Сиз олти ойлаб декретга кетасиз, биз гинг демаймиз-ку? Майли, билганингизни қилаверинг, қани... Лекин шуни яхши билингки, мен бу ерда пенсиягача ишламоқчиман!

Уларнинг жанжали устига икки-уч киши келиб қолди. Баширжон қўлини паҳса қилиб, баттарроқ ўшқира бошлади:

— Нима, мен бу ерда тўнкаманми? Қачон қарасам ғит-ғит, қачон қарасам бит-бит... Билмадим, бу хонимчанинг мақсади нима?

Хўжақулованинг ҳам жаҳли чикди. Андишани йиғиштирмаса бўлмайдиган, шунинг учун ҳам:

— Тўхтаг, ўртоқ Зайнишев! — деди у босиқлик билан. — Қачон бит-бит қилибмиз? Нега гапни олиб қочасиз?

— Олиб қочганим йўқ-ку! — деди Баширжон бир оз паст тушиб.

Энди Хўжақулова ҳам қўлини паҳса қилди:

— Андишанинг отини кўрқоқ кўясиз чоғи! — деди Баширжонга гомон икки қадам босиб. — Ансамблнинг зардўзи камзулию туфлиларидан...

— Бўлди!!! — дея қичкириб юборди Баширжон обрўсининг тўкилишидан кўрқиб. — Айтинг, партия мажлисини қачон ўтказасиз?

Хўжақулова Баширжоннинг турли хил турланиб-тусланиши ва товланишидан нафратланиб:

— План бўйича шу бугун бўлиши керак эди, — деди муомалага кўчиб. — Келинг, майли, сизнингча бўлсин, бугун эълон ёзамиз, уч кундан кейин бўлади.

Баширжон қип-қизарганча жилмайиб, Хўжақуловага хушомад қилишга тушди, унинг бўйни қийшайган, овози ниҳоятда мулойимлашган эди:

— Ана бу бошка ган... Ҳар ишнинг ўз вақти бор... Ўрток Хўжақулова, менинг бир оз мазам қочиброк турибди... Ҳа, яна юрак... Ана, машина ўз ихтиёрингизда, бемалол фойдаланаверинг.

Хўжақулова Баширжоннинг ҳорғин, илтижоли кўзларига, ҳалиги мулзамликдан кўқара бошлаган лабларига қараркан, раҳми келиб кетди. Бекор қилдим, дея ичида ўзини қойган бўлди.

— Машинанинг ҳожати йўқ эди-ю...

— Нимага? — деди Баширжон эътироз билдириб, — «Москва» қолхозига қандай борасизлар, ахир?

— Автобус бўлар.

— Йўқ, кўйинг, овора бўлиб юрманг! — деди Баширжон ғамхўрлик кўрсатиб. — Йўл узок, мен Илҳомжонга айтиб қўяман, сиз билан бўлади. — Баширжон бошини қуйи эгганича, ғарибона қадам ташлаб, Маданият уйдан чиқиб кетди. У шоферга, сиз Хўжақулова билан бўласиз, дея тайинлади-ю, марказий кўчадан юришга юраги дов бермай, клубнинг ёнидаги паст кўчага бурилди. То уйига етгунча: «Э худойим-эй!», дея бир неча марта такрорлади. Йўл-йўлакай эшакли икки чолни кўриб, Вафо аттор ва унинг бўғоз эшагини эслаб: «Аҳмоқ-к... касофат!..», дея тишларини ғижирлатиб қўйди.

9. НАЖОТКОР

Кеча билан кундуз, ёруғлик билан қоронғилик бир-бирига боғланиб эш бўлиб келганидек, шодлик билан қайғу, хотиржамлик билан ташвиш ҳамиша эгизак юраркан. Бир хурсандчиликнинг бир хафагарчилиги бор.

Кечаги тўйда яйраб, Қирмизхон билан ҳазил-мутойиба қилиб, димоғи ҳаддан зиёд чок бўлган Баширжоннинг бугун кўнгли хуфтон эди, у оёғи остига қараб худ-бехуд юраркан: «Э!», деб қўл силтади. Бу — хотинидан хабар олиш-олмаслик ҳақидаги қарорга яқун эди. Бугун касалхонага бормайди. Унинг обрўсини бутун районга ер билан яқсон қилган ўша-да! Хўп, ана, бордиям. Лекин йўлда биров учраб қолса... Анови Қодиржондек нафаси совуққа ўхшагани бўлса-ку... Яна қулади.

Баширжон чокқина меҳмонхонага кирди-ю, ўзини диванга отди. У ҳеч нарсани ўйламасликка ҳаракат қилиб, кўзларини чирт юмганча, бошини иккала пар ёстик орасига бурқаб олди. Бўлмади. Кўзи ҳечам уйқуга илинмасди, аксинча, дам Хўжақулованинг тунд, ғазабли башараси, дам ҳали газетада чиққан фельетоннинг

машъум сатрлари миясида чарақлаб, юрагига бир олам гашлик ва изгироб қуюларди. У бошидан ёстиқни олиб ташлади. Ёстик ерга сассиз тушди. Бўйни терлабди. Терларини чойшабга артди. Уй қоп-қоронғи, деразадан хира ёруғлик оқиб қирар, кўнглига аллақандай маъюслик соларди. «Телефон қилсаммикин? — деб ўйлади у. — Энди кеч бўлди... ҳамма кетгандир...»

— Овқатингизни шу ерга келтирайми, қуёв?

Бу синиқ овоздан Баширжон бир ирғиб тушди. Эшикда оқ рўмол ўраган, юзлари захил қайнанаси кўринди. Баширжон кўркқанлигини сездирмасликка ҳаракат қилиб:

— Емайман! — деди нохуш.

— Нега?

— Емайман дедимми, тамом! — деди Баширжон диванда оёқларини узатиб ўтираркан. — Бошим оғрияпти. Боринг, ёпинг эшикчи!

Бечора кампир кўрқибгина изига бурилиб, аста эшикни ёпди. У баъзи қайналардек қуёвига тик гапира олмас, бунга сабаб, қизи шўрликнинг бефарзандлиги эди. Баширжон ичқуёв бўлиб тушган дастлабки пайтлар у қизига гап ўргатди, ҳатто ўзиям: «Янги қуёвни бошдан маҳкам тутиш керак», деган ақидага амал қилиб, бир-икки тергамоқчи бўлди. Лекин, ўзи айтмоқчи «Зайниш кўса»нинг ўгли ҳам бўш келмади: «Кўп ғиринг-пиринг қилманг! — деди у чўрт кесиб. — Бу дунёда менинг қоладиган ҳеч нима йўқ. Битта чопоним бўлса, елкамга ташлайману бошим оққан томонга «ҳайё-хуйт», деб кетаман-қоламан! Буни ҳар иккала қулоғингиз билан эшитиб олинг!...»

Шундан кейин кампир бир йилча жим юрди. Бир куни қизи фарзандсизликдан нолиган эди: «Шу лалаймадан чиқ!», деб маслаҳат берди. Зевархон бир сўз ҳам демасдан, кўзига ёш олди. Онаси иккинчи марта шу маслаҳатни такрорлаганда: «Кўз очиб кўрганим, то ўлгунимча шу билан бўламан!», деб гапни қиска қилди. Шу-шу, кампир уларнинг ишига аралашмай кўйди. Қуёвдан бўлса, худди ёт-беғонадай қочиб, паналаб юрди. Баъзан қуёви бўлмаган кезлар, уйнинг бурчига ўтириб олиб, қизига эшиттириб Тўра бобони қарғарди: «Илоё беимон қол, Тўра оксоқол! Яккаю ягона қизимни бир зоти паства бериб, бахтсиз қилдинг, у дунё-бу дунё рўшнолик кўрмагайсан!...»

Кампир хозир ҳам шу қарғишни ичдан такрорлаб, кетига қайтди...

Баширжон зўрға тонг оттирди. Эрталаб уни олиб кетишга келган Илҳомжонга ҳам: «Бор, ўша Хўжақуловага айт, касал де, яйраб ишлайверар экансиз, де!», деди. Илҳомжон кетгач, инқилаб ўрнидан турди. Ташқари чиқди. Қуёш ёйилиб кетган, дарахтларда қушлар чирқилларди. Кўнгли бир оз ёришгандек бўлди. Аста-секин хафалиги тарқалиб, бирор ерга боргиси келди. «Бораман! — деди у ишонч билан қайтиб уйга қираркан. — Ҳаммасини айтаман! Мени шуларга хор қилиб қўймаслар...»

Баширжон йўл-йўлакай туғруқхонага кирди. Қўлидаги нарсаларини санитаркага бериб, ўзи яна бино орқасига ўтиб, иккинчи қават деразасига қараб турди. Бир оздан кейин деразада оқ гулли,

кўк халат кийган Зевархон кўринди. Юзлари тарам-тарам, ковок-лари шишган эди. Баширжон: «Қалайсан!», деб қичқирди. Хотини ковоғини солиб: «Э, боринг!», дегандек қўл силкиб, четга бурилиб кетди. «Келмаганимга хафа бўлибди, — деб ўйлади Баширжон. — Энди сенга қуяйми... Ҳеч қўлим тегмаса... Тавба!..»

Баширжон яна туғруқхона бош врачани Анна Львовна билан учрашиб, боланинг «нормал ўсаётгани»ни эшитиб, бир оз хурсанд бўлди. «Менга шу бола туғилса бас, ҳамма ишдан ҳам кечвораман! — деб ўйлади. — Майли, бола соғ-омон туғилса, йигирмата пельятон қилмайдами?..»

Баширжон шаҳаргача таксида келди. Бозор яқинида тушиб, атрофга аланглаб қаради. Танишлардан ҳеч ким кўринмасди. У бозор дарвозасидан кириб бораркан: «Нима олсам экан?», деб ўйлади. Нима бўлсаям олади. Қон босимига нордон нарса керак. Бозор расталарини айланиб, қўлидаги сарик қоғоз халтага бир кило помидор, бир кило кулупнай, тўрт дона бодринг олиб солди. Яқиндаги сут магазинидан бир шиша қатиқ ва бир банка қаймоқ олиб, уларни ҳам кўксига қисганча касалхонага равона бўлди. У ҳансираб, касалхона дарвозасидан кириб келаркан, ўша атрофдаги хиёбонда қўлида Баширжон келтирган «Комета» магнитофони билан кўшиқ эшитиб юрган пижамали Шамси Тўраевичга кўзи тушди. Унинг боши очик, бўйни қавариб чикқан; оғир, салобатли одимлар, магнитофондан ҳазин кўшиқ янграрди:

Қани Лайли, Қани Мажнун,
Қани Фарход ила Ширин,
Алар кечди бу оламдин,
Бу дунё бебако дерлар...

Баширжон оркадан шипиллаб юриб келиб:

— Ассалому алайкум! — деди.

Шамси Тўраевич бутун йўғон гавдаси билан ўгирилди.

— Ҳа, Башир, санми? — деди у рўпарасидаги, кўп нарсани ноқулай кўтарганидан терлаб кетган Баширжонга қараб. — Келдингми?

— Ҳа! — деди Баширжон.

Шамси Тўраевич: «Хорошо!», деди ва уни яқиндаги скамейка томон бошларкан, магнитофонни ўчириб қўйди.

— Қани, ўтир-чи! — деди у. — Кўй қўлингдаги нарсаларни.

Баширжон скамейка қиррасига омонат ўтираркан:

— Қалай, Шамси ака, энди бир оз тузалдийизми? — деб сўради қўлларини дам кўксига, дам тиззаларига қўйиб. — Рангингиз анча тузук!.. Чилонжийда фойда берди, дейсизми? Албатта-да, бизам, акажон, у-бу нарсаларни биламиз-да.. Агар бор-ку, шу кон босимингизни даволаб олсангиз, дунёда энг узок умр кўрган англиялик, оти нимайди... Ҳа, Томас Корн... ана ўшанча, икки юз етти йил умр кўришингиз ҳеч гап эмас...

— Ҳе, қўй бу сафсатани. — Нохуш қўл силкиди Шамси Тўраевич. — Ўзимиз-ку тузуг-а, лекин чолнинг мазалари йўқроқ.

— Э, яхшийдилар-ку Тўра бобом!

Шу пайт Шамси Тўраевичнинг чаккасига бир нарса санчил-гандек бўлди. У бир чимирилди. Миясига: «Нахотки чолдан олдин ўлсам?», деган совуқ фикр келди. Баширжон бўлса ҳамон гапирар, Томас Қорннинг икки юз етти йил умр кўрганини исботлашга ҳаракат қиларди. Шамси Тўраевич энди уни тамом эшитмай қўйган эди. Бир муддатдан кейин Баширжон гапдан тўхтаб, маъюсланиб қолди. Гўё унинг гап халтасидаги барча гаплар тугаб қолгандек эди.

— Аҳволинг қалай?

— Лаббай! — деди у бир чўчиб тушиб.

— Аҳволинг қалай, деяпман?

— Раҳмат, акажон! — деди у миннатдорчилик билдириб. — Бир наве, яхшиям эмас, ёмон ҳам эмас.

Шамси Тўраевич боши узра эгилиб турган тол шохидан бир бутوقча синдириб олиб, бармоқлари билан эзгилаб ўтирди.

— Тўйга бордингми?

— Борувдим, акажон! — деди Баширжон хушёр тортиб. — Борувдим. Бир яшик арақ олиб бордим... Тўй жуда яхши ўтди. — Шу топда унинг кўзига бир кеча-кундуздан бери деярли эсига келмаган Қирмизхон кўриниб кетди. — Сизнинг номингиздан ҳам чин қалбдан табриклайман, деб айтдим. Ҳамма хурсанд бўлди. Сизга салом айтишди. Бориб кўрамыз, дейишди... Тўй жойини ҳам яхши тайёрлашган экан.

— Улар жа одамшаванда! — деди Шамси Тўраевич писанда қилиб. — Зўр одамлар улар.

— Ҳа! — Баширжон яна бидирлаб гапга тушди. — Сизга битта нейлон кўйлак, битта тўн ҳам атаб қўйган эканлар, ўзларига кийгизамиз, дедилар.

Шамси Тўраевич улуғворлик билан мағрур кулди. Баширжон яна жимиб қолди. Бир вақт тўсатдан:

— Шамсиддин ака, кетаман! — деди йиғлоқи овозда.

— Қаёққа?

— Йўқ, ишдан кетаман! — деди Баширжон яна маъюсланиб.

— Нега?

— Бўлмади, акажон? — деди йиғламсираб Баширжон. — Кўнглим шу ишдан муздай совуган. Бу, Хўжақулова деган биттаси бор, қилдан қийиқ айиргани айирган. Жа иввогар... Ҳа, ўша-да, исполком раисига бир оз яқинроқ... Ҳар куни жанжал. Ҳали индинга, партия мажлиси чақирган. Мени муҳожама қилишмоқчи... Бизларда партком-да!...

— Бундай қилма!

— Э, йўқ, ака! — деди Баширжон ерга қараб. — Раҳмат сизга! Сизнинг шарофатингиз билан, оталиғингиз туфайли шунча йил раҳбарий органларда ишлаб келдим. Ўзингиз биласиз, исполкомда ишладим, райкомхозда ишладим, артелда ишладим, ДОСААФда ишладим... Лекин бунақасини биринчи кўришим. Бўлади энди. Шу жой унга керак бўлса, бўшатиб бера қолай.

Шамси Тўраевич Баширжоннинг йиғламсираб турганига ачиниб

кетди. Тўғри айтади-да. Шундан бошқа кими ҳам бор. Ҳақиқатан ҳам унга кўп яхшиликлар килди. Лекин уям яхшиликка тупурадиган йигит эмас экан. Ҳамиша иссиқ-совуғида бор. Ҳол сўраб туради. Хатто курортга кетса ҳам, изидан ҳар ҳафтада бир марта мева-чева, у томонларда топилмайдиган, камёб нарсалардан посилка қилиб туради.

— Бундай қилма! — деди яна Шамси Тўраевич ғамхўр оҳангда. — Дарахт бир жойда кўкаради.

Баширжон кескин рад қилди.

— Йўқ, акажон! Бўлди энди. Ҳар кун настраениямни бузиб юрийманми? Бирор иш топилар. Иш бўлмасаям майли.

— Ғалати-ку, — деди Шамси Тўраевич жилмайиб. — Шу замонда ишламасдан бўладими?

Баширжон уст-устига аксирди, кейин ўрнидан туриб, четроққа бориб бурнини қоқди. Қайтиб келиб ўтираркан:

— Ишламасдан бўлмайди-ю, — деди аксириш натижасида чикқан кўз ёшларини артиб. — Лекин мен ишламасам ҳам бўлади, бир ўзим, хотиним... Ёки ўқитувчилик қиламан...

Шамси Тўраевичнинг эсига Зевархон тушиб кетди.

— Э, дарвоқе, Зевархон қалай?

— Яхши ётибди! — деди Баширжон кўл силкиб. — Товуқдан тухум кутган камбағалдай, менам кутуб юрибман... Ўшаям айбдор бир ёғига.

— Қайси ёғига?

Баширжон қип-қизариб, сўзи томоғига тикилди.

— Паричага борганини район газетасига пельятон қилишган! Шамси Тўраевич тиззасига уриб, гулдураб куларкан:

— Ҳали гапирмайсанми?! Оббо муллоим оғриғ-эй! — деди. Баширжон баттар ўсал бўлди. — Қачон фельетон қилишди?

— Утган кунги «Аланга»да.

— Нима деб ёзибди?

— Ҳа, шу баъзи тушунмаган раҳбар кишиларнинг, масалан, Б.Зайнишев, И.Шодмонов сингари ўртоқларнинг хотинлари ҳам кунора «Парича»нинг уйига қатнаб турадилар, деган... Яна...

Шамси Тўраевичнинг жаҳли чикди. Унинг анқовлигига ичдан ачинди.

— Сен ўзинг ҳам лакмамисан, нима! — деди у койиб. — Уялмайсанми фолбинларнинг гапига лақиллаб юргани? Тўғри-да!..

Баширжон ерга қаради. Шамси Тўраевич аввалига узоқ койиди, кейин раҳми келиб, насиҳат қилишга ўтди. Баширжон эса, бошимни олсангиз, ана бошим, қабилида ерга қараб ўтирарди.

— Энди нима қилмоқчисан?

— Билмадим, — деди Баширжон ўғрилик қилиб кўлга тушган боладек ер сузиб.

— Майли! — деди ниҳоят Шамси Тўраевич. — Ҳозирча ҳеч кимга лақиллаб юрма. Эрта-индинлар чикиб қолсам керак. Қарим Қурбоновичга телефон қиламан. Яқинда местпромкомбинат очилса керак, шунга... қараб кўрармиз...

Баширжоннинг юрагига бир олам қувонч қуйилди. Гўё ойни бутун ютгандек, кўнгли ёришиб:

— Раҳмат, акажон! — дея қўлларини кўксига қўйди. — Сиз айтсангиз, фаррошликка ҳам розиман...

— Лекин энди «Автоклуб» минмайсиз! — деди Шамси Тўраевич унга киноя қилиб. Баширжон ҳам жилмайиб бош кўтараркан:

— Гурзавой бўлса ҳам майли! — деди.

Шамси Тўраевич индамади. Баширжон ўз нажотқори билан хурсанд хайрлашаркан:

— Пельятон гап келтирмасмикан, акажон? — деб сўради.

Шамси Тўраевич:

— Билмасам. Редакторга бир кўнғироқ қилиб кўрай-чи, — деб тўнғиллади. Баширжон ўз нажотқори билан худди армияга жўнаб кетаётган содиқ фарзанддек жуда ивирсиб хайрлашди...

У Шамси Тўраевичга қайта-қайта миннатдорлик билдириб, тез-тез келиб туришга ваъда берди. Қасалхона дарвозасидан чиккунча Шамси Тўраевичнинг қўлидаги «Комета» магнитофонидан янграган кўшиқнинг сўзларини эшитиб, шу магнитофоннинг ўзиники эканлигидан фахрланиб борарди.

Қошлари бор, қаламлара ўхшамас,

Сўзлари бор, санамлара ўхшамас...

10. ЗАНГОРИ ДЕРАЗА

Тасодиф туфайли келадиган кўнғилсизлик ёки бахтсизлик ҳам қизиқ бўларкан.

Баширжон касалхонадан чиқиб, тўғри шаҳар марказига қараб кетди. Унинг руҳи енгил, ўз нажотқори — Шамси Тўраевичнинг сўзларидан қанот чиқарган эди гўё: «Эрта кўлим тегса, Шамси акамнинг уйларига гўшт ва бошқа майда-чуйда олиб кириб бераман, — дея хаёлидан кечирди. — Қеннойим, жиянларим қийинчилик тортмасинлар... Ҳа, дарвоқе, оталари ҳам касал эканлар. Ишқилиб, ҳозир юламасинлар-да!...»

Қуёш тиккага келган. Осмонда олачалпоқ булутлар сузади. Йўл четида саф тортган дарахтлар баргига чанг инган. Баширжон кенг, йўл-йўл матодан тикилган костюмини елкасидан бир оз тушириб, атрофга аланглаб борарди. Энди у ҳеч нарсани ўйламас, аввалгидай беғам, бепарво эди. Унинг кўзига Хўжақулованинг тунд башараси ҳам, Вафо атторнинг бўғоз эшагию Қирмизхоннинг нозик қарашмалари ҳам кўринмас, тилига беихтиёр келадиган: «Э, худойи!» калимасидан асар ҳам қолмаган эди. У хотин-қизлар ҳаммоми ёнидан ўтаркан, юзлари иссиқдан бўғриқиб, қип-қизил бўлиб, ичкаридан чиқиб келаётган жувонга кўзи тушди. Беихтиёр: «Қомати Қирмизхонникига ўхшаркан!», деб ўйлади. Жувоннинг ёнида атак-чечак қилиб келаётган уч-тўрт ёшли ўғил болани кўриб, ҳаваси келди. Қани энди унинг ҳам шундай ўғли бўлса!.. Яна нималарнидир ўйлаб, беихтиёр: «Ё наси...иб!», деб қўйди. Бола онасининг қўлига осилиб, судралиб қадам ташларди. Баширжон

кулиб юборди. Унинг хаёлига: «Менга қолса, ўғил болаларни хотин-қизлар ҳаммомига киритмас эдим!», деган гап келган эди. Жу-вон узоқлашди. Шу кайфият билан ҳаммом эшигига яна бир бор кўз ташлади. Ҳаммом пештоқида «Давлатга 500 минг тонна пахта берамиз!» деган шиор ва сал пастроқда: «Марҳамат қилинг!» деган сўзлар ёзилган эди.

Баширжон, ўғил болаларни хотин-қизлар ҳаммомига олиб кир-маслик керак, деган фикрдан мамнун илжайиб, қадам ташлар-ди. Шу топда унинг илжайганини секретари Шоирахон кўрганда эди, ҳайратдан ёқа ушлаган бўларди. «Тўғри-да, — деб ўйларди Баширжон кўнглига келган кулгили фикрни давом эттириб. — Ўғил боланинг хотираси бамисоли биллур ойна, у узоқ йиллар, ҳатто умри-нинг охиригача хира тортмайди. Шунинг учун сал-пал ақлини ол-ган ўғил болаларни хотин-қизлар ҳаммомига... Қиз болаларни эса... ҳа, хотин-қизлар ҳаммомига қўйса бўлади...»

Баширжон область театрининг қадимий биноси олдидан ўтаё-тиб, одам бўйи келадиган ранг-баранг афишаларга анграйиб қа-ради.

Тез кунда

Тез кунда

Область театрининг қишки биносиди

Янги спектакль

3. ОШИҚОВ асар

С. ҚАРИМ музикаси

ҚЎҒИРЧОҚБОЗ

(Музкомедия)

Постановкачи режиссёр: 3. ОШИҚОВ.

Рассом: В. ПОПОВ

Бош ролларда: Театрнинг етакчи артистлари — 3. Ошиқов, Н. Авлиёқулова, О. Бобоҳўжаева ва бошқалар.

Театрнинг бош режиссёри: 3. ОШИҚОВ.

Томоша кеч соат 7 да бошланади. Касса соат... дан очик.

Иккинчи афишада ҳам 3. Ошиқовнинг фамилияси уч марта ёзил-ган эди. Баширжон: «Шу дунёда уддабурон одамлар қўп экан-да, — деб ўйлади. — Ошиқов дегани ўша сочи саватдек келадиган одам-да! Уни яхши танийман...»

Баширжон бундан кейин шу ишда қолса «Чаман» ансамбли афишасига ўз исм-фамилиясини ёздиришни кўнглига тугиб қўй-ди. Тўғри-да, шунча югур-югур қилса-ю, ақалли афишага оти ёзил-маса? Фақат ансамблнинг аввалги обрўсини тиклаш керак...

— Ду-дут-т!! Ду-дут-т!!

Машина сигнали Баширжонни афишадан кўз узиб, орқага ўги-рилишига мажбур қилди. Илоҳи тавба! Унга таниш, ўзининг кадр-дон «Автоклуб»и! Кабина ойнасидан Илҳомжон бошини чиқариб

илжайиб турарди. Баширжон бир оз четга чиқиб, энкайиброқ кабинага қаради: «Хайрият, Хўжақулова йўқ экан!»

— Утиринг! — деди Илҳомжон.

— Қани бахайр?

— Опани бошкармага келтирган эдим. Қалай, бир оз тузалдингизми, домла?

Баширжоннинг эсига касаллиги тушиб, кизарди, лекин сир бермади.

— Раҳмат! — деди оғриниб. — Таниш врач дўстимиз бор эди, шунга қаратдим, текширди, анализ килди...

Баширжон: «Хўп майли, шаҳаргача элиб ташланг!», дея машинага ўтирди. Шофер машинани юргизди. Атрофдаги баланд-баланд панель иморатлар, дов-дарахтлар, йўл бўйидаги киоска ва сув дўконлари бирин-кетин орқада қола бошлади. Кабина деразасидан хур-хур шамол кириб, Баширжоннинг ҳали тасодиф туфайли юз берган учрашув натижасида чиққан терларини қуритди. Илҳомжон ўз одатига кўра, яна бахтсиз ҳодисалар, ўлим-йитим ҳақида гапирга бошлади.

— Келаверсам, Ғоиповни кўрдим...

— Қолхоздагими?

— Ҳа, ўша, Сано ака-да. Кеча, дейди, «Совғалар» магазинининг мудирини Шарифахон қўлга тушибди... Ҳа, уни сиз яхши танийсиз. Чиройли аёл, лабида холи бор. Ҳа, эридан чиққан, там-там аёл. Ўша денг, кеча пешинликда тўрт юз метр атлас билан қўлга тушган экан. Сирка ичибди. Қизик, ичибдию дарров тупуриб ташлабди. Жон ширин-да! Оғзи, лаб-дахани куйибди... Ҳе, ўл денг! Сенга нима керак, битта қизингу ўзингга иккита данғиллама участка, яна машина... Яшасин давлат, шундайларни қўлга тушириб, жазосини беради.

Илҳомжон тормозни қаттиқ босди. Йўлни бир одам моторли велосипедда кесиб ўтган эди.

— Ўх, жуда ёмон-да шу веломотор дегани! — деди Илҳомжон машинани юргизиб. — Кишининг имонини қирқ газ учиради. Кечаям Норжон опа билан келганимизда, сал қолди биттаси менга келиб урилишига. Қабинадан сакраб тушдим. Тутолмадим. Тутсам, веломоторини майда-майда қилиб ташлардим...

Баширжоннинг эсига Хўжақулованинг тунд башараси ва у айтган сўзлар тушди: «Ҳа, энди сендан кўрқадиган аҳмоқ йўқ!», дея ўйлаб, жилмайиб қўйди.

— Ҳа, бу Хўжақулова қалай? — деб сўради у Илҳомжонга ён томондан синчковлик билан разм солиб. — Инжиқлик қилмаяптими?

Илҳомжон елка учирди.

— Юрибди, — деди у бепарво. — Менга нима ҳам дерди. Бир аравакаш киши бўлсам... Машинани ёқ, деса-ёқаман, ҳайда, деса-ҳайдайман...

«Саниям сотиб олганга ўхшайди, — деб ўйлади Баширжон. — Қайси аравакаш билан чойхоначидан яхшилик чиқувдики, сендан шикса...»

Машина муюлишда ўнга буриларкан:

— Тўғри! — деб кўйди Баширжон. Яна бир оз юрилгач, Илхомжонга: — Тўхтатинг шу ерда, аммамникига кираман. Кечаси ётиб, эрталаб дўхтирга аналез топширишим керак! — деди.

У машинадан тушиб қоларкан:

— Хўжакуловага айтинг, ҳа, опахонингизга, ошқозони оғрикан денг! — деди беихтиёр қорнини сийпалаб. — Райкомга айтиб кўйсин, юраги ҳам чатоқроқ экан, десин...

— Хайр, соғ бўлинг! — деди Илхомжон ҳам машинани юргизиб кетаркан.

Баширжон унинг изидан бемажол, умидсиз бир кайфиятда, хўрлангандек қараб қолди. Боши ва елкаларига қуёш нури таъсир этиб, ўзини каттакон тут дарахти соясига олди, ўша ердаги кўчма дўқондан сув ичди. «Майли, кўрамиз ҳали яна ялиниб келишингни! — дея ўйлади у шоферининг садоқатсизлигидан ўкиниб. — Оғайниларим омон бўлишса, ҳали яна машиналик ишга ўтиб оларман!»

Баширжон «оғайниларим» деган сўзни хаёлига келтирган заҳоти, шу йил партия мактабини битирадиган Солижонни эслаб, шу бугуннинг ўзида унга посилка юборишга қарор қилди. Ҳеч нима эмас, яна бирров бозорга кириб чиқади. Ўша ерда посилка кути ҳам бор. Бир ярим кило қора, бир ярим кило сариқ майиз, икки кило ёнғоқ мағзи, икки кило хусбутдин туршаги, бодом мағзи, яна у-бу... Ўзининг бу қароридан яна хурсанд бўлди. Бугун эмас, эрта албатта Солижон ҳам ўқишни битириб келади. Ё райкомда, ё исполкомда, ҳеч бўлмаса каттакон бир ташкилотга раҳбарлик қилади. Бир вақт фойдаси тегиб қолар. Ердами тегмаса ҳам майли. Соғ бўлса бўлгани. Раҳматлик отаси доим: «Баширжон ўғлим, кўлингдан келса яхшилик қил, дарёга ташла — балик билади, балик билмаса — холик билади!», деб насихат қиларди.

Баширжон шу хаёллар билан бозор дарвозасидан кириб кетаётганида, кулоқлари остида тонг насимидек майин, ногаҳоний бир сас эшитилди:

— Баширжон ака!

Қаради. Бу — атлас кўйлақда, ёмғирдан кейин чиққан камалакдек чиройли товланиб турган Қирмизхон эди. Баширжоннинг юраги ҳанриқиб кетди. Кўзлари катта очилди.

— А, сизми?! — деди ҳаяжон билан титраб. — Салом, Қирмизхон, яхшимисиз?

Иккаласи қўл олиб кўришди. Қирмизхон ўша кечадагидан ҳам очилиб кетган эди. Қош-кўзлари ўсма-сурмали, сочи бошида гумбаз қилинган. Фақат ўша тўй кечаси Баширжон унинг юзидаги доғли сепкиллари унчалик пайкамаган эди.

— Ваъдаминг эртагайди шекилли? — деди кулимсираб Қирмизхон.

Баширжон ишшайиб жилмайди:

— Эртагача чидай олмадик! — деди ҳали ҳам кафтида ушлаб тургани — Қирмизхоннинг кўлини маҳкам қисиб.

— Ҳо! — Қирмизхон тилла тишларини кўрсатиб, ноз билан кўз ўйнатди. Баширжоннинг эти жимирлаб кетди. Шу пайт у бутун

дунёни, ҳатто ҳозиргина хаёлига келган посилка ҳақидаги нияти-ни ҳам унутган эди. Қирмизхон четроққа ўтди, унинг орқасидан маҳлиё бўлганча юриб Баширжон ҳам. «Оёғи «бутиличний» экан! — Лип этиб хаёлидан кечди унинг. — Ҳа, ўша куни тўйда қизил духо-ба лозими бор эди, оёғини яланғоч кўриш насиб этмаганди...»

— Қани, хизмат? — деди Қирмизхон кулиб туриб.

— Ваъдага биноан сизга меҳмонмиз, опок қиз!

— Ҳо, мен опок эканманми? — қуйи лабини тишлаб нозланди Қирмизхон. Баширжон ўз сўзининг нишонга тегаётганидан қувониб:

— Сиз опок эмас, опокдан ҳам опок, парисиз, гўзалим! — деб юборди.

Қирмизхон кўлидаги қора сумкачасини силкитиб, учи гажак, арабий, ялтироқ туфлиси билан ер чизарди. Бир муддатга иккаласи ҳам жим қолишди.

— Мусофирингизман! — деди Баширжон ялиниб. — Бир кечалик бошпанангизга зорман...

Қирмизхон шарақлаб кулиб юборди, кейин яна жиддийлашди.

— Ойим уйдалар.

— Бирор ёкка...

Баширжоннинг томоғига тупуги тикилди, шунинг учун ҳам «кетмайдиларми?» деган сўроқни ютиб юборди.

— Ваъдамиз эртагайди-ку, — деди Қирмизхон ҳам ачиниб, ҳам нимагадир умидланиб. — Бугун тушдан кейин ойимни укамникига жўнатмоқчи эдим...

Қирмизхон ундай деди, Баширжон бундай. Хуллас, Қирмизхон ўйчан, розилик оҳангида секин гапира бошлади:

— Бўлмаса аввал адресни билиб олинг... банкани биласизми?

— Ҳа-ҳа... Поликликани қуйисидаги биноми? — деб сўради Баширжон умид билан кўзларини чарақлатиб.

— Ҳа, ўша... банканинг офтоб чиқишида катта, эски тош иморат бор. Қуйидаги водопровод кранини ҳам кўрган бўлсангиз керак?

— Бўлди-бўлди, биламан!

— Ўша водопроводнинг ёнидан тепага қарасангиз... болохонали бир уйнинг зангори деразаси бор... Ана ўша дераза бизларники...

— Э, шундайми? — деди Баширжон ажабланиб. — Зангори дераза сизларники экан-да, бизларнинг ҳам деразани ранги зангори...

— Шундай! — деди Қирмизхон овозига баттарроқ сирли оҳанг бериб. — Соат роппа-роса еттида борасиз. Ўша зангори деразага узоқдан қарайсиз... Ҳа, хушёр бўлинг, биров заметка қилмасин!

— Хўп, хўп, билдирмасдан қарайман...

— Агар ўша зангори дераза очик бўлиб, пардаси кўтарилган бўлса, демак, уйда ҳеч ким йўқ, бир ўзим бўламан...

— Ҳа-ҳа!

— Кейин, секин бинонинг чап томонидаги йўлакдан ўтиб, биринчи дарвозадан ичкарига кирасиз. Дарвоза доим очик бўлади. Дарвозанинг ёнгинасида зина бор, шундан юкорига кўтариласиз. Тўғридаги зангори эшик.

— Эшик ҳам очик бўладими? — дея ховлиқиб сўради Баширжон.

— Йўк! — деди кескин Қирмизхон. — Эшикни чертасиз.

— Секингина чертаман-да?

— Ҳа, ишқилиб чертасиз, ўзим чиқиб очаман...

Баширжон айтилганларнинг ҳаммасини яна бир қарра кўз олдида гавдалантириб:

— Хўп бўлади, жони...им! — деди қўлларини кўксига қўйиб. — Раҳмат! Нима совға элтай?

— Химматингиз!..

Қирмизхон айтилганларни эҳтиёт юзасидан яна бир қарра так-рорлаб, соат еттида кутажанини айтиб, хайрлашди.

Баширжоннинг баданида ширин бир титрок турди. Бу титрок кўрқувга ҳам, совкотганликка ҳам ўхшамас эди.

11. ШИРИН БЎСАЛАР

Ҳар қандай хайрли иш ҳам, кинғир иш ҳам қилинмасдан олдин тарозига солиб кўрилади. Унинг оқибати ўйлашиб, ундан келадиган фойдаю зарар ипидан-игнасиғача таҳлил қилинади. Хуллас, ўша ишнинг «тўғри» эканлигига қаноат ҳосил қилинади-ю, унга қўл урилади.

Қирмизхондан адресни олиб хайрлашгач, Баширжоннинг хаёлига тўсатдан бир савол келди: «Нима қиялпсан?»

Бозордан у-бу нарсалар олаётганида: «Шу йўлда қўпам юрмаган эдинг-ку... Қўлга тушсанг нима бўлади? — деб ўйлади ва шу вақтнинг ўзида: — Худо кўрсатмасин! — дея тилини беозор тишлаб қўйди. — Борсаммикан? Бораман, дедим-ку! Кутади, албатта кутади. Бормасам, номард экан, демайдимми? Ўзи ўша тўйга бекор борилган экан...»

Баширжон бозор расталари оралаб кетаркан, янги чиққан бодрингга кўзи тушиб, қорни қулдиради ва: «Мижозим ўлгур совуқ-да!», деб ўйлади. Шу пайт ширинлик егиси келиб кетди. Тамшаниб олди-ю, дарвозага қараб юрди. У ердан битта посылка қутиси сотиб олди. Қўлидаги икки қоғоз халтадаги туршак-майизлар билан марказий почтага йўл оларкан, йўл бўйи яна ўйлаб кетди: «Зевархонга бевафолик қиласанми?.. Ҳе, бир бевафолик бўлса, аввал ҳам бир марта... Ҳар қалай, у шу умид билан бир ёстикка бош қўйган эдимми? — Шу пайт унинг кўзларига Зевархоннинг Вафо аттор эшагидан сакраётиб, йиқилиб тушгандаги изтиробли юзи кўриниб кетди. У: «Сиздан умидим шу эдимми?», дегандек қараб турарди. — Тавба!.. Йўк, бормайман!..»

«Йўк, бормайман!»

Баширжон почта биносига кириб келганида, қатъий шу фикрда эди. У посылка бўлимида уч кишидан кейин навбатда турди. Почтахонада «жамоатчилик асоси»да хизмат қилиб юрадиган Самсон исмли чол нарсаларини яшиқка жойлаштириб берди. Баширжон посылкани жўнатгач, қвитанцияни олиб, чўнтагига солди ва Самсонга хизмат хаки бериб, эшиқдан чиқди.

«Энди қаёққа борсам экан? — Паришон алфозда соатига қаради у. — Ҳали анча вақт бор. Нимага анча вақт бор? Қирмизхон би-

лан учрашувга-да!» Ёнидан сарик кимано, бир хилдаги атлас кўйлак кийган қизлар кушчакчак кулиб ўтишди. Баширжон уларнинг изидан қараб қоларкан, ўртадагисининг оёқлари «бутиличний» экан, деб ўйлади ва беихтиёр Қирмизхоннинг оёқларини кўз олдига келтирди. Боши зинғиллаб, кўз олди тиниб кетди. «Бориш керак», деб пичирлаганида кўз олди бир оз ёришгандек бўлди.

«Бораман!»

Шундан кейин Баширжоннинг баданига яна хаяжонли бир титроқ кирди. Қандай яхши! Бугун омадли кун экан. Ўзи рўпарасидан чиқиб қолди-я! Агар фурсатни қўлдан берса, нонкўрлик деган гап. Албатта боради. Ўша зағори дераза очик бўлса, секин орқадан айланга ўтади... Унинг юраги хапқиқиб, оёқлари қалтираб, жонсизлангандек бўлди. «Кўшнилари кўриб қолишса-чи? — деб ўйлади Баширжон. — Милицияга хабар беришса-чи?.. Обрў бир тийин бўлади. Ҳаммаёққа овоза... Худо кўрсатмасин! — Кейинги сўзларни пичирлаб айтаркан, тил учини секин тишлади. — Шу юрганам ҳам ортиқчалик қилган бўлса-я!.. Яна пельетон... хм-м...»

«Йўк, бормайман!»

Баширжон «Ором» чойхонасининг қуйсидаги ўриндиқлардан бирида узоқ ўтириб ўйлади. У тез-тез соатига қараб кўяр, соат еттига яқинлашгани сари, унинг иккиланишлари авжига чиқарди. «Бораман!», «Йўк, бормайман!». Ана шу икки қарор — икки йўлдан қайси бирини танласин у?

«Гуноҳ, увол, ҳаром! — дея кўнглидан кечирди у. — Буни бошқача изоҳлаш ҳам мумкин-ку! Ёшлик, кайфият, даври даврон... йигитлик ҳам тўрт кунлик меҳмон. Қайси бир шоир айтган эди-я: «Йигитликнинг зўри диза меҳмондир», деб... Хе, айтган-да биттаси. Аслида ота-боболаримиз иккитадан хотин олиб тўғри қилишаркан. Ана, тўрт ойдан ошиб қолгандир, Зевархон... Шундай... э, анови кишини қаранг, бир сетка ароқ олибди... Битта коньяк олиш керак... Оламан!.. Олиш керак... Оламан!!»

Баширжон «Гастроном»дан битта уч юлдузли коньяк олиб, ташқарига чиққанида, «Комсомол» кинотеатри пештокидаги карнайдан «Байжу-Бавра» кинофильмидан кўшиқ янгради. Байжу севги ҳақида, висол ҳақида, интизорлик ҳақида фиғон қиларди. Баширжоннинг юраги тўлиқиб, орзиқиб кетди. Зевархон билан дастлабки учрашувларини, уйланганидан кейинги «асал» онларини эслади. Дили ажиб бир ҳиссиётга лим-лим тўлди. Фильмдаги кашмир гўзали кўзига кўриниб, унинг нигоҳи кўзи олдида нафис товляниб, халхол таққан қўлларини олдинга чўзиб, илтижо қиларди. Бир оздан кейин шу кашмир — ҳинд гўзали ўрнини Қирмизхон эгаллади... Ўша тўйдаги кўриниш ва латофати билан тишларини ярақлатиб, нозланиб турарди.

«Албатта бораман!»

Бу охирги қарор эди. Баширжон банка ёнидан ҳадиксираб чапга қараб юрди. Ана, Қирмизхон айтган водопровод. Одамлар ҳам мунча кўп бўлмаса! Э, анави бечора қизалок ўзидан катта челақларни кўтариб олибди. Майишиб кетяпти шўрлик!

Баширжон водопроводдан четроқдаги тут дарахти тагида тур-

ганича, атрофни кузата бошлади. «Ўша зангори дераза шу-да, — дея куёшнинг кизғиш нурлари ойнасида акс этиб турган деразага қаради. — Ҳали очмабди. Кошки очмасайди! Майли, қайтиб кетардим... Шунча овора бўлиб, шундай қуруқ кетиш ҳам уят-да... Илойим очсин!.. Илойим дераза очилсин-да!..»

Куёш нури кўтарилиб-кўтарилиб, баланд томлардан ҳам ошиб кетди. Баланд бинолар кўланкаси чўзилиб, атрофга намозгарлик соясини ташлади. Яна бир оз вақт ўтди. Баширжоннинг кўз қири ўша «зангори дераза»да. Биров «заметка» қилмасин, деб поликлиникага чиқадиган тор кўчани яна беш минутларча айланиб келди. Фурсат ҳам жуда имиллаб ўтарди. У тор кўчадан чиқиб, водопроводга яқин ердан ўша таниш зангори деразага қараган эди, кўзлари йириклашиб, қулоқлари шанғиллаб кетди.

«Очилибди!»

Баширжон отаси ёки бошқа бир яқин кишининг ўлимини тўсатдан эшитган кишидек, қаттиқ гангида, оёқлари мадорсизланди. «Энди нима қилсам экан?»

Бормаслик — номардлик! «Ё таваккал... э, худойим-эй!..» У қўлидаги қоғозга ўроғлик коньякни орқасига тутиб, секин-секин қадам ташлаб, тош ҳовлининг орқасига ўтди. Унинг қадамлари борган сари секин тушар, қадами секин тушган сари, юраги гурсиллаб, тез-тез урарди. «Нега мен худди ўғрилардек писиб юраман! — деб ўйлади бир пайт ва ўзини мажбур қилиб қадамни бир оз тезлаштирган бўлди. — Вот так! Ана шундай!», деди долонгача тезроқ юриб бориб. Долон дегани узун кетган бостирма. Ичи худди ғордек қоп-қоронги! Баширжон долон эшигида бир оз иккиланиб турди. Шу пайт биров: «Қайт изингга!», деса, у аллақачон куён бўлган бўларди. Лекин унга қайт, дейдиган киши йўқ эди. «Э худо, ўзинг обрў бергайсан!», дея у биринчи қадамни долондан ичкарига қўювдиямки, ёнгинасидан оғзига суяк тишлаб олган бир олаит думини қисганча қочиб чикди. Баширжон лабларини қаттиқ тишлаб, ўзини долоннинг қоронги равоғига олди-да, кимир этмасдан деворга қапишиб турди. Шу туришда у икки минутча тош қотди. Долоннинг бошидан хира ёруғлик тушиб турарди. У яна йўлида давом этди. Шундай қилиб, беш метрлик долонни, ўзининг назарида, ярим соатларда босиб ўтган Баширжон тўғридаги очик дарвозадан ичкарига кириб, деворга қапиштириб қўйилган ёғоч зинага кўзи тушди. Охирги журъат ва жасоратини тўплаб, зинанинг биринчи поясига қадам қўйди... Пулисиротдан ўтаётган гуноҳкор бандадек эҳтиётлик билан секин-секин одимлаб, юқорига кўтарилди. Энтикиб, чуқур нафас олди: «Хайрият, ҳеч ким кўрмади!».

Ана рўпарада охирги марра — зангори эшик. «Бахт эшиги — жаннат эшиги». Баширжон эшик олдида қакқайиб қолди, секин ўнг қўли бармоғини букиб эшикка олиб борди ва қайта тортиб олди: «Чертсаммикан? Хўб, уйда бирор киши бўлса?.. Одам бўлса деразани очмас эди-да! Чертаман!» У қўлини секин эшик томон олиб бориб, охиста чертди. Бу гал ҳам чертилмади шекилли, ичкаридан жавоб бўлмади. Учинчи марта Баширжон қолган-қутган жасоратини ҳам илгак қилинган бармоғига тўплаб «тиқ-тиқ!» чертди.

— Ки...им? — ичкаридан ингичка овоз келди. Баширжон жавобсиз тек қотди: «Ўшамикин?! Нахот онаси бўлса? Нима дейман?.. Ха-ха, топдим, онаси бўлса, Жўра акалар шу ерда турадиларми, деб сўрайман. Кампир қаердан билади Жўра акани...»

У эшикни тўртинчи марта аввалгидан баландрок чертди.

— Ҳозир, кимсиз?

Баширжон: «Ўша!», деди ютиниб.

— М-м-ма-ан!

«Жаннат эшиги» секин қия очилди. Баширжоннинг юраги оғзи-га келгандек бўлди. Эшикда кип-қизил чўғдек гулли халатининг ёқаларини чап кўли билан тутиб, юзларини гул-гул ёндириб, парিশон кокилларини пешонасида тўзғитган жаннат пайкари — Қир-мизхон жилмайиб турарди.

— Келдингизми?

— Келдим! — деди Баширжон хансираб.

— Кириг!

Баширжон ичкари киргач, секин эшик ёпилиб, занжир суриб кўйилди. Қирмизхон солланиб ичкари уйга йўл оларкан, туфлисини ечаётган Баширжон унинг изидан қараб: «Лозим ярашибди!», деб ўйлади ва баданига илиқ бир ҳарорат югургандек бўлди. Қир-мизхон кўлида патли, гулдор сочиқ билан қайтиб чиқди ва унинг чангли туфлиларини олиб парда орқасига яширди.

— Ўша ерда ҳам тураверади! — деди Баширжон умивальникда кўл юваркан.

— Кўздан нари тургани яхши! — деди Қирмизхон қулиб. Баширжон артиниб бўлгач, ичкари уйга кирди. Хона жуда дид билан безатилган эди: шифтда шокилали, қимматбаҳо қандил. Деворларда чўғдай гиламлар, уй бурчагида ясоғлиқ стол. Ўртага хонтахта кўйилган бўлиб, атрофида атлас якандозлар ташланган, парку ёс-тиқлар тартиб билан териб кўйилган. «Амир Олимхон бўл-э!», дея пинхона керилиб кўйди Баширжон.

— Столда ўтирамизми, ердами?

— Бизга паст ҳам бўлаверади!

Баширжон хансираганча, деворга суяб кўйилган каравот устига кўлидаги коньякни кўйиб, пастдаги кўрпачага чордана қуриб ўтирди. Қирмизхон таманно билан юриб бориб, рўпарасида тик турди-да:

— Хуш келдингиз, шахзодам! — деди жилмайиб таъзим қиларкан. — Қадамлари боли дийда!¹

— Хушвақт бўлинг, маликам! — деди Баширжон ҳам холи уйдаги бу сирли учрашувдан сармаст бўлиб. Қирмизхон унга бир пиёла чой ва ликопчадан конфет узатди.

— Қани, оғзингизни ширин қилинг, шахзодам!

— Оғизни ширин қилиш... — деди Баширжон кўзларига маъюс, ғарибона тус бериб. — Оғизни оғиз билан ширин қиладилар, маликам!

¹Қадамлари кўзларим устига.

Қирмизхон унинг бу қочиримидан қикирлаб кулиб юборди ва:

— Бало экансиз-ку! — деди.

— Биз бало бўлсак, ўзлари балогардон! — деди Баширжон кулиб. Лекин Қирмизхон бу гал унинг гапига эътибор бермади. Баширжон: «Нима қилсам экан?», деб ўйлади. Бу орада Қирмизхон икки-уч марта ошхонага чиқиб келди. Охирги марта кирганида, уй ўрта-сида тик турганча, бошини ушлаб:

— Бошимга оғриқ кирди! — деди.

Баширжон:

— Нега, ростми? — деб ўрнидан кўзғалиб қўйди.

Қирмизхон бошини ушлаганча бориб, эшикдан кираверишда устига гиламча тўшалган диванга ўтирди. Қисқа, жиякли ялтирок лозимдаги оёқларини жуфтлаштириб, ёнбошлади. Қип-қизил, чўғдек халати остида бўртган семиз сонлари устига оппоқ ўнг қўлини ташлади. Баширжон узоқ қараб турди ва серрайиб унга яқин борди.

— Бошингиз ростдан оғрияптими?

— Ха, — дея бош силкиди Қирмизхон. — Ана, пешонамни ушлаб кўринг?

Баширжон ҳансираб унга яқинлашди ва қўли билан секин жувоннинг пешонасини тутди. «Муздай-ку! — деб ўйлади Баширжон ва қўлини Қирмизхоннинг сонларига қўйди. — Уришиб берса-я... Э, уришса чақирарми?».

— Жонгинам! Маликам!..

Баширжон қайсидир бир спектаклда кўргани ва миясига ўрнашиб қолган сўзларни такрорлади. У шундай деди-ю, бир вақт ўзига келиб, лабларининг Қирмизхон лабларига ёпишганини пайқади. Жувоннинг бир қўли Баширжоннинг елкаларини сийпар, иккинчи қўли эса унинг кўксидан секин итарарди. Худди шу аснода эшик шитоб билан тақиллаб қолди.

Қирмизхон Баширжонни итариб ташлаб, ўрнидан сапчиб турди. Уёқ-буёғини тузатган бўлиб, эшикка югурди.

— Мен нима қилай?! — деди Баширжон дағ-дағ титраб, ўзини эшик пардаси билан тўсаркан. — Э, худойим-эй!

Даҳлиздан Қирмизхоннинг: «Қим?», деган овози ва эшик орқасида эркак кишининг: «Оч!», дея пичирлагани эшитилди. Баширжоннинг нафаси ичига тушиб кетди. Яна қулоқ тутди. Эшик очилди.

— Қираверайми?

— Уйда синглим бор! — деб пичирлади Қирмизхон.

— Елғон, кирай...

— Расво бўласиз... Кетинг!

Эшик қайта ёпилди. Занжирнинг секин сурилгани эшитилди. Қирмизхон уйга қайтиб кирса — Баширжон йўқ. Пардаларни кўтариб кўрди, шкаф орқасига қаради — йўқ.

— Вой товба-е, Баширжон ака, қанисиз?

Сим каравот устидаги жойпўш кўтарилди, Баширжоннинг ярим танаси кўринди: ранги оппоқ ўчган, тепакал бошига шиша шокилалари қандилнинг акси тушган, тирсақларига таяниб, бешик бўлиб турарди. Унинг энгақлари совқотгандагидек титрарди:

— Кетдими? Ким экан? — деб сўради ваҳима билан.

Қирмизхон қаттиқ кулди.

— Шаҳзодамда юракдан бор экан-ку! — деди унга, каравот остидан чиқишга кўмаклашиб. — Чиқинг-ге!.. Ҳа, бир жияним...

Баширжон ҳамон қалт-қалт титраб турарди.

— Секин чиқиб кетсам... — деди у бўғиқ овозда.

— Ихтиёрингиз! — деди Қирмизхон. — Лекин, бу ерни шаҳар дейдилар... Ҳозир кўчалар апасни... Ҳа, ўтиринг, нимадан кўрқасиз... Мана, мен аёл киши бўла туриб кўркмаяпман-ку!.. Ҳозир овқатланамиз, кейин, майли...

Қирмизхон тезда ёғи жазиллаб турган қовурдоқ сузиб келди. Буфетдан иккита қадахча ва ярмигача чала ичилган коньяк шишасини олди.

— Бутунини очинг! — деди Баширжон каравот устидан қоғозга ўроғли шишани олиб узатаркан. Қирмизхон илтифот билан, гулгул яшнаб, биринчи қадахни узатди-да:

— Қани, дўстлигимиз учун! — деди.

Шу калимани Баширжон ҳам беихтиёр такрорлади. Ичишди. Биринчи қадахдан кейин Баширжон ўзининг очикқанини сезди. У бор гавдаси билан овқат устига энгашди. Баширжон иштаҳа билан овқатланар, қалин лабларини чалпиллатиб суяк ғажир, гўштнинг ёғларини нонга қўшиб кавшарди. Ҳозир уни кўрган киши ҳали каравот остидан ярмигача чиқиб турган, ранг-рўйи қув ўчган, юраксиз кишига сираям ўхшатмас эди. Донолар, арак кишини шерга айлантиради, деб бежиз айтмаган эканлар. Баширжон ўзи келтирган коньякдан уч қадах ичгач, қулоғи қизиб, вужуди аввалги завқли, мўътадил ҳолга қайтди. У энди ҳамма кўркувни унутган, бепарво ўтирар, ҳар замон-ҳар замонда Қирмизхонга қараб, суқланиб кўярди.

Бир пиёла чойдан кейин у тилга кирди.

— Гугурт чўпи топиладими?

— Нима қиласиз?

— Тиш қовлашга, — деди у милқларини чипиллатиб.

Қирмизхон шифоньер устидаги қутичадан битта суяк тиш қовлагич олиб берди. Баширжон: «Э, бу тиш қовлагични заводскойи ҳам чиқибди-да!», дея ҳафсала билан тиш қовлашга тушди. Қирмизхон яна саллона-саллона юриб бориб, гиламча тўшалган диванга ёнбошлади. Баширжон унга бепарво қараган эди, кўзлари Қирмизхоннинг кенроқ очилган ҳалати ёқасига тўшди... У ерда оппоқ мармар бўйин... қуйироқда... Баширжоннинг яна эти қизиб, қулоқлари шанғиллаб кетди... Йўталиб, секин ўрнидан турди, юраксизгина диванга бориб ўтирди... Қирмизхоннинг бошини икки кафти орасига олиб, секин лабларига лаб босди... Бир пайт ҳалиги кўрқоқ қуёнча тўсатдан шерга айлангандек бўлди, вужуди аланга олиб, ўз ўлжасига чанг солди...

— Тўхтанг, тўхтанг! — деди Қирмизхон юлқиниб, тўлғанаркан. — Шар... шартим бор!

— Қанақа шартинг! — деди кўзлари қонга тўлган Баширжон. — Айт тезроқ!

— Мени Маданият уйига ишга оласиз?

— Бўлди! — деди Баширжон пишқириб. — Оламан, дедимми, оламан!

...Агар ҳурматли ўқувчиларимизга маъқул бўлса, Баширжон Қирмизхоннинг уйдан қандай чиқиб кетгани тўғрисидаги тафсилотларни ёзиб ўтирмасак.

12. ТУШ ТАЪБИРИ

Баширжон ёшлигиданоқ тушга ишонади. Шунинг учун ҳам, тонг палласи терлаб уйғониб кетди-ю, хозиргина кўрган тушини қайта хотирлашга тушди: Вафо атторнинг эшагиймиш. Эшак оч сариқрангга бўялган, унинг икки биқинига — тўқими остидан мотоциклнинг мўркониси қўйилганмиш. Баширжон нимадандир хурсанд эмиш. Эшак ўзларининг эски дарвозахоналарида ўт қовшаб, шатта отиб турармиш. Баширжон эшакка узокдан ҳавас билан боқиб: «Опчиқиб, минсаммикан?», деб ўйлармиш. Эшакка яқин боришга эса юраги бетламасмиш. «Зевархондай мени ҳам ағдариб урса... йўк-йўк!», дермиш. Юраги увушиб, қалт-қалт титрармиш. Шу пайт орқадан садо келармиш: «Ми-ин! Мин! Башир ўғлим, мин!». У диккат билан қулоқ солипти. Раҳматлик отасининг овози эмиш. «Йўк, дада, эшак ёмон, йиқитиб ташлайди!», дермиш. Яна ўша садо: «Ма, мана бу халачўпни ол!»депти. Баширжон: «Қани, беринг!», деса, олдига қаёқдандир авторучкага ўхшаш каттакон бир халачўп келиб тушибди. «Ол, кўркма, эшакни бемалол ечиб, минавер!», дермиш отаси ғойибдан. Баширжон: «Хўп, отажон, ўзингиз қўлланг!», дебдию эшакка минибди. Эшак қимирламас эмиш. Баширжон бундан дадиллашибди-да, авторучкага ўхшаш халачўпни эшакнинг курагига ниқтабди. «Пат-пат... вағ-ғ!» этган овоз чиқибди. Баширжон иккинчи марта халачўпни ниқтаганида, эшак худди ракетадек бир сапчиб, кўкка кўтарилиб кетипти... Баширжон юрагини ховучлаб: «Дада, кутқаринг, йиқиламан... йиқиламан!», деб чинқарармиш...

«Хайрият, йиқилиб тушмадим, — дея ётган жойида тушни таъбирлай бошлади у. — Тушда эшак миниш — мурод... Лекин эшакнинг ракетага айланиши нима бўлса экан?.. Тавба! Хўп, мен ракетага минаман, демагандим-ку? Эшакни мингач, у ҳаром ўлгур ракетага айланди. Отамнинг авторучкасимон халачўп беришлари-чи? Ўлик тушда нарса берса — яхши! Лекин нимага халачўп авторучкага ўхшайди? Э, қизиқ, туш-да. Ахир, эшак ракетага ўхшагандан кейин, халачўп авторучкага ўхшаса ўхшабди-да!.. Нима бўлсаям осмонга учганим яхши бўлди... Юқорига кўтарилсам керак...»

У ўрнидан туриб, яхшилаб ювинди, артиниб келиб, отасининг арвоҳига шу яқин кунларда икки-уч муллани чақириб, хатми қуръон ўқитишни дилига тугиб қўйди. Тўғри-да, арвоҳларнинг озиқ-овқати — дуо экан.

— Чой ичасизми, куёв? — дея эшикдан қайнанаси кўринди.

— Олиб келинг!

Чой устида кампир анча мижғовланиб ўтирди.

— Ҳа, ҳали уйда ким билан гайлашаётувдингиз? — деб сўради кампир лунжини тўлдириб сақат қағшаётган куёвидан.

— Қачон?

— Ярим соатча бурун, бундай чой ичасизми демоқчийдим, — деди кампир узун енги билан пашша ҳайдаб. — Қулоқ солсам, гапириб ўтирибсиз...

— Нима деб гапирибман? — деб сўради Баширжон лабларини чапиллатиб.

— Кутқаринг, кутқаринг, дедингиз чоғи.

— Ҳа, отам билан гаплашдим, — деди Баширжон хўриллатиб чой хўпларкан. — Отам билан...

Кампирнинг жаҳли чикди.

— Мани мазах қилманг, болам! — деди у енги билан оғзини бекитиб. — Ҳа, мазах қилманг! Ўзимнинг куйганим етар...

Баширжон ҳайрон бўлиб қайнарасига қаради ва кулиб юборди:

— Қулоқ солинг, ая! — деди қайнарасининг тиззасидан босиб.

— Шовкин кўтарманг, яхши туш кўриб... Тушимда баландга чиқибман... Йиқиламан, кутказинг, деб, отамни чақирармишман...

Кампир ёқасини ушлаб: «Хайрият-хайрият-эй!», деб юборди ва:

— Эсим қурсин! — дея давом этди. — Мен ўлгур: «Кутқаринг!», деганийизга телпунда гапиряписизми, деб ўйлабман. Зеварга яна бирор гап бўлдими, деб юрагим чиқиб кетди-я! Хайрият, йиқилмадингизми, болам?

— Йўк! — деди Баширжон ёнбошлаган жойидан туриб. — Қани, балнисага олиб борадиган нарсалар тайёрми?

— Мана, мана, ҳозир! — Кампир йиқилиб туриб, ошхонага югурди.

Баширжон қайнараси ўраб берган иссиқ нон ва қаймоқни сумкага солиб, дарвоза олдига чиққанида уни «Автоклуб» кутиб турарди. Илҳомжон қўлини шимининг орқасига артиб:

— Ассалому алайкум, домла! — деди югуриб келиб унинг қўлидан сумкани оларкан. — Қалай, тузалдингизми, домлажон?

— Раҳмат! — деди Баширжон кабинага чиқиб ўтираётиб. — Идорада нима гаплар?

Илҳомжон эгилиб машинани ўт олдириди, кейин унга қарамасдан, хотиржамлик, деб қўйди. Машина юриб кетди. Негадир Баширжоннинг эрталабки яхши кайфияти шу машинани кўргач, яна бузилди. Қўнгли ўз-ўзидан хира тортди. Ҳар қалай, туши ёмон эмас. Кўкка учиш — яхши аломат. Шу яқин ораларда бир ўзгаришлар бўлса керак.

— Бугун партия мажлиси экан...

— А, ким айтди?

— Норжон опа!

Баширжон ҳеч нима демади. Юраги баттар ғашланди. «Ҳм-м... шу бугун ҳаммаси ҳал бўлади, — деб ўйлади у. — Пельятондаги фактлар ҳам, зардўзи туфлюю камзул масалалари ҳам... Илоҳим Шамси акам телепун қилган бўлсинлар-да... Ҳали шу кеча кўрган тушим тесқари чиқиб қолса-я!.. Осмонга учаман, деб ернинг комига кириб кетсам-а... э, художон-эй!..»

Илҳомжон йўлга чиқишгандан бери кеча бувисини «Ҳазрати Аюб» авлиёсига олиб борганини, ўша авлиёнинг чашмасидан бир қултум сув ичиши билан бувисининг нафас қисиш касали тузалганини жавраб келарди.

— Авлиёнинг сувидан бир чойнак ва иккита коньяк шишасини тўлдириб олиб келдим, биттаси шу кабинада, кеннойимга атаб олиб келдим...

— Машинани қайтаринг! — дея қатъий буюрди Баширжон. Илҳомжон бу гапдан хайрон бўлиб, тақа-тақ тўхтаб, унга қаради.

— Қаёққа?

— Уйга... бир нарса қолибди.

Дарвоза олдида Баширжон машинадан сакраб тушди-ю, югурганича ҳовлига кирди. У қайнанасининг: «Ҳа-ҳа, тинчликми? Хотиржамликми?», деган саволларига: «Ҳаммаси жойида!», деб жавоб берди-да, юқоридаги уйга урди ўзини. Пойгоҳда турган шифоньерни очиб, ени, этаги ва ёқалари зар билан тикилган битта нопармон камзул ва печка орқасидаги зардўзи туфлини олиб, хотинининг эски рўмолига ўрай бошлади.

— Ҳа, қаёққа элтасиз? — деб сўради қайнанаси. — Зеварга жавоб бўлибдими?

— Йўк! — деди Баширжон шляпасини кўтариб, кенг манглайини силарқан. — Эгасига элтаман!

— Эгаси ким? — деб хайрат билан сўради кампир. — Зевархонники эмасми?

— Э, йўк-йўк! — деди қичкириб Баширжон. — Идораники, тушундингизми, идораники!..

Баширжон югуриб дарвозадан чиқди, кампир анграйганча, елка учуриб қолди.

Баширжон қўлидаги тугунни кабина деразасидан ўриндиққа отди, кейин ўзи ҳам чиқиб ўтирди. Илҳомжон кўз қири билан тугунга қараб қўйди. Машина Чавқар ариғининг дўнг кўпригига чиқаётганида, Баширжон гўё ўзини тушидаги «Ракета эшак» билан осмонга учиб кетаётгандек ҳис этди.

— Нима қолган экан! — деб сўради Илҳомжон.

Баширжон: «Нима қолгани билан сенинг ишинг нима!», деб ўйлади ва истамасдангина: «Ҳеч нима!», деди. Бугунги мажлисининг қандай ўтажаги ҳақида хаёл суриб бораётган Баширжон чорраҳадан «ГАЗ—69» машинасининг ёзиллаб ўтганини сезмай қолди.

— Шамси Тўраевич! — деди Илҳомжон.

— Қани? — деб аланглади Баширжон.

— Машинада ўтиб кетдилар...

Баширжоннинг жаҳли чиқди.

— Нега тўхтатмадингиз?

— Ўзингиз индамадингиз-ку! — деди Илҳомжон. — Мен, кўрган-дирсиз, деб ўйлаб...

Баширжон терсайиб, қўйи лабини қаттиқ тишлади. Илҳомжон худди катта гуноҳ қилгандек:

— Биз шофер халқи тўхтат деса, тўхтатамиз, ҳайда деса, ҳай-

даймиз! — деди Баширжоннинг дўк ва иддао билан гапирганидан койиниб. — Мен сиз кўргандирсиз, деб ўйлаб...

— Хўп, бўлди, ҳайдан! — деди Баширжон ва: «Бунинг ҳам дум-часи сув олганга ўхшайди!», дея кўнглидан кечирди.

Баширжон кабинетга кирди-ю, ўз-ўзидан ҳафа бўлиб кетди. Стол устидаги шишага чанг инган, ўзи ўтирадиган қадимий кресло ён томонга кийшайган, диваннинг оқ қобиғи ғижимланиб турарди.

— Қос-симова! — деб чақирди у баланд овозда.

Эшикда Шоира кўринди. Шу пайтнинг ўзида Баширжоннинг котиба қизнинг бошидаги қизил, тилла суви югуртилган дуррачага қараркан: «Қирмизхонникидан!», деб ўйлади ва икки кураги оралиғидан чумоли ўрмалагандек бўлди. У кечадан бери Қирмизхонни бир неча марта эслаган эди.

— Чақирдингизми? — деб журъатсизгина сўради Шоира.

— Кабинетга ким кирган эди? — деб сўради Баширжон.

— Норжон опа телефон қиламан деб...

Баширжон эшик томон қарамасдан, стол шишасига тупуриб, кўлидаги ғижимланган қоғоз билан ишқалаб артаркан, жавраб, сўзида давом этарди:

— Мен сизга минг марта айтганман, ўзим бўлмаган пайтлар кабинетимга ҳеч кимни қўйманг, деб... Қаранг, худди отхона бўлиб кетибди. Уша Норжон опангизниям киришга ҳаққи йўқ! — Шу пайт эшикда Хўжақулова кўриниб, бошлиқнинг сўзига қулок солиб турарди. — Биламан, ўша Норжон опайиз бу ерга нима учун киради...

— Нима учун кирарканман?! — деди Хўжақулова ичкарига қадам босиб. Баширжоннинг шалпангқулоқлари, сочи тўкила бошлаган хумдай калласи қип-қизариб кетди. Нима дейишга ҳайрон бўлиб, ўз одатича дарров тусланди, қалин лабларига табассум югурди.

— Э... э, ассалому алайкум, синглим! — деди у шу идорага келганидан бери Хўжақуловага нисбатан «синглим» сўзини биринчи марта ишлатиб. — Яхшимисиз, ўртоқ Хўжақулова?.. Мен мана бу Шоирахонга, кабинетга Хўжақулова фақат телефон қилишга кирадилар, деяётган эдим... Хўп, қалай, ишлар яхшими?

Ранги кум ўчган Хўжақулова каттакон бир одамнинг дарров тусланиб-турланишидан уялиб кетди. Унинг паст тушиши, аёл киши олдида типирчилаб туриши Шоирага ҳам ғалати туюлди. У бошлиқнинг қаттиқ ўсал бўлганини сезиб, секин чиқиб кетди.

— Ишлар яхши, — деди Хўжақулова қиска қилиб. — Соат ўн иккида мажлис!

— Яхши, яхши! — деди Баширжон ялтоқланиб. — Ҳали эълонни кўрдим... Раҳмат сизга, ўртоқ Хўжақулова... Биз ҳам райисполкомда ишлаган вақтларимизда раисимиз Сатторжон аканинг йўқликларини билдирмас эдик... Раҳмат, синглим... Баҳамжиҳат ишласак...

Хўжақулова изига бурилаётган эди.

— Норжонхон, бир минутга! — деган овоздан тўхтаб қолди.

У бошлиққа қараб ҳайрон бўлди. Баширжоннинг юз-бошлари қип-қизил, кўзларида бир олам илтижо, худди кечирилмас бир гуноҳ қилиб қўлга тушган кишидек мунғайиб турарди.

— Бир гап, — деди у ялинчоқ овозда. — Ана, келтирдим, бир неча кунга олиб кетган эдим, — деди ҳалиги тугунни кўрсатиб. — Қандай бўлса — шундай...

Хўжақулова тугунчани очиб, ҳайратга тушди.

— Ҳали ўзингиз олиб кетувдингизми? — дея ажабланган бўлиб сўради.

— Ҳа-ҳа! — деди аянчли жилмайиб Баширжон. — Шундан келиндингизга тиктириш учун, андаза олишга...

Хўжақулова бошлиқнинг ноқулай аҳволга тушиб, ёлғон гапираётганидан баттар нафратланди-да:

— Қолганлари қаерда бўлса экан? — деб сўради.

— Бор, қолганлари ҳам бор! — деди Баширжон қўлларини асабий ўйнатиб. — Келтирамиз, ҳали келтирамиз...

Хўжақулова қуйи лабини қаттиқ тишлаб, Баширжонга нафрат билан қаради-ю, яхши, деб чиқиб кетди. Баширжон кабинетда бир ўзи қоларкан: «Яхши дедими? — дея хаёлидан кечирди. — Анча юмшади-е... Сўзларимни эшитиб турган экан, касофат! Асли зар кийимларни мен олиб кетганимдан хабари йўқ экану, бекор олиб келибман-да... Йўқ, ўзи шундай йўл қилди. Билиб, билмасликка олди чоғи...»

Баширжон Шоирага: «Мен исполкомда бўламан!», деб ташқари чиқди-ю, кўлидаги хўжалик сумкаси билан тўғри туғруқхонага йўл олди. Қўёш ёзги кинотеатрнинг баланд пештокидан анча юқори кўтарилган эди. Ошхона ёнидаги симёғочда ўрнатилган радиодан симфоник куйлардан берилаётган концерт янграрди. Ўша томондан қўллари ҳамиша титраб турувчи, қўл ва юзларининг териси юпқаланиб, кўкиш томирлари бўртган Пўлат ака чиқди.

— Б-баш... — деди у Баширжонга гандираклаб яқинлашаркан. — Т-тўхта! — Баширжон тўхтаб салом берди. — М-манга қар-ра... Зар-рари йўқ-к... М-майли, н-нонингни топ-иб ейсан, ук-ка! — дерди у Баширжонга раҳмдиллик билдириб. — М-мана м-мени ол... э...

Баширжон унинг нима деяётганига тушунмади. Пўлат ака ҳамон унинг елкасига қоқиб, далда берарди.

— Зар-рари йўқ-к... М-майли бўш-шатса...

Баширжоннинг юраги шув этиб кетди. «Оббо, тушумнинг тескариси чиқди-ёв!», деб ўйлади.

— Ким айтди, Пўлат ака? — дея ғамгин сўради.

Маст яна тутилиб бош қимирлатди:

— О... дамлар... ҳамма! — деди гулдираб. — М-майли, ук-ка, зар-рари йўқ-к... Н-нонингни топ-иб ейсан... Бир сўм б-бер!..

Баширжон, келган бало шунга урсин, деб бир сўм пулни хаёлида бошидан айлантириб, мастга тутқазди-ю, яна йўлида давом этди. Стадион яқинига борганида, уч-тўртта майка-трусилари ўсмир болалар югуриб, унинг йўлини кесиб ўтишди. «Шуларга маза! — дея хаёлидан кечирди у. — Ҳеч нарсанинг ғами йўқ... Партия мажлисиям дейишмайди... Э, худойим-эй! — У томонини ўйлашга юраги бетламади. — Зардўз буюмлар масаласи-ку, бости-бости бўлар, лекин фолбин... Яна ансамблнинг охириги ўринни олгани...»

Баширжон ҳаммасига хотинини айбларди: «Асли хотиннинг гапига кирганнинг ўзи хотин!»

Икки қаватли туғуруқхона олдидаги гулзорда ранго-ранг атиргуллар қийғос очилиб ётарди. Юқори-қуйи қилиб солинган бинонинг сояси қиблага қараб чўзилган. Унинг деразаларида қуёш нуруни қайтарувчи каноп бўйрача — пардалар. Оқ халатли ҳамширалар тез-тез кириб-чиқиб туришибди. Баширжон дазмоли бузилиб кетган, халтамонанд шимини кўкраги томон кўтариб қўйди-да, пастки қават эшиги пардасини кўтариб, ичкарига кирди. Хотин-халаж, қизалоқлар, ўғил болалар кўлларида тугун билан ўз кишиларига нарса топширишга ошиқадилар. Баширжон ҳам тахта тўсик орқасида навбат кута бошлади. Бир кампир ундан овқат қабул қилиб олаётган ҳамширадан:

— Аллаева Зулайхонинг кўзи ёридими, ўргилай? — деб сўради.

Ҳамшира индамай ичкари кириб кетди ва бир оздан кейин қайтиб чиқди-да:

— Қиз, икки килою етти юз грамм, — деди.

Кампир яйраб кетди.

— Вой, тилиннга шакар, болам! — деди кўлидаги тугундан бир нималар олиб ҳамширага узатаркан. — Мана, ўргилай, камига ўзгинам қарздор...

Кампир кўярда-қўймай ҳамширага суюнчи тутказди. Навбат Баширжонга келди. У ҳалиги ҳамширага:

— Зевар Зайнишевани айтинг, учинчи деразадан қарасин! — деб илтимос қилди.

Ҳамшира у тутказган нарсаларни ичкарига олиб кетди ва бир оздан кейин чиқди:

— Хотинингиз hozиргина родильнийга кириб кетибди! — деди.

Баширжоннинг устига бир челак илиқ сув тўкиб юборилгандек бўлди. Гангиди. Ҳамма ташвиши унут бўлди гўё. Лекин бу ҳол узоқ давом этмади. Қалби ўртаниб, нима қилишини билмай қолди.

— Анна Львовна қаердалар? — деди у ҳамширага мунғайиб қараб. — Қирсам бўладими, сингилжоним?

Ҳамшира унинг ҳолига ачиниб, енгил кулган бўлди.

— Вой, эркак кишининг кириши мумкин эмас! — деди у дафъатан мулойимланиб. — Болани Анна Львовнанинг ўзлари қабул қилмоқчилар.

Баширжон ноилож ташқари чиқди. Бир неча бор: «Э, худойим-эй!», деб илтижо қилди. Унинг мияси бўм-бўш, кўзлари ҳеч нарсага кўрмас эди. «Соат неча бўлдийкин? — Соатига қаради. — Э, ана холос, ўн бир ярим... Яна ярим соатдан кейин мажлис бошланади... Нима қилсам экан!.. Ҳаммаси кутиб ўтиришади... хм-м...»

Баширжон кўзларини қисиб, қуёшга қаради, кейин иккинчи қават деразасига. «Ҳе, қуриб кетсин мажлисийам... Телефон қилиш керак!» У «телефон қилиш керак» дея бир неча марта такрорлаб, яқиндаги қоровулхонага чопди. Тезда, кўллари қалтираб номер терди-да:

— Хўжақуловими? — деб сўради ҳансираб. «Ҳа» жавобини олгач, яна баттарроқ ҳаяжон билан гапира бошлади: — Мен бора

олмайман... Ҳозир Зевархонни туғиш хонасига олиб кириб кетишди, аҳволи оғир... оғир...

Баширжон трубкани қўйиб, изига қайтди. У: «Э худойим-эй!», дея такрорлаганча, иккинчи қаватнинг кенг деразасига тикилиб чоғиб бораркан: «Инга-инга!», деган чинқирикни эшитиб, тақа-так тўхтади.

«Туғилди, туғилди!», дея пичирлади у ўша ердаги чанг босган ўриндиққа мажолсиз шалпайиб ўтираркан...

13. КИМ НОМАРД?

Орадан уч кун ўтгач, чошгоҳда Баширжон идораси томон пиёда йўл олди. У ҳаддан зиёд хурсанд ва хушчақчақ эди. Йўл бўйи ошна-оғайниларидан беш-олти киши уни «янги меҳмон» билан табриклади. У ҳар бир учраган, табриклаган кишига миннатдорчилик билдирар: «Раҳмат! Қуллук!.. Шукр, каттагина туғилди, тўрт килою етти юз гиромм!», дерди. Ҳазилкаш дўсти Қодиржоннинг табригига эса ишшайиб туриб: «Ўғил туғдирдик... Энди келинга айт, битта қиз туғсин, қуда бўламыз...», деди. Қодиржон ҳам дўстининг кўнгли учун: «Ҳа, хўп, битта эмас, ўнта қизим бўлсаям сенинг ўғлингга назр қилдим!», деди кулиб.

Баширжон Маданият уйига яқинлашаркан, энли қошлари чимирилиб, кўзлари катталашди: бино олдидаги скамейкада башанг кийинган, ўримсиз сочлари елкаси билан битта бўлиб Қирмизхон ўтирарди. «Ана холос! — деб ўйлади Баширжон қалбида бир нохушлик сезиб. — Келибди-да... пасонлигини қаран! Сочиниям ғалати қилибди... »

Баширжон зудлик билан юришига улуғворона тус бериб, унга яқинлашди. Қирмизхон юзига тушиб турган сочларини беозор бош қамирлатиш билан орқага ташлаб, енгил ўрнидан кўзғалди. Илтифотсиз салом-алиқдан кейин, журъатсизгина:

— Бормисиз? — деб сўради.

— Бормиз! — деди Баширжон унинг ости кўкариб қолган кўзларига қараб олиб. — Шу... ишлар кўпайиб кетди... Қалай, соғомон юрибсизми?

Қирмизхоннинг юзлари ўнғайсизликдан бўлса керак, чўғдай ёниб турарди.

— Кечаям келувдим, — деди у мулоғим, ҳадиксираган овозда. — Йўк экансиз. Идорадагилар, Башир Зайнишевичнинг хотинлари кўз ёрийдиган, дейишди. Муборак бўлсин энди!

— Қуллук! — деди Баширжон. — Ҳа, янги меҳмон кўрдик. Ўғил. Шукр, каттагина, тўрт килою етти юз гиромм туғилди.

Иккаласи бир муддат жим қолишди. Баширжон ҳеч нарсадан хабари йўқ кишидек, унга савол назари билан қаради.

— Келувдим, — деди яна Қирмизхон тортинчоқлик билан.

— Да... хорошо! — деди Баширжон Шамси Тўраевичга таклидона. — Қани, юринг-чи, ичкарига кирайлик... Йўк, яхшиси, сиз шу ерда қола қолинг, кейин чақиртираман.

— Хўп!

Баширжон ичкарига йўналаркан, Қирмизхон кўз кири билан унга қараб олиб: «Мунча қурук!», деб ўйлади. Чунки Баширжоннинг камбар елкалари ўз-ўзидан қийшиқ шляпали боши томон кўтарилган, бели бир оз майишиб, қорни олдинга чиқиб, лапанглаб борарди.

У шу юришда икки-уч бор томоқ кириб, кабинетига кириб борди. Ғалати бир чаққонлик билан қийшиқ шляпасини ички чўнтагидан олган дўппига алмаштирди. Бир оздан кейин бўлимдагиларнинг ҳаммаси тўпланиб келишиб, бошлиқни муборакбод этишди. Баширжон ҳаммага раҳмат айтиб, миннатдорчилик билдирар ва охирида: «Шукр, каттагина, тўрт килою етти юз гиромм туғилди. Ўғил!», деб қўшиб қўярди.

Энг охирида у:

— Норжонхон, сиз бир минутга қолинг, синглим, — деди ишшайиб. — Ҳа, дарвоқеан, ўртоқлар! — Чиқиб кетаётган ходимларнинг изидан қичқирди у. — Ўқинда ҳаммаларингизни «Чақалок ювди»га чақариб, ҳақ берамиз!

Ходимлар: «Хўп-хўп», дейишиб чиқиб кетгач, Баширжон кўй кўзларини Хўжақуловага синовчан тикди:

— Хўш, Норжонхон, бу партия йиғилиши қандай ўтди, синглим?

— Емон эмас, — деди Хўжақулова босиқ, жиддий овозда. — Фақат сиз бўлмадингиз. Албатта бу узрли. Анча танқидий гаплар ҳам бўлди: меҳнат интизоми ҳақида, «Чаман» ансамблининг кўриқда энг охирги ўринга тушиб қолгани, ансамблнинг инвентарлари тўғрисида гапиришди.

Баширжоннинг ранги ўчиб, ўнг бети тортиша бошлади. Унинг стол устида қовуштирилган қўлининг бармоқлари асабий титради.

— Қим экан ўша гапирган?

— Ҳамма гапирди!

— Ўша ҳамманинг оти бордир? — деди Баширжон овозига бир оз амирона тус бериб.

— Бор, — деди Хўжақулова ҳам тап тортмай. — Масалан, мен ҳам гапирдим...

Баширжон янтоқ оловидек «гурр» этиб ёнди.

— Ҳа, балли, сиз гапиргансиз! Сиз эса, ҳамма эмас-да, ойм-тилла!

Хўжақулова титраб-қақшаб ўрнидан туриб кетди.

— Ойимтилангизни адаштирманг, ўртоқ Зайнишев! — деди унинг кўзларига қаттиқ тикилиб. — Мен партия ташкилотининг секретариман, билдингизми?

Баширжон: «Ҳо-ҳо», деб писандсиз кулди, сўнг:

— Секретарь бўлсангиз, коммунистларни бошлиққа қарши қўйманг-да! — деди.

Хўжақулова қўлини паҳса қилди:

— Э, қизиқ экансиз-ку! Ахир, ҳар бир коммунистнинг ўз ақли, ўз идроки бор... Бундан ташқари, улар кўр эмас, камчиликларни кўришмаса... Ансамблнинг охирги ўринга тушиб қолгани камчилик эмасми?

— Хўп, — деди Баширжон анқайиб.

— Ансамблимиздан олти кизнинг ва балетмейстр Мубрак-хонимнинг кетиб қолгани камчилик эмасми?

— Хўп, яна?

— Яна... ансамблнинг костюми талаб кетилгани камчилик эмасми?

— Талаб кетилмаган! Олиб кетувдик, қайтиб келтириб бердик-ку! — деди Баширжон кип-қизариб. — Энди шуниям...

Хўжақулова негадир ҳамон паст тушмас эди. У яна кўп нарсаларни Баширжоннинг юзига шартта-шартта айтиб ташлади. Бошлиқ ичдан ўзини койиди: «Илоннинг думини босиб нима қилардинг, аҳмоқ!..»

— Келгуси партия йиғилишида!.. — деди Хўжақулова қатъий. — Сизнинг ҳисоботингизни эшитишга қарор қилдик.

Партия ташкилоти секретарининг бу гапи бошлиқни анча довдиратди. Шундай бўлса-да, у бўш келмади.

— Менинг ҳисоботимни ё райкомнинг буюроси, ёки исполкомнинг заседанияси эшитади, ўртоқ Хўжақулова! — деди.

— Аввал бошлангич партия ташкилотига муҳокама қиламиз, керак бўлса, бу масалани райкомнинг бюросида ҳам кўтартирамиз!

— Авжийиз баланд-ку!

— Ҳа, бундан кейин ҳам доим шундай бўлади!

Баширжон бошқа гапирмасдан ўрнидан турди. Бориб, бурчакда турган чойнакда қолган чойни сиркитиб ичди. Сўнг, ўйчан келиб, яна жойига ўтирди. Унинг эсига ташқарида анчадан бери кутиб турган Қирмизхон тушган эди. «Уни ишга қабул қилиш керак... Ҳар қалай, ваъдага вафо — марднинг иши, деганлар... Ҳм-м... тавба! Марднинг йўлига тўғаноқ бўлган эркакнусха бу заифа-чи...»

Хўжақулова ўрнидан секин туриб кетмоқчи эди, Баширжон паст, хирилдоқ овозда:

— Бирпас ўтиринг? — деди қўли билан ишора қилиб.

Хўжақулова қайтиб жойига ўтирди. Баширжон аянчли жилмайгандек бўлди. Гўё бояги янтоқ алангаси сўниб, бир кафт кули қолгандек эди.

— Норжонхон, синглим, — деди у мулоимлик билан. — Келинг, бирга келишиб ишлайлик. Бу дунёда отамизнинг молини бўламизми жанжаллашиб. — Хўжақулова ичидан ижирғаниб ўтирарди. Баширжон сўзларим маъқул келяпти, деб ўйлаб, давом этди. — Бир кун жанжал бўлган жойдан қирқ кун барака учаркан. Ҳа, яна бир гап... Бу ҳали сир. Иккаламининг орамизда қолсин! Бу ерда мен узоқ турмасам керак, шунақа овозалар бор. Агар мени кўтаришса, ўрнимга... сизнинг номзодингизни қўрсатишим мумкин. Барибир мenden сўрашади. Шунинг учун, яхшиси...

— Ҳе, қўйсангиз-чи! — деди Хўжақулова энсаси қотиб. — Ўрнингиз ўзингизга насиб этсин!

— Йўқ, беҳазил, — деди Баширжон кўзларини чақчайтириб. — Бу аниқ гап. Ишончли кишиларимиз бор, қўллаб-поддержка қиладиган... Дарвоқеан, бу дунёда поддержкада гап кўп. Ҳа, мен бир масала ҳақида сўрамоқчи эдим. Бу ансамблга қизлар ва балетмейстр керак, дегандай бўлдингизми, ҳали?

— Керак! — деди Хўжакулова қисқа қилиб. Чунки шу топда у: «Жуда айёр-а, бир гапи борга ўхшайди», деб ўйлаётган эди.

— Битта қиз бор, — деди Баширжон. — Ўзи жуда яхши, албатта таланти яхши демокчман. Раксга ҳам туша олади. Индейский ашула рақсларниям қотириб ташлайди... Жуда зўр!

— Ким экан у?

— Октош халқ театрида ишларкан, гапириб, агитация қилиб, ўзимизга келишга зўрға кўндирдим. Оти... оти Қирмизхон Дўлтаева. Хўжакулова мийғида кулиб қўйди.

— Нега куласиз?

— Бўлмайди Дўлтаевангиз, — деди Хўжакулова бош чайкаб. — Бизларга тўғри келмайди.

— Нимага тўғри келмас экан?

— Аввало, у тўйма-тўй изғиб юрадиган ўта беномус отарчи. Унинг тўғрисида яқинда область газетасида фельетон ҳам босилиб чиқди. Иккинчидан, ахлоки ҳам ҳалигидай...

Баширжоннинг юзига қон тепиб, лаблари кўкариб кетди. Хўжакулованинг гапидаги «фельетон» сўзи унга «Аланга» газетасида босилиб чиққан «Парича» фельетонини эслатган эди. У тезда ўзини ўнглаб олди.

— Зарари йўқ, тарбиялаймиз! — деди қатъий.

— Ўзингиз ҳали, бу ташкилотдан кетсам керак, деб турувдингиз. Сиз кетсангиз, ким тарбиялайди Дўлтаевангизни?

— Киноя қилманг, ўр-рток Хўж-жакулова! — деди Баширжон аввалгидан баттароқ қизариб. — Яхши эмас! Чиқиб Шоирага айтинг, буйруқ тайёрласин!

— Бўлмайди! — деди Хўжакулова ўрнидан туриб. — Бизга тўғри келмайди. Мен уни ёш-ёш қизларга қўшиб қўйишга хазар қилман. Ахир, ўзингиз ўйланг...

— Бўлади, гапни қисқа қилинг!

— Агар Маданият уйининг директори мен бўлсам, Дўлтаевангизни ишга олишга тамом қаршиман...

Баширжон ўдағайлаб берди:

— Бас! Бу ерда ким хўжайин, менми ёки сизми? Ҳозир устингиздан райкомга арз қиламан! — У апил-тапил номер тера бошлади. — Бор-ринг, чикинг эшикдан!

Хўжакулова ҳам чидаб тура олмади. Унга қаттиқ тикилиб: «Ҳе, ўп...ка...», деди. Эҳтимол, у Баширжонга: «Ўпка!», дегандир, эҳтимол: «Ўпкангни бос!», демокчи бўлгандир. Ҳар қалай, Баширжоннинг қулоғига «Ўпка!» деган сўз миҳ бўлиб кириб, бетиним ғувиллаётган миёсида ўрнашиб қолди.

Хўжакулова эшикдан чиққач, Баширжон қўлидан тушиб кетган телефон трубкасини олиб жойига шарақлатиб қўйди. Кабинетида уёқ-буёққа икки марта бориб келди. Аламдан тишлари ғижирлаб кетди. У: «Қирмизхоннинг олдида обрўйим бир пул бўлди, — деб ўйларди. — Хайрият, ўзини чақирмаган эканман...»

— Ўрток Қос-симова! — Қабулхона томонга овоз берди у.

Шоира эшикни очиб қаради.

— Дарвоза олдида бир қиз бор. Буёққа айтиб келинг!

Бир оздан кейин кабинетга ҳадиксираб, Қирмизхон кириб келди. Аланглаб хонанинг жиҳозларини, стол устидаги ёзув асбобларини кўздан кечирган бўлди. Баширжон қип-қизарганча, зўраки кулиб, уни ўтиришга таклиф этди.

— Марҳамат, ўтиринг! — деди у ва қабулхона эшигига бориб, Шоирага буюрди. — Буёққа ҳеч кимни қўйманг! — Эшикни бекитди, Қирмизхонга яқин келиб, уни эркалаган бўлди. — Қалайсиз, маликам?

— Яхши, — деди Қирмизхон бошини ўнг елкасига ташлаб.

Баширжон кўзларини ерга олди. Лабларини дўлтайтириб ўтирди. Бир пайт у:

— Гап-п бундай, Қирмизхон, — дея тилга кирди. — Ҳозирча ҳамма штатлар банд экан. Ҳаммаёқни қовлаштириб кўрдим. Минг афсус. Биласизми, нима қиламиз? — Қирмизхон умид билан унга қаради. — Яқинда камина шахзодангиз янги очиладиган местпром-комбинатга директор бўлиб ўтаман. Ана ўша ерда сизни ёғлироқ бир ишга...

Қирмизхон йиғламсираган овозда:

— Санъатим нима бўлади? — деди.

— Санъатингиз ўзингиз билан қолади. Биров ола олмайди. Тўйларга чиқасиз... Ўша ердаям ансамбль тузамиз...

Қирмизхон хўрсиниб ўрнидан кўзгалди. Хўрлиги келиб, юзини тескари ўгирди. Унинг ғамнок, бўта кўзларига ёш қалққан эди.

— Ҳа?

— Ҳеч! — деди у бурнини тортиб.

— Йиғламанг! — деди Баширжон кўрқиб кетиб. — Бировлар кўрса яхши эмас! Ҳозирча бора туринг, албатта яна бир қовлаштириб кўраман.

У Қирмизхонга яқинлашиб, унинг кўзёшларини артди.

— Ташқарига йиғлаб чикманг яна! Кўрган кўзга яхши эмас. Бир иш бўлса топилар...

Баширжон маъшуқасининг сочларини силаб, яна кўп-кўп ваъдалар берди. Қирмизхон тилла тишларини йилтиратиб, истар-истамас бир жилмайди-да, совуқкина хайрлашиб, эшикдан чиқиб кетди.

«Ў, номард Хўж-жақулова! — дея пичирлади Баширжон. — Шундай чиройли жувонга қаршилик қилиб турса-я! Ҳа, майли, буёғи бир гап бўлар... Ҳар қалай, тинчгина кетди-ку...»

У дўписини ечиб, ғардиши қийшиқ шляпасини ялтироқ бошига қўндирди-да, шошилмасдан ташқари чикди. Район марказини айланиб, таниш-билишларидан табрик ва муборакбод сўзларини эшитгиси, кейин эса унга кўчқордек ўғилча ҳадя этган Зевархонни бориб кўргиси келган эди...

14. НОГИРОН ХЎТИКЧА

Бозорнинг энг тиқилинч жойи — дарвоза олди. Бозор бошланмасдан олдин кирди-чикди кўп бўлади. «Торт, ҳайда... пўшт... тезроқ юринг... вой ўлгур, оёғимни босди...» каби сўзлар бир-бирига аралашиб, қайнаб ётади.

Вафо аттор кўшни эшагини саройга боғлаб, хуржунини елкалаганча, бозорга келганида, унинг доимий ўрнини Эргаш чўммук лақабли ҳамкасабаси эгаллаган эди. Бу жой — дарвозадан кираверишда ўнг тарафда бўлиб, бозорга кирганнинг ҳам, чиққаннинг ҳам кўзига тез ташланарди.

— Эргаш, жойимни бўшат! — деди у хуржунини ерга қўйиб.

Эргаш дегани олтмиш бешларга кирган, бир қўли қисқа, патак соқолли киши эди. У бепарволик билан олдидаги дастурхондай ёйма устидан чой қошиқча билан қадаҳча қилинган қоғозга гармдори солмоқда эди.

— Бир, икки, уч...э, боринг, ана бу ярим қошиқча ҳам сизга!..

— Эргаш, жойни бўшат! — деди Вафо аттор баттаррок кичқириб.

Эргаш чўммук соғ қўлини пахса қилди:

— Қаерга бўшатаман?

— Бу ер мани жойим, имонсиз!

— Ҳақорат қилма! — деди Эргаш чўммук қалт-қалт титраб. — Жойни сотиб олганинг йўқ, манам патта тўлайман, бор, ишингни кил!

Вафо аттор митти кўзларини ялтиратиб, хўрознинг тожидек кекирдакли ингичка бўйинини чўзиб кичкирди:

— Бўшат жойимни, беимон чўммук!

Энди Эргаш чўммукнинг ҳам жаҳли чиқиб кетди:

— Камситма, мандан катта бўлсанг ҳам камситма мани! — деди овози титраб. — Таъна қилма, сан...

Вафо аттор хуржунини ерга қўйиб, унинг ёнидан ўзига жой хозирларкан, қулоғига бир ёмон сўз эшитилиб, мум тишлади. Чунки Эргаш чўммук унга: «Сан Жаббор хўжайинни несоқоли эдинг-да!», деган эди. Вафо аттор: «Бетавфик, имонсиз!», дея ғудраниб, эски шолчасини остига тўшаб, олдига клеёнкани ёзди ва қисиниб-кимтиниб, сандиқчасидан «ноёб» нарсаларини олиб, териб қўя бошлади. Бирпасдан кейин унинг чинқириғи ҳам бозор дарвозаси олдида баралла эшитила бошлади.

— Занжабил борми?

— Бор! Қошиқчаси эллик тийин!

— Мўмиё борми?

— Бор... кўҳи Помир мўмиёси..

Вафо аттор бозор атторлари ичида энг шанғиси эди. Бошқа атторларга келган харидорларни ҳам ўзига тез оғдира олар, овозининг борича кичқиарди:

— Келинг, қизим, Иронский кино...

У ўзига назари тушган кишини чақирар; гўё харидорга нима кераклигини кўзидан биларди. Шунинг учун ҳам атрофга қулоқларини динг қилиб тез-тез қарар, одамларнинг шовқин-сурони ичидан гап аййирарди.

— Э, муборак бўлсин, Зайнишев!

Шу хил табрик қулоғига чалинган Вафо аттор атрофга олазарак назар солди. Дарвозадан кираверишда оқ, тўр хошияли чойшабга бувақ қилинган чақалоқни кўтариб олган Зайнишев қора

тўри бир киши билан суҳбатлашарди. Орқарокда оқ-қизил юзи гул-гул яшнаб Зевархон турар, оналик бахтидан мамнун жилмаярди.

Вафо атторнинг митти кўзлари уларда бўлса-да, хаёл кўзгусида эрталабки мудхиш, кўнгилсиз манзара намоён бўлган эди.

...У тонг ғира-ширасида йўтала-йўтала бостирма остига йўл олди. Бостирма қиблага қаратиб қурилганлиги учун ҳам бир оз қоронғироқ кўринарди. У яқинда бозордан олиб келгани-икки бош қокшол бузоқларга кеча окшом қориб қўйган тертини бермоқчи бўлиб оғилхона томон юрди. Лекин йўлида тақа-тақ тўхтаб қолди: устун ёнида бир нарса оқариб кўринар, худди боши кесилган товукдай потирлаб қўярди. «Ё раббано!» У шундай деганча, яқинроқ бориб, чўнқайди: ҳали жунлари қуриб битмаган хўтикча!

«Вой, хари бадбахт енгил бўлгон эркан! — Қувончдан унинг митти кўзлари ялтираб кетди. — Илоҳи омиин... Худойи таоло умри бирлан бергон бўлсин!»

У шундай деганча, хўтикчани кўтариб, оёққа бостирмоқчи бўлди.

Во дариғ, қайси кўз билан кўрсинки, хўтикчанинг калласи пачок, кўзлари юқорига қараган, орқа оёқларидан биттаси қисқароқ эди...

Унинг дили сим-сиёҳ бўлди. Нарироқда эшак тасма-арқонни узар даражада боласига интилиб турар, дам-бадам пишқириб, ер тепинарди. «Бўй-бўй, она-я, она!», деб ўйлади у эшакка ачиниб. Қайта чўнқайиб ўтирди-да, хўтикчани зўр билан турғизиб, қучоғига олди. Ҳа, юр, маъносида секин ҳимо берди. Хўтикча диконглаб, олдинги оёқларида икки кадам қўйди-ю, орқаси билан майишиб, унга келиб урилди. У қўлларига таяниб, дарҳол ўрнидан туриб кетди. Юраги баттар сиқилди. «Бу неклик аломати эрмас! — Хаёлдан кечирди у. — Бир кори ҳол бўлмасайди...»

— Оббо, дўстим Баширжон-эй! — Қора тўри кишининг гулдураган овози Вафо атторни қайта ўзига келтирди. У қафтларини оғзига тутиб йўталаркан, ёшланган митти кўзлари ҳамон Баширжонда эди. Қора тўри киши хушчакчаклик билан сўради. — Ота-ўғил бозор чиқибдиларда, а?

— Ҳа, ад-да, ад-да деб қўймади, — деди Баширжон яйраб жилмайиб. — Ад-да, ад-да дегани, бозор борамиз деганидир-да...

Қора тўри киши завқланиб кулган бўлди. Баширжон болани яхшироқ кўтариб оламан деганида, парпечи очилди, Зевархон юғуриб бориб, уни ўраб қўйди.

— Хўп, бу қадрчани отини нима қўйдилар, Баширжон?

Баширжон жилмайиб:

— Ашур! — деди.

— Ҳа-ҳа, яхши! — деди қора тўри киши чақалоқнинг юзини очиб қараркан. — Ўз номингизга келиштириб қўйибсиз-да... Башир-Ашур... Ашурчик... хо-ҳо... Ҳа, полвон йигит, катта бўлдийижи?..

Уларнинг хайрлашишини бир чеккада бетоқат кутаётган Вафо аттор нарсалари устига белбоғини ёзиб ташлади-да:

— Эргаш ука! — деди ялинчоқ овозда. — Бизди нарсалардан, бирпас бохабар бўлиб туринг!

Халиги жанжалдан энсаси қотган Эргаш чўммуқ ҳам истамасдангина: «Боринг ҳай!», деди. Вафо аттор ўрнидан турди, увушиб қолган оёқларини тиззаси устидан уқалаган бўлди. Шу пайт Баширжон дўсти билан хайрлашиб, йўлида давом этаётган эди, Вафо аттор мирғазабдай олдини тўсиб чиқди.

— Ассалому алайкум, ўртоқ Зайнишев ука! — деди у Баширжоннинг олдида бемурувват илжайиб. — Қани, бу меҳмони нав муборак бўлғай!

Баширжон эсанкираб қолди. Зевархоннинг ранги қум ўчиб кетди. Иккаласининг ҳам кўз олдида ўша кеч баҳордаги машъум воқеа гавдаланган эди.

— Зайнишув ука! — деди Вафо аттор унинг енгидан тутиб. — Бир дақиқа бирор холироқ жойга чиқайлуқ.

Баширжон худди суратдек, ихтиёрсиз, шуурсиз равишда унга эргашди. Дарвоза орқасидаги одам камчил жойга чиқишди.

— Бисёр хўб, бисёр хўб! — деди Вафо аттор. — Ука Зайнишув, бу норасиданинг қулоғига азони расул айтилдиму?

— Йўқ! — деди Баширжон.

— Вой-вой! — деди Вафо аттор афсус билан. — Азони расулни ҳар бир мусулмон фарзанди қулоғига баъдаз таваллуд уч кун ўтгач, айтмоқ жоиздур...

Орқада титраброк турган Зевархон секин овоз берди:

— Азон айтилган, — деди ижирғаниб. — Мулло Раҳмат бобо айтган эдилар.

— А, бу миришкорлик мулло Раҳматми?! — деди Вафо аттор кайфсизланиб. — Ҳм... ха, майли, бисёр хўб, бисёр хўб...

Бир оздан кейин Вафо аттор яна Баширжоннинг қўлидан сирли тутди. Баширжоннинг эти сесканиб кетгандек бўлди.

— Гап бундоқ, ўртоқ Зайнишув ука! — деди Вафо аттор митти кўзларини ялтиратиб, ингичка бўйнини Баширжон томон чўзиб. — Бизди эшшак...

— Лаббай?

— Бизди эшшак, — деди Вафо аттор овозига ғамгин ҳус бериб. — Ўша, ана бу келинпошшо устидан сакроғонлари эшак жонивор!.. — Баширжоннинг қўлидан чақалоқнинг тушиб кетишига сал қолди. Зевархон уялганча ерга қаради, аттор мижғовланиб сўзида давом этди. — Ўшал хари бадбахт енгил бўлди. Локигин курраси майиб ва ногирондур...

Ҳали ота-оналик бахтидан мамнун келаётган Баширжон билан Зевархоннинг кўнгли қоп-қора бўлди. Зевархоннинг шаҳло кўзларига ёш қалқиб, ўкраб йиғлашига сал қолди. Яна бозордаги кишилардан истиҳола қилди.

— Шундоқ, бўтам! — деди Вафо аттор. — Умедим катта эрди ўшал бечора хари бадбахтдин. Бахтимга ногирон курра туғилди... Ҳаммасига ана бу келинпошшо сабаб.

— Э, нима деяпсиз ўзи?! — деди Зевархон ҳайратга тушиб.

Вафо аттор митти кўзларини йилтиратиб, қўлини паҳса қилди:

— Сабур, бўтам, сабур! — деди дағ-дағ титроққа тушган эрхотинга. — Ўшал айёми баҳорда, мана бу келинпошшо камина бо-

бонгизнинг ҳомилали эшаки устидан ҳатлағон эрдилар. Ўшанда бул кишингизнинг вазминлик ва оғирликлари, яъни бори кароҳатлари эшак устига тўкилгон эркан. Шул боис бечора хари бадбахтнинг курраси чухсли туғилган, яъни кўр ва бир орка оёғи шалпангдур...

Вафо аттор хўтикнинг ногирон туғилганлиги ҳақидаги хабарни ҳам қироат билан айтди. Бечора эр-хотин донг қотишди. Ниҳоят, тинчликни Баширжон бузди.

— Эшон бобо!

— Лаббай, бўтам!

— Ўша эшакни курраси ногирон бўлса, йўқотиш керак, ахир эшак арзон-ку?

Вафо аттор:

— Ло ҳавло валоқуввата!— деди ёқасини жуфтлаб ушларкан.— Ман кофур ва амиркон эрмасманки, оллоҳ жон ато қилгон бир махлуқнинг хунига зомин бўлсам. Тавба денг, ука Зайнишув!..

Баширжон кўрдик, атрофда кўпчилик уларга жилмайиб қарар, аттор ҳали-вери гапдан тўхтамайдиган эди. Шунинг учун ҳам:

— Хўп, нима қилиш керак?— деб сўради.

— Кўп ҳавл қилманг, бўтам!— деди яна Вафо аттор қизишиб-рок.— Ана, қаранг, ҳукумати шўромизни... Етим-есир, ногирону майибларни ҳам парвариш қилодур. Қаранг, манови чўммукни!— дея у Эргаш чўммук томон ишора қилди. — Ана ўшанга ҳам ҳукуматимиз эллик сўм пенсие беродур ва локин ўшал ношукур банда яна худра атторликни ҳам касб қилибдур... Гап бундоқ, ука ўртоқ Зайнишув. Модомики, келинпошшонинг оғирликлари тушиб, ўшал курра ногирон туғилибдур, энди унинг парвариши ўзларига тан!

— Хўп, майли, келтириб беринг!— деди Баширжон чақалогини бир қўлидан иккинчисига оларкан.— Келтириб беринг!

Вафо аттор пихиллаб куламан деган эди, йўтали тутди:

— Ў-ўхў... ўхў-ўхў... вой... Қандай қилиб ман ўз молимни сизга берар эканман?

Баширжоннинг энсаси қотиб, жеркиб берди:

— Нима қил дейсиз бўлмасам?

Атрофдан ўтаётганлар уларга зимдан қараб, жилмайиб ўтишарди.

— Сабур, бўтам, сабур!— деди Вафо аттор ўша босиклик билан йўтал туфайли чиққан кўз ёшларини ва бурнини кир рўмолчасига артиб.— Агар рози бўлсангиз, ўшал чухсли, ногирон курранинг ем ва озуқаси учун ўн сўмдан бериб турасиз.

Жонидан тўйиб, хуноби чиққан Зевархон эрига:

— Э, беринг ўн сўм!— деди. Баширжон ҳам хотинига имо қилди. Зевархон қўлидаги кичик сумкачасидан битта ўн сўмлик чиқариб, атторга узатди. Вафо аттор писанда билан пулни оларкан:

— Боракалло!— деди.

— Бўлдим энди?— деди Баширжон жаҳлдан қизариб.

Вафо аттор митти кўзларини ғалати қилиб сўзди ва кемшик тишларини кўрсатиб, билинар-билинемас жилмайди.

— Боракалло,— деди у пулни кафтида ғижимлаб ушларкан ва тезда Баширжон орқасидан хириллаб кичкирди.— Акун, ҳар ой

келиб тураман-да... Иш холиям ўша маданият шўъбасигами, ука ўртоқ Зайнишув?

— Йўқ!— деди Баширжон энсаси қотиб йўлда давом этаркан. Яна икки-уч кадам юрилгач, хотинининг кўнглини кўтарган бўлди.— Кўп хафа бўлаверма, келган бало шу ўн сўмга урсин. Ҳозирги ишимизда агар истасам, ҳар минутида ўн сўм топишим мумкин.

Ҳақиқатан ҳам Баширжон Хўжақулова билан юз берган ўша — охирги дилсиёҳликдан кейин яна Шамси Тўраевичга сиғиниб борган эди. Бир жиҳатдан у елвизакка ўхшаб кетарди. Елвизак — терлаган, димиққан баданларга хуш ёқса-да, аслида у жуда кўнглисиз оқибатларга олиб келади. Баширжон ҳам ўта соддалиги, кўринишда беғараз, беозорлиги билан кўлларга ёқарди. У бир ташкилотга бошлиқ бўлиб келган заҳоти маълум бир ишлар қилиш мақсадида югуриб-еларди. Лекин, ҳаял ўтмай, у яна ўз шахсий манфаатлари, кичик, арзимас ташвишлари билан алаҳсиб кетарди. Агар у ношудлиги туфайли бир ташкилотдан дакки еса, унга отадек бир қўл — акахони Шамси Тўраевичнинг эътиборли қўли иккинчи ташкилот эшигини очиб берарди. У худди елвизакдек, ўша ташкилот эшигидан «ғув» этиб кириб, қиларини қилиб, нариги деразасидан силликкина чиқиб кетарди. Оқибат... ўша ташкилотда тумовнинг бурнидек икки-уч кун «пинг-пинг» гап-сўз юриб қолар, лекин ҳаял ўтмай, ҳаммаси бости-бости бўлиб кетар эди...

Бу гал ҳам Баширжон район Маданият бўлими мудирлигидан осонгина бошқа ишга сурилди. Бу — районда янги ташкил этилган маҳаллий sanoat комбинати директорлиги вазифаси бўлиб, уни жуда ҳаволатиб юборган эди.

15. ТУШИРДИ

Қирмизхон Зайнишевнинг янги иш жойи — маҳаллий sanoat комбинати ҳовлисига кирганида, шовқиндан қулоқлари битай деди. Темирчилик, тунукасослик, тикувчилик цехлари гумбурлаб ишлаб турибди. Гўё ўттиз-қирк нафар боланинг қўлига эски лаълию баркаш ҳамда чўп берилгандай. Танг-тунг, жаранг-журунг...

Қирмизхон дадиллик билан цехларни оралаб ўтиб, тўрдаги кабинетнинг эшигини тортиди. Ичкарида Баширжоннинг бир ўзи: «Қабрга чамбарак... Темир дарвоза...», дея гўнғиллаб ўтирарди. Қирмизхон салом бериб кирганида, у ханг-манг бўлиб қолди.

— О, Қирмизхон, жоним!— деди у хиндилардек кафтларини ковуштириб таъзим қиларкан.— Бечора ошиғингизнинг боши осмону фалакка етди-ку!..

Қирмизхон ишва билан кўкракларини чиқарди.

— Вой, Баширжон ака, худди артистсиз-а!

Баширжон столи айланиб ўтиб, Қирмизхоннинг оппок, нозик кафтини тутиб, секин диванга бошлаб келди. Уни ўтқазиб, ўзи қайта бориб эшикни беркитаркан:

— Албатта, Қирмизим, ахир артист деганингиз ҳам бизлардек одамдир-да!— деди.

Қирмизхон бармоқлари билан Баширжоннинг чуқур дўпписи

остидан чикиб турган чакка сочларини оҳиста силаб, кўзларини карашмали ўйнати.

— Ҳе ўлсин ўша артистларингиз!— деди ўпкали овоз билан.— Менга қолса сизни Фарҳоду Мажнун ролида ўйнайдиган мингта артистга алмашмайман.

— Раҳмат, Шириним...

— Хўп, айтинг-чи, шахзода Фарҳод, бизга иш топдиларми? Баширжон эсанкиради, гангиди, лекин дарҳол ўзини қўлга олди.— Топамиз, маликам, топамиз!— деди у жувоннинг юмшок, ҳароратли билагидан тутиб.— Бугуноқ излаб кўрамиз.

— Энди кераги йўқ.

— Нега?

Қирмизхон Баширжоннинг тўмтоқ бурнидан тутиб, беозор силкиди:

— Кераги йўқ энди, боғчада ишляпман.

— О!— деди Баширжон қойил қолиб ва шу топнинг ўзида Хўжақулованинг: «Дўлтаевангизни ёш қизларга қўшиб қўйишга ҳазар қиламан...» деган сўзларини эслаб, жилмайгандек бўлди.— Офарин!..

Қирмизхон эркаланиб, қикир-қикир кула бошлади. Баширжон хаёлида: «Жуда тўлишиб, очилиб кетибди», деб ўйлади. Бу орада Қирмизхон унинг елкаларига сўйкалди. Баширжон суюлиб кетди. Маъшукасининг нозик белидан қучоқлаб, секин ўзига тортиди. Жувон ҳам оҳиста қўзғалиб, лип этиб унинг тиззасига ўтириб олди-да, ҳансираб лабларини чўзди. Баширжон ҳам лабини чўзиб келаркан, Қирмизхон ўнг қафти билан оғзини бекитганча, ўкчиб ўрнидан туриб кетди.

— Ҳа, жоним, нима бўлди?— деб сўради Баширжон бориб унинг елкаларидан тутаркан. Зўр билан уни ўзига қаратди. Жувоннинг кўзлари намли, қафти ҳамон оғзида эди.

— Ҳа, нима гап, Қирмизим?— деб такрор сўради Баширжон.

— Кўнглим айнийди!— деди Қирмизхон йиғламсираб.

— Нима, бирор ёқмайдиган нарса еганмидингиз, жоним?— деб сўради Баширжон қайтиб бориб жойига ўтираркан. Қирмизхон иккала қўли билан кўзларини ҳам бекитиб олди. Шу пайт икки марта ўкчиди. Баширжон ўрнидан сапчиб туриб кетди.

— Е?!.

— Ик... ҳа!— деди Қирмизхон кўнгли тўлиб, унинг елкасига ўзини ташларкан.— Шарманда бўлдим, шарманда!.. Ўлиб кетсам бўлмасмиди?

Баширжон қалт-қалт титроққа тушди: «Елғондир... наҳотки? Менимча, ундай бўлмаслиги керак!», деди шивирлаб.

Қирмизхон унинг кўкрагидан итариб юборди:

— Ҳаммасига сиз жавобгар!.. Ушанда...

— Мен?!— деди Баширжон ҳайрат ва жаҳл аралаш.— Ҳо... э, тўхта, сендакаларнинг ўйнашинг камми?

— Нима?!— Қирмизхон шундай қараш билан Баширжоннинг устига бостириб бордики, бечора Зайнишев пичокдан кўрккан рақибдек, оркага тисарилиб қолди.— Ҳали шунаками?.. Мени, ўйлай

сизки, жимгина думини қисиб кетаверади деб-а? Йўқ... Мен аввал сизни шармандангизни чиқараман, кейин... Қани, райкомга борай-чи... У ерда қулоқ солишмаса, юқорироқ бор. Ҳали сиз... қизил дафтарчангизни мана бундай қилиб!..— У столга қарс этказиб урди.— Қўйганда биласиз Қирмизхоннинг кимлигини!

Баширжоннинг рапида юзлари, хумкаллasi қип-қизариб, лаблари кўкариб кетди. Шу кўқарган лабларига аянчли жилмайиш чиқариб, дарҳол иккала қўлини кўтарди.

— Хўп, Қирмизхон, тўхтаг ахир, жаҳлдан нима фойда... бир олим айтган эканки...— У дарҳол чўнтагидан ўша муқоваси дабдала бўлиб кетган машҳур дафтарчасини чиқариб, варақлай-варақлай, деди:— Ҳа... Еврипид айтган эканки: «Жаҳолат — аҳмоқлар тамғаси», деб.

— Э, ҳали мен сизга аҳмоқ бўлдимми? — Қирмизхон баттар кишиди.

— Йўқ, жонгинам, йўқ!— дея ялинишга тушди Баширжон.— Мен демоқчиманки,бунақа масалада жаҳлдан нима фойда... Бунақа масалани жаҳл, уриш-жанжал билан ҳал қилиб бўладими ахир?

Қирмизхон кўзларини бекитиб, елкаларини силкита-силкита ййғлай бошлади.

— Мен сиздан бунчалик кутмаган эдим... Кишини...

— Хўп, зарари йўқ, Қирмизим!— Баширжон тилёғламалик билан унинг сочларини силай бошлади.

— Э, қўйинг-э!— деди Қирмизхон аразли ноз билан силкиниб. Баширжон қайтиб жойига ўтирди. Йўғон қизил қаламнинг орқаси билан стол устидаги ойнага уч марта «тиқ-тиқ» урди, кейин: «Да!», деб қўйди. Унинг капалаги учиб-кетган, Қирмизхон эса ҳамон ҳикиллаб ўтирарди.

— Қирмизхон, нима қиламиз-а?

— Сиз биласиз!— деди Қирмизхон қизарган кўзларини унга тикиб. Баширжон йўғон, қизил қаламнинг орқасини яна уч марта ойнага уриб: «Да!», дегач, чуқур уф тортди ва «пуп-пуп... пуп» деб нафас чиқарди-да, мулойимланиб, сўзга киришди:

— Қирмизхон, фақат бир иложи бор: у ҳам бўлса — тушириш! Ҳа-ҳа, фақат шу йўли бор. Тушириш, тушириш!..

— Қандай қилиб?

— Туғруқхонага борасиз, вассалом... Уч кун ичида...

Қирмизхон бўғиқ овозда норозилик билдирди.

— Ўлсам ҳам туғруқхонага бормаيمان. Одамлар нима дейди, акам-чи? Йўқ-йўқ, бормаيمان дедимми, бормаيمان!..

Бир муддатга жим қолишди. Бу орада Баширжон яна бир неча бор йўғон қизил қаламнинг орқасини стол устидаги ойнага уриб: «Да!», деб қўйди. Қирмизхон эса: «Қаламни аввалги ишхонасидан олиб келибди, қурумсок!», деб ўйлади.

— Хўп, нима қиламиз бўлмаса?— деб сўради Баширжон стол устидаги сержун, семиз кафтли қўлларини ёзиб. Қирмизхон секин томоқ кирди. Баширжон ялтироқ манглайини тўмтоқ бурни аралаш ўнг кафти устига қўйди.

— Частний дўхтир топиш керак!— деди ниҳоят Қирмизхон.

— Частний?!

Қирмизхон бошини «ҳа» ишорасида силкиди. Баширжон ўрнидан туриб, унга яқин борди.

— Топинг ўша частний дўхтирингизни. Майли, ноиложликдан биров эчкини амаки деган экан, топинг!

— Қиммат сўрайди-да! — деди Қирмизхон ийманиб.

— Э, ҳали пул ҳам оладими? — дея қувлик билан сўради Баширжон. Қирмизхон яна ноз билан лабларини бурди. — Хўш, қанчалар сўрайди? — деди Баширжон қўлини костюмининг ички чўнтагига сукиб. Қирмизхон унга қарамасдан:

— Қанча бўларди, икки юз сўм, юз эллик сўм... — деди.

Баширжоннинг ранги ўчиб, пастки жағи ўзи-ўзидан кимирагандай бўлди, кўзларини ҳайрат билан очиб пичирлади:

— Икки юз сўм! Э, қаердан оламан? Нахотки?

— Икки кишини шармандалиқдан қутқаради. Агар йўқ десангиз, ихтиёрингиз... Хайр, мен райкомга кетдим!

Баширжон шахт билан эшикка йўналган Қирмизхоннинг олдини тўсиб чиқди:

— Шошилманг, қани бундай... Ўтиринг, мана бу ерга!

Баширжон титроқ қўлларидаги калит билан истар-истамас стол тортмасини очди, у ердан маркасиз битта конверт олиб, ичидан бир даста пул чиқарди. бармоқларини лабига тегизиб олиб, санашга тушди. Қирмизхон стол устидаги соатли авторучкага, кичкина бюстага, Айвазовскийнинг деворга осилган «Пўртана», Левитаннинг «Олтин куз» картиналарига бир-бир қараб: «Ҳаммасини аввалги кабинетдан олиб келибди, қурумсок...», деб ўйлади.

— Мана... Бир юз қирқ етти сўм, кеча отпускаи пулимни олган эдим. Отпускаи ҳам ҳаромга чиқди, манг...

Қирмизхон хурсандчилигини яшириб, пулни оларкан:

— Отпускаи келаси йил бирга чиқамиз, Баширжон ака! — деди солланиб эшик томон юраркан. — Сочигами, Чорни морегами, а?..

— Ҳа, бўлинг! — деди Баширжон кайфсиз. Унинг ичида такрорлаган гапи шу бўлди: «Елкамнинг чуқури кўрсин сани!»

Баширжон изига қайтиб, жойига ўтирди. Шу кўйи анча ўтирди. Бир пайт хаёлига келган фикрдан юраги уушиб, ўрнидан туриб кетди. «Борди-ю, туширмасачи? Унда нима бўлади?..»

...Худди шу пайт Қирмизхон куз япроқлари сочилган хиёбондан бахтиёр кетиб борарди. Унинг кулоқларига зўрайган шамолнинг увиллаши ҳам, машиналар гавжум кўча шовқини ҳам эшитилмас, кўзларига олтинранг япроқларнинг, хиёбонларда айкаш-уйқаш бўлиб ётган гуллар ва ўт-ўланларнинг мунгли хазони ҳам кўринмас эди. У тўғри Идибой заргарнинг кичик, тор дўкончаси томон бурилди. Заргардан кеча кўриб қўйгани — фируза кўзли узукни сотиб олишга юз эллик сўм етмаётган эди.

У ярим йўлга етганида, қорнини ушлаб, секин силкиб кўяркан: «Ҳа, ҳали тушмайсан-а, қурумсок!», деди ва беихтиёр кўз олдига Баширжоннинг қўрқув тўла башараси келиб, қаҳ-қаҳ отиб кулиб юборди.

16. ТЕМИР ДАРВОЗАЛАР

Сумбула кирди. Ҳавода ғир этган шамол йўқ. Ҳаммаёқда пишиқчилик ҳиди. Ғўза тупларидаги тошдай қаттиқ кўсақлар жонон қиздай жилмайиб, маржон тишларини кўрсатди. Ишқомларда ток барглари сарғайиб, тоифи ва беҳишти узумлар қаҳрабо тусга кирди.

Яқиндагина ишхонасидан ясашиб келган чамбаргулчин каравотда тарвақайлаб ётган Баширжон ишқомдаги узумларга тикилганча, хаёл суради: «Ҳозир темир, тунука бор. Томнинг шиферлари ўрнига тунука кокса ҳам бўлар. Анови гулзор атрофига темирдан гулли қилиб панжара буюраман. Ҳозир арикни бошида бўлгач... Э, бу чикимлар катта қорхона учун нима, катта ҳовуздан олинган бир коса сувдай гап...»

Баширжон ўрnidан туриб, чордана қуриб ўтирди. Йўл-йўл, қизил пижамаси почасидан яланғоч, сержун болдирлари кўриниб турар, кенг майкаси камбар елкаларида худди халтадек осилган эди. У ялтирок, хумдай бошини силаб туриб, овоз берди:

— Олиб кел чойингни, ишга кеч бўлди!

Ошхонадан Зевархоннинг:

— Ана ҳози...ир!— деган овози эшитилди. Бир оздан кейин эшикда унинг ўзи кўринди. Устида майда гулли қизил кўйлак. Бир кўлида чойнак, иккинчи кўлида коса кўтарганча, эҳтиёт бўлиб қадам ташларди. Баширжон чўк тушиб, косани унинг кўлидан олди.

— Э, ширчойми?— деди косага кўз югуртириб.— Бу ширчой жуда фойдали. Ҳатто Ибн Сино ҳам ширчой ичганлар. Айниқса, биз шарқ халқлари учун ширчойнинг фойдаси катта. Чунки бизлар кечкурун қаттиқ овқат — паловхон тўрани тушириб оламиз, эрталаб ширчой худди даво бўлади-да! Ичакларни ёғлайди.— У ширчойдан бир хўплаб, оҳ-оҳ, деб лабларини ялаб кўйди.— Раҳматлик онам ҳаётликлариде фақат ширчой пишириб берардилар, эрталаб ҳам ширчой эди, кечаси ҳам ширчой эди... Бизларга сутни бир қишлоқи кампир келтирарди. Уша айтардики, сигирим йигирма беш-ўттиз бонка сут беради, деб... Ширчой яхши-да!

Эрининг хушчакчаклигидан фойдаланган Зевархон, унинг пинжиге тикилиб, инқиллади:

— Укам иморат қилаётувди... Почча бўлиб бир қур хабар ҳам олмадингиз.

— Оламиз... хабар оламиз!

Зевархон баттар нозланди.

— Кеча келувди дарвоза буюришга...

— Қимга?

— Қимга бўларди, сизга-да!— деди Зевархон нарирок сурилиб.— Почча бўлиб битта дарвозаниям...

— Бўлди-бўлди!— деди Баширжон қалин лабидаги сут юқини кафти билан артиб.— Ясашиб бераман... Э, тур, Ашур уйғонди!

Ичкари уйдан Ашурнинг чинқириб йиғлагани эшитилди. Зевархон енгил кўзғалиб, ичкарига чопди.

— Вой-вой, жонгинам... жо...онгинам... ана, дад-да!— деганча уйдан семизгина Ашурни кўтариб чиқди.— Ҳожий ўғйимга момок беяман...

Бола онасининг қўлида инжиқлик килиб, ўзини орқа-олдинга ташларди. Унинг лунжлари худди Баширжонникидек осик, кўзлари чукур-чукур, қошлари сийрак, кўп эркалигидан бўлса керак, ранги сариқ эди.

— Ад-да!— деди у отасига талпиниб. Баширжон ҳам эриб кетди, қўлларини унга чўзиб:

— Жон!— деди.— Қани-қани... Хоппа!

Баширжон болани кўтариб олиб, осилган, юмшоқ бетларидан чўпиллатиб ўпди. Бола кичик, дўмбоқ кўлчалари билан отасининг тўмтоқ бурнидан ушлади, ўз навбатида Баширжон ҳам ўғлини так-рор ўпиб, боланинг нозик жойидан секин тутди.

— Бу ймаши, бой ўғлим?

Бола бувиси ўргатган сўзни эркаланиб такрорлади.

— Аяғи!

Боланинг «аяғи» дегани, «ароғи», яъни «тўйи» бор дегани эди. Ота-она завқ билан кулишди. Ашур отасининг камбар елкасига бош ташлаб:

— Шоко!— деди.

Баширжон ховликмалик билан хотинига кичқирди:

— Боламга шоколад келтир. Тез!

Зевархон пилдираб бориб «Оқ олтин» шоколадидан бир ховуч келтирди:

— Мана, мана!— деди болага тақлид килиб.— Ҳо, шоко деган тилларингдан айланай ўзим...

Бола шоколадни олиб отиб юборди-да, чинқириб йиғлашга тушди.

— Э, ҳа!— деди Зевархон.— Бу, анови юпка шоколаддан дейди...

Зевархон иккинчи марта уйга кириб, юзига «Чайка» деб ёзилган шапалокдек келадиган шоколадни олиб чикди-да, очиб болага тутказди. Бир оздан кейин боланинг афти ангори тамом жигар рангига бўялди-қолди. Зевархон яна эрининг пинжига тикилди. Бола эса отасини ойисидан қизганиб, уни икки қўллаб итаришга тушди.

— Анови нима бўлди?— деб сўради Зевархон.

— Нима у?— Баширжон болани тарвақайлаган қорни устига ўтказиб, унга меҳр билан қараб турарди.— Айт-чи?

Зевархон ноз билан:

— Кўй-да!— деди.

— Бўлар...

— Ҳа, сиз бўлар деб юраверинг!— деди Зевархон зуғум билан. — Худойи атаганимизга бир йилдан ошиб қолди, ҳалиям «бўлар-бўлар!» Шунинг учун ҳам бола пакир ҳеч дарддан чиқмайди, инжиқлик қилгани қилган.

Баширжон, боласига бундан бир йилча олдин қизамик чиққанида айтилган бир кўйни қаердан олишни ўйлаб кетди: «Бугун «Москва» колхозининг экспедитори келмокчийди. Шундан сўрайман... Пулимга беради-да!»

— Бугун-эрта албатта топамиз!— деди Баширжон секин ўрнидан қўзғалиб.— Албатта топамиз!

У кийиниб, аввалги иш жойи — Маданият уйидан келтирилган бўёғи ўчган, эски фанер декорациялар билан безатилган дарвоза

хона томон йўл оларкан, оркадан Ашур: «Ад-да!», дея чинқириб йиғлаб қолди.

Баширжон қулоқларида яккаю ягона ўғлининг «ад-да» дейиши, эркаликлари ва йиғи садолари билан шовқин-суронли кабинетига келганида, уни кўпчилик кутиб турарди. У эса кутувчилар орасидан фақат бир кишини — «Москва» колхозининг экспедиторини изларди. Лекин негадир ҳали у келмаган эди. Баширжон шунинг учун ҳам ҳеч кимга эътибор бермай, чошгоҳга қадар цехларни айланиб юрди. Бир пайт, дарвоза олдига битта юк машинаси келиб тўхтади, унинг кабинасидан сочи устарада қирилган, мошранг китель ва галифе шим кийган бир киши тушди. Баширжоннинг кўнгли ёришиб кетди. У тўғри бориб, Баширжон билан саломлашди.

— Ўртоқ Зайнишев! — деди у мулоимлик билан. — Бу, бизларни заказлар битдими?

Баширжон унинг саволини эшитмаганга олиб, оркага бурилиб, кимгадир кичқирди:

— Кўйсанг-чи, бир ўзинг кўтара олмайсан!

Бошлик кичқирган йигит бўйнини қашлаганча, кўтармоқчи бўлгани — юпқа темирга қарай-қарай ичкари кириб кетди. Баширжон гўё ёнида ҳеч ким йўқдай изига бурилиб кетаётган эди, колхоздан келган экспедитор яна гапириб қолди:

— Ўртоқ Зайнишев, бизни масала...

— Қанақа масала? — деб сўради Баширжон ҳеч нарсадан хабарсиз кишидек ажабланиб. — Нима у?

— Ўша янги гараж учун тўсиқлар... Кейин, боғ учун...

Баширжон ёлғондакам «хо-хо», деб кулди-ю, қўл силкиб, йўлида давом этди. Колхоз экспедитори эса унинг изидан борарди.

— Энди, ака, қачондан бери оворамиз...

— Овора бўлсангиз нима қилайлик? — деди Баширжон унга қарамай. — Бизда ҳам материал етишмаса, қаердан оламиз?

— Ахир материал тўлиб ётибди-ку! — дея экспедитор атрофга нишора қилди. Баширжон яна «хо-хо»лаб, сохта кулди. Бу орада улар кабинетга кириб боришган эди.

— Сиз кўрган материалларнинг эгаси бор! — деди у бир оз жиддийлашиб. — Масалан, олайлик, мен сиздан бирор нарса сўрасам, ўша нарса ўзингизга керак бўлса, берасизми? Бермайсиз, ҳа!

У шундай деди-ю, жим қолди. Экспедитор унинг кўзларига қаради-да, бир маънони укқандек бўлди. Баширжон тезгина кўзини ерга тикди, экспедитор маъноли жилмайди.

— Айтинг, ўртоқ Зайнишев! — деди у ўша жилмайиш билан. — Қўлимиздан келса...

Баширжон гапининг нишонга текканидан хурсанд бўлиб кетди.

— Заказингиз бугун тайёр бўлади! — деди у қатъий. — Фақат... биласизми, Қурбонов ака, бизга бир ёрдам қилсангиз... Шу, ўз пулимизга битта семизроқ қўй керак эди...

Экспедитор кулиб юборди.

— Э, яшанг-э! — деди у завқ билан елка учуриб қўяркан. — Керак бўлса, ҳозир юринг! Қўй нима деган гап биз учун! Дехқон поллиздан қовун узгандай! Битта эмас, иккита. Юринг ҳозир!

Баширжон кўнглида, жуда танти йигит экан-ку, деб ўйлаб, олдидаги жўмраги қадоқланган чойнакдан бир пиёла чой куйиб узатди.

— Йўк, беҳазил!— деди экспедитор чойни хўплаб.— Юринг ҳозир!

Баширжон бир оз тирғалиб турган бўлди, кейин:

— Биз бориб келгунга қадар бу томон ҳам тайёр бўлиб қолар,— дея ўрнидан тура бошлади, лекин экспедитор ўз гапидан пушаймон бўлгандек эди. Чунки у йўл-йўлакай «Узсельхозтехника» базасига ҳам кириши керак эди.

— Хўп, юринг бўлмасам!— деди у ноилож.

...«Октябрь» колхозидан кейин чўл бошланди. Машина икки томони кум барханларидан иборат шағал йўлдан чанг кўтариб илгариларди. Кенг ва чексиз сахро. Ўрқач-ўрқач қизғиш, майин кум тепаликлар ёстаниб ётибди. Яна бир оз юрилгач, яйдоқ тақирлик бошланди. Атрофда кизғалдоқ, қоқигул, зарғалдоқ ва чучмоманинг ёз куёшида қовжираб ётган туплари кўзга ташланади. Жин-тўполон кум зарраларини кўчириб, ўз қанотида олиб учади, уни истаган ерига, истаган тўсиққа элтиб уради. Олдинда худди тўқайзорни эслатувчи кўм-кўк дарахтзор намоён бўлди.

— Ўша ердан бир сув ичмаймизми?— деб сўради Баширжон кабинадан узокда ялтираётган анҳорга ишора қилиб.— Бир салқинлардик, ҳаво ёниб кетди-е!

Экспедитор кулиб юборди:

— У сиз кўраётган сув эмас, ўртоқ Зайнишев.

— Нега... хо-хо, сув-ку!

— У сароб!

— А?— деди Баширжон сароб сўзининг маъносига тушунмаса ҳам, қалин лабларини хайрат билан очиб.— Сароб денг?

Яна машина илгарилай бошлади. Экспедитор секин Баширжон томон кўз ташлади: унинг боши кўксига солинган, кизаги пастга қийшайган шляпаси юқори кўтарилиб, қалин лаблари сўлжайганча, мудраб борарди. Қурбонов томондаги ўнг қулоғи ичига кум инган эди. «Мудраятти,— деб ўйлади Қурбонов.— Олифта-да, дарров толикди». Машина кум тепалигидан ўрмалаб чиқаркан, орқа филдираги тойганиб, бир ерда кум сочиб айланаверди. Шофер газни канча кўпайтирмасин, машина ҳечам ўрнидан жилмас эди. Баширжон ҳам уйқудан уйғониб, кабинадан сакраб тушди.

— Нима гап?

— Кўряпсиз-ку, нима гаплигини?— деди чағир кўзли, сап-сарик шофер йигит машина филдираги остида тахта учун жой ҳозирлаб. Баширжон бошқа гапирмади. Орқа филдираги остига тахта қўйилган машина бир силкиниб, олдинга силжиди. Баширжон шофер ва экспедиторга тилёғламалик қиларди:

— О, сизлар маладес!— деди у кабинага чикиб ўтираётиб.— Мен, энди тамом, бўриларга ем бўлдик, деб ўйловдим.

Шофер ҳам, экспедитор ҳам индамади. Яна беш чақиримча юрилгач, учтача ўтов ва чимдан ясалган қўтон чикди. Атрофда кўй-кўзилар ўтлаб юришибди. Ўтовга яқин жойда қудук бўлса керак, икки-

уч туп дарахт кўқарган. Уларни тўти мўйлов, барваста гавдали Жўравой исмли ферма мудир ва велюр шляпа кийган, кўй кўзли бир йигит, ҳамда паст-баланд чўпон болалари кутиб олишди. Мехмонлар ўтовга яқин борганда, ингичка бир бола брезент қапа томон катта бир боғ кўм-кўк янтоқни паншахага илиб ўта бошлади.

— Нима қиласан тиканни?— деб сўради мулойим Баширжон.

— Қўйларга бераман!

— А, қўйларга берасан?!— деб ажабланди Баширжон.— О, тикан, бу қўй жониворларнинг тилига санчилмайдими?

Қурбонов ҳам, чағир кўзли шофер ҳам, тикан кўтариб кетаётган бола ҳам, ҳазиллашяпти, деб ўйлаб, бараварига Баширжонга қарашди. Йўқ, у жиддий эди. Шундан кейин учаласи ҳам қаттиқ кулишдан истиҳола қилиб, енгил жилмайиб қўйишди. Брезент қапа остида беш-ўн чоғлик чўпон-чўлик қўйларнинг жунини қирқишаётган эди. Икки-уч бола юмшоқ жунни кучоклаб олиб, алоҳида рангларга ажратиб, бир чеккага ғарамлашарди. Жўравой ферма янги-гина қирқилган оппоқ жунни чангаллаб ушлаб:

— Ана бу биринчи сортга кетади!— деди бармоқлари билан питак қилиб.— Қаранг, қандай мулойим, худди чакалоқнинг сочидай!

Баширжон ҳам жунни ушлаб кўрди-да, ферма мудирига секин гингшиди:

— Чакалоқнинг сочидай экан... Шундан бир оз сотмайсизми?

— Нима қиласиз?

— Битта ўғилчамиз бор, қиш келяпти, пайпоқча...

Ферма мудир меҳмоннинг тамағирлигидан уялиб кетди. Экспедиторнинг юзига қон тепди. Баширжон бўзрайиб, юзи ва кенг манг-лайини силади.

— Манг, шунча,— деди ферма мудир ярим килоча оппоқ жундан узиб, бир тўп қилиб узатаркан,— етадимми? Пулнинг кераги йўқ...

— Ҳа, раҳмат, ака, раҳмат!

У чўнтагидан кенг рўмолчасини чиқариб, оппоқ жунни кўп-кўп қилиб тугиб олди. Ферма мудир уларни ўтовга таклиф қилди. Баширжон ўтов эшигига яқин боғланган, дум ва қулоқлари кесик, бузоқдек келадиган ола итга ҳайиқиб қаради.

— Ў, катта кучук экан!— деди экспедиторни паналаб ўтовга кираркан. Ўтов эгалари ва бошқалар меҳмоннинг юраксизлигидан жилмайиб туришарди. Зиёфат куюқ бўлди. Ферма мудир устма-уст қуйиб берган арақдан кайфи ошган Баширжон чўнтагидан қизик воқеа, факт ва рақамлар ёзилган, муқоваси абгор ён дафтарчасини чиқариб, кўп нарсаларни айтиб берди. У навбат бермай гапирар, исполкомдаги янгиликлар, ўзининг ҳам бир вақтлар исполком раисига ўринбосар бўлганлигини мамнулик билан ҳикоя қиларди.

Гап битта семизроқ қўй топишга бориб тақалди. Жўравой ферма:

— Юринглар, кўтондан ўзларинг танлаб олинглар!— деди. Баширжон қанча кайф қилган бўлмасин, яна ўтов эшигидан экспедиторни пана олиб чиқди. Чимдан қилинган кўтон томон боришди.

Кўтоннинг бир чеккаси тахта тўсик билан ўралган бўлиб, у ерда ҳам анча мол бор эди.

- Шуларми?— деб сўради Баширжон.
- Йўқ, бу ер изолятор!— деди ферма мудир.
- Изолятор?— дея ажабланди Баширжон.
- Ҳа, изолятор, касал қўйлар...

Шу пайт изолятордаги қўйлардан иккитаси уришиб, бир-бирини суриб кетишди. Баширжон:

— Бе!— деди ишонқирамай.— Бу қўйлар касал эмас, касал бўлса уришадими, ановларини ҳайдаб юборинг... Касал ҳам уришадими?

Ҳамма завкляниб кулди, уларга қўшилиб Баширжон ҳам. Кўтоннинг орқа томонига ўтишди. Қир этагида салқинлаб ётган қўйларни кўздан кечиришди. Ферма мудир қўйлар томон қўл чўзиб, деди:

— Марҳамат, танлаб олинг... Булар ўзимизнинг чўпонларники... Баширжон ўнг кўлини кўксига қўйди:

— Биродарлар, биз тирик қўйни камдан-кам кўрамиз... Энди ўзларинг шу масалада...

Велюр шляпа кийган, бурни яссирок, қўй кўзли йигит секин бориб, бир қўйнинг орқа оёғидан тутди-да, азот кўтариб, меҳмонларнинг олдига олиб келди.

— Эти ёмон эмас!— деди Қурбонов қўйнинг баданига қўл югуртиб. Баширжон ҳам унинг қилиғини такрорларкан:

— Ҳа, эти ёмон эмас,— деди тасдиқлаб.

Шундай қилиб, қўй олтмиш сўмга бичилди. Баширжон чўнтагини ковлаб, ҳар хил ҳужжатлардан қаппайган эски чарм ҳамёнини чиқарди-да, уни титкилай бошлади, бир вақт у:

— Ана холос!— деди кайфи учиб.— Кеча ойликни олган эдик, лекин ҳамёнга солишни унутибмиз... Нима қилдик-а?..

Ҳамма жим қолди.

— Пўчта билан юбораман!— деди Баширжон.— Адресингизни айтинг!

Жўравой ферма адресини айтмоқчи эди, экспедитор кўз қисди.

— Тўхтанг!— деди кители чўнтагидан бир даста ўн сўмлик чиқариб, олтита санаб бераркан.— Манг, бизлар ўша ёқда расчўтлашамиз.

— Э, раҳмат!— деди Баширжон экспедиторни меҳр билан кучиб.— Раҳмат, ака!

Қўй тушовланиб, машинага ортилди. Шу пайт Баширжон ферма мудирдан сўраб қолди:

— Сизларда қоғоз халта топиладими, ака?

— Бор-бор!— деди ферма мудир ўтов орқасидан кунжара келтирилган қоғоз халталардан икки-учтасини олдириб.— Мана, нимага керак эди бу сизга?

Баширжон кабинадан тушиб, қўнғирранг қўй қийи ғарами олди да белини тутиб, тикка турарди.

— Ана шу қийдан икки-уч халта олиб борайлик!— деди ишша йиб.— Гулзоримизга соламиз, пиёзга гард урса ҳам бўлади...

Мезбонларга қанчалик малол келмасин, бири белкурак олди

иккинчиси халтанинг оғзини тутиб турди. Ҳадемай, учта қоғоз халта қўй қийига тўлдирилиб, машинага ортилди. Баширжоннинг бу ишидан экспедитор ва чағир кўзли шофер ижирғаниб, бир четга қараб туришарди.

Қўй, қўй қийи ва кичик рўмолчада бир чангал жун боғланган юкни ортиб олган машина баланд қирдан тушиб, кўздан пана бўлганида, Жўра ферма:

— Кетди!— деди чуқур уф тортиб, кейин носини тупуриб ташлаб.— Мумсик!— дея қўшиб қўйди.

Машина район маркази томон шитоб билан илгариларди. Ишнинг силлиқ битганидан мамнун Баширжон секин шипшиди:

— Қурбонов ака, сизники участками?

— Ҳа!

— Бўлмаса битта аломат дарвоза ясатиб бераман,— деди Баширжон.

— Дарвозамиз бор эди-ку.

Баширжон яна хахолаб, зўраки кулди.

— Ман ясатиб берай!— деди экспедиторнинг елкасидан кучиб.— Битта дарвоза юз сўм, истамасангиз сотинг!

— Қурбонов мудраб туриб:

— Майли!— деди.

Яна бир оз юрилгач, гап айланиб район раҳбарларига келиб тақалди. Шунда чағир кўзли шофер йигит Баширжондан сўраб қолди:

— Бу... Хўжакуловани танийсизми?

— Қайси?!— деди Баширжон, шоферга қўз ташлаб олиб, кейин ўзи жавоб берди.— Анови, яқинда райкомга ўтганми?

— Ҳа...

— Танийман!— деди Баширжон манглайини силаб.— Бир оз маҳмадонарок!

Баширжон ялт этиб шоферга қаради, кейин тезда тил тишлаб, хушёр тортди.

— Бир оз маҳмадонарок бўлсаям, ўзи талковий аёл. Ахир, у бизни кадр-да! Маданият бўлимида менинг қўлимда ишлаган. Шогирдим. Доим: «Баширжон ака, сиздан раҳбарлик сирларини кўп ўргандим», дерди. Умуман, ўзи ёмон аёл эмас.

Шофер, ҳм-м, деб кулиб қўйди.

Машина шитоб билан илгарилар, Баширжон чағир кўзли шоферга зимдан қараб-қараб қўяр, юраги алланимадан хавотирда эди.

17. ЧУЧҚА ЁҒИ

Эрталаб Зевархон эрининг ўша кизаги қийшиқ машхур шляпанин тутқазга туриб, шундай топшириқ берган эди:

— Ойимни кўриб келинг!

Баширжоннинг қайнонаси — Зевархонга она! Бечора кампирнинг айтишича, Зевархоннинг ғам-андухи охири уни ётгулик қилди. Бир неча кундан бери у сил касалликлари шифохонасида ётибди. Уни кўришга фақат Баширжон бориб туради. Бугун ҳам у эрталабки

мажлисни ўтказиб, мен ижроқўмга кетдим, дея идорадагиларга тайинлади-да, тўғри касалхонага йўл олди.

Диспансер райондан икки чақиримча қуйида — Иброхимбойнинг эски машхур боғида жойлашган. Кенг, серсоя ва турли мевали дарахтларга бой маскан. Атрофи уч пахса девор билан ўралган. Қўрғон ҳам оққа бўялиб, девор устига шиша парчалари териб қўйилган. Дарахтларда чумчуқ, олақанот, қалдирғоч ва бошқа хил қушлар чуғурлашади, мусича кукулайди. Баширжон касалхонанинг кичик дарвозасидан ичкари кира туриб: «Дарвозаси эскириб кетибди! — деб ўйлади. — Шундай катта касалхонага бу эски дарвоза ярашмайди... Бунинг устига тахтаси ҳам оқариб кетибди. Битта дарвоза ясаб, бош врачга пулласаммикин?..»

— Ассалому алайкум, ука ўртоқ Баширув!

Баширжон ногаҳоний бу овоздан бир қат учиб тушди. Аланг-жаланг бўлиб, ён томонга қаради. У ерда кўк, йўл-йўл пижама кийган, боши эски бир қизил рўмол билан танғилган Вафо аттор жилмайиб турарди. Унинг ранги оппоқ, чўкки соқоли тик қўйилган бир боғ бедадай тўзғиган, митти кўзлари милдирарди.

— Қани, бахайр, эшон бобо?

Вафо аттор қўлидаги икки-уч шарни чўнтагига яшириб:

— Ҳа, шундай, ука ўртоқ Баширув, э, кечиргайлар, Зайнишув! — деди ёшли кўзларини кир рўмолчага артиб. — Шу, сулфаю йўтал мани охир хароб қилди. Бир кун денг, шундай иситма қилдим, ваража тутди... Иккинчи бир куни йўталим зўрайиб, бир-икки қошиқ лахта хун... Ҳа, бали, қон қайт қилибдурман. Шу аснода лаънати кичик ўғлимиз дўхтирга хабар қилибдур. Бир фурсат қарасангиз, «искари памуш» борди-ю, камина эшон бобонгизни ҳоли жонига қўймай босди-келди. Гўристондай қоронғу бир хужрага солиб ренгин қилду.

Баширжон, Вафо аттор гапни қисқа қилсин, деб беозор луқма ташлади:

— Канақа касал экан?

— Билмадим, бу хонасалот варачла сиз типиркулос дейдур... Илохо тавба, бу типиркулосинг недур, деб сўрасам, ўша баччағар: «Эскичасига сил!», дейдур. Мани ўйлашимча, бу касал калта кезукдир!¹... Э, худо, бемаза балнисаякан, ука ўртоқ Зайнишув, бозорга боргани, ҳовлига боргани қўймайдур... Қайси куни намоз ўқиб турсам, бош врач бор эркан, келиб, намозимни вайрон қилди нобакор... Э, нимасини сўрайсиз, ука ўртоқ Зайнишув, билмадик, қандай касофат бизга йўлиқибдур...

Шу орада яна икки-уч касал келиб, Вафо атторнинг гапларига қулиб, илжайиб қулоқ сола бошлашди.

— Ўзим отдайман, бо бу варачла денг, ҳовлига рухсат бермай-дур... Ҳар куни бир кило оҳак бераду денг, дору эрмиш. Яна сизни касалингиз юқумли, деганига ўлайми? О, ман аларга айтдимки, касал қозоннинг қорасидурмики, бошқаларга юкадур! Во нобакорлар-э!

¹ Калта кезик — тиф

Ҳамма бор овозда кулди. Вафо аттор чўкиртак, қоқ шол қўллари билан жунли болдирларини қашлаб, иккинчи қўли билан Башир-жоннинг енгидан тутганча, уни кетишга қўймас эди.

— Шундай, ука ўрток Зайнишув, бу замонанинг табибу ҳақимларига ҳам тушуниб бўлмайду!— деди у чўнтагидан иккита шар чиқариб.— Еинаским ана бу пуфакларни олинг. Катта вараҷ ана шу пуфакдан икки бетоб болага берибду... Алар дам беришиб ўйнайдур маза қилиб, қолганлара йўк! Бу шарларни ўпкага фойдаси бордур дейишди. Уғулға буюриб, ховлидан йигирма бештача олдириб келдим-да, барча гўдакларга бўлиб бердум.

— Сотдим денг!— дея луқма ташлади қорача бир йигит.— Ўн тийиндан сотдингиз-ку.

Вафо аттор уни жеркиб берди.

— Хўп, ана сотдим дейлук! Хўш, бо яна катта вараҷ нега мани уришадурлар?

Қорача йигит тушунтиришга ҳаракат қиларди:

— Бу киши, врач рухсат бермаган болаларга ҳам шар келтириб сотганлар. У киши икки-уч болага синов учун шу шардан берган эдилар...

— Фойдаси бордурки, сотгандурман!

— Сизга фойдаси бор!— деди қорача йигит қулиб.— Лекин касал болаларга зарар, ана, Содик кечадан бери яна иситмалаб ётибди.

— Бе!— деди Вафо аттор энсаси котиб.— Пуфак пуфлогонга иситма қилибдурми, асли ўзи шум...

Баширжон атторнинг қўлидан зўрға қутулиб, хотинлар палатаси томон йўл оларкан:

— Ука ўрток Зайнишув!— Вафо аттор орқадан қичқирди.— Ман шу ерда сизни кутуб ўлтираман, гап бор.

Баширжон қайнасанинг олдида қанча ўтирганини ҳам билмади. У Вафо атторни ўйларди. «Қанақа гапи бўлсайкин? Наҳотки яна ўша «чухсли хўтик» тўғрисида гап очса? Балого қолдим-да! Кекса бир одам бўлса. Нима деса экан? Ушанда ховлига келган-даям пул бермас эдим-у, лекин меҳмонлар бор эди-да! Ҳали яна сўраса-я! Тавба, бари бир кутиб туради. Гап бор, деди-ку. Ўзиям жуда мумсик чол-да...»

— Хайр, ая!— Баширжон ўрнидан туриб, қайнаnasi билан хайрлашмоқчи бўлди.— Мен борай! Эртадан кейин командировкага кетаман... Ҳа, пойтахтга... Мажлис бор, материал олиб келаман, яна у-бу нарсалар...

— Майлингиз, болам. Ой бориб, омон келинг... Ҳа, кетмасингиздан олдин бир дўхтирларни ўзингиз кўринг!

Баширжон розилик билдириб, қўлидаги қоғоз халтадан ҳар хил таомларни олиб стол устига тера бошлади:

— Ана бу асал... Мана бу қора майиз, буниси чақилган данак... Мана буниси ёғ!

Қампир яқинроқ келиб қаради.

— Қанақа ёғ!

— Оқ қўйни ёғи!— деди Баширжон паришонлигини яшириб жил-маяркан.— Оқ қўйни ёғи...

— Чўчка ёғими?— Кампир ўрнидан туриб кетди.— Керак эмас, олиб боринг! Емайман! Яхши эмас, болам, яхши эмас... Мани бемон қилманг!..

Баширжон: «Майлингиз, емасангиз олиб кетаман», деганча ёғни олиб, газетага қайта ўради. Кейин, дарвозагача кузатаман, дейишига қарамасдан, кампирни зўрға изига қайтарди. Бир ҳисобда яхши қилган экан. Дарвоза олдида уни Вафо аттор интизорлик билан кутиб ўтирар эди.

— Модарни кўрдиларми?— деб сўради Вафо аттор кемшиқ тишларини кўрсатиб.— Хўш, қалайлар, кампир тузукларму?

— Раҳмат!— Баширжон гапни қисқа қилиб, ўтиб кетмоқчи эди, лекин Вафо аттор:

— Бир дақиқа!— дея унинг енгидан тортди.

— Хўш?

— Инди, ука ўртоқ Зайнишув!— деди у митти кўзларини йилтиратиб.— Биз ўзимиз бетобдурмиз, ховлида ногирон куррачанинг ҳоли не кечди? Кеча ўғул келиб эрди, эшшак боласига ем ва беда керак дейдур...

Баширжоннинг жаҳли чиқиб кетди, атторнинг қўлини қаҳр билан силтаб ташлади.

— Бас-да энди!— деди у қип-қизариб.— Хозирга қадар ўттиз сўм олдийиз... Ўша куррайиз икки пулга киммат!

— Мани, беморни силтаманг, ука ўртоқ Зайнишув!— деди Вафо аттор йиғламсираб.— Бобонгиз тенгиман, силтаманг мани!

Баширжон ўз қилмишидан уялиб кетди. Қалт-қалт титраётган Вафо атторга раҳми келди.

— Бунчалиқ ҳам эмас-да, эшон бобо!— деди у гинаҳонлик қилиб.— Ахир, уч марта ўн сўмдан олдингиз, бўлар-да!

Вафо аттор яна митти кўзларини йилтиратиб, қироат билан гапиришга тушди.

— Ҳой, ука ўртоқ Зайнишув, айтайлик, сизнинг ўшал яккаю ягона фарзандингиз кўр ёки ногирон...

— Бас!— дея кичкириб юборди Баширжон. Унинг кўз олдига кеча телевизорда кўргани «Кўр музикачи» фильмидаги бола келган эди. Бир муддат ичида ўша бола Ашурга айлангандек бўлди. Унинг юраги эзилиб манглайдан тер чиқиб кетди.— Манг, манг!..

Баширжон чўнтагидан иккита беш сўмлик чиқариб, атторга узатди.

— Илоҳи омин!— Вафо аттор чўкиртак қўлларини дуога очди.— Илоҳим ўшал фарзандингизга худои таоло узоқ умр ато қилгай, ўшал яккаю ягона норасидангиз ували-жували бўлгай...

Узундан-узоқ дуодан эриб кетган Баширжон ҳали қайнанаси қайтариб берган ёғни ҳам атторга узатди.

— Бу недур?

— Ёғ, эшон бобо!

— Ёғдурму, боракалло!— Аттор ёғни олиб очди ва пучук, учи жуңли бурнига келтириб искади.— Бу ниманинг ёғидур?

— Кўй ёғи!

Вафо аттор устма-уст ҳидлаб:

— Бай-бай! — деди бармоғини илгак қилиб ёғдан яларкан. — Оҳ-оҳ! Буни пўлка¹ нонға суртиб емоқликнинг алоҳида, хўб лаззати бордур...

Баширжон ҳамон чўнтагидан чикқан иккита беш сўмликни ўйлар, кўз олдига яна ўша «Кўр музикачи» фильмидаги ожиз бола келар ва бир муддатнинг ичида Ашурга айланиб қолар эди...

Баширжон дарвозадан чиқаётганида орқадан Вафо аттор дуосининг давомини эшитди.

—...ували-жували бўлғай!

Баширжон ичдан: «Бопладим!», деб хурсанд бўлди. Лекин, ўн кадамча юргач, юраги ўз-ўзидан ғашланди. Атторга ҳалиги чўчка ёғини бериб, унинг мусулмонлигига, имонига рахна солганлиги учун ўзини койиди ва: «Худо ўзи кечирсин!», дея пичирлаб қўйди.

18. ПОЙТАХТ САФАРИ

Эрталаб Баширжоннинг томоғи қақраб, оғзи тахир бўлиб уйғонди. Кечаси Шамси Тўраевичникидан ичиб келиб, кеч ётгани эсига тушди.

Худди бошқалардек, кўп ичиб ётса, эрталаб унинг ҳам оғзи бемаза таъм қасб этарди.

Дастурхон бошида Ашурни тиззасига олиб, бир оз эркалатиб ўтирди. Ашур ўзининг доимий машғулоти билан банд — отасининг тўмтоқ бурнидан ушлаб, сочи тўкилиб қолган ялтироқ бошини тез-тез силаб қўярди. Зевархон эрига «сафар жабдук»ларини тайёрлаш билан банд, Баширжон эса ўтирган еридан унга устма-уст топшириқлар берарди.

— Бир жуфт майка.

— Олдим!

— Бир жуфт ҳалиги...

— Ўрадим!

— Яхши... жим ўтийинг, ўғлим... рўмолча, пайпок, соқол оладиган машина...

— Ҳаммаси мана бу газетада...

Ўзига эътибор берилмаётганидан Ашурнинг жаҳли чикди-да, уй бурчига бориб, юзларини кафтлари билан бекитиб, орқага ўгирилганича аразлаб турди. Ота-она бир-бирларига маъноли қараб, жилмайиб қўйишди. Айниқса, сафарга отланган ота, ўғлининг аразлаб ўтирганидан шодлик ва хўрлик орасидаги бир кайфият билан эзилиб кетди.

— Ашурчик! — деди у ўғлини кўтариб оларкан. Бола юлқиниб типирчилади. — Дағар ўғлим, шакар ўғлим, шоко ўғлим...

Зевархон нозу фироқ билан тайинлади:

— Тезроқ қайтинг, бўлмаса бу эркатойингиз мани сил қилади. Ҳа, дарвоқе, бошингизга битта янги шляпа олинг, бунингизни яғири чиқиб кетибди...

¹ Пўлка — буханка

Баширжон меҳр билан Ашурнинг худди ўзиникига ўхшаш осик лунж ва юзларидан чўпиллатиб ўпди.

— Ох, асалим урсин, асалим!..

Баширжон ўглини қайта-қайта ўпар ва ҳар ўпганида унинг лунжлари осилган оппок юзига, қув кўзчаларига, майин, ҳидли сочларига узок-узок меҳр билан тикилар эди. Яккаю ягона фарзандининг шу кўринишини кўз олдидан нари жилдирмасликка ҳаракат қиларди. Поезднинг саккизинчи вағони остонасида ҳам, ҳали ҳеч ким кириб улгурмаган шинамгина купеда ҳам Ашурнинг қиёфаси кўз олдига турди. У енгил-енгил хўрсинар, ҳар хўрсинганида: «Бирам ширинки! Илоҳим ёмон кўздан сақлагил!», дея пичирлаб илтижо қиларди.

— Ока, сизга аччик кўк чой бериёми?

Эшикда ҳали уни тамбурда қабул қилган темирйўлчи кийимидаги барваста қоматли йигит турарди.

— Майли!— деди чой ичгиси келмаса ҳам Баширжон. Проводник кетига ўгириларкан, яна унга гап қотди:

— Билетийла, манда, етиб борганда қайтараман!— деди. Баширжон ҳам мулозамат билан бош силкиб, жилмайиб қўйди. Шу пайт вагон йўлагига яна ўша проводникнинг овози эшитилди:

— Бешинчи купега кириб, учта жой бўш!

— Майли, лекин мен пастда ёгаман!— деди унга жавобан бир эркак киши, купе эшигида чамадон билан кўринаркан.

— Э... келинг!— Баширжон ўрнидан туриб кетди.— Қани, марҳамат.

Бу ўша — «Москва» колхозининг экспедитори Қурбонов эди. Унинг ҳам чехраси ёришиб кетган, қорача, сопок юзида табассум порларди.

— Қани, ўртоқ Зайнишев, узокқаи?

— Пойтахтга, ўзлари-чи?

Қурбонов пастки қават тахтасини кўтариб, чамадонларини жойлаштира туриб:

— Бизам!— деди.

— Кейинги пайтлар кўринмай колдингиз?— деб сўради Баширжон.— Ёки...

Қурбонов янги ўрнатилган тилла тишларини кўрсатиб, жилмайди.

— Вазифани ўзгартирдик!— деди у овозига мағрурона бир оҳанг бериб.

Баширжон ҳам жилмайган бўлди:

— Э; бундай демайсизми! Қанақа ишга?

— Бошбухлик!

Баширжон чаққон бир ҳаракат билан суҳбатдошининг қўлини олиб сиқаркан, хушчақчақ кичкирди:

— Табриклаймиз! Ман айтдим, бу ўртоқ Қурбонов акамиз кейинги пайтлар кўринмай кетдилар, деб. Офарин!

Яна бир оздан кейин иккаласи юзма-юз ўтиришиб, ширин суҳбат қуришди. Поезд каттик бир силкиниб, кейин оҳиста юриб кетди. Купе ойнасида станциянинг ҳашаматли биноси ва унинг ёнидаги паст-баланд иморатлар секин-секин орқага силжирди. Қурбонов:

«Уф, иссиқлаб кетдим!», дея яп-янги, кўк кителини ечиб, бош учига илиб кўйди.

— Ўқишга денг?

— Ҳа, ўқишга,— деди Қурбонов камтарлик билан.— Ҳеч бўлмаसा қариликда шу халқ хўжалик институтини сиртдан бўлсаям битирайлик дедик!

— Яхши-яхши!— деди Баширжон ҳалиги проводник йигит қолдириб кетган чойни қайтара туриб.— Қийналмаяпсизми ишқилиб?

Қурбонов худди билимдонлардек бошини енгил силкиди.

— Нима десам экан?— деди у қошини юкори кўтариб.— Албатта, ўқиш осон эмас, ахир эскилар, билим олиш — игнада қудук қазиш билан баравар, деган эканлар. Ҳар қалай, мана, ҳозир иккинчи курс. Ўзимиздан болалар ўқишади — ёрдамлашишади, баъзи домлалар таниш, мақсад, ўқияпмиз-да... Бизга хужжат бўлса бўлди-да!

Баширжон купе деразасидан қараб турар, унинг қулоғига ҳеч нарса кирмас, Қурбоновнинг ўқиш ҳақидаги, имтиҳонлар тўғрисидаги сўзларини мутлако эшитмас эди. Поезд Малик чўли бағрини тилиб боряпти. Сахро айланади, уфққача бориб туташган сахро осмони айланади гўё. Ана, кум барханлари ортда қояпти, ана, эски, нураб кетаётган бир хонақоҳ... Таъмирлашса керак, ёнида гишт уюми... Э, юмронқозик... Анали яшилликка қаранг... Жуда чиройли... Бу янги совхознинг ерлари... «Ҳамма нарса ўзгарди — ҳаёт ҳам, минг йиллар қақраб ётган чўл ҳам, одамлар ҳам... Мен-чи?— Ўз-ўзига биринчи марта савол берди Баширжон.— Ўша учительский институтини битирганимча...— У «қолиб кетдим» деган сўзни ўйламасликка ҳаракат қилди. Шунинг учун ҳам: «Бошқа ўқимадим!», деб ўйлади, холос.— Буни қаранг, элликка яқинлашибдиямки, яна ўқийди!— Қурбоновга бир қараб кўйди у.— Шунинг учун ҳам... Э, одамлар ҳам ўзгариб кетди...»

— Пойтахтни томоша қиларканлар-да!— деб сўради Қурбонов ўз сўзига қулоқ солмаётган Баширжоннинг диққатини бўлиб.

Баширжон ойнадан кўз узиб, унга маъюс жилмайиб қаради:

— Шундай!

— Қаерларга борадилар?

— Менми?— Негадир Баширжон қизариб кетди.— Мен... бир трестга кириб, материал оламан... Кейин Санъат саройида индейский кино кетаётган бўлса, томоша қиламан...

— Оҳо!— деди Қурбонов кулиб.— Кино мухлисман денг?

Баширжон қўлларини қовуштирди-да, жўшиб гапира бошлади:

— Шу индейский кинола жуда зўр-да. «Бродяга» билан «Жаноб тўрт юз йигирма»ни бир беш мартадан кўргандирман. Э, зўр-э! Авараям, ум-м-м, нананай, авараям!..

Баширжон «Дайди» фильмидаги машҳур кўшиқдан шу икки қаторини завк билан кўйлади. Унинг хаёлчан, ўйчан қайфияти ўрнини бир муддатнинг ичида қувноқлик эгаллаган эди.

— Яна индейский фильмлардан «Ганга билан Жамна», «Байжу Бавра». Хўш, «Тошдаги гул»...

— «Гулдаги тош!»— деб юборди Қурбонов.

— Ха-ха!— деди Баширжон ўз сўзини тузатган бўлиб.— «Гулдаги тош»...

Қурбонов қаҳ-қаҳ уриб кулди.

— Нимага куласиз?

— «Гулдаги» эмас, «Тошдаги гул»,— деди у корнини ушлаб куларкан.

Баширжон ҳам бўш келмади.

— «Гул» билан «тош» сўзлари борми, ахир?— деди у яна кип-қизариб.— Гулда тош бўлди нима-ю, тошда гул бўлди нима, барибир-да!

Баширжон шу орада «Масхарабоз шаҳар кезади» фильмининг мазмунини кула-кула айтиб берди. У кинонинг мазмунидан, Қурбонов эса Баширжоннинг пойма-пой, қизик ва содда сўзларидан куларди.

— Окала, чойларинг боми?

Проводник йигитнинг овози Баширжонни сўзлашдан тўхтатди. Проводник чойнакни олиб кетар-кетмас, Қурбонов суҳбат мавзуини кинодан четга — мезбон ва меҳмондорчиликка буриб юборди.

— Масалан, ман!— деди Баширжон пазандалик ҳақида ўз фикрини билдириб.— Мани ўзим умрим бино бўлиб ош пиширган йигит эмасман. Лекин ошни ўзим яхши кўраман. Ош пишира олмасам ҳам, чойни яхши қайнатиб биламан... Раҳматлик онам доим: «Сен чойхоначи бўласан!» дердилар... Ҳа-ҳа, салат ҳам қилиб биламан. Лекин шу бизни завхоз овқат пиширишга уста-да... Бозордан чиқиб, ўзи ёш-ёш, эркак товукчалардан олиб келиб «чехомбил» ва «табака» деган овқатларни пиширади.

— Бу эркак товукча деганингиз хўрозми?

— Йўқ!— деди Баширжон ҳамсуҳбатининг лаби бурчида яширинган кулгини сезмай.— Хўроздан ёшроқ...

— Товукми?

— Йўқ!— деди Баширжон ўша бепарволик билан.— Ўзи эркак, товукдан сал ёшроқ... Эркак товукчага ўхшаш.

— Э, офарин!— деб кулиб юборди Қурбонов.— Шуни бир оғизгина қилиб жўжа-хўроз десангиз-ку, бўлади.

— Ҳа, ҳа, жўжа-хўроз, жўжа-хўроз!.. Шу денг, кейинги пайтлар сизларни-ку, билмадик, бизларни идорага кўп меҳмон келади-да. Сизлардаям кўпдир меҳмонлардан?

Қурбонов лаб-даханини кулгидан аранг йиғиштириб олиб:

— Бўлмасам-чи, ҳар куни, кунора келиб туришади!— деди.

Баширжон махфий бир гапни сўрагандек овозини пасайтирди:

— Ҳаражатни қайси ҳисобдан қиласизлар?

Қурбонов кўзларини қувлик билан ўйнатди ва юқори қараб куларкан:

— Э, колхоз — катта дарё!— деди лабларини сўлжайтириб.—

Экономика кучайиб кетди... Ҳар қалай, йўли кўп...

— Агар сир бўлмаса...— Баширжон унга сурилиброк ўтирди.

— Ҳозир айтаман,— деди Қурбонов унга бўйнини чўзиб.— Лекин айтган мисолимдан жаҳлингиз чиқмаса.

— Э, айтавермайсизми?— деди Баширжон Қурбоновнинг тиззасига қўл қўйиб.— Ахир, бизам ўрганайлик-да!

Қурбонов яна қувлик билан унга қараб олди-да, лабларида жилоланган табассумни яшириб:

— Масалан, сиз бир-икки оғайнингиз билан бизларнинг колхозга борасиз...

— Ҳа-ха!

— Сиз кучукларнинг ҳақидан зиёфат еб қайтасиз!

— Нима?! Энди биз сизга кучук бўлдикми?— Баширжон ўридан туриб кетди.— Ҳали...

— Тўхтаг!— деди Қурбонов уни ўтиришга ундаб.— Мен бошқачароқ тушунтирмакчидим. Гап бундай: биласизми, бизнинг колхозда неча отар қўй бор?

— Мен қаердан билай?

— Билмасангиз, эшитинг. Йигирма икки отар қўй-қўзи бор. Ҳар отарга иккитадан чўпон биркитилган. Қўйларни бўридан асраш учун ҳар отарда биттадан чўпон итлари бўладими?

— Бўлади.

— Ҳа, баракалла! Ана шу чўпон итларнинг ҳар бири учун йилда кам деганда саксон-тўқсон килодан ун ажратилади. Ҳолбуки, у итларнинг овқати ўша чўпонлар ҳисобидан. Шундай килиб... бир йилда ана шу унни ҳисоблаб, пулга чақинг... Қалай, тушундингизми?

— Тушундим,— деди Баширжон хайрон бўлиб, яна бир оз ўйлаб тургач.— Бизларни меспромкомбинатда чўпон кучуклари йўқда!— дея алам билан қўшиб қўйди.

Қурбонов қув кўзларини қисганча, қах-қах уриб кулди.

Шу пайт эшикда проводник йигит кўриниб, чойнинг пулини сўради.

— Мана!— Баширжон унга йигирма тийин узатди.— Манг!

— Ҳ, ока, нима қивоссиз? Бу колхознинг чойхонасимас, вагон-а, вагон!

Қурбонов дарҳол битта бир сўмлик узатди-да: «Бу кишининг тангаларини қайтиб беринг!», деди. Проводник йигирма тийинликни Баширжонга қайтиб бериб, чўнтагидан майда излаётган эди, Қурбонов: «Бўлди, бораверинг, ҳали яна хизматда бўласиз», деди.

Проводник йигит қўлини кўксига қўйди:

— Албатта-де, ока!

Баширжон қўлидаги йигирма тийинликка кўз ташлади-ю, нимагадир кип-қизариб, аянчли жилмайди. Вагон даҳлизидида аёл кишининг шанғиллаган овози эшитилди:

— Ке...фир... Гарячий билиши...

19. «АНТИТЕПАКАЛИН»

Меҳмонхонага кираверишдаги эшикнинг ўнг томонида пойабзал тозалайдиган бир дўкон бор. Унинг эгаси — бўйдор, сочи куюк, мўйловли бир яхудий йигит, Баширжон унинг рўпарасидаги баланд курсига ўтириб, оёғини чўзди.

— Хўп, ана ҳозир!— Пойабзал тозаловчи кўлига эски латта олди.— Бай-бай, бутун чангга булганибсиз-ку, ока?

Баширжон баланддан унга писандсиз каради, лекин пойабзал тозаловчининг арманитарниқидек куюк қошлари, йирик-йирик кўзларида порлаган мардона бир қараш уни анча юмшатди.

— Ҳа, энди қишлоқчилик,— деди Баширжон.

— Қишлоқданмисиз?

— Қишлоқ бўлмасам, райондан.

Пойабзал тозаловчи от ёлидан қилинган узун тукли чўткасига крем «ялатиб» олиб, тағин сўради:

— Хўп, бу, қишлоқда пахталар қалай?

— Ёмон эмас,— деди Баширжон устанинг чакқон ҳаракат қилаётган кўлларига тикилиб.— Ҳосил жуда кўп.

— Пилон тўладими, ишқилиб?

— Албатта тўлади!

Тўлгани яхши-да, энди ҳаммамизнинг ризки рўзимиз пахта бўлгандан кейин, тўлгани яхши,— деди уста «иккинчи оёгингни кўй», маъносида тахтага чўтканинг орқасини «тақ-тақ» уриб.— Бўлмаса, бизларга ҳам қийин, пахтага обқиқишади...

Пойабзал тозаловчи пахтадан кейин сабзавот, мева-чева ҳамда ковун-тарвуз ҳақида ҳам суриштирди. Баширжон унинг сўзларини бепарво эшитар, саволларига қисқа-қисқа жавоб бериб ўтирарди. Шу пайт иккита қиз келиб, устани гапга тутди. Уста ҳам Баширжонга ўнг кўзини галати қисиб қўйди-ю, қизларга:

— Ўзим қўнғироқ қиламан!— деди.

Қизлар кетишди. Баширжон уларнинг изидан секин кўз соларкан, уста унга пастдан муғамбирона кулиб каради.

— Қалай?

Баширжон қип-қизариб кетди. Бир муддатнинг ичида лип этиб хаёли кўзгусида Қирмизхон гавдаланди, лекин у ўша охири марта учрашув онларини кўз олдига келтириб, бу сиймодан фикран юз ўгирди.

— Ҳе, кўйинг бу гапларни,— деди у жилмайиб.— Энди биз қаридик... Сиз, устажон, бемалол бўлса, менга бир адресни айтсангиз.

— Хўп-хўп, бажонидил!

— Шу қушларга дон сотадиган магазин керак эди.

Уста унга магазиннинг қаерда эканлигини эзмаланиб узок тунтирди. Кейин:

— Ўзлариям ишқивозларми дейман, ока?— деб сўради.

— Йўқ,— деди Баширжон жиддий.— Ўзимиз эмас, акахонимиз борлар, Шамси Тўраевич деган, шу кишининг иккита майналари бор. Шунга бир-икки кило дон олмоқчийдик.

— Яхши.

— Ҳа, бу аквариум балиқларига овқатни қаердан олсак экан?

— Униям ўша магазиндан оласиз. Ўзларида аквариум балиғидан кўпми?

— Ўзимизда йўқ,— деди Баширжон чўзиб.— Шамси Тўраевичнинг балиқчаларига озуқа олмоқчийдик. У кишининг айтишларича, аквариумнинг жигар касалига фойдаси катта экан. Локин Шамси

Тўраевичнинг ўзларида қон босими бор. Ҳали бозорга тушиб, наъматак ҳам олишим керак. Биз томонларда камчил-да...

— Яхши,— деди пойабзал тозаловчи унга пастдан яна бир кўз ташлаб олиб.— Лекин бугун магазин берк бўлса керак-да.

— Э, ана холос!— деди Баширжон ташвишга тушиб.— Энди нима қилсак экан? Ҳа, майли, Қурбонов билан бирга борамиз.

Пойабзал тозаловчи индамай, инқиллаб, унинг ботинкасини қўш чўткалаб пардозларди.

— Кечирасиз, устажон,— деди Баширжон йўталиб олиб.— Яна бизга бир нарса керак эди.

— Нима экан?

— Нима бўлсаям майли. Ўзи арзонроқ, локин ноёброқ бир совға-подарка бўлиши керак...

— Шамси Тўраевичгами?

Баширжоннинг кўзлари ҳайратдан очилиб кетди.

— Э, балосиз!— деди у қойил қолиб.— Шамси Тўраевични қаердан танийсиз? Худди ўша кишига олмоқчимиз-да! А, қаердан биласиз у кишини?

— У киши бизнинг ҳам окамиз!— деди пойабзал тозаловчи кулиш ва қулмаслик орасидаги бир кайфият билан. Баширжоннинг ҳам тантилиги тутиб кетиб, иккита йигирма тийинликни устанинг кафтига ташлади.— Шамси Тўраевич бўтқа тушганларида доим потинкаларини бизга мойлатадилар!— деб қўшиб қўйди уста.

— Э, яшшанг, устажон!— деди Баширжон кулимсираб.— Ана ўша кишига битта ноёб совға олсак, девдим.

— Ҳали шўттасиз-ку?— деди пойабзал тозаловчи янги мижозининг бир оз овсарроқ эканига қаноат ҳосил қилиб.— Эрта бир хабар олинг, ўйлашиб кўрамиз.

— Раҳмат, устажон!

Баширжон яраклаган туфлиларига ён томондан бир қараб олиб, елкаларини боши томон бир оз кўтариб, савлат билан юриб, меҳмонхонага кириб кетди. Уста эса: «Шамси Тўраевични балиқчалари, дейди-я... о, бало-е! Ўзи содда кўринсаям, калласи бигиз экан... Подходи зўр!..», деб ўйлади.

Баширжон қават навбатчисидан калитни олиб, ўз номерига кирди. Ечиниб олиб, узоқ ювинди. Ойна олдида артиркан, сочи тўкилиб, яраклаб қолган бошини ҳам сочиқ билан ишқаб артди. Боши кип-қизариб кетди.

Соч ҳам бошнинг кўрки экан. Бир пайтлар унинг ҳам қоп-қора, саватдай келадиган қуюқ сочи бор эди. Ҳар икки-уч кунда ёғли қатиқ билан ювиб, майин тишли тароқда гоҳ орқага, гоҳ ён томонга қайириб тараб, чаккадан парк очарди. Қандай яхши эди-я, кишу ёз бош яланг юрарди. Ҳар нарсанинг ҳам бир заволи бўларкан. Бир қаҳратон кишини яланг бош ўтказди-ю, кейин умр бўйи доғда қолди. Баҳорга чиқиб сочини тараганда чўлтоқ супурги билан эски кигизни супургандагидек, сочи тўппа-тўппа бўлиб тўкилаверди. Докторларга борди. Уларнинг кўпчилиги, соч тўкилиши асабдан дейишди. Сочига суркамаган дорию дармон, бошини ювмаган совуну шампунь қолмади. Қани энди фойда қилса! Хуллас, икки-уч йил ичи-

да пешонаси икки ҳиссага кенгайиб, боши оймқовокдек ялтиради-колди.

Баширжон яна бир ойнага қаради, қизариб ялтираган бошидаги майин тукларга ачиниб, силаб қўйди. У ҳаммомчадан чиқаркан, синфдоши Қодирнинг совук қилиқларини, уни «кал» дея камситиб кулишларини эслади. Ўтган куни буёққа келишидан олдинроқ район марказида Қодиржонни учратди. Унинг боши очик, сочи силлиқ таралган эди. Саломдан кейин у яна одатдаги ҳазилни бошлади.

— Қани, бир шляпани кўтарсинлар!

— Э, бор!— Баширжон унинг шляпага узатилган қўлини итариб ташлади.— Шундан бошқа гапинг йўқми?

— Ҳа, қани, бир офтоби рўйи заминни кўрайлик!

— Хув, ана офтоб!— деди Баширжон осмонни кўрсатиб. Шу пайт Қодир бир сапчиб, унинг бошидан шляпасини юлиб олди-ю, қах-ках уриб кулди.

— Бизга ана бу офтоб керак!— деди у иккинчи қўлининг кафти билан Баширжоннинг бошига шапатилаб.

— Ҳе, ҳазилинг курсин!— деди Баширжон унинг орқасига бир тепиб. Қодир шляпани ташлаб қочиб қолди.— Чўтир, касофат! Ховлиқма, ҳали офтобни кўрсатаман сенга! Одамларнинг жисмоний камчилигидан кулгунча, ўлганинг яхши сен чўтирни...

Баширжон шу воқеани эсларкан, негадир ўз районини кўмсагандек бўлди. Қўзига Зевархон билан Ашур кўриниб кетди. Юраги соғинч ҳисси билан орзиқди. Бу ерда кун мунча имиллаб ўтади. Нима қилса экан? Бошқармага эртага боради. Хонадаям ҳеч ким йўқ. Ухласамикин? Э, йўк!

Унинг юраги сиқилиб, зерикиб кетди. Чала-чулпа кийиниб, пастки қаватга тушди-да, бир даста газета олиб чиқди. Кийимлари билан каравотга чўзилганча, газета ўқишга тушди. Одатдагидек, тўртинчи бетдан бошлади. «Ҳм... реклама ва эълонлар», «Филармония артистларининг концерти», «Кулги кечаси...» «Муз устида балет...» Э, тўхта, мана бу қизик-ку! У ўрnidан қўзғалиб ўтириб олди, саҳифанинг энг пастида кичик бир эълон берилган эди: Шу йил 25 октябрь, кеч соат 18 да медицина институтининг илмий советида Носиржон Айноқов медицина фанлари кандидати илмий даражасини олиш учун «Ўлик соч тўқималарини қайта тиклаш ва соч илдизларини мустаҳкамлашнинг физиологик процесслари», деган темада диссертация ёқлайди...»

«Наҳотки ўлик соч тўқималарини тирилтириб бўлса?— деб ўйлади Баширжон.— Э, буни йигирманчи аср дейдилар! Фан фақат ўлимга чора топа олмай турибди... Ҳа-ҳа!— У шавқ билан тиззасига уриб, ўрnidан туриб кетди.— Қани энди мана бу ерга,— у бошига шап-шап урди,— коп-қора қадимий кокил қайта бошдан потирлаб чиқса!— деди у бор овозда.— Демак, эртага худди шу вақтларда...»

Баширжон диссертация ҳимоясига ўн минутча қолганда, институтга етиб келди. Коридордан шляпасини олмасдан ўтиб кетаётган эди, микти, бақалок дарбон уни тўхтатди.

— Яхши йигит!— деди у.— Шляпани хув анави ерга илиб кетинг!
Баширжон билмаганликка олиб:

— Қандок бўларкин?— деди.

— Жуда яхши бўлади-да!— деди дарбон кулиб.— Бугун худди ана шу сизнинг «касальгининг давоси хақида,— деди у Баширжоннинг бошига ишора қилиб,— гап бўлади.

Баширжон ноилож шляпасини гардеробда қолдириб, ичкарига шошилди. У залга кирганида, кўзлари ҳайратдан очилиб кетди. Гиж-ғиж одам, деярли ҳаммаси эркак. Кўпчилигининг боши каттакон электр чироғида ялтирайди. Баширжон олазарақ бўлиб жой излади. Хайрият! Чеккароқда битта стул бўш экан. Секин бориб ўтирди-да, атрофни кузата бошлади. Юқоридаги қаторда боши арчилган тухумдек бир киши, у билан рўбарў пешонаси ярим оролдек очилиб қолган семиз бир одам пишиллаб ўтирарди. Э, анави киши кизик экан: гардандан бошланган соч тўкилиши юқорига қараб қизғиш тасмадек кўтарилган. Ўша очик ерида оқиш доғлар. Бир пайт Баширжон ҳамманинг ўзига қараб турганини кўрди. Ўнғайсизлашиб, секин кўзини ерга олди, яна бир оздан кейин, хуркибгина зални кузата бошлади. Шуниси қизиқки, залдагиларнинг кўпчилиги юзида аллақандай туршак бир жилмайиш ҳукмрон эди.

Диссертация ҳимояси бошланди. Илмий совет раиси — елкалари кенг, басавлат, чиройли бир киши тепакал бошини силаб туриб, сўзга киришди.

— Азиз ўртоқлар! Ҳаммаларингизга маълумки, бизнинг асри-миз атом асри, космос асри, кибернетика асри. Шу билан бирга медицина асри, десак янглишмаймиз. Жаҳон медицинаси бир кишининг соғлом аъзосини иккинчи кишига олиб ўтказиш, ўлик тўқималарга қайта ҳаёт бағишлашда анчагина ютуқларни қўлга киритди. Мана, бугун, ёш, иктидорли олим ва тадқиқотчи Носиржон Айноков медицина фани учун, кишилик учун жуда олижаноб бир муаммони ҳал қилиб берди...

Баширжон диққат ва бир олам умид билан қулоқ соларди. Ниҳоят, сўз диссертант Носиржон Айноковнинг ўзига берилди. Орқақатордан ўрта бўйли, ориқ, шимининг орқаси бир оз шалвираб турувчи бир киши ҳаворанг папка билан минбар томон юрди. Во ажаб! Унинг ҳам сочи икки чаккасида бир чимдимдан, орқа томонда — бўйнига яқин жойда эса озгина эди. Диссертант тез-тез йўталиб, қалтироқ овозда сўзга киришди. У ўн минутча жаҳон медицинасининг ютуқлари, ўн минутча ўзининг илмий раҳбари — Холис ака Бакиров ва шу соҳада заҳмат чеккан кишиларнинг ишлари хақида тўхталди, яна ўн минут инсон бошларининг ҳажми, улардаги сочининг микдорини, соч толаларининг ташқи муҳит таъсирида чидами бўйича категорияларга бўлиб чиқди. Залда якка-ярим йўтал эшитилди. Бу зерикиш аломати эди шекилли, шунинг учун ҳам диссертант тезисидан икки варақни бирданига ағдарди.

— Бизнинг тадқиқотимиз асосан шундан иборатки,— деди у қафтига йўталиб олиб,— биз инсоннинг энг асосий аъзоларидан бири бўлган бошнинг юза қисмида чиқадиган ва инсон физиономия-

сига гўзаллик бахш этувчи соч ёки тўкилиб кетган сочни қайта тиклашда бирмунча тажрибалар, экспериментлар ўтказдик...

Диссертант турли-туман шишалар, ҳар хил ҳажмдаги қолбачау найчалар ҳамда ёниб турган спирт лампаси қўйилган столга яқин бориб, докладнинг давомини тезисга қарамасдан мағрурлик билан давом эттирди.

— Биз эришган муваффақиятнинг сири, унинг аҳамияти ана бу дори-препарат билан ўлчанади,— деди у бир шишадаги қизғиш сувни кўрсатиб.— Бу дорининг номи «Антитепакалин», деб аталади. «Анти» — қарши, «тепакал» — бу ўзларингизга маълум, яъни «Тепакалликка қарши» деган маънони билдиради.

Диссертант спирт лампа устидаги шиша идишдан каптар тухумидек келадиган бир нарсани олди-да, яна сўзида давом этди:

— Мана, қаранглар!— деди у.— Сиз ҳозир ана бу мўйнали кўриб турибсизлар. У кечагина тирик юрган ондатрадан шилиб олинган. Кўринг, мана бу туклар ўзининг юмшоқлиги, узунчоқлиги билан инсон сочига бирмунча ўхшаб кетади. Тўғрими?

— Тўғри, тўғри!— деган овозлар эшитилди.

— Энди мана бунга қаранглар!— деди диссертант ҳалиги каптар тухумидек келадиган нарсани кўрсатиб.— Бу териси шилиб олинган ондатранинг буйраги... Бизга маълумки, организмни турли хил гармонлар билан таъминлаб туришда буйракнинг роли катта... Уни биз юз йигирма даража иссиқликда уч соат қайнатдик. .. Қайнатилгач, кўриб турибсизлар, унинг туси оппоқ оқарди... Ҳозир биз ана шу буйракни мана бундай қилиб, оҳиста оламиз-да, мана бу янги препарат —«Антитепакалин» билан ҳўлланган латтага ўраймиз... ўрадик. Энди соатларингизга қаранглар... Уч минутдан кейин докани очганимизда, биз ондатра буйрагининг юза қатлами жун ёки тук билан қопланганини кўрамиз...

Ҳамма соатига қаради. Зал сув қуйгандек тинчиди. Ҳатто соатларнинг «чик-чик»и эшитилиб турарди.

— Вақт бўлди!— Баширжон биринчи бўлиб қичқириб юборди. Унинг кетидан бошқалар ҳам. Диссертант авайлаб латтани очди. Зал одамларнинг «Вой-бўй!», «Ановини қаранг!» деган хитобларидан гумбурлаб кетди. Эшикда оёқда тик турган тепакал, айримларининг сочи энди тўкила бошлаган кишилар ҳам стол томон ёпирилишди. Ҳақиқатан ҳам диссертант Носиржон Айноқовнинг қўлидаги ондатра буйрагида, дастлаб қора доғлар, ундан кейин майин туклар лайддо бўлди. Ҳаял ўтмай, шу буйрак катталашиб, бош шаклига айланди ва ундаги туклар соч кўринишини касб этди. Залда «Офарин! Қойил!», деган олқишлар янгради. Утирганларнинг кўплари жонхолатда, беихтиёр бошларини силаб қўйишди.

— Фақат ондатра буйрагида синаб кўрилдими?— деб сўради илмий совет аъзоларидан бири.

Диссертант лабини қимтиб, шифтга қаради.

— Йўк!— деди у кескин. Дастлаб товук, ўрдак, ғоз ва тошбақа тухумларида синаб кўрилди, лекин уларда яхши эффект бермади. Биз энг охирида ондатранинг буйраги билан иш кўрдик. Ҳаммаларининг кўрдингизлар — натижа ёмон бўлмади. Шу ўринда бизга он-

датранинг буйрагини кўплаб топишга кўмаклашган дўстимиз, биология фанлари кандидати Шавкатилло Қуллуқовга, шаҳар овчилар ва балиқчилар жамиятининг уста мергани ва балиқчиси Дед Борис Васильевичга чин қалбдан миннатдорчилик билдирамиз.

Оппонентлардан иккинчиси сигаретасининг кулини қоқиб туриб, савол берди:

— Хўш, айтинг-чи, янги препарат бошқа нарсаларда, масалан, мева-чевада синаб кўрилмадими?

Носиржон Айноқов: «Э, шуям савол бўлдими?», дегандек илжайди, кейин йўталиб олиб, дона-дона гапира бошлади:

— Синаб кўрилди. Масалан, тоза узилган бодрингга «Антитепакалин» дорисини суркаганимизда яхши натижа бермади. Лекин луччак шафтолига шу дорини суркаганимизда, ўттиз бир минуту қирк саккиз секундда шу луччак шафтоли пашмак шафтолига айланди-қолди.

Ҳамма ҳайратланиб ёқа ушлади. Залдан кимдир:

— Шафтолининг мазасигаям таъсир этдими?— деб сўради.

— Мазаси... мазаси,— деди Носиржон Айноқов қизариб,— татиб кўрмадик. Зотан бизга шафтолининг мазаси эмас, туки керак эди...

Залда: «Тўғри-тўғри!», деган овозлар янгради. Одамлар тинчигач, яна биринчи оппонент ўзининг тепакал бошига кўрсаткич бармоғи билан нуқиб савол берди:

— Айтинг-чи, одам бошига шу «Антитепакалин»нинг таъсир қучини синаб кўрдингларми?

— Синаб кўрдик!— деди Носиржон Айноқов шолғомдек қизариб.— Синаб кўрдик. Аввало мен ўзимда синаб кўрдим... лекин ижобий натижа бергани йўқ... Эҳтимол, бу муаммо яқин келажакда ҳал қилинар.

Дераза ёнида ўтирган кўсанамо икки кишидан чўзинчоқ юзлиси:

— Бу одам бошига экан... масалан, бошнинг қуйи қисми,— деди чувак бетини ишқаб,— яъни юзга таъсири қандай?

Атрофдан пиқирлаган қулги эшитилди. Диссертант бир оз жим қолгач, қизариб бошини кўтарди.

— Биласизларми? Биз бошга «Антитепакалин»ни суркаётганимизда, эҳтиётсизлик оқибатида бир томчиси қошга тўкилиб кетди ва ўша синов ўтказган кишимиз, бахтга қарши, ўнг қошидан айрилди...

Шундан сўнг оппонентлар навбатма-навбат сўз олишиб, илмий ишнинг қиммати, ёш олимнинг тиришқоқлиги ҳақида узоқ мактаб гапиришди.

— Ҳали эсимда!— деди иккинчи оппонент.— Носиржон Айноқов шу темани олганда сочи қалин, қўнғирокдай бир йигитча эди. Орадан ўн икки йил ўтди. Қарабсизки, узоқ изланишлардан кейин жуда катта аҳамиятга молик кашфиёт яратилди... Бу гап қанчалик қулгили бўлмасин, ўртоқлар, келгуси авлод учун Носиржон Айноқов яратган дори — «Антитепакалин» катта фойда келтиришига ишончимиз комил... Фан йўлида у ўзининг ажойиб сочидан ҳам ай-

рилди... Лекин келажак авлод кашфиётчимизнинг сочига эмас, унинг илмий ишига баҳо беради...

Илмий совет бир овоздан Носиржон Айноковга «Медицина фанлари кандидати» деган илмий даражани беришга қарор қилди. Залда узоқ қарсақ янгради. Табриклардан кейин илмий совет секретари — узун бўйли, хушчиroy, бир аёл барча олимларни банкетга таклиф этди.

Баширжон чиқаверишда шляпасини олиб, оппоқ, ялтироқ бошига кўндирди. У ташқари чиқаркан, ўйларди: «Бугун бўлмаса эртага, эрта бўлмаса индин, албатта соч тўкилиши, тўғрироғи, сочининг қайта кўқаришига яхши таъсир этувчи дори топилади...»

Баширжон мавҳум бир кайфият билан меҳмонхона томон йўл олди. Эшик олдида у пойабзал тозаловчига дуч келди.

— Қатларда юрибсиз, ока? — деди у ховлиқиб. — Сизни ахтармаган ерим қолмади. Номерда ҳам йўқсиз. Ҳалиги «ноёб подарка»ни топиб қўйганмиз. Шамси Тўраевич учун-да!..

— Қани кўрсатинг-чи?!

Пойабзал тозаловчи уни қапталдаги дўкончасига бошлади. Дўкон эшиги очик эди. Уста қорамой, чўтка ва бошқа хил асбоблари турадиган ёғоч сандикдан қоғозга ўроғлик бир нарса чиқарди. Шошилмасдан қоғоз ўрамини очди. Бу — тепаси қоп-қора, негр боши тасвирланган, ости куракчага ўхшаш бир буюм эди.

— Ана қаранг! — деди пойабзал тозаловчи чакқонлик билан лакли ялтироқ туфлисини ечиб кўрсатиб. — Бу лошқа — куракча билан ана бундай қилиб потинкангизни осонгина кийиб оласиз... Қаранг, жа удобний!.. Буни Одессадан келган бир оғайнимиздан зўрға илтимос қилиб олганмиз... саккиз сўмга, майли, сиз ўн сўм бера қолинг... Жа миниатюрний-да бу... ўзи импортний. Қаранг, ҳам символичний, ана бу негр ё ҳабаш бўлса керак... улуг одамла учун доим хизматда бўлади...

Баширжон ҳам туфлисини ечиб, куракча ёрдамида тезда қайта кийиб олди. Шу аснода Шамси Тўраевичнинг туфлини жуда қийналиб, ҳарсиллаб кийишини кўз олдига келтириб: «Бу ҳақиқатан ҳам жуда қулай, туфлиларини бемалол, қийналмасдан киядилар, негрчаси ҳам чиройли экан...» деб ўйлади. Чўнтагидан ўн сўм чиқариб, устага узатдию савлат билан ичкарига йўл олди...

20. ТАКЛИФНОМА

Пойтахтдан қайтган кунининг эртасига эрталаб Баширжон қўш кулфли сумкасини кўтариб акахони Шамси Тўраевичникига йўл олди. Кунчиқар томонда уфқ қора булут билан қопланган, қуёшнинг чиққан-чиқмаганлиги маълум эмас эди. Ҳаво бир оз этни жунжиктиради. Йўл бўйидаги дов-дарахтлар остида хазонлар тўкилиб ётибди.

Баширжон каттакон — ўн сотихли участканинг яқинда ўз қорхонасида ясатилган кунгурали темир дарвозаси ёнидаги электр қўнғироқ тугмасини босди.

Ичкаридан салобатли йўтал ва: «Ана, ҳозир!», деган овоз кел-

ди. Кейин, енгил оёк товушлари эшитилиб, дарвозанинг занжирн туширилди.

Шамси Тўраевичнинг устида хоккейчилар киядиган қимматбаҳо трико бўлиб, у акахоннинг семиз гавдасини янада бақалоқ қилиб кўрсатарди.

— Э, қани, спириездом! Янги шляпада танимай қолибман!

— Ассалому алайкум, акажон!

— Қани, кир-чи!— Шамси Тўраевич Баширжонни қўлтиғидан олиб ичкарига бошлади.— Қачон келдинг?

Баширжон бир оз коронғироқ дарвозахона йўлагига кираркан: «Кеча кечқурун», деди. Шамси Тўраевич олдинга тушиб, меҳмонхона томон йўл оларкан, кулочларини ёзиб: «Ас, два, ас, два!», деб турли хил машқларни бажариб борарди. У оёқларини ҳам бир-икки букканча, ерга ўтириб олди ва каттакон қорнини селкиллади, лўкиллаб чопган бўлди.

— Шамси Тўраевич, янги одат-ку?

«Акахон» гапирмади. Баширжон, қаттиқрок гапириб юбордим шекилли, деб ўйлаб юрагига кўркув тушди. Аслида бошқачарок қилиб сўраса ҳам бўларкан. Шамси Тўраевич ҳамон машқини давом эттирар эди. Ниҳоят, беш минутлардан кейин у хансираб водопровод крани ёнига борди.

— Дўхтирлар буюрган!— деди у эгилиб кафтларига сув оларкан. — Гимнастикани қон босимига фойдаси катта экан.

— Жуда тўғри!— деб маъқуллади Баширжон.— Мен ҳам бир журналда ўқиган эдим, яхши қиласиз. Бир ярашадик...

«Акахон» пишиллаб, сув сачратиб юз ва бўйинларини ювди, кейин патли сочиқ билан ишқалаб артинди. Баширжон гулзор бўйида серрайганча, унга қараб турарди. Бу орада қуёшнинг бир чеккаси булут орасидан кўриниб, осмоннинг тепа қисми ҳам ёришгандек бўлди. Дарвоза қапталидаги меҳмонхонага киришди. Ичкари уйдан саъва сайроғи эшитилиб турарди. Баширжон стулга ўтиргач, эгилиб сумкани очди.

— Ана бу,— дея бир қоғоз халта чиқарди,— қушчаларингизга дон. Бир ярим кило... Ана буниси балиқчаларингизга емиш, икки кило...

Шамси Тўраевич гулдираб кулиб юборди.

— Икки кило, дедингми? Ахир бу иккита балиқчага ўн йиллик овқат-ку? Э, қойил сенга, Башир! Бу аквариум балиғи сенга хўкизмидики, шунча озуқа керак бўлса...

Баширжон қизарди... Лекин, ўзининг соддалигига ўкинмади, аксинча, Шамси Тўраевични кулдирганидан хурсанд бўлиб кетди.

— Энди биз билмасак,— деди у ички бир мамнуният билан.— Ҳа, ана бу ноёб совғани Одессадан келган бир чайқовчидан олдим... импортний экан.— У шундай деганча, ўша тепасида негр боши тасвирланган куракчани олиб, Шамси Тўраевичга берди.— Туфли киёишга жуда қулайлиги катта...

Шамси Тўраевич шундай нозик пайтларда доим: «Да!», дерди. Лекин бу гал: «Э, овора бўлибсан-да!», деди-ю, «ноёб совғани олиб томоша қилди-да:

— Зўр, яхши экан!— деб стол устига қўйди.

Чой устида Баширжон пойтахт таассуротларини тўлиб-тошиб гапирди. Циркда Ақром қизикнинг эшакка мотор боғлаб чиққанини қорнини ушлаб, кула-кула гапириб берди.

Шамси Тўраевич Баширжоннинг гапларига истар-истамас кулок солиб ўтирар, баъзан: «Да, нахотки!», деб қўярди. Бир пайт у ҳа-лиги «ноёб совға»ни қайта қўлга олиб, айлантириб кўрди.

— Ўша чайқовчи айтадики, бу негр ёки хабаш бола,— деди Ба-ширжон куракча томон ишора қилиб,— улуг одамларнинг хизма-тини қилишга ишора эмиш.

Шамси Тўраевич ўсиқ қошлари чимирилгандек бўлди. Орага оғир сукунат чўкди.

— Яхши эмас!— деди ниҳоят Шамси Тўраевич жимликни бу-зиб.— Кетмайди!

— Нима кетмайди, акажон!

— Менга қара, Башир!— деди Шамси Тўраевич унга ўсиқ қош-лари остидан жиддий тикилиб.— Бу совғанг менга ўтиришмади, ука!

Қўрқибгина сўради Баширжон:

— Нега акажон?

— Бу ерда одам хўрланган,— деди Шамси Тўраевич «ноёб сов-ға»даги негр боланинг бошига ишора қилиб.— Бу капиталист, ирк-чи ва эксплуататорлардан чиққан гап! Мен эксплуататор эмасман-ки, хизматимга қора танлилардан фойдалансам. Шунинг учун бу совғанг ўзингга тан, ука!

Баширжон хафа бўлиб кетди:

— Мен... мен!— деди галмовсираб.— Бу томонини ўйламабман, сиз хурсанд бўласиз, деб...

— Ке, майли, зарари йўқ!— деди Шамси Тўраевич қорнини си-лаб.— Хафа бўлма, ука! Ҳозир бунинг бир йўлини топамиз.

Шамси Тўраевич шундай деди-ю, куракчани қайта қўлга олиб, қўзига яқин келтириб қаради. Кейин тиззасига бир уриб, қок ярми-дан «қарс» эткизиб синдирди. Баширжон: Э, э!», деганча, анграйиб қолди.

— Ана бу куракчали томони бизга!— деди акахон қулиб.— Туф-лини кийналмасдан кияверамиз. Бу «негр бола» ўзингга, ма! Ҳа, совғанг — куракча учун катта раҳмат, ука!

Баширжон қаттиқ ўсал бўлди. Юраги ачишиб, кўзларига ёш қалқа ёзди. Лекин сир бермай, ғалати жилмайиб ўтираверди. Яна бир оздан кейин кетишга қўзғалди. Шамси Тўраевич эгилиб, Башир-жон келтирган куракча ёрдамида туфлисини осонгина кийиб олди-да, уни кузатишга чиқди. Баширжоннинг қайфияти ҳамон вайрон эди.

— Келиб тур, Башир!— деди Шамси Тўраевич кўлида халиги «ноёб совға»нинг ярмини ўйнаб туриб.— Ўғилчангни ўпиб қўй!

Баширжон: «Ўғилчангни ўпиб қўй!», деган иборани эшитиши билан эркатой ўғли Ашурчикни кўргиси, унинг юзчаларидан «чўлп-чўлп» эткизиб ўпгиси келди. Чунки, у кеча кечаси сафардан қайт-ганида, ўғли ухлаб ётган, уйғотишга эса кўзи киймаган эди.

— Хайр, ак...ажон!— деди у томоғига бир нарса тикилиб.— Соғ бўлинг!

Баширжон уйига келганида ўғилчаси уйғониб, ҳаммаёғига суйкаб, овқатланиб ўтирган экан. Баширжон эшикдан кирди-ю, остонага ўтириб, қулочларини ёзди.

— Қани, қани, чопиб кешин, чопиб кешин!— деди. Бола ўрнидан турди-ю, сут юки қўлларини юзига бекитганча, уялиб турган бўлди, лекин Баширжон ҳамон жавраб чақирарди:— Чопиб кешин, кани-кани!

Ашур ер остидан бирпас сузилиб караб олди-ю, дўрсиллаб чопганча, отасига ташланди. Баширжон: «Оҳ-оҳ, бирам ширинки, оҳ-оҳ!», деди боланинг юзларидан ўпиб, кейин: «Ҳожий боламга бий нима беяман!», дея иккинчи қўли билан сумкани очди. Ундан боя Шамси Тўраевич синдирган «ноёб совға»нинг юқори қисми, яъни «негр бола»нинг қуйи томони абгор бўлган бошчасини олиб, ўғлига тутқазди.

— Ана, ўғлимга ўртоқча келтирдим!

Ашур отаси тутқазган «ўртоқча»ни олиб қаради, кейин кийкириб қулиб, уни кўкракчасига босди-да, бир чеккада қўл машинада кийим тикаётган ойиси томон югурди.

Баширжон ишхонага бориб, атроф-теваракка телефон қилди. Ўринбосари Илҳомжонни (бу — ўша Маданият уйидаги шофер йнгит эди) чақириб, ишнинг қандай кетаётганини суриштирди. Илҳомжон аввалгидан анча тўлишган, босиқ ва хаёлчан кўринарди. Бу ишхонада Баширжон уни: «Ўртоқ Зарифов!», деб чақирар ва сизлаб муомала қиларди.

— Ўртоқ Зарифов!— деди Баширжон амирона овозда.— Ҳалиги дарвозани жўнатдингизми?

Ўринбосарнинг чап кўзи пирпиради. У ерга қараганча, жавоб бермай, терсайиб ўтирарди.

— Сиздан сўраяпман, ўртоқ Илҳом Зарифов?!

Ўринбосар унга тик қаради:

— Йўк, дедим-ку!

— Нега йўқ?

Илҳомжон ўрнидан кўзғалиб қўйди.

— Бўлмайди!

— Нима сабабдан?— Қатъий сўради Баширжон кафтларини столга тираб ўрнидан тураркан.— Хўш, сабаб?

Илҳомжон бошлиқнинг важоҳатидан хайиқиб, бир оз паст тушди, келишувчилик йўлига ўтди.

— Ўртоқ Башир Зайнишевич!— деди у ялинчоқ овозда.— Мен қандай қилай, сиз фалончига битта дарвоза, фалончига симдевор; унга у, бунга бу, деб буйруқ бераверасиз. Улар бўлса бепулу беҳужжат олиб кетаверишади... ҳалиям учта дарвозани олиб кетишди. Ахир, мен...

— Ҳа, биламиз, сиз!— деди Баширжон кичкириб.— Сиз оддий бир шопир эдингиз. Сизни ўзимизни одам деб, айтган чизигимиздан юради, деб катта ишга кўтарган эдик...

— Мен турмадан кўрқаман, ака!— деди Илҳомжон.— Худди ано-

ви ПЭМкани экспедитори Ойназаровдай камалишни хохламайман. Ха, ўша Шоназар ака беш йил олибди...

— Қўйинг бу гапларни!— деди Баширжон.— Удда қилсангиз қилинг, ука, Удда қилмасангиз...

Илҳомжон жим қолди. Баширжон яна узоқ жавради, кейин паст тушди.

— Бор-ринг, тезда тайёрланг!

— Бўлмайди, мен унинг ўрнини қаердан қоплайман. Ҳалиям йил бошидан бери ўнга яқин дарвозани...

— Бас!— деб қичқирди Баширжон.— Удда қилмайсизми шу иш-ни?

— Удда қилмайман!

— Езинг аризангизни!

Илҳомжон ялт этиб бошлиққа қаради. Унинг важоҳати кўркинчли эди. У Баширжоннинг столига яқин борди-да, кўзларига дахшатли қаради:

— Езаман! Езаман аризамни!— деди дона-дона қилиб.— Лекин шуни яхши билингки, сиз ҳам бу ерда узоқ қолмайсиз!

Илҳомжон тарс-турс, эшикдан чиқиб кетди. Баширжоннинг юрагига кўрқув тушди, унинг изидан хириллаб қичқирди:

— Ўртоқ Зарифов!.. Зарифов, дейман!

Лекин Илҳомжон изига қайтмайди. Баширжоннинг кўркишига сабаб, у Илҳомжоннинг кўли билан анча «чап» ишларни енг учидан битирган эди. «Наҳотки, бировга айтиб қўйса? Дўстнинг мингтаси кам, душманнинг биттаси кўп! Йўқ, уни бу йўлдан қайтариш керак. Ариза ёзиб келса кўл қўймайман! Пақир бола десам, буям жуда қизиққон экан-ку...»

Баширжон корхона цехларини айланди. Кишиларга кўрсатмалар бериб юраркан, фақат Илҳомжоннинг важоҳати кўз олдидан кетмас эди. «Қизиқ, кечаги бола бугун дўқ уради-я! Буйруқни бажармаганини каранг! Бўшатсаммикан? Битта-иккита дарвозани иложини қила олмасанг, ишлаб нима қиласан? Вой тавба-ей! Э, анови ким бўлдийкин?...»

Баширжоннинг кўзи дарвозадан кириб келаётган аёлга тушди: хотин башанг қийинган — эгнида шому сахар атлас кўйлак, унинг устидан шафақдай балон плаш, бошида плаш рангидан қуюқрок дурра... Гўё дарвозадан бир кучок аланга кириб келарди, Баширжон унга яхшироқ тикилиб қарадию юраги шув этиб кетди: «Қирмизхон-ку!»

У ўзини дарҳол панага олди. Тунукасозлик цехига кириб, орқа эшикдан кўчага чиқиб кетди. Баширжон корхона куйсидаги богчадан шитоб юриб кетаркан, фақат: «Хайрият, кўрмади!», деб тез-тез такрорларди. «Яна бир балони кўзгаб қолган бўлса-я? Хе, энди кўлга тушириб бўпти... Ҳар қалай, охири бахайр бўлсин-да... Э худойим-эй!..»

Баширжон шу кетишда тушдан кейин ишга келди. Бу орада у шаҳарга тушиб, Шамси Тўраевичнинг айрим шахсий топшириқларини бажариб қайтди. Идорага кирдию қоровул Самад бободан:

— Тинчликми?— деб сўради.

— Хотиржам!— деди Самад бобо унга яқинлашиб.— Фақат Зарифув хафарок кўринадилар...

Баширжон қўл силкиди.

— У билан ишингиз бўлмасин, мани ҳеч ким сўрамадимиз?

— Э-ҳа!— деди қоровул бир нарсани эслаб.— Сизни Дўлтаева деган бир қиз сўраб келди... Ўзиям жуда чиройли экан!

Баширжоннинг эти жимирлаб кетди. Қирмизхон билан ўтказган бахтиёр дамлар ва ниҳоят ўша кўнгилсиз айтишувни эслаган эди.

— Нима деркан?— У сукутдан бош кўтариб, ҳамон Қирмизхонни таърифлаб турган, ёшлигида ўзи айтмоқчи, жуда «ипини узган йигит» бўлган қоровулни гапдан тўхтатди.

— Тўй хабар!— деди қоровул чўнтагидан битта қоғоз чиқариб узатаркан.— Албатта борсинлар, деди.

Баширжон таклиф қоғозини олиб, кўз югуртирди: у суратхонада ишланган бўлиб, ўртада юракнинг расми бор эди. Таклифноманинг икки чеккасида иккита сурат, биттаси — сал эгикроқ қараб турган, гажакли, қоши қуюқ туташтирилган, бўйнида турли-туман тақинчоқлари бўлган Қирмизхон! Иккинчи суратда — сочлари пешонасида тўзғиган қулоқлари кичик, бурни пачокроқ бир йигит!

Баширжон: «Эрининг сочи кўп экан!», деб ўйлади-ю, ўзининг тепакаллигидан қаттиқ ўксинди. Беихтиёр яна таклифномага қаради. Таклифноманинг ўрта қисмида каттақон тарвуз палласи, унда шампань виноси, узум ва бошқа емишлар... Шу тўқин дастурхон устида қуйидаги байтлар ёзилган:

Атиргулнинг икки новдаси

Кабв етдик иккимиз бўйга.

Очик кўнгил, очик дил билан

Таклиф этдик сизларни тўйга.

Таклифноманинг энг пастада адрес ёзилган эди. Баширжон негадир қаттиқ хафа бўлди. Қирмизхон билан ўтказган бахтиёр дамлар қайта эсига тушиб, юраги қаттиқ эзилди. Кўз олди қоронғилашгандек бўлиб, дарвозахонадаги юк машинасига суянди. Қўлидаги таклиф қоғози пирпираб ерга тушди. Уни олишга ҳам хафсаласи келмай турарди. Гуё шу таклиф қоғози билан бирга охириги — қолган бир парча ёшлиги ҳам ерга тушган, уни олишга рағбати етмасди. Худди шу вақт ўринбосари Илҳомжон қаердандир етиб келдию терсайиб туриб бир варақ қоғоз узатди:

— Мана ариза, қўл қўйинг!

Баширжон малқайиб, ҳиссиз, шуурсиз унга қаради ва тезда ўзини ўнглаб олиб, ерда ётган таклиф қоғозини олдию чакқонлик билан чўнтагига яширди.

— Ўртоқ Зарифов!— деди у насихат оҳангида.— Аризангизга қўл қўймаман! Бу, ука, ишда шунақа уриш-жанжал бўлиб туради... Мен сизни бу ерга жуда катта умидлар билан олиб келганман. Сиз бунақа қизиққон бўлманг, дарахт бир жойда кўкаради... Тўғри, сизни бир оз қойдим, лекин бекордан-бекорга эмас. Сизни ўзимга

яқин олганим учун койидим. Агар имкони бўлмаса, майли, юборманг дарвозани, локин...

Баширжон ўринбосарга анча-мунча насиҳат қилиб, аризасини қайтиб берди. Илҳомжон ерга қараганча, маъюсланиб ундан узоқлашар экан, Баширжон яна чўнтагидан ҳалиги таклифномани олиб қаради. Лаблари ўз-ўзидан асабий пичирлади:

— Эрининг оти Оллоберган экан!..

21. МУЛОЙИМ ОҒРИК

Бир куни эрталаб Баширжон жуда ланж уйғонди. Ювиниб, дастурхон бошига борганида, Ашур одатдагидек югуриб келиб, унинг елкасига миниб олди. Отасининг: «Тўхта, туш», дейишига қарамай, кичкина оёқчалари билан Баширжоннинг бўйинини ўраб олиб, тўмтоқ бурнидан чангаллаб ушлаганча: «Ҳа, чу!», дерди. Ота-боланинг ўйинига завқ билан тикилиб турган Зевархон ёлғондакам зугум қилди:

— Бўлди-е, ҳали чойни тўкасишлар!

Баширжон ўғлини елкасидан секин думалатиб туширди-да, хотини келтириб қўйган ширчайга нон бурдалаб сола бошлади. Ашур ўрнидан туриб, уй бурчагига борди, ер остидан сузилиб қараб турди-да, кейин ўйноқи кўзичокдек югургилаб бориб отасига ташланди. Баширжоннинг қўлидаги коса қалқиб, юзларига сут сачради. Баширжон косани ерга қўйиб, ўғлига бир шапалок туширди. Бола чирллаб йиғлади. Зевархон жонҳолатда келиб, уни бағрига босди.

— Вой, қўлларингиз синсин, нега боламни урасиз?

— Болангга тартиб ўргат, бўлмасам катта бўлганида анови «Муштум»да чиқадиган такасалтанглардай...

— Нима бўлсаям майли... Вой-вой, кўз ёшларингни садқаси бўлай... айланай...

Зевархон узоқ эркалаб, Ашурни овутиди. Ҳар бир эркаловчи овутишлар орасида, дадангнинг қўллари синсин, деб эрини қарғарди. Баширжон индамай ташқари чиқди. Йўл-йўлақай, Ашурни ургани учун ўзини қаттиқ койиди. У хафақон юриб ишхонага келганида, дарвоза олдида титилиб кетган қизил папка ушлаган бир йигитга дуч келди.

— Салом!— деди йигит, дарвоза остонасидан ҳатлаб ўтиб.— Ўртоқ Зайнишев сиз бўласизми?

Унинг саволига Баширжон жавоб бермади. Чунки, кайфсизлиги туфайли бу саволни эшитмаган эди. Шунинг учун ҳам чўнтагидан рўмолча олиб, бурнини қокди ва кўз милқларини бурни аралаш артиб қўйди.

— Қайси масала?— деб сўради у бепарво.

Қизил чарм папкали йигит Баширжоннинг орқасидан эргашиб бораркан:

— Ҳеч қанақа масала эмас,— деди.— Мен КРУ дан келган эдим...

Баширжон юриб турган жойида таққа тўхтади. У орқага ўгирилганда, юзи куёш нуриданми ёки ҳаяжонданми ёришиб кетди, лаблари шалпангқулоқлари томон ёйилиб, жилмайди.

— Э, яш-шанг, ука!— деди у мулойим.— Ман ҳалиги заказчилардан деб ўйлабман. Ҳозир... ҳозир, қани, Илҳомжонни чақиринглар.

Кимдир ўринбосарни ахтаришга югурди. Кабинетга кираверишда Баширжоннинг кайфияти баттар бузилди. «Э худойим... яна нима бало бўлдийкин?— деб ўйлади у.— Наҳотки, ўша дарвозалар ёки анови йиқитилган бинонинг ёғочи ҳақида бирор киши маълумот...»

КРУдан келган йигит иш бошлади. Идорадаги ҳисобчидан тортиб, цех бошлиқларигача — ҳамма югур-югурга тушди. Баширжон ўз кабинетида кун бўйи ўтириб, ишни зимдан кузатар эди.

— Бунақа ревизорни биринчи кўришим,— деди Илҳомжон қалтираб.— Жудаям честний экан.

— Нега честний экан?— деб сўради Баширжон ҳардамхаёллик билан. Деразадан қуёш нури тушиб, унинг бошини киздираётган эди.— А, нега?

Илҳомжон унга яқин бориб, хижолатли илжайди.

— Овқат қилсак, емайди денг, яна ўша чарм папкасига ҳар куни колбаса, пишлоқ билан нон солиб келади... Тавба, чўнтагида чой халтачасиям бор. Чойни ўзи солиб, ўзи дамлаб ичади. Ўл-э, қурумсок, дедим.

— Да,— деди Баширжон худди акахонига ўхшатиб кафтларига йўталиб олиб, тирсақларини стол шишасига тираб ўтираркан.— Честний экан-да!

Илҳомжон рўпарадаги стулга оғир чўкди. Бир оздан кейин йиғламсираган овозда минғирлади:

— Ўшанда сизга айтувдим, бу дарвозаларни ўз вақтида ҳисобини бараварлаштирайлик, деб...

— Қачон?

— Ҳа, қачон, минг марта айтгандирман!..

Баширжон ўзини бепарво тутишга ҳаракат қиларди, икки қўлни чўнтагига тикиб, дераза томон ўгирилиб олди. «Э, худо-эй, ишқилиб, менга гап тегмасайди...»

— Нима қиламиз?

— Нимани нима қиламиз?

Илҳомжон яна тўнғиллади:

— Билмасликка оласиз-а? Ўша юборилган дарвозаларингизга ҳужжат сўраса?

Баширжон ўзини аввалгидан ҳам бепарворок кўрсатди. Ортига ўгирилиб, графиндан сув қуйиб хўпларкан:

— Ширчой кўп сув ичираркан,— деди.

— Нима қиламиз, Башир Зайнишевич?— деб такрор сўради Илҳомжон.

— Ўзингиз биласиз, ўртоқ Зарифов!

— Ўзим билсам, Башир Зайнишевич,— деди Илҳомжон қатъий,— сизнинг ана шу буйруқ қоғозларингизни кўрсатаман!

Илҳомжон ички чўнтагидан бир даста қоғоз чиқариб кўрсатди. Баширжон ялт этиб унга қаради, унинг қўлидаги қоғозларга чанг солмоқчи эди, лекин Илҳомжон дархол берkitди.

— Қани кўрсатинг-чи, ўртоқ Зарифов!

— Йўқ,— деди Илҳомжон бош чайкаб.— Буни ман кўрсатадиган жойимда кўрсатаман, овора бўлмаг!

Баширжон анграйиб қолди. У ичида ўзини оғзига келган сўзлар билан ҳақорат қилмоқда эди. Ўзини аблаҳ деб сўқди, галварс деб сўқди, аҳмоқ деб ҳам ҳақорат қилди. Илҳомжон изига бурилиб чиқиб кетмоқчи эди, бошлиқ уни тўхтатди:

— Ревизор ароқ ичмас эканми?

— Ошқозоним касал, дейди.

— Бўлмаган гап,— деди Баширжон терсайиб.— Ошқозони касал бўлса колбаса ейдими?

— Билмасам.

— Шунни аниқланг, кейин қўлимда хужжат бор, деб ҳар қаерларда вайсаб юрманг... Худо кўрсатмасин, менга бир гап бўлса, сиз ҳам куруқ қолмайсиз. Группавой кетишдан ёмони йўқ... Шунинг учун...

Илҳомжон индамай чиқиб кетди. Баширжон: «Э, худо-эй!— дея чора кидиришга тушди.— Нима қилсам экан? Шамси Тўраевичга борсамми? Қасалхонадан қайтганмикан? Шу қон босимиям куриб кетсин. Бу КРУ дегани албатта бир балони кўзгайди. Бунинг устига ҳалиги куни Хўжақулова ҳам, райкомдан вакилман, деб, идорани остин-устин қилиб кетибди. Ҳе, бу дунёда тинчлик йўқ экан-да. Яна нима дебди: «Нега директоринг аввалги йикитилган цехнинг ёғочларини акт билан давлат ихтиёрига ўтказмай, ўз уйига ташиб олди?», эмиш. Мени жойимда ўзинг ҳам бўлсанг... Аввалдан қасди бор-да! Тўхта, шунга ишполкомга билдирсаммикан? Эҳтимол, ананимка хатни ҳам ўшанинг ўзи уюштиргандир? Бу ерда Илҳомжоннинг ҳам қўли бўлса керак... Кейинги пайтлар яна «Норжон опа»лаб қолувди...»

— Башир Зайнишевич!— Эшиқда Илҳомжон турарди.

— Нима гап?

Ўринбосар томоғига чертиб, ўнг кўзини қисиб илжайди.

— Ичарканми?

— Ҳа,— деди Илҳомжон.— Тўйларда юз грамм, икки юз грамм шампань ичаман, дейди.

— Э, бу дегани, ичаман дегани-да, содда!

— Менам шундай ўйладим...

— Боринг тез шампань топинг!— деб буюрди Баширжон.— Магазинни қарадингизми?

— Магазинда сухой вино бор. «Роҳат»...

— Шампань йўқ эканми?

— Йўқ.

Баширжон шифтга қараб ўтирди. Бир оздан кейин ўрнидан туриб, пойтахтдан олган янги шляпасини бошига қўндирди.

— Уйдан олиб келаман,— деди Илҳомжонга. Кейин унга яқинлашиб, деди.— Мен келтираман... Лекин сиз озгина ароқ қўшиб ичиринг, яхши кайф қилсин, димоғи чоғ бўлсин, мақсад... Лекин ҳушёр бўлиш керак...

— Аввал олиб келинг-чи?— деди Илҳомжон.— Маслаҳатингизни кейин берарсиз.

Баширжон кетди. У ярим соатлардан кейин терлаб-пишиб қайтиб

келди. Қўлтиғида иккита шиша. Бухгалтериянинг орқа томонидаги кичкина уйчада дастурхон ясатилди. Илҳомжон, бухгалтер ва бошлиқ қанчалик уринишиб илтимос қилишмасин, ревизор ичмади.

— Энди мен тўйларда ичаман, деб омади гапни айтган эдим-да, — деди у ведомостлардан кўз узмай. Унинг олдидаги пиёладан вижиллаб овоз чиқиб турарди.

Ревизор ўнта дарвоза, йигирма иккита дераза панжараси, йигирмага яқин сув чиқарадиган насоснинг беҳужжат чиқариб юборилганлигини аниқлади. Айрим буюмларнинг нарх-навоси бузилганлиги ҳақида акт ёзди.

Баширжон ўша оқшом яна йиғлаб Шамси Тўраевич ҳузурига борди.

— Да,— деди Шамси Тўраевич одатдагидек улуғворлик билан.— Асло тинч юрмадинг-да!

— Ҳаммасига ўша Хўжақулова сабабчи,— деди Баширжон синиқ оҳангда.— Эски душманим, бу ердаям тинч қўймади... Райкомга ўтгандан кейин баттар ўралашди.

— Сенда нима қасди бор?

Баширжон ерга қаради, кейин қизариб кетди.

— Ўша, учительскийда сиртдан ўқиб юрганимизда атиги бир марта тегишган эдим...

Шамси Тўраевич қаттиқ кулди. У қорнини селкилатиб, елкаларини учириб кулар ва: «Оббо ганда пақир-эй, оббо мулойим оғриғ-эй!», дерди. «Акахон»нинг кулгиси Баширжоннинг ҳам кайфиятини бир оз яхшилаган эди. «Акахон» кулдиларми, демак, бу иш ҳал, деган гап.

— Бор, ариза бер!— деди Шамси Тўраевич маслаҳат оҳангида.— Лекин, ревизия актидагиларни қаердан бўлмасин, ўша Илҳомжон дедингми, иккалаларинг бараварлаштириб қўйинглар, мен ўзим...

— Раҳмат, акажон, яна ўзингиз. ..

— Ҳа, бўлди, бор энди... Тўхта-чи, бу Аскар Бакирович билан қалайсан?

— Яхшиман-у, лекин у киши мани яхши танимайдилар. Бўлмаса, шаҳардаги ховлида турганимизда у кишининг оналари билан бизни онамиз дугона бўлган эканлар...

Шамси Тўраевич баттар кулди, қаҳ-қаҳ отиб кулди. «Оналари билан онамиз дугона эдилар, де! Оббо, мулойим оғриғ-эй!», деди ўрнидан туриб, унга қадалиб келаркан. Баширжон аянчли жилмайиб, орқага тисарилди.

— Тўғри, акажон,— деди Баширжон ўзиникини тасдиқлаб.— Онам у кишини оналарининг кир-чирига ҳам қарашиб турарканлар.

— Хўп, бўлди, қисқа қил!— деди Шамси Тўраевич буйруқ оҳангида.— Нима дедим, бюрогача ҳаммаёкни текислаб қўй! Бор энди!

— Хўп, акажон, кечирасиз!.. Хайр! Хўп, акажон!..

Баширжон эшикдан лип этиб чиқиб кетди. У кетганидан кейин Шамси Тўраевич босиб-босиб икки пиёла чой ичди, яқиндаги ликопчадан битта шоколад олди, узок қараб турди, кейин нимагадир

ейишга журъат этмай, жойига қўйди. Йўгон белини ушлаб керишди, қўлларини икки томонга ёзиб гимнастика қилган бўлди. Телефон ёнига бориб эгилиб номер терди:

— Алло... Асқар Бакировичми? Ҳа... мен... Аҳволлар қалай?... Ҳозир бир оз тузук... Ҳа, андак пасайган, лекин, бугун яна пича кўтарилди... Нима бўларди дейсиз? Жияним Зайнишев масаласида... Ҳа-ха, ўша-да! Ўзиям айтиб турувди... пих-х... оналари билан бизни онамиз дугона эдилар, деб. Ҳа-ха-ха! Худди шундай. Тўғри-тўғри... иш бор жойда айрим камчиликлар бўлади-да, ука! Ҳа, учта дарвоза деб битта кадрни... лаббай? Ҳа, тўлайман, деди. Ариза бермоқчи ўзиям... Илтимос, ука... Ахир, бир йигитчилик... Лекин ўзи бор-ку, жуда толқовий. Фақат бир оз довдиррок. Бюрода бир қўллаб юборасиз-да энди! Ҳа, шундай бўлсин, ука... Асқар Бакирович, бундай бир келинни олиб келсангиз, болалар билан семейний ўтирсак... Хўп, омон бўлинг, ука, раҳмат, раҳмат! Раҳмат...

Шамси Тўраевич трубкани жойига қўйди-да, мамнун жилмайди ва секин юриб бориб, гиламча тўшалган диванга ёнбошлади.

22. БАНДАЛИҚ, АКАЖОН

Орадан уч кунча вақт ўтди. Эрта тонг. Ҳали товуклар кўноқдан тушганича йўқ. Зевархон вақтли уйғонган Ашурни овутиш билан овора. Боши рўмол билан таңғилган Баширжон ётган жойида хаёл суради: «Ишқилиб бюро яхши ўтсин-да... Э художон-эй!.. Партиядан ўчиришмаса бўлгани. Майли, ҳаммоддик қил деса ҳам қилардим...»

Шу пайт дарвоза тақиллаб қолди. Баширжон апил-тапил кийиниб, ташқарига отилди. Дарвоза олдида кўк сатин тўн кийган бир йигит бетоқат турарди.

— Келинг,— деди Баширжон салом-алиқдан сўнг.— Қани, ичкарига кирсинлар.

— Йўқ, ака,— деди йигит қўлидаги машина қалитини ўйнаб.— Ишим зикрок. Бу... Шамси аканинг оталари... бир оз...

Баширжон унинг гапидан: «Дунёдан ўтдилар», деган маънони тушунди. Бир муддатга эсанкираб қолди. «Яхшиям кўриб келган эканман,— дея хаёлидан ўтказар экан:— Қачон?», деб сўради йигитдан.

— Кеча соат ўн бирларда Шамси акамнинг қўлларидида жон бердилар,— деди йигит маъюс.

Баширжон: «Бирпас қараб туринг», деб изига қайтди.

— Ким экан?— Зевархон эрини шу савол билан қарши олди. Баширжон унинг ёнидан тез ўтиб уйга кираркан:

— Жанозага хабар!— деди қовоғи уйилиб.

— Вой, ким ўлибди?

— Шамси акамнинг оталари!— деди Баширжон шифоньернинг эшигини очиб, қаққайиб тураркан.— Худо раҳмат қилгур тўксон учга кирган бўлсалар ҳам, тоғдай чол эдилар...

Зевархон шифоньердан янги беқасам тўн, атлас белбоғ ва дўппи олиб, бир рўмолга ўради. Баширжон одатдаги кийими — кўкиш

рангдаги болгарча костюм-шим, кизаги пастга қараб қийшайган шляпасида, қўлида хотини тутказган тугун билан хабарчи йигитнинг машинасига чиқди.

Шамси Тўраевичнинг ховлиси районнинг кунчиқар томонида эди. Катта кўчанинг икки томони қатор кетган участкалар. Ҳаммаёк топ-тоза, йўлларга сув сепилган. Ана шу кўчага бурилаётганда узокдан хотин-халажнинг йиғиси эшитилди. Баширжон хабарчи йигитга машинани тўхтатишни буюрди.

— Бирпас, ука,— деди у ҳиқиллаб.— Чопонни кийиб олайлик, неудобний бундай бориш, ҳозир...

Баширжон кабинадан сакраб тушди. Хотини берган тугунни очиб тўнни олиб кийди, бошидан кизаги қийшиқ шляпасини олди, то янги дўппининг қатини очиб кийгунча тепа сочи тўкилиб, ялтираб қолган боши эндигина чиқиб келаётган куёш нурда ярақлаб турди. Хабарчи йигит: «Бу киши чуқур шляпаларини нега ҳечам ташламайдилар, деб ўйлардим-а!», деб кўнглидан ўтказди. Баширжон кийиниб бўлди. Беқасам тўн уни янада тўпори қилиб кўрсатарди. У дўппини кенг пешонаси томон бостириб кийганлиги учун шалпангрок қулоқлари янада бўртиброк кўзга ташланарди.

— Утиринг!— деди хабарчи йигит машина эшигини очиб.

— Йўк, пиёда бораман,— деди Баширжон, кейин хабарчи йигитнинг ҳали узок-ку, деган саволига жавобан.— Майли, узок бўлсаям... пиёда боришнинг савоб — хосияти катта!— деди ғамгин.

Шамси Тўраевичнинг дарвозаси олдида икки томонлама стул ва ўриндиқлар қўйилган бўлишига қарамай, кўп одамлар қўл ковуштириб, тик туришарди. Ичкарига кирди-чикди кўп. Ана, бошига дўппи кийган, лавсандан махсус тиктирилган кенг китель-шимли Шамси Тўраевич қўлларида оппоқ рўмолча билан дарвозадан чиқдилар. У йўл-йўлакай кимларгадир буйруқ берар, кимлар биландир кўришиб сўрашарди.

— Бандалик, акажон!— деди Баширжон хўнграганга ўхшаш овоз билан ўзини Шамси Тўраевичнинг елкасига ташлаб.— Етим колдикми, ак-ка-а?..

Шамси Тўраевич:

— Ҳа, майли,— деди Баширжонни секин ўзидан итариб.— Зарари йўк, ўзингни бос, чолнинг тўйлари...

Баширжон яна бир нималар демоқчи эди, лекин негадир лаблари пичирласа-да, ҳеч қандай овоз чиқмади. Шу ҳолича ичкарига йўл оларкан, ички дарвозадан ўта туриб, унинг миясида бир нарса йилт этгандек бўлди: «Аттанг, шу дарвозани вақтида янгиламаб-миз-да!»

Ичкарида бир томонда ер ўчоқ ковланар, иккинчи томонда тулука самовар шақиллаб қайнар, юқоридаги супада оппоқ тобут бор эди.

— Бор отасига етти ош беради, деб шуни айтадилар-да,— деди кимдир паст овозда.

Деворга орқасини бериб ўтирган ўрта яшар бир киши:

— Асли, шунинг ҳеч ҳожати йўк эди,— деди.— Бу тўй эмас-ку?..

Унинг гапини икки-уч киши маъқуллаган бўлди, лекин шу атрофда ўралашиб юрган Баширжон эътироз билдирди:

— Тўй бўлмасаям, раҳматли Шам... Тўра бобомнинг иззатлари,— деди ўзининг янглиш сўзлаб юбораёзганидан қизариб.— У дунёга анови беш метр сурпдан ташқари нимаям олиб кеталла.

Ҳамма сўзсиз жим қотди. Шундан кейин Баширжон янги келганлардан яна бир неча кишига ўзи ҳам ҳозиргина эшитган Тўра бобонинг ўлими тафсилотини ғамгин овозда ҳикоя қилиб берди. Ҳар гал бу тафсилот янгидан-янги сўзлар ва ташбиҳлар билан боғиб борарди.

Майитни лаҳадга қўядиганлар ўртасида анча тортишув бўлди. Ниҳоят, Баширжонга «бахт қуши» қулиб боқди. Қулиб боқмас эди-ю, у нам тупроқ устида яланг оёқ тураркан:

— Менга васиятлари бор!— деб чинқирди.— У қуни келганимда Тўра бобом, сен менинг дўстимнинг биттаю битта ўғлисан, Башир. Шу дўстимнинг юз-хотири учун, мабодо мен қазо қилсам, лаҳадга ўзинг қўясан, девдилар...

Бу гапдан кейин Тўра бобони Шамси Тўраевичнинг ҳурмати учун лаҳадга қўймоқчи бўлган икки киши ва жияни Исмоилжон қайта кийинишди. Ичдан мамнун, зоҳиран ғамгин, аламдийда ва ситамнамо Баширжон сакраб қабрга тушди.

— Секин-секин, озор бермай узатинглар,— деди ва пастдан Шамси Тўраевични излаб, боши учидаги одамларга зимдан кўз ташлади. Лекин Шамси Тўраевич юраги санчиб, кўз олди қоронғулашгани сабабли, лаҳад бошидан нари кетган эди.— Хоки ихлос тўплаш эсдан чиқмасин!— деб қичқирди Баширжон.

Лаҳад ичи акс-садо берди.

... Мархумни хокига топшириб қайтаётганда, Баширжон ҳаммадан орқада ҳарсиллаб, нафаси қайтиб келаётган Шамси Тўраевичнинг қўлтиғидан олди. Шамси Тўраевич орқаси қавариб чиққан бўйинини аранг қайириб:

— Ҳа, санми, Башир!— деди ғамгин.

— Раҳматли падари бузрукворимизнинг,— деди Баширжон пичирлаб,— гўрлари жуда яхши чиқибди, кенггина... Шундай лаҳадга қўйишимни биламан, бошлари ўзи-ўзидан «ғир» этиб қиблага қайтди..

— Да!— деди Шамси Тўраевич унга ҳайрат билан қараб.— Неужели?!

— Шундай бўлди!— деди Баширжон илҳомланиб кетиб.— Назаримда, бир жилмайгандек ҳам бўлдилар...

23. ИНСОН ТУЯ ЭМАС...

Райкомда бюро давом этарди. Аввал кадрлар масаласи: ундан кейин сабзаёт, полиз экинларидан мўл ҳосил олиш, «сув — гавҳар, ундан тежаб-тергаб фойдаланиш» масалалари кўрилди. Баширжон кенг кабинетнинг эшикка яқин ерида мунғайиб ўтирар, райкомнинг биринчи секретари Ориф Хўжаев гапираётиб, у томон қараганида жилмайиб, бош силкиб унинг сўзини маъқуллаган бўлар, юраги

эса аллақандай кўрқувдан пўкиллаб турарди. У фақат ўз масаласини ўйларди. Қачон унга навбат келаркин? Тезроқ хотиржам бўла қолсайди. Шамси Тўраевич кўнғироқ қилганмиканлар?

Биринчи секретарь чўл зонасидаги совхоз директориға тайинлади:

— Бу йил камида беш юз гектар қумзорға саксовул уруғи сепишимиз керак, токи саксовулзорлар ўрмондай бўлиб, экинларимизни гармселдан тўсиб турсин...

Бетлари чўл шамолдан қизариб, қиздирилган мисдай жигаранг тус олган, семизгина совхоз директори салмоқ билан гапирарди:

— Албатта, Ориф Хўжаевич, сиз айтгандан ҳам кўпроқ экишимиз мумкин. Биз планға қўшимча яна уч юз гектар майдондаги қумзорларға саксовул уруғи сепамиз...

Совхоз директори чорва ҳақида, энг охирида эса саксовулзорларни кўпайтиришнинг резерв ва имкониятлари тўғрисида гапирди. Ҳамма унинг гапларини маъқуллади.

Райком секретари бюро аъзоларига қараб:

— Бу кишиға савол йўқми?— деб сўради. Унинг рўпарасида ўтирган Баширжон бу гапни ўзига тааллуқли деб ўйлаб, фаоллик қилгиси келиб кетди, чўчинқираб қўл кўтарди.— Хўш, нима демоқчисиз?

Баширжон тепакал бошини силаб, рангини бўздай ўчириб ўрнидан турди ва жиддийлик билан:

— Бу ўртоқ...— деди-ю, томоғига тупуги тикилиб, бир муддат гапиролмай қолди. Сўнг йўталиб олиб, совхоз директориға ишора қилди.— Ҳа, фамилиялари нимайди?— Совхоз директори тик турган ерида фамилиясини айтди.— Ҳа, ўртоқ Евқочтиев секретаримиз Ориф Хўжаевич айтганларидан ҳам кўп— пландан ташқари уч юз гектар қумзорға саксовул экамиз, дейдилар... Хўш, пландаги билан ҳаммаси минг гектарға яқин бўлади... Яхши, қарши эмасмиз...

Бюро аъзолари ва таклиф этилганлар— ҳамма Баширжон томон қараб, ундан муҳим бир гап кутмоқда эдилар: У бўлса, бу тинчликни ўзига эътибор деб билиб, яна бир текисда гапира бошлади:

— Лекин ўртоқ Евқочтиев бир нарсани эътиборға олмаяптилар чоғи. Ҳозир бу ерда сувни тежаш тўғрисида гап бўлди. Хўш, ўртоқ Евқочтиев минг гектарлик қумзордаги саксовулларни нима билан суғормоқчилар ўзи? Ана шу...

Ҳамма қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Зал акси садо бергандек бўлди. Биринчи секретарь ўрнидан турди, у ҳам ўзини қулгидан тўхтата олмас эди.

— Рост- да, Ориф Хўжаевич!— деди Баширжон ўз гапининг одамлар орасида қулги бўлганидан мамнун жилмайиб.— Ўзимиз пахтаға зўрға сув топамизу яна ўртоқ Евқочтиев саксовулзорларни пландагидан кўпайтириб... Қошки қумзорда сув тез шимилиб кетмаса!

— Бўлди!— Райком секретари кафтини столға урди. Ҳамма тинчланди, лаблардаги табассум ўчди.— Ўртоқ Зайнишев, сиз пахта билан саксовулнинг гамини егунча, ўз соҳангиз маҳаллий sanoат комбинати ишлари ҳақида гапиринг, қани, чиқинг буёққа!

Баширжон окарди, кўкарди. Юраги алланечук тез-тез уриб, тиззалари калтираб кетди. Кимнингдир: «Ўз бошига балони сотиб олди», деган лукмасини ва яна бошқа бир кишининг: «Ўзиям мунча гўл бўлмаса, нахотки саксовулзорга сув керак эмаслигига ақли ет-маса?», деган гудранишини эшитди. У девор ёнидан секин юриб, минбар томон бораркан, елкаси икки марта деворга суйканиб, оҳакка бўялди. Бир ҳолатда бориб, минбар олдида тик турди.

— Хўш, гапиринг, нега маҳсулотни ҳужжатсиз чиқарасиз?— деб сўради райком секретари.— Нега талон-торожликка йўл қўясиз?

Баширжон секретарга, шафкат қилинг, маъносида мўлтираб қаради.

— Ҳам... ҳамма айб ўзимизда,— деди ютиниб олиб.— Биз партия, ҳукумат ишониб қўйган постга масъулиятсизлик билан қарадик. Тўғри, Ориф Хўжаевич айтганларидек, айрим кичик нарсалар, масалан, дарвоза, панжара ва сув насосга ўхшаш маҳсулотлар, омбор мудиримизнинг эътиборсизлиги оқибатида ҳужжатсиз чиқариб юборилган эди.

— Елғон!— Хўжакулова ўтирган еридан лукма ташлади. Баширжон мум тишлаб қолди. Кейин аянчли жилмайди.

— Елғон эмас, Норжон опа Хўжакуловна,— деди чап елкаси увишгани учун секин учириб қўйиб.— Тўғри, ҳужжатсиз чиқарилган эди, ҳаммаси расмийлаштирилди...

— Ревизиядан кейинми?

— Ҳа, ревизиядан кейин, Ориф Хўжаевич.

— Ана шунинг ўзи жиноят, худди ана шунинг ўзи билан сизни ншдан олиб, жинойи жавобгарликка тортиш керак. Хўп, айтинг-чи, планнинг бажарилмаганига сабаб нима?

Баширжон кафтига йўталди. Чўнтагидан рўмолча чиқариб, бурни ва оғзини қўшиб артди.

— Бунга сабаб, бизда ҳалига қадар кулолчилик билан кўғир-чок цехининг очилмаганлиги...

— Сизни бу ишга тайинлаганимизга қанча бўлди?

— Бир йилдан ошиб қолди.

— Хўш, нега шу пайтгача очилмади бу цехлар?

Баширжон саволлар исқанжасида қолиб, қип-қизарганча қараб тураверди, бир пайт, эсига кеча ўйлаб қўйган баҳона келди.

— Кадр етишмайди, ўрток Ориф Хўжаевич!— деди у шошилиб.— Кадр масаласи бизда ҳам чаток, мутахассислар етишмайди.

Бюро аъзоларидан бири гап ташлади:

— Облместпром хузурида хунар билим юрти очилган. Шунда ёшларни ўқитиш керак эди. Хўш, сиз ўзингиз қанча ёшни шу билим юртига ўқишга юбордингиз?

— Менми?

— Ҳа, сиз!

— Мен, умуман, бизни коллектив кўп ёшларни ўқишга боришга ундадик. Мен, шахсан ўзим уларга айтдим, бир йигитга қирқ хунар оз, деб. Бу ўқиш жуда яхши ўқиш — бепул овқат беради, бепул ётоқхона беради, бепул стипендия беради, деб тушунтирдим...

Яна кулги янгради. Бу гал райкомнинг биринчи секретари ҳам ўзини кулгидан тўхтатиб қололмади. У: «Бепул стипендия, ҳа-ҳа, бепул стипендия!», деб кула-кула, кўзига қалққан ёшларини артарди. Баширжон райком секретарининг кулганидан мамнун, ўзида йўқ шод эди. Бир пайт секретарнинг ўнг томонида ўтирган, ок сочили Асқар Бакировичга кўзи тушди: Асқар Бакирович кўз қисиб кулганича, стол остидан унга бош бармоғини кериб кўрсатди. «Насиб бўлса, буёғи энгил кўчади, энди!», деб ўйлади Баширжон. У яна нималар деди, ўзи ҳам билмасди. Бир пайт райком секретарининг овозини эшитди:

— Хўп, ўтиринг!

— Ўтирайми?!— деб ишончсиз, ҳадиксираб сўради Баширжон.

— Ҳа, ўтиринг!— деди Ориф Хўжаевич лабларидаги кулгини яшириб.— Хўш, бу масала юзасидан ким гапирари?

— Мен гапирай!— деди Хўжақулова. У атлас кўйлагининг олд этагини тортиб қўйиб, қизил этикчаларини тўқиллатиб юриб, минбарга яқинлашди. Баширжоннинг кўз олди қоронғилашиб кетгандек бўлди: «Ана энди, қасдини олади,— деб ўйлади.— Илоҳим қасд қилган паст бўлсин!..»

Хўжақулова қизил муқовали ён дафтарчасини очиб, бир оз қараб турди, кейин секин йўталиб, томоқ қирди.

— Ҳурматли бюро аъзолари! Мен Баширжон акани узок йиллардан бери биламан... У киши жуда ғалати, ўзига хос одам. Адабиётчилар тили билан айтсак, ўзига хос бир тип...

Баширжон ўтирган ерида қимирлаб қўйди. У «тип» сўзини «тиф» деб тушуниб: «Елғон! Умримда тиф билан оғриган эмасман!», дея қичқирмоқчи ҳам бўлди, лекин юраги бетламади. Хўжақулова ҳамон сўзида давом этарди:

— Умуман, лоқайдлик, хардамхаёллик, назарипастлик, икир-чикирларга ўралашиб қолиш... Яна нима десам экан? Бу хислатлар бизнинг раҳбарларга ёт хислат. Афсуски, Башир Зайнишев ана шундай хислатлардан холи эмас. Бу масаланинг бир томони, ўртоқлар! Лекин, яна бир томони бор. Ҳаётда, ҳатто бизнинг районимизда ҳам универсал раҳбарлар учраб туради. Бундай раҳбарлар, гўё ҳамма соҳанинг пири ҳисобланадилар. Менга қолса, ўртоқ Зайнишевни ҳам шундай раҳбарлар жумласига киритар эдим.— Баширжон: «Хайрият, мақташга ҳам тилинг бор экан-ку!», деб ўйлаб, Хўжақуловага миннатдор қаради.— Чунки, у киши кейинги уч йил ичида ДОСААФ комитетида, райкомсоюзда, маданият бўлимида ва ниҳоят, маҳаллий саноат комбинатида ишлади. Лекин, минг афсуски, бирор ташкилотни ҳам кўнгилдагидай бошқара олмади...

Хўжақулова жуда узок гапирди. Баширжоннинг хум калласи кўксига солинган, кичик, энсиз бағбақаси икки букланиб, осилиб турарди. У ичида: «Э, худойим-эй, илоё қасд қилган паст бўлсин!», деб пичирлаб қўярди.

— Башир Зайнишев,— дея сўзида давом этди Хўжақулова, Баширжон ер остидан унга мунғайиб қаради,— ҳақиқатан ҳам бизнинг ишончимизни оқламади. Маҳаллий саноат комбинатида планни барбод қилди, талон-тароғликка йўл қўйди... Хуллас, ҳали юқори-

да айтганимдай, Башир Зайнишев ўзига хос, антиқа бир типки, уста бир ёзувчининг...

— Ўртоқ Хўжакулова!— дея ўтирган еридан сапчиб турди Баширжон.— Нега мунча «тиф», «тиф», дейсиз? Ахир мен умрим ўтиб «тиф» касалининг кўчасидан ўтмаган бўлсам...

Ҳамма Баширжонга анграйиб қаради. Якка-ярим кулги янгради. лекин бу хол узоқ давом этмади. Хўжакулова ачингандек жилмайди-ю:

— Ўртоқлар!— деди кўли билан Баширжонга ишора қилиб.— Ана, кўрдинлар, бу кишининг савиясини... Шу савия билан ҳозир раҳбарлик қилиб бўладими? Ҳурматли бюро аъзолари, мен Баширжон Зайнишевни ишдан олиб, унинг жинойи ишини тергов органларига ўтказишни ва қаттиқ партиявий жазо беришни таклиф этаман!

Зал сув қуйгандек жим эди. Баъзиларнинг пишиллаб нафас олгани, ранги мурдадек оқарган Баширжоннинг уст-уст бурун тортиб туриши эшитиларди. Хўжакулова мағрур бориб, жойига ўтирди. Шундан кейин яна икки киши унинг сўзини маъқуллаб гапирди.

— Яна сўзга чикувчилар борми?

— Мен гапирай!

— Марҳамат, Аскар Бакирович!

Минбарга чакка сочлари оқарган, кўзлари катта-катта, Шамси Тўраевичга ўхшаш бир киши чикди.

— Ўртоқлар!— деди у салмоқ билан.— Бу ерда сўзга чиккан ўртоқлар, айниқса Норжон Хўжакуловна яхши масалани кўтаришди. Ҳақиқатан ҳам Башир Зайнишевнинг лаёқатсиз раҳбар эканини тўғри танқид қилишди.— Баширжон нотикқа малқайиб, шуурсиз қаради.— Лекин, уни жазолаш масаласига келганда, кўпам қаттиқ-кўллик... ҳа, айтмоқчиманки, бир кадрни ҳам ишдан олсак, ҳам партиядан ўчирсак, ҳам қамасак... Ахир, бор-йўғи учта арзимас дарвоза учун битта кадрни жувонмарг қилсак... Яна билмадим-у, лекин инсон туя эмаски, уч жойдан бош кессак. Менимча, Башир Зайнишевга икки жазо ҳам етади: уни ишдан олиб, қаттиқ виговор эълон қилинсин!..

Бу таклиф биринчи секретарга ҳам маъқул тушди.

— Хўжакулова жуда яхши бир масалани кўтариб чикди,— деди Ориф Хўжаев энг охирида.— Дарҳақиқат, янги очилган маҳаллий саноат комбинатига директор танлашда ижрокўмдаги ўртоқлар бир оз шошилган эканлар. Албатта, бу борада бизлар ҳам ўзимиздан масъулиятни соқит қила олмаймиз... Мен ҳам кейинги таклифга кўшиламан. Башир Зайнишевга қаттиқ виговор эълон қилиниб, директорлик вазифасидан четлатилсин!

Баширжон енгил нафас олди. «Хайрият, ўчиришмади...», деб ўйлади у. Бюро аъзолари таклифни маъқуллаб, кўл кўтариб-туширишгач, биринчи секретарь кулимсираб, сўзида давом этди:

— Гап бундай, ўртоқлар! Мен шахсан ўзим Баширжонни ёктираман. У кўпам ёмон одам эмас... Қизиқ йигит...

Баширжон ўзининг соддалиги, шириннамо гаплари, баъзан ан-

тика фикр-мулоҳазалари билан биринчи секретарга ёқиб қолган эди.

— Баширжон Зайнишев! — Секретарь унга қараган эди, у қалқиб ўрнидан турди. Тарвуздек қоринчаси устида қўлларини юваётгандек ҳаракат қила бошлади. — Биз сизни яхши биламиз! Лекин кўпам доводир бўлманг-да, дўстим! Ким айтади сизни ижрокўм раисига ўринбосар бўлган, деб... Майли, бу гал партия сизни ўз сафида олиб қолади. Лекин, шунга муносиб бўлинг-да, ахир! — Ориф Хўжаев яна бюро аъзоларига юзланди. — Албатта, биз Башир Зайнишевни бекор қўймаймиз. Бу кишининг ўзларига муносиброк бир иш топиб берамиз... Хўш, сиз нима дейсиз, ўртоқ Зайнишев?

— М-ман... м-ман рози, — деди Баширжон қўлларини кўксига босиб. — Партия қаёққа юборса... биз бир солдат одам.

— Ўтиринг! — деди Ориф Хўжаев юмшоқ овозда.

Бюро тугади. Боши ғувиллаб оғриётган Баширжон ташқарига эзилиб, бир замбил лой бўлиб чиқди. У райком биносидан тезрок четлашишга ҳаракат қиларди. Чунки, айрим раҳбарларнинг унга далда бериб, кўнгил кўтаришларига тоқати йўқ эди ҳозир.

Ташқарида куёш чарақлаб турибди. Қўм-қўк, зангори осмоннинг кунботар уфқида бир парча қора булут қотиб қолгандек эди. Адл дарахтларда аллақандай кушлар ўйин қилишади. Йўллар, йўлкалар гавжум. Унинг назарида ҳамма хомуш, ҳамма ғамгин эди ғўё. У янги типда қурилган райком биносининг қуйиси билан Улуғ Ватан уруши жангларида ҳалок бўлганлар хотирасига қўйилган ёдгорлик ёнидан ўтиб, катта чорраҳага чиқди. Қўнглининг бир четиди алам, изтироб бўлса-да, райком бюросидан «соғ-омон» чиққанига хурсанд эди. «Ҳа, майли, — дея пичирлади у. — Энди Шамси Тўраевичга бориб, раҳмат айтиш керак... керакмикин? Виговор беришди-ку! Эсиз, шунча қилган харажатларим... Бўлди. Қаерга юборсалар ўша ерда ишлайман. Анови Қирмизхонми?..»

Ҳақиқатан ҳам автостанцияга кираверишдаги катта асфальт йўлда қизил жерси пальто кийган бир аёл кўринди. Унинг қорни пальтосини бир оз туртиб чиққан, ўзини орқа ташлаб, секин лапанглаб келарди. «Нахотки ҳомиладор? Мунча тез... ҳа майли, бахтли бўлишин, — деб ўйлади Баширжон ва унга қараб мағрур юра бошлади. Жувон унинг рўпарасига келганда юзини четга буриб ўтиб кетди. — Ия, Қирмизхон эмас экан-ку! Тавба, худди ўзи-я! Ҳар қалай, тинчиб кетди...»

Баширжон эски нусхада қурилаётган гумбазли ғиштин бинога узок тикилиб қолди. «Жуда зўр ҳаммом бўлибди-да... Қачон ишга туширилса экан?..»

У район ДОСААФ комитети биноси ёнига етиб, ўнгга бурилганида, узокдан эшагини ниқтаб келаётган Вафо атторга кўзи тушди. Атторнинг юзлари қизариб тўлишган, эшак устида қомати ҳалиям алифдек тик кўринар эди.

Баширжон лип этиб, ўзини бино панасига оларкан, ўйлади: «Ўзим берган чўчка ёғи фойда қилибди...»

СУВАРАК

1. КЕРАКЛИ ТУК

Ишдан бўшатишган Баширжон ўн кунча уйида қамалиб ётди. Бу орада ҳеч ким ундан хабар олмади, бирор киши, ҳолинг не кечди, деб сўрамади. Ранги синиқиб, семиз лунжлари халтадек осилиб қолди. Хайриятки, яккаю ягона ўғилчаси Ашур бор экан. Зерикканида чалқанча ётиб, уни қорнига ўтказади-да, ёшлигида отасидан эшитган она эчки ва унинг Алўл-Булўл болалари ҳақидаги эртакни қайта-қайта айтиб беради, ўғлининг ҳисобсиз саволларига жавоб излаш билан овунади.

Бугун ҳам Ашурни тиззасига ўтқазиб, паҳмоқ сочларини силаб ўтирган эди, ўғли пилдираб ўрнидан турди-да, ўз навбатида отасининг бошини силамоқчи бўлди. Лекин отасининг тақир, яйдоқ боши ҳафсаласини пир қилди.

— Сочийиз тани?

— Тўкилган.

Ашур қийкириб кулди:

— Сочийиз сувми, тўкилади?

Баширжон ўғлининг топқирлигидан қувониб, нима дейишга хайрон бўлиб турганида, телефон жириглаб қолди. У шоша-пиша Ашурни бир чеккага ўтқазаркан: «Илоҳим, терговчи бўлмасин-да», дея қўллари титраб трубкани кўтарди.

— Алё!.. Э, ассалому алайкум, акажон!.. Раҳмат... Нима? Йўк, тухум босиб ётганим йўк. Ҳа, энди... Лаббай? Хўп, бугун бораман. Нима гап эди, акажон? «Кейин хурсанд бўламан?». Хўп, майли, ўзим ҳам ётавериб, юракларим зардобга тўлиб кетди. Бормоқчи эдим, ҳам... Айтаман, албатта айтаман... Хў, онаси, қанисан?— Пой-гакда ийманибгина Зевархон кўринди.— Ана, ўзиям келди. Сенга Шамси Тўраевич салом айтяптилар. Ана, у ҳам сўраб қўйинг, деди. Хўп, албатта бораман...

Баширжон трубкани қўяркан, ҳали ҳам эшик олдида ҳадиксираб турган Зевархонга қараб жилмайди. Бу унинг шу ўн кун ичида биринчи бор жилмайиши эди.

— Ойна билан устараumni келтир!— деб буюрди у. Ашур ҳам отасининг оёғи тагида ўралашаркан, тинмай: «Соқол оламиж, соқол оламиж», дея қийқарарди.

Баширжон дераза ёнига бориб, ойнага қаради: соқоллари ўсиб, кўзлари киртайиб қолган, тўмтоқ бурнининг учи ҳам негадир майин пўст ташлаган эди.

— Ол шунингни бирпас! — деди у ўзига тирмашган ўглини хотинига узатиб. — Нариги уйга олиб чиқ, мушшайт килади.

Зевархон ўглини чирқиратганча нариги уйга олиб кетди.

«Қизик, шу Шамси Тўраевич ҳам жуда шўхлар-да, — деб ўйларди Баширжон. — Тавба! «Тухум босиб ётаверасанми», дейдилар... мен ҳам: «Тухумнинг донаси ўн тўрт тийин, босиб ётамиз-да», дедим-да. Ҳар қалай, багун кайфиятлари тузукка ўхшайди. Ох, ўзингга шукр, парвардигори эгам!..»

Баширжон кейинги кунлар нуқул: «Э, художон, ўзинг обрў бер!», деб илтижо қиларди. Шамси Тўраевич билан телефонда гаплашгач, акахонининг хуш кайфияти унга ҳам кўчиб, «яратган эга»сига қайта-қайта шукроналар айта бошлади.

Баширжон қили сийраклашиб қолган чўтка билан бетига кўпик суркаб, соқол олишга тушди. Икки бети, бир оз чиқиқроқ энгаги, майин ажин тушган бўйини киргач, навбат мўйловига келди. У икки бармоғи билан тўмтоқ бурнини бир ёкка кийшайтириб, юқори лабини қуйига қараб керди. Эҳтиёткорлик билан устара юритаркан, бурнидан чиқиб турган тукларга кўзи тушди. «Е, тавба! — деб юборди беихтиёр. — Бурун ичидаги тук ҳам оқараркан-да!..»

Баширжон одамнинг раҳмини келтирар даражада юпун, одмигина кийиниб, Шамси Тўраевичникига йўл олди. Ҳавода сал-пал изғирин бор. Шимолдан эсаётган шамол йўлакларнинг чангини тўзитади, дарахтлардаги сап-сарик япроқларни шилдиратади.

У йўл-йўлакай бозорга кирди. Дарвоза оғзидаги кампирдан ўн тийинга битта қоғоз халта олиб, ичкари кирди. Бозорда одам сийрак. Пештахталар олдида харидордан кўра кўпроқ уймалашган сотувчилар тилларидан бол томиб, молларини таърифлашади. Баширжон раста оралаб юраркан, ён томондан таниш бир овоз келди:

— Хо жиян!

Ёқутдек товланаётган узум тағоби уюлган қўш тоғора орқасида якка кифт бўлиб Даврон тоға мўйлов силаб турарди.

— Биз томонга ҳам бир қаранг, майли, меҳмон қилмасангиз ҳам розимиз! — деди у илжайиб.

Баширжон хижолат чекиб кизарди, узр сўраб яқинлашди.

— Ассалому алайк-у-м! — дея яроғи чиқиб кетган эски портфелини тиззалари орасига қисиб, тоғаси билан қўшқўллаб кўришди. — Яхшимисиз, тоғажон?

Даврон тоға келиннинг аҳволини, Ашурбойнинг соғлиғини, қайнонанинг касали тузалиб кетганми-йўқми, ҳаммасини узоқ суриштирди. Баширжон унинг саволларига: «Раҳмат, тоғажон, шукр-шукр» деб тураркан, сўз оралатиб ўз навбатида янгаси ва жиянларининг соғлиғини сўради.

— Қани, пакитни олинг, жиян, — деди Даврон тоға. — Олинг баққа!

Баширжон тоғанинг ниятини сезган бўлса-да:

— Нима қиласиз, тоғажон? — деди талмовсираб. — Ҳеч ҳожати йўқ. Олма олмоқчи эдим.

Даврон тоға унинг қўлидан халтани юлиб олиб,¹ авайлаб уч-тўрт бош узум солди, кейин: «Мана, жиян!», дея узатди.

Баширжон чўнтагини кавлай бошлади.

— Энди бугун меҳмон бўласиз, тоғажон,— деди у.— Бормасангиз хафа бўламан-а. Ҳа мана. — У узок кавлаштириб ниҳоят чўнтагидан битта уч сўмлик чиқарди. — Мана, тоғажон.

Даврон тоға қаттиқ ранжиди:

— Кўйинг-э, жиян, дехқончилик бу бизга!..

— Йўк, тоғажон, оласиз,— деди Баширжон пулни унинг кафтига қистиришга уриниб.— Дехқончилик пайкал бошида ёки ишқомда бўлади, бу ер — бозор.

Даврон тоға пулни олмади. Баширжон, савдонгиз битгач, албатта ҳовлига кириб ўтинг, деб устма-уст тайинлади. Тоғаси ҳам ўнг қўлини кўксига қўйганча: «Хўп-хўп, бажонидил», деб турарди.

— Кутаман-а, тоғажон?

— Хўп, жиян, бажонидил, насиб қилса — шу гал, бўлмаса, хафа бўлмайсиз-да.

Баширжон яна бозор оралаб кетди. Унинг кайфияти аввалгидан ҳам яхшиланган эди. «Шу, кишлоқ одамлари жуда мард бўлади-да,— дея хаёлидан кечирди у.— Қаранг, шунча қистасам ҳам узумнинг пулини олмади-я! Кечкурун бораман, деди-ку. Хўп, борса нима? Битта ош қиламиз, яримта ароқ билан... Оббо, адресни яна айтмабман-ку! Ўзиям сўрамади-да... Эҳтимол, вақти зикрокдир...»

— Кеп колинг олмага!

Баширжон қора соқолли, мачқойисифат киши билан ўн беш минутча тортишиб, бир кило олма харид қилди. Ўттиз тийинга иккита обинон олиб, тўлиб қолаёзган халтага жойлаштирди.

У кўкка бўялган темир дарвоза биқинидаги қўнғирок тугмачасини босди. Бир оздан кейин ичкаридан «Ҳоз-е-е-ер!» деган овоз ва шипиллаган қадам товуши эшитилди. «Уйда эканлар,— дея хаёлидан ўтказди Баширжон.— Ўзимни сал синик, хокисорроқ кўрсатай...»

Дарвоза очилиб, йўғон қоматини спортчилар киядиган қалин трико сиқиб турган, қориндор Шамси Тўраевич кўринди.

— Ассалому алайкум, акажон,— деди Баширжон қўлидаги нарсаларни дарвозахонадаги ўриндикка қўяркан.— Яхшимисиз, акажон?

— Яхшимисиз, Баширий, яхшимисиз?— деди Шамси Тўраевич қувнок оҳангда.— Ўзингдан сўрасак? Яхши юрибсанми? Янги чиққан юз сўмликдай кўринмай кетдинг? Қани, юр-чи...

Шамси Тўраевич унинг гапларига кулок ҳам солмасдан, олдинга тушганча, лўмбиллаб кетаверди. Акашоннинг оёғида орқаси босилган кигиз шиппак, барваста гавдаси оғир чайқалади, калта бўйни кавариб чиққан. Баширжон халтани қўлтиқлаганча, унинг изидан эргашиб бораркан: «Зап қоматлари бор-да,— деб ўйларди.— Шу гавдаларига штангачи бўлсаларми!..»

Меҳмонхонага кирдилар. Уй ўртасида ясатилган стол турарди. Баширжон қўлидаги совға-саломни столга қўйди. Кейин оҳиста бориб, пойгакдаги стулга чўкди.

— Хўш, калайсан, Башир?— деди Шамси Тўраевич бурнини тортиб.— Бола-чақаларинг тузукми?

— Раҳмат, акажон.

Шамси Тўраевич чой куйиб узатди. Баширжон ўрнидан туриб, ишлани икки кўллаб олди-да, қайтиб жойига ўтирди.

— Қани, дастурхонга қара.

— Хўп,— Баширжон чойдан хўплади, оғзини чайгандек қилтиб ютди. Шамси Тўраевичнинг энсаси қотгандек бўлди.

— Қалайсан энди?— деди у ва Баширжонга ачингандек қараб олди.— Ҳалиям иш беришмадимиз?

Баширжон мажолсиз кўл силкиди.

— Э,— деди алам билан.— Буларингиз кадрнинг кадрини билармиди? Бўлмаса, завхознинг айбини менга тўнкаб, ҳам партиявий жазо бериб, ҳам ишдан олишармиди? Хайр, майли, ким қилмагай, ким топмагай. Менга қилганлар худодан топади...

— Қўй бу сафсатани,— деди Шамси Тўраевич унинг сўзини бўлиб.— Ҳамма нарсани динга, худога тақайверма. Бир шоир: «Тақдирни кўл билан яратар одам», деган экан. Сен ҳам ўз тақдирингни ўзинг яратишинг керак. Бўлар-бўлмасга худодан кўриб, одамлардан нолиб юрма.

— Хўп,— деди Баширжон акахонига итоаткорона мўлтираб қараркан.— Лекин баъзан ноилож қолганда, ўша тақдирни яратувчи кўл ҳам иш бермас экан.

Шамси Тўраевич Баширжоннинг бу гапини ўзича: «Менинг тақдирим сизнинг кўлингизда эди, аммо бугун энди бирор ёрдамингиз тегмаяпти-ку», деб тушунди.

— Гап бундай,— деди у кафтини дўмпайган қорни устига кўйиб.— Ориф Хўжаевич билан кеча телефонда гаплашган эдим. Эрта-индин сени чақириб қолишса керак. Тузукроқ кийиниб бор, мана-ви ипирисқи нарсаларингни ташлаб... Еки яхшироқ костюм-шиминг йўқми?

— Бор-бор,— деди Баширжон ишнинг силлиқ кўчаётганидан қувониб.— Икки хил костюмим бор. Биттаси — лавсандан қилинган шерсть кастум-бурук. Яна биттаси чистий шерсть, булғорский.

Шамси Тўраевич кулиб юборди. Унинг нонигўшт помидордек оч-кизил бағбақаси килкиллаб турар, кўзлари кулгидан юмилиб кетган эди.

— «Лавсандан қилинган шерсть кастум-бурук», дейсанми?— деди Шамси Тўраевич кулгининг зўридан ёшланган кўзларини артаркан.— Оббо сен-э, Башири тушмагур, жуда эмарисан-да!..

Баширжон акахонининг кулгисидан ранжигандек кўринса-да, ичидан хурсанд эди. Акахон кулдиларми, демак, ҳамма хавф-хатар бартараф бўлган. Шамси Тўраевич устма-уст аксирди, кейин димоғини тортди, бу ҳам бўлавермагач, орқа чўнтагидан рўмолча олиб бурнини каттиқ қоқаркан:

— Эҳ, савил,— деди рўмолча тагидан ғалати бир овоз чиқариб.— Шамоллабмизми, нима бало... Кеча оқшом бурним тикилиб анча азоб берди.

— Бурун ҳам қизик нарса-да.— Баширжон унинг сўзини маъқуллади.— Билмадим, бурунга сув қаердан келади, денг. Хайронман. Энди буни қаранг, бурун ичидаги тук ҳам оқараркан, денг. Тавба!

— Кимнинг бурнидаги тук оқарибди?— Шамси Тўраевич бурнини рўмолча билан яшириб туриб сўради.

— Мени,— деди Баширжон кафтларини ёзиб.— Эрталаб ойнага қарасам, бурнимнинг ичидаги туклардан учтаси оқарибди. Бўлмаса қаранг, сочу соқол оқариши мумкин, қошу киприк оқарганини ҳам кўрганман, лекин бурун ичидаги тукнинг оқаришини биринчи бор...

— Бас!— деди Шамси Тўраевич ижирғаниб.— Кўнглимни айнитиб юбординг. Нима қилардинг...

Баширжон эсанкираб акахонининг «Нима қилардинг...», деган сўзини «Нима қилдинг?», деб эшитди-да:

— Нима қилардим?— деди яна кафтларини ёзиб.— Оқарганларини юлиб ташладим.

Шамси Тўраевич тескари ўгирилиб олди. Баширжон хавотирланиб, шу заҳоти сўздан тийилиб қолди. Бир оздан кейин акахон унга маъноли қараганча:

— Яхши,— деди босиқ овозда, бош силкиб.— Лекин, сен бизга кераксан, гарчандки, шу вақтга қадар оқармасдан, доимо қораланиб келаётган бўлсанг-да, сени юлиб ташламаймиз. Керакли туксан...

— Раҳмат акажон!

— Эҳтимол, сени район суғурта бўлими бошлиқлигига тайинлашса керак. Бироқ, ҳозирча оғзингдан гуллаб юрма тагин — секрет бу!

Баширжоннинг чехраси ёришиб кетди.

— Хўп, акажон!— деди кафтларини қўл ювгандек ишқаб, ерга қараркан.— Ҳеч кимга айтмайман.

Хайрлашув олдидан Шамси Тўраевич дарвозахонанинг бир бурчагига териб қўйилган пишиқ ғишт уюмини унга кўрсатди:

— Манави ғиштларни кўряпсанми?

— Ҳа, ҳа, кўряпман, ғишт. Яхши, ғиштларингиз яхши экан...

Шамси Тўраевич бир муддат сукут сақлаб қолди. Баширжон ҳам акахонининг бу сукутидан ноқулай аҳволга тушиб, лом-мим демай, унга зимдан бир қараб қўйди-да, юраги шув этиб кетди: акахонининг юзида бир олам изтироб. «Э художон, бу кишига нима бўлди-я?», деб ўйлади Баширжон. Худди шу аснода:

— Отесни гўрларига сағана қурмоқчи эдик, — деди Шамси Тўраевич ғамгин оҳангда.— Иш билан бўлиб, қўл ҳам тегмаяпти.

Баширжон ўзига келгандек бўлди. Ич-ичидан: «Оҳ, хайрият!», деб юборди. Ҳатто акахонга яқинроқ бориб, тирсагидан оҳиста тутди.

— Бу хизматни менга қўйиб беринг, акахон!— деди қатъий, мардона овоз билан.— Раҳматли Тўра бобога ўзим бир сағана қурдирайки, ҳамманинг оғзи ланг очилиб қолсин... Ҳа-ҳа, мрамр лав-

ҳа ҳам ўрнатамиз. Бемалол, бу хизматни менга қўйиб беринг, ака-жон. Ўзимнинг ҳам ниятим бор эди.

Шамси Тўраевич унинг камбар елкасига оғир кафтини ташлади.

— Раҳмат, ука!— деди Баширжоннинг кўзларига тик қараб.— Бу гал ҳам ўзинг қўллаб юборар бўлдинг-да.

Баширжон камтарлик билан ийманиб ерга бокди. Шу қарашда кўзига одам бўйи келадиган каттакон сағана кўришиб кетди. Одатда, киши сағанани кўрганда ёки эслаганда, юрагига ғам-андух соя ташлаши аниқ. Лекин Баширжон Тўра бобонинг мазорига қурилажак сағанани хаёлан кўз олдига келтираркан, юраги хапқиқиб, ўзини гўё ланг очилган жаннат эшиги, тўғрироғи, нажот эшиги олдида тургандек ҳис этди.

2. НАЗАРНОГИР ИДОРА

— Лўлининг эркагидай ялпайиб ётаверасизми?

Ичкари уйда уйқуни уриб ётган Баширжонни хотини шундай деганча, туртиб уйғотди. Баширжон уйқули кўзларини аранг очаркан:

— Қани лўли?— деб сўради ғудраниб.— Супадами? Бир фол очдирайлик...

Зевархон тиззаларига уриб кулди. Баширжон ҳеч нарсага тушунмай, ох-ох, дея эснади.

— Лўли демадим-ку, — деди Зевархон эрининг ёнига — каравотга ўтираркан.—«Лўлининг эркагидай ётаверасизми?» дедим. Ахир, сиз ҳам бундай туриб кўчага чиксангиз, одамлардай бозор-ўчар қилсангиз-чи! Уйда бир чакра ёғ, бир тишлам гўшт йўк. Сиз бўлсангиз, куну тун уйқудан бош кўтармайсиз!

Бу гап Баширжоннинг жон-жонидан ўтиб кетди. Зевархон бу билан гўё мен ишлаб топиб келаяпман, сиз лўлининг эркагидай еб ётибсиз, дея таъна қилаётгандек эди. Яна уйда гўшт, ёғ йўк, дея нолигани дард устига чипқон. Ўзи нима аҳволда-ю... Чўнтакдаги пулнинг эса баракаси учиб қолди, Баширжон ўн йиллаб йиққан пулини маҳаллий саноат комбинатида қилган камомади эвазига ўн минутда санаб берган эди. Ана шунда у пул, бойлик қўлнинг кири эканини тушунди. «Қир» бўлсаям, харҳолда, ортиргани дуруст бўлган экан. Бўлмаса, шу пайт турманинг зах хужрасида ётар миди?.. Баширжоннинг эти жимирашиб кетди. «Майли, пул — садқаи сар, — деб ўйлади у. — Пул кетса кетсин — обрў кетмасин. Миллион сўм пулдан камокнинг бир қуни оғир. Худо кўрсатмасин-э!...»

Баширжон отасининг доимий ўғитларини эслади. Раҳматли Зайниш кўса миждозлардан пулни олиб, эски, исқирт рўмолчасига авайлаб тугаркан: «Пул — пулни топади, бепул — бош оғриқни, — дерди минғирлаб.— Шунинг учун пулнинг кадрига етиш керак, Башир. Сен пешонамда ёлғиз ўғлимсан, инчунин, сени суяйдиган ҳам, оғир дамда кунингга ярайдиган ҳам пул. Бир тийининг бўлмаса, лоакал, битта гугурт бермайди. Инчунин, пулни тийинлаб тўпла, яна тийинлаб, иложи бўлса, ярим тийинлаб харж қилишга ўрган...»

Баширжон отасининг шу гапларини эсларкан, шап этказиб пешонасига урди: «Хаҳ, хомкалла!..»

— Ха, сизга нима бўлди?— деди Зевархон ташвишга тушиб.— «Лўлининг эркагидай», деганимга хафа бўлмадингизми?

— Э йўк,— деди Баширжон кўл силкиб.— Лўлининг эркагини ҳар куни нон топиб келадиган икки-учтадан уддабурро хотини бўлади. Мени-чи? Менинг биттагина хотиним бор, унинг ҳам ойлиги олтмиш сўм, ўзидан ортмайди.

Зевархон бирдан буришди:

— Кўпроқ ойлик оладиганини, ўқимишлисини топинг эди,— деди йиғламсираб.— Қачон қараса, камситганингиз камситган...

Хотинининг важоҳатидан Баширжон тамом эсанкираб қолди. Шунинг учун пастроқ овоз билан, мураса оҳангида унинг сўзини бўлди.

— Ўзинг-чи, ўзинг ҳам «Лўлининг эркаги», деб камситмадингми? Менга қара, сен лўлиларнинг эркагини кўп ҳам камситаверма. Бу худогаям, ҳукуматгаям хуш келмайди. Ҳозирги замон эркак лўлилари колхоз-совхозларда ишлайди. Райкомхознинг ярим одами ана шу лўлилар-ку...

Зевархон эрининг одатини яхши биларди: агар бир гапни бошласа уни тўхтатиш амримаҳол. Ҳозир ҳам Зевархон жаҳлидан тушиб гапни бошқа ёққа буриб юбормаса, Баширжон ҳали-вери тўхтамас, лўлилар тўғрисида нимаики билган-эшитган бўлса, барчасини айтиб ташламоқда эди.

— Бўлмаса, нега ўзингизни хомкалла, дейсиз?— деди хотини ўпқаланиб.

Баширжон қуйи лабини тишлаганча, уйнинг шифтига қараб қолди.

— Энди тушундим,— деди ниҳоят, Зевархоннинг тиззасига қўлини қўйиб.— Пулнинг, бойликнинг кераклигига энди тушундим. Қўлингга пулинг, амалинг бўлса, ҳамма сенга дўст, биродар экан. Отам раҳматли тўғри айтарканлар...

Эр-хотиннинг аччиқ-чучук суҳбатини телефоннинг шитоб билан жиринглагани бўлиб қўймаганида, Баширжон отасининг пул ҳақидаги ўғитларини окизмай-томизмай сўйлашга тушар эди. У шошиб ички кийимда, яланг оёқ, яланг бош, қўшни хонага қараб югурди.

— Алё,— деди мулоийм овозда.— Лаббай? Ҳа-ҳа. Зайнишевман. Э, ҳа, Асқар Бакирович, сизмисиз, акажон? Раҳмат, шукр, тупроқдан ташқари.— Баширжоннинг овози қалтираб, томоғи қуруқшаб кетди.— Юрибмиз... Лаббай? Ҳозирми? Ҳа, хўп, ҳозир етиб бораман, Асқар Бакирович...

Баширжон трубкани қўйди. Ичкари уй остонасида эрини кузатиб турган Зевархон:

— Қим экан?— деб сўради.

— Асқар Бакирович,— деди Баширжон,— исполком раисининг муовини. «Тезда етиб келинг», дейди. Эҳтимол, бирор иш таклиф қилишса керак. Кеча Шамси Тўраевич айтаётган эдилар, эрта-индин сени чакириб қолишади, деб. Қани, тоза қўйлак, янги кастум-бругимни бер. Йўк, унисини. Ҳар қалай, пасонроқ бўлиб бориш керак...

Зевархон ҳам гул-гул очилиб кетди. Хатто: «Вой, худойим, лў-лининг эркагига ҳам иш топилибди-да, энди иккинчи хотиннинг таррадудини қилинг!», деб ҳазиллашди. Баширжон: «Бас қил! — деди жеркиб. — Хозир ҳазилнинг вақти эмас...»

Баширжон район ижроия комитетининг янги қурилган икки қаватли биноси олдига етиб келганда, сочлари оппок, қошларига ҳам битта-иккита оқ тушган, мошранг галифе китель кийган Асқар Бакирович «ГАЗ-69» машинасининг эшиги тутқичини ушлаганча, кутиб турарди. Баширжон қадамни тезлатди, хансираб бориб кўришди. Асқар Бакирович машинанинг орқа эшигини очиб:

— Қани, чиқинг! — деди. Баширжон орқа ўриндикка итоаткорона чиқиб ўтиргач, шоферига: — Ҳайдан! — деб буйруқ берди.

Машина район марказини кесиб ўтувчи йўлдан юриб кетди. Хайр-обод ариғининг кўпригидан ўтгач, чапга бурилди. Йўлнинг икки четида узун мирзатераклар саф тортган. Ариқчаларда кеч кузнинг тиниқ суви лимиллаб оқади. Осмон пештоқига кўтарилиб келаётган кўёш нурлари машина ойнасига тушиб, кўзни қамаштиради. Асқар Бакирович олдинги ўриндикда бошини кўксига солинтирганча, сўзсиз мудраб борарди. Баширжоннинг юраги сикилиб кетди. «Ҳа, тўғри экан, — деб ўйлади у кишлокка туташ йўлга чиқилгач. — Демак, суғурта идорасига... Шамси Тўраевич тўғри айтган эканлар».

Машина йўл четидаги атрофи уч пахса девор билан ўралган эски бино олдига келиб тўхтади. Бинонинг ранги униқиб кетган, қўхна ёғоч дарвозаси олдидан чуқур ариқ оқарди. Четрoқда — қари тол остида сувоқлари кўчиб ётган баланд лойсупа. Баширжоннинг кўзи дастлаб дарвозага тушди, одатича: «Янгилаш керак», дея кўнглидан ўтказди ва шу заҳоти қанчадан-қанча темир дарвозаларни бир оғиз ширин сўз эвазига, текиндан-текин бериб юборганларини эслаб: «Аҳмоқ эканман», деб ўзини койиди.

Дарвоза олдида уларни эғнида қора плаш, оёғида хром этик, бошига похол шляпа кийган, сарикка мойил бир йигит — суғурта идораси маҳаллий комитетининг раиси кутиб олди. У кулмаса-да, олдинга туртиб чиққан тишлари уни худди ишшайиб тургандек кўрсатарди.

— Келинлар, ассалому алайкум, — дея у аввал Асқар Бакирович, сўнг Баширжон билан кўришди. — Келинлар. Қани, ичкарига марҳамат.

— Ким бор? — деб сўради Асқар Бакирович.

— Ҳамма шу ерда, — деди йигит олдинга ўтиб йўл бошларкан. — Қани, марҳамат.

Ҳовлининг ичкарисиси янада бефайз эди. Бир томонда — эски стол, унинг ёнида кўмир печкаси, оёқлари, суянчиқлари синган учтўртта стул. Бурчақда қоғоз уюми. Ҳовли саҳнида чиркин япроқлар сочилиб ётар, супанинг тупроғи кўпчиб, шамолда хазон аралаш енгил чанг кўтарилар эди.

Тўғридаги эшикка кирдилар. Чоққина хона. Тартиб билан учта стол қўйилган. Деворларда бир хил рангдаги плакат: машина сурати, унинг остида эса давлат суғуртаси ҳақидаги даъваткор сўзлар,

Яна бир плакатда қандайдир болакайнинг гугурт чақаётгани, учинчи плакатда эса, ҳашаматли иморат сурати ва мўйловли бир кишининг қўл чўзиб: «Ховли-жойингизни суғурта қилдирдингизми?» дея савол бериб тургани акс эттирилган эди. Хонада семиз бир татар аёл — идоранинг бош бухгалтери, қоровул чол ва яна уч-тўрт киши ўтирарди. Бошлаб келган йигит: «Ҳамма шу ерда», деганда, шуларни назарда тутган эди.

Асқар Бакирович барча билан қўл учида кўришиб чиққач, тўрдаги стол ўрқасига ўтди-да:

— Ўртоқлар!— деди босиқ овозда.— Қани, ўтиринглар. Район давлат суғурта ходимларининг умумий мажлисини очик деб эълон қиламиз. Қаршилар? Йўқ. Бетарафлар? Йўқ. Демак, мажлис очик. Кўриладиган масала битта: район давлат суғурта идорасининг янги бошлиғини тайинлаш. Яна бошқа таклифлар борми? Хўш, бўлмаса, район давлат суғурта идорасининг янги бошлиғини тайинлаш масаласи кўрилсин, деган ўртоқлар қўл кўтариб, тасдиқлаб беришларини сўраймиз. Бир овоздан. Демак, қўшимча ва олимчалар йўқ. Хурматли ўртоқлар! Район давлат суғурта идорасининг собиқ бошлиғи Жалил бобо Халилов шу йил сентябрь ойида, ҳаммаларингизга маълум, олтмиш саккиз ёшларида бевақт вафот этдилар. Марҳумнинг хотираси учун бир минут ўринларингиздан туриб, сукут сақлашингизни сўрайман.— Ҳамма ўрнидан туриб, бош кийимини олди. Қоровул чол ҳам бошидан салласини олмоқчи эди, чувалиб оёғи остига тушди. У шошиб салласини ердан олгани эгилган эди, Асқар Бакирович қаттиқ танбеҳ берди.— Қимирламанг, тек туринг!— Бир минутдан кейин у бошига чуқур дўпписини бостириб кийган Баширжонга қараб олди-да:— Ўтиринглар!— деди. Ҳамма ўтиргач, кулимсираб сўзида давом этди.— Ўртоқлар, эндиги...

— Ўртоқ Бакиров ўғлим,— деди қоровул чол унинг сўзини бўлиб,— энди салламини олсам майлими?

— Олинг,— деди Асқар Бакирович иягини силкиб.— Энди бундок, ўртоқлар. Бугун биз бу ерга район давлат суғурта бўлимининг янги бошлиғини тайинлаш учун келганмиз. Бу ишга район партия комитети, шахсан Ориф Хўжаевич, яна ижроня комитет оқсоқоллари, районимизнинг обрўли кадрларидан бири, ташкилотчи ва уддабурро раҳбар, узок йиллар давомида раҳбарий ўринларда ҳалол ишлаб келган Баширжон Зайнишевни таклиф этдилар. Узларинг яхши биласизлар, Баширжон Зайнишев бундан олдин район ДОСААФ ташкилотларида, район маданият бўлимида, район коммунал хўжалик бўлимида, районимизда янги очилган маҳаллий саноат комбинати ва бошқа қатор ташкилотларда ишлаб, обрў-эътибор қозонган кадрларимиздан. Хўш, шу кишини бошлиқликка қабул қиласизларми?

Ҳамма ерга қаради. Қоровул чол йўталиб олиб:

— Мен гапирай,— деди қўл кўтариб.

— Хўп.— Асқар Бакирович ёнида ўтирган партия ташкилотининг секретари Ҳамид Солиҳовдан: «Фамилияси нима?», дея секин сўради, жавоб олгач:— Ҳозир сўз район давлат суғурта идораси-

нинг қоровули, меҳнат ветерани, ҳурматли отахонимиз Ислом ота Исмоиловга берилади,— деб эълон қилди.

Ислом ота бир қадам олға босиб, палағда овозда гапира бошлади:

— Ўртоқлар, мен гапирсам агар, ҳозир бу ерда ижрокомимизнинг муовини ўртоқ Бакиров жуда тўғри айтдилар. Суғурта идораси бошлиқлигига ўртоқ Зайнишевни тайинлаб жуда-жуда савоб иш қилдилар. Чунки, мен Баширбой Зайнишевни ёшлик пайтидан биламан. У меҳнатқашдан чиққан бола, отасини ҳам танийман. Раҳматли Зайниш кўс... уста Зайниш яхши маҳси тикарди, менга битта маҳси тикиб берган эди, роппа-роса ўн беш йил кийганман, яна ўша маҳсининг кўнжини уч марта таглатганман. Худо раҳмат қилгур жуда ҳунарманд, мусулмон одам эди.

Асқар Бакирович беихтиёр: «Регламент!» деб юборди.

Ислом ота сўзида давом этди:

— Ҳа, ҳа... ригламит эди раҳматли. Жуда яхши ремонт ҳам қиларди, ригламит ҳам. Энди, ана шу одамнинг фарзанди бизга бошлиқ бўлиб келган эканлар, нима ҳам дер эдик, ҳаммамиз хурсандмиз. Ҳаммамиз ўртоқ Зайнишев раҳбарликларида бир ёқадан бош чиқариб, бир оғиздан сўз чиқариб, давлатимиз қўйган планларни шараф билан бажарамиз, дея ўз ваъдамизни берамиз, ўртоқлар!

Асқар Бакирович Ислом отанинг гапга чечанлигига қойил қолиб:

— Яшанг, отахон!— деди жилмайиб.— Назаримда, сиз бутун коллективнинг фикрини баён этдингиз. Раҳмат сизга!

Чол мамнун бош силкиб, ерга қаради. Шундан кейин сочларини бир томонга силлиқ тараган, тилла тишли йигит қўл кўтарди.

— Гапирасизми?

— Майли,— деди у мулоқим, заифона овозда ва ўрнидан дик этиб туриб, елка қоққанча, ўртага чикди.

Асқар Бакирович партия ташкилотининг секретари билан шивирлашиб олиб:

— Сўз — инспектор Қиёмиддин Муслимовга!— деб эълон қилди.

— Ҳурматли ўртоқлар!— деди нотик силлиққина илжайиб.— Районимиз ижроия комитети раисининг ҳурматли ўринбосари, кадрли ва азиз Асқар Бакирович! Мен нима ҳам дердим? Мен... мендан олдин гапирган Ислом отанинг сўзларига чин дилдан қўшилиш билан бирга, яна уч-тўрт оғиз қўшимча қилмоқчи эдим. Мен Баширжон акамларни яхши биламан. У киши район маданият бўлимини бошқарганларида, бирга ишлаганмиз. Ўшандан бери анча йиллар ўтди. Эҳтимол, у киши эсан чиқариб юборгандирлар. Лекин мен у кишини яхши биламан. Мен ўшанда «Чаман» ансамблида рақсга тушар эдим.— Баширжон, эсимда, дегандек енгилгина бош силкиб қўйди.— Ўртоқлар, мен шундай тажрибали раҳбар билан келажакда яна бирга ишлашимдан ниҳоятда бахтиёрман ..

Қиёмхон ўтирди. Тағин бир-икки киши гапириб, янги раҳбардан мамнун эканликларини изҳор этишди. Фақат партия ташкилотининг секретари Ҳамид Солихов сўзга чиқмади. Асқар Бакировичнинг: «Гапирасизми?», деган саволига қисқагина қилиб: «Кўпчилик нима деса, шуда», деб қўяқолди. Баширжон эса, нотикларнинг сўз-

ларини дам ишшайиб, дам қизариб эшитар, қайнатасиникига саломга келган куёвболадек сузилиб ўтирар эди. Мажлис сўнгида унинг ўзига сўз берилди.

— Мен,— деди у столнинг қиррасини ушлаб,— ҳеч вақт ариза бериб ишга кирмаганман, ўртоқлар. Қайси бир ишда ишлаган бўлмай, ҳаммасига мени район партия комитети, район маҳаллий хукумати тайинлаган. Бугун мени ана шундай аҳил, инок, шу билан бирга ишчан ва гапга чечан коллектив аъзоларига раҳбарлик қилишни, яъни район давлат суғурта бўлими бошлиқлигига лозим топишган экан, мен тақдиримдан жуда-жуда хурсандман. Ҳурматли Асқар Бакирович, сизни, сиз орқали район партия комитетини, район ижроия комитетини ишонтариб айтаманки, биз ўз олдимизга қўйилган барча топшириқларни ҳалоллик билан бажарамиз!

Янги бошлиқнинг сўзи ҳам қарсақлар билан яқунланди. Асқар Бакирович яна бир марта унга ва коллективга муваффақият тилаб, мажлисни ёпиқ деб эълон қилди.

Ховлига чиққанларидан кейин Асқар Бакирович атрофга норози назар ташлаб:

— Жудаям ифлос, назарногир идора экан,— деди юқори лабини жийриб, кейин кўшиб қўйди.— Раҳбар бўлмагач, шу-да!

Баширжон уни машинагача кузатиб, мулозимат билан эшикни очиб берар экан:

— Яна бир ойдан сўнг келиб кўрарсиз, Асқар Бакирович!— деди ўнг қўлини кўксига қўйиб.— Бу ерларни тамом ўзгартириб юборамиз. Ёзда анави толнинг тагида кулинг ўргилсин битта чойхона очиб, турли овқатлар ташкил этамиз. Шундай жой... увол-а, увол!

Машина жўнаб кетди. Баширжон мавҳум хаёллар оғушида унинг изидан қараб қолди. Бир пайт ёнгинасида эшитилган мулойим овоздан ўзига келди.

— Вой, Баширжон ака, қани, ичкарига кирмайсизми?— деди боя мажлисда сўзга чиққан тилла тишли йигит.— Асқар Бакирович аллақачон жўнаб кетдилар-ку...

Баширжон унга эргашди. Йигит силлиқ елкаларини силкиб, майда кадам билан йўрғалиб борарди. Унинг оти янги бошлиқнинг эсидан кўтарилган, ҳарчанд ўйламасин, тополмай бош котирар эди. Ниҳоят, ўзидан сўраб билишга қарор қилди:

— Отингиз... исми шарифингиз нима эди, укажон?

— Меними?— дея ишва билан ўгирилиб сўради йигит.— Исмин— Қиёмхон, фамилиям — Муслимов, вазифам — старший инспектор, хўш, десангизки, оилавий аҳволим — республикада хизмат кўрсатган бўйдоқ.

Янги бошлиқ Қиёмхоннинг хушчақчақлигидан кулиб юборди.

3. ТИРИК ШОИРЛАР

Баъзан оддий бир кишидан ҳам катта, ақлни лол қолдирадиган гап чиқаркан. Не машаққат билан топилган бир парча қора мрамарни сангтарош армани уста Ашот кўрди-ю, ҳайратдан: «Ваҳ-ваҳ!», деб юборди, кейин Баширжонга мрамарни исроф қилмаслик, мар-

хумнинг отидан ортиб қолган очик жойга юракни эзадиган тўрт қатор аламли шеър ёздиришни маслаҳат берди. Бир ишни хоҳ яхши бўлсин, хоҳ ёмон, охиригача қойиллатиб бажарадиган Баширжон мрамар лавхага байт ёздиришга ҳам қатъий қарор қилди.

— Майли, ёз!— деди у буйруқ оҳангида.

— О!— деди сангтарош кулиб.— Осон экан-да! Аввал шеърни топ, кейин мен ёзаман.

Баширжон байт ҳам устанинг ўзидан чиқади, деб ўйлаган эди, бўлмади. Ашотда русча, форсча ва арманча шеърлар бор экан-у, улар Баширжонга ўтиришмади. Шунинг учун уста унга шаҳарнинг эски ҳаммом тарафида турувчи Каримий деган бир шоирнинг адресини берди.

Баширжон колхоз бозори орқасидаги ҳаммом ёнидан ўтиб, чапга бурилди. Мағзава хиди ортда қолиб кетди. Яна бир оз юргач, тор кўча келди. Баширжон сариқ рангга бўялган чокқина дарвоза олдига тўкилган кумда ўйнаб ўтирган болақайларга бирпас завк билан қараб турди. «Болалик хўб кизик-да,— деб ўйлади у,— шу аёздаям яланг оёқ кумда ўйнаб ўтирибди. Чиникишади-да, чиникишади. Аслида мен ҳам дарвоза олдига бир машина кум тўқдиришим керак экан. Ашурчик ҳам худди шулардек маза қилиб ўйнардилар... эрта кабристонга цемент келтирадиган самосвалга айтсам ҳам бўлади».

— Ўв, бола!— деб кичкирди у тупрок тўлдирилган «юк машинаси»ни судраб бораётган бўйи тикрок болага.— Шоир Каримийнинг уйлари қаерда?

Бола бир муддат анграйиб турдию билмайман, дегандек бош чайқади. Худди шу асно чап томондаги дарвозадан бир киши чиқди. Баширжон ундан ҳам сўраб кўриш учун бир-икки қадам илгари босди. У кишининг бурни андек узунрок, энгаги олдинга туртиб чиққан, кўзлари чуқур-чуқур, ўсиб кетган сочи фатила-фатила бўлиб елкасига тушган эди.

— Ассалому алайкум,— деди Баширжон унга ҳадиксираброк яқинлашаркан.

— Салом,— деди фатила соч киши, кейин ғалати жилмайиб Баширжон билан кўришди.— Ҳа, шоир, қалай, бардаммисиз?

Баширжон ҳайрон қолди. Қизик, унинг шоир излаб юрганани дарров қаёқдан била қолди экан? Йўқ, ахир, унга: «Ҳа, шоир», деб мурожаат қилди-ку? Наҳотки, Баширжон шоирга ўхшаса? Тавба, жуда билимдон одам экан-а...

— Раҳмат,— деди Баширжон сир бермай.— Ўзларидан сўрасак?

Ҳалиги киши қотма, ориқ елкаларини улуғворлик билан кўтариб, қалин лабларининг икки четини улуғворлик билан сўлжайтирди, кейин кискагина йўталиб, бирор гапинг борми, дегандек, Баширжонга тикилди.

— Сиздан бир нарса сўрамоқчи эдим,— деди Баширжон жилмайганча.— Агар, бемалол бўлса...

— Бемалол, шоир, бемалол!

«Э, яна «шоир», дейди-я!— Баширжон батамом ҳайрон қолди.— Қизик-ку».

— Менга Каримийнинг уйлари керак эди.

Халиги киши қорнини ушлаб шарақлаганча кулиб юборди, ўнг жағидаги кумуш тиши йилтиллаб кетди.

— Оббо, сиз-э!— деди у Баширжоннинг қўлтиғидан олиб.— Яшанг, шоир. Уша излаб юргангиз Каримий фақир каминангиз бўладилар!

— Кечирасиз,— деди Баширжон ўнғайсизланиб.— Мен...

— Зарари йўк,— деди Каримий пешонасида тўзғиган сочларини бир бош силкиш билан орқага ташлаб.— Ҳақиқий талантлар одамларнинг назарига кўп ҳам тез ташланмайдилар. Бир вақтлар ҳазрати Мир Алишер Навоий ҳам мавлоно Жомий хузурига ташриф буюрадилар. Дарвоза олдида ҳазрати Алишерни қўлида супурги ушлаган жиккаккина, фақир бир чол кутиб олади. «Хожангизни айтиб чиқсангиз», дейдилар ҳазрати Навоий. Халиги чол у кишини иззат-икром билан меҳмонхонага бошлаб киради. «Ҳозир чорлаб келурман», дея ташқарига чиқиб кетади ва бир оздан кейин ўзи қайтиб кириб: «Ўшал сиз истаб келган хожа каминангизман!», дея таъзим қилади. Яъниким, супурги ушлаган хизматкор чол мавлоно Жомийнинг ўзлари эканлар...

Бирпасда шунча ҳикматни айтиб ташлаган шоирнинг ақл-идроки, нафис ва силлиқ сўз оҳанги Баширжонни қойил қолдирди.

— Хизмат?— деди Каримий дарвоза оғзидаги тахта ўриндиққа пуфлаб ва Баширжонни ўтиришга таклиф этди.— Э-ҳа, шоир, ёки уйга қирамизми, а?

— Йўк-йўк,— деди Баширжон.— Шу ер ҳам бўлади, домла.

— Ҳа, майли.

— Биз, домла, бир масалада...

— Масала, масала, ўзи қандай масала?— деди Каримий сўзларни кофиялаштириб.

Баширжон унинг қироатига батамом қойил қолиб: «Ҳақиқий шоир экан», деб ўйлади.

— Отамизнинг қабрларига битта ёдгорлик тош қўймоқчи эдик...

— Отангизними?— дея беихтиёр сўради Каримий.

— Ҳа, энди, отамиз бўлмасалар ҳам, отамиздек гап,— деди Баширжон ишонч билан.— Битта акахонимиз борлар, шу кишининг падари бузрукворлари, лекин, бизга ҳам худди отамиздек хизматлари сингган.

— Э-ҳа, бундай денг?!

— Шу кишининг қабрларига битта мрамар лавҳа қўймоқчи эдик...

— О, жуда ажойиб иш!— дея хитоб қилди Каримий.— Жуда савоб иш. Яна нима гап, шоир?

— Яна... шу ёдгорликка тўрт қаторгина шеърми, ашулами, ғазалми керак эди. Шунга ўзларидан нажот истаб...

— Ҳимм...— Каримий қуйи лабини тишлаганча ўсиқ тирноғига тикилиб қолди.

— Бир илтимос,— дея Баширжон шоирга илтижо қила бошлади,— йўк деманг энди, домлажон!

— Бу кандок бўлди, шоир?— деди Каримий.— Каттарок бир нарса бошлаб қўйган эдим-ку? Достон ёзяман, ҳа...

— Бир илтимос, ака... э, домлажон, сангтарош'уста қараб турибди, шу бугундан кечикма, деган...

Каримий, осонликча қутулмаслигига ақли етди шекилли, яна Баширжоннинг қўлтиғидан олди.

— Гап бундок, шоир...— У сўзини давом эттирмакчи эди, Баширжон тўсатдан:

— Нега мени «шоир» дейсиз, домла?— деди қизариб.

Каримий кулиб юборди. Узун, мошкичири сочини озғин бармоқлари билан орқага тараб:

— Биласизми, дўстим,— деди жиддийлашиб.— Бу дунёда ҳамма-ям ўзича шоир, мен ҳамма нарсада, ҳамма одамда ўзгача бир поэзия кўраман...

Баширжон унинг нега бирдан «поезд»ни тилга олганига тушунмасада, шоирнинг жиддий сўзлаётганидан мамнун бўлиб ўтирарди.

— Бир илтимос, тўрт қаторгина,— деб ялинчоқ овозда такрорлади у. Лекин гапи Каримийнинг қулоғига кирмади. Чунки шоир бу пайтда рўпарадаги баланд теракнинг айри шохида қағиллаб турган ола ҳақкага анграйиб қолган эди.

— Оҳ, кани эди, маним ҳам шу қарғадек ўзимга хос овозим бўлса,— деди у хўрсиниб.

Баширжон ҳеч нарсага тушунмади, ичи пишиб кетди, лавҳага ёзилажак «байт»дан дарак йўқлигидан хуноб бўлди. «Тавба! Овозим ола қарғага ўхшаса эди!», дейдими? Ё эси жойида эмасмикан? Ҳа, бунда бир гап бор. Бунга назар тушган! Раҳматли отам айтарди: «Агар бировга назар тушмаса, эшак бозорига даллол ҳам бўлолмайди».

— Тўрт қаторгина байт,— дея ҳадиксираб такрорлади Баширжон.

Каримий ялт этиб унга қаради-да:

— Дарвоқе, байт!— деб хитоб қилди, сўнг шу қўйи давом этди.— Ҳа, байт, қабр тошига, қордан ҳам оқ, силлиқ мрамарга ёзиладиган байт...

Баширжоннинг оғзи очилиб қолди. Аслида, Каримий бу кўтаринки хитобларни «Алишер Навоий» драмасидаги шоирнинг «Дарвоқе, гулоб!..» ва «Отелло» трагедиясидаги занжи арабнинг «Қордан ҳам оқ, қабрдаги мрамардан ҳам силлиқ...», деб бошланувчи монологларига таклидан айтаётган эди. Баширжон ғоят таъсирланиб кетди: «Тирик шоирлар қизик бўларкан. Зўр экан-а!»

Каримий яна унинг қўлтиғидан олди:

— Гап бундок, шоир...

— Хўш, домлажон?

— Отангизнинг қабр тошларига бемалол тўрт қатор эмас, тўрт юз қатор байт ёзиб берган бўлардим, афсуски катта бир достон бошлаганман, вақтим зикроқ. Ҳозир мен учун ҳар бир дақиқа қимматли...

— Энди-и...

— Тушунаман! — деди у Баширжонни гапиришга қўймай. — «Тўрт қаторгина», демокчисиз. Аммо ўшаям илҳом билан ёзилиши керак. Лекин, маним барча илҳом ва имкониятим дostonга сафарбар этилгандур.

— Энди, уста...

— Тушунаман, — деди Қаримий Баширжоннинг оғзидан сўзини яна илиб олиб, — тушунаман. Лекин сиз кўп ҳам шошилманг. Сабр қилсанг гўрадан ҳалво битар, деганлар эскилар.

— Ахир, уста жуда баттарин армани...

— Айтдим-ку, сабр айланг деб, ишингизни шу бугунок хал қилурмиз.

— Раҳмат, домлажон! — деб юборди Баширжон ҳовлиқиб

Қаримий сал наридаги дарахтдан битта сарғиш япрокни узиб олди, хийла вақт унга хаёлчан тикилиб ўтирди. Бир пайт:

— Хазон! — дея хўрсинди у ва ялт этиб Баширжонга қаради. — Гап бундок: мен, ёши ўтиб қолган бўлса-да, Элшод таҳаллусли бир шогирдга эгаман. Бармоқда мазаси бўлмаса-да, арузда қалами равонрок...

Баширжон яна ҳайратланди: «Бармоқ» дегани нима бўлса экан? Яна «арвуз» ҳам деди чоғи. Тавба, бу шоирларнинг тириги жуда қизиқ бўларкан-да...

— Ўша кишига борасиз... Ҳа, тўхтаг. Битта мактубча ёзиб бераман, — деди Қаримий чўнтагидан ёндафтар ва битта қалам чиқариб. — Ўзи тўйларга табрик, азаларга марсия, ошиқ-маъшукларга шеърый мактублар битишга жуда уста бўлиб кетган...

Қаримий хатни ёзиб талабгорга тутқазди. Баширжон бир даста тилла заём топиб олгандек боши қўкка етди. Қаримийга қайта-қайта миннатдорчилик билдириб, чўнтагидан муковасига «Госстрах» деб ёзилган суратли бир календарь чиқариб берди. Совғадан Қаримий ҳам ўз навбатида анча хурсанд бўлди. Баширжон хайрлашиб, ўн қадам босган ҳам эдики, орқадан унинг овози эшитилди:

— Чой ичиб кетсангиз бўлармиди?

— Раҳмат, бошқа вақт.

Баширжон ҳаммом орқасидан айланиб, катта йўлга тушаркан, хатнинг мазмунига қизиқди: «Нима деб ёзган экан? Очиб ўқисам-микан?» У йўлдан чеккароққа чиқиб, электр трансформатори жойлашган эшигига қалла чаноғи ҳамда илик суяги туширилган темир уйча панасига ўтди-да, атрофга олазарак қараб олди, сўнг хатни секин очиб, кўз югуртирди: «Замонамизнинг оташзабон шоири Элшод! Баъдаз салом маълум бўлсинким, Сизнинг хузурингизга йўлланмиш ушбу зоти бобаракотнинг арзини эшитсангиз ва ул кимсанинг атолари қабри тошига тўрт қатор ашъор ёзиб берсангиз. Байтда «боймон», «рихлат», «ломакон», «дорулфано», «дорулбақо», «абри навбахор», «қиёмат» кабий арабий ва форсий сўзлар бисёр бўлмоғи ва байт арузда битилмоғи жоиздур. Эжодингизни чопга тайёрлашга ҳаракат қилурмиз...

Аддуои салом ила Сизнинг Қаримий».

Баширжон хат мазмунидан ҳеч нарса илғаб ололмаган бўлса-да,

«Шоирлар зўр-да», деб қўйди. Мактубга тагин бир марта кўз югуртиргач, «арвуз» эмас, «аруз» экан, дея пичирлади.

Шоир Элшоднинг ховлиси шаҳардан чеккароқда экан. Захарик кўпригидан кейин қатор кетган иморатларга яқин бекатда Баширжон автобусдан тушди. Ариқнинг икки тарафида пахта пайкаллари, яланғоч гўзапоялар мунғайиб кўзга ташланади. Марзалардаги қовжираган майса-гиёҳлар бир хил рангда — олтин тусида товланади. Совук урган кўкат хиди анқийди. Қуёш ҳам кечагидан хирарок. Баширжон Каримий тайинлаган атрофи очик, ҳали қуриб битказилмаган иморат олдига етиб, олтмишлардан ошган, ориқ бир кишига дуч келди. Қария қовун, ошқовок ва помидор палаги, совук урган гул хазонлари ортилган замбилгалтакни тиришиб суриб келарди! Баширжон излаб юрган Элшод худди шу киши экан. У меҳмонни турли китоб ва дафтарлар терилган равоқли, антиқа бир хужрага бошлаб кирди. Хужранинг деворлари ва шифтига ранг-баранг гулли-гулсиз, суратли, откриткалар, беҳисоб расм ва плакатлар ёпиштирилган эди. Откриткалар ҳатто плита печнинг олов қиздирмайдиган жойларигача ёпиштириб ташланган. Уларга қарай-қарай Баширжоннинг бўйни толиб кетди. Ҳаммаёқ кип-қизил чўғдай. «Э, ҳафсалангга қойил!»

— Худди жаннат-а, жаннат! — деди у завқини яшира олмасдан. Элшод индамай, камтарона жилмайди. Баширжон откриткаларнинг сонини чамалаб: «Мингтача бордир!», деб ўйлади.

Шоирнинг невараси чой, дастурхон келтирди. Каримийнинг хатини пичирлаб ўқиган мезбон мийиғида беписанд кулиб қўйди. Ҳозир, деб ўрнидан турди-да, равоқдан битта дафтар олди, чўнтагини кавлаштириб, жимжилоқдек келадиган қаламча топди.

— Энди, ука, сиз чойни бемалол ичаверинг, — деди хонтахта чеккасига ўрнашиброқ ўтириб. — Бирпас гапирмасдан ўтирсангиз кифоя.

— Хўп-хўп.

Мезбон Каримийнинг хатини яна бир карра ўкиб чиқиб, хонтахта устига мук тушганча, кўзларини юмиб хаёлга толди. Унинг оғзи ярим очик, сарик мўйлови юпқа лабининг икки чеккасидан осилиб турарди. Шоирнинг лаблари пичирлар, митти кўзларида учқун қақнар эди. У жуда тезлик билан, кўллари қалтираб бир қатор ёзди. Тагин кўзлари юмилиб, оғзи ярим очилди, бир оздан кейин ёзганларининг устидан чизиб, бошқатдан ёзди. Мезбонга диққат билан тикилиб турган Баширжон: «Байт ёзиш ҳам қийин экан!», дея кўнглидан кечирди ва хўриллатиб чой хўплади. Шоир малол олгандек ижирғаниб қаради. Баширжоннинг юраги шув этиб, кайфи учди. Пиёлани хонтахтага қўйиб, бошини гуноҳкордек қуйи солинтирди. У байт ёзаётган шоирга иложи борича қарамасликка тиришар, бўлғуси сағана, яраклаган мраммар лавҳани кўргач, Шамси Тўраевичнинг қувониб айтадиган миннатдорчилик сўзларини хаёлан тусмоллаб ўтирар эди. Ўзиям зап антиқа сағана бўлади-да. Бу атрофга унга тенг келадигани топилмаса керак. Ҳали ҳамманинг шундок хаваси келсинки!..

— Бўлди, — деди Элшод паст, хаста овозда, — тайёр, мана эши-

тинг-чи!— У дафтарга қараб, хазин қироат билан ўқишга тутинди:

Жойингиз жаннатда бўлғай, эй падар нур боимон,
Рихлат айблабсиз бакоға, унда нурсиз ломакон.
Жумла мўмин йиғлагайдур, рўзи киёмат, кайдасиз?
Эй падар, жаннатмакон, пиёру бадавлат, кайдасиз?
Айладингиз сиз биза дорулфанони тангу тор,
То киёмат йиғлагаймиз, мисли абри навбахор.

Баширжоннинг кўзларидан тиркираб ёш чиқиб кетди. У шеърдаги кўп сўзларга тушунмаса-да, Элшоднинг синик, мунгли овозидан ўпкаси тўлди, шоирга қайта-қайта олқиш айтиб, ташаккур бийдирди. Гап орасида маданият уйида ишлаганида ўзининг ҳам битта кўшиқ ёзганини кистириб ўтди.

— Агар бирорта мулло топиб, арабча имлода ёздирсангиз, янада таъсирли чиқади!— деди Элшод илжайиб. — Локигин, кўп жойларда шу ўзимизни имлода ёздириш расм бўлган. Ҳамма ўкисин десангиз, шу имлода ёздирсангиз ҳам дуруст.

Баширжон тўпори кўринган кекса шоирнинг байтни жуда тез ва осонгина ёзганига қойил қолди. Ҳатто ўрни билан Қаримийни ўзича бир оз камситгандек ҳам бўлди. Гапи Элшодга маъқул тушди чоғи, у: «Ҳа, энди, устоз замонавий шоир-да», деб кўйди.

Баширжон «байт»ни олиб, мезбон билан хайрлашаркан, чўнтагидан муқовасига «Госстрах» деб ёзилган ўша календарь дафтарчадан иккитасини олиб, шоирга ва бир чеккада меҳмоннинг бўйинбоғидаги тўғнағичига ҳавас билан тикилиб турган неварасига совға қилди, сўнг хурсанд-хушхол ҳовлига чикди. Эски дарвозага кўзи тушиб, ўз айвони остидаги ҳар эҳтимолга қарши асраб кўйилган темир дарвозани эслади.

— Дарвозани янгилаш керак,— деди ўзини баланд олиб. Мезбон ҳамон камтарона жилмайганча, қафтларини очди, сўнг ғалати бир тарзда елка қисди: «Кўлимиз қисқалик қиялпти». Баширжон хахолаб қулди, унинг қўлтигидан оларкан:

— Йўлингиз тушса, район давлат страхование идорасига кириб ўтсангиз,— деди улуғворлик билан, «давлат» сўзига алоҳида урғу бериб.— Бир иложини қилармиз.

— Хўш, хўш,— деди Элшод уни кузатиб қоларкан.

Баширжон кўпчилик шоирларни телевизорда, суратларини газета-журналларда кўрарди. Ҳозир эса ярим кун ичида иккита тирик шоирни кўрганидан ва ишининг жуда осон ҳамда арзон битганидан кайфи чоғ, виқорли қадам ташлаб борарди.

4. ҚИЁМХОН

Кечга яқин ҳамма уй-уйига жўнади. Ташқарида севалаб ўтган майин ёмғир ҳам тинди. Баширжон кабинетида «Гражданларнинг уй-жой, мол-мулкларини суғурта қилиш ҳақидаги низом» деган китобни варақлаб ўтирар эди. Нигоҳи сатрлар орасида сузса ҳам, хаёли тамом бошқа нарса билан банд. «Ашот ҳам чўзди-да,— деб

ўйларди у.— Неча кундан бери тайёр «байт»ни мрамарга туширмасдан овора қилиб юрибди. Қосибнинг «эрта келинг»и курсин,— дея пичирлади у бир вақтлар отасидан эшитган гапни хотирлаб.— Хар қалай, яна уч кун муҳлат сўради-ку...»

Эшик ғийқ этиб, очилди-ю, Баширжоннинг тизгинсиз хаёлларини бўлди. У китобни стол устига қўйиб, эшикка қаради: остонада кошкўзлари коп-қора, сочлари ўнг томонга силлиқ таралган, ок, бежирим юзли Қиёмхон жилмайиб турарди.

— Э, келинг, Қиёмхон,— дея Баширжон хиёл қўзғалди ва: «Ўзини жуда яқин олади, очиккина йигит экан», деб ўйлади.— Келинг, ука!

Қиёмхон елка қоқиб келиб, ўнг томондаги дераза тоқчасидан ниманидир олди. Баширжон унинг қўлидаги қоғозга ўроғлик нарсани кўриб ажабланди: «Бу қаёқдан пайдо бўлиб қолди экан? Наҳотки, ҳозир ўзи билан олиб келган бўлса?»

— Ҳали кирсам йўқ экансиз, Баширжон ака,— деди Қиёмхон бармоқларини қирсиллатиб.— Кейин мановини қолдириб...

— Ҳа,— деди Баширжон,— ташқарига чиккан эдим, шу, бир зарурат билан...

Қиёмхон қоғозни очиб, битта «Экстра» арақ билан «Сайра» консерваси олди. Баширжон ўрnidан қўзғалиб қўйди.

— Э-ҳа,— деди қулиб,— тинчликми?

Қиёмхон унга киё боқиб жилмайди:

— Вой, Баширжон ака,— деди ҳамон ўша ишвали оҳангда,— иш бошлаганингизга, мана, бир ҳафта бўлибдики, ҳали бир-биримизни яхши билмаймиз-а.

Баширжонга унинг ипакдек эшилиб-эшилиб гапириши ёқди: «Жуда маданиятли йигит экан», деб ўйлади.

— Шу... пойқадамнингизга,— деди Қиёмхон ийманиброк.— Ҳалиги... жиндай-жиндай...— У арақни очди, костюми чўнтагидан кичкина, кинли пичоқ чиқарди. Пичоқчининг учини консерва банкига қадаб, безакдор сопи устидан кафти билан ура бошлади.

— Ҳай-ҳай,— деди Баширжон ўрnidан туриб,— пичоқни ўтмас қиласиз-а!

— Йўғ-у,— деди Қиёмхон ишидан тўхтамай,— бу пичоқнинг пўлати жуда мустаҳкам, қора пўлат.— У консервани зумда очиб, копқоғини орқага қайириб қўйди.— Ана, энди, ҳозир.

Қиёмхон пиёла излаб атрофга аланглади. Чеккадаги столчада атиги битта пиёла бор эди. У: «Мен ҳозир», дея шошилиб эшик томон йўналди.

— Мана шу пиёлада навбат билан ичсак ҳам бўлаверар,— деди Баширжон.

— Йўғ-у,— деди инспектор орқасига ўгирилиб, таманно билан юраркан.— Бунинг завқ-шавқи уриштириб ичишда-да, Баширжон ака!

Қиёмхон эшикдан чиқиб кетаркан, бошлиқ унинг изидан ишшайиб қолди. Инспектор, тиззалари беқувватлигиданми ёки ўзи атай шундай қиладими, юрганида белидан пасти ғалати ликилларди. Ҳаял ўтмай, у иккита кичкина қадах кўтариб кирди. Арақдан қил-

киллатиб қуйиб, ўрнидан турди, ўнг қўлини кўксига қуйиб, қадаҳнинг бирини бошлиққа узатди:

— Қани, Баширжон ака, бир нима денг.

Баширжон нима дейишга ҳайрон эди. Шунинг учун барча тўй, давраларда қироат билан ўқийдиган — ўша машхур мисраларни такрорлаб, инспекторни қойил қолдирмоқчи бўлди.

— Нима ҳам дердим, — деди у томоқ кириб. — Абу Абдулла Рудакий айтган эканлар:

«Жаҳоннинг бойлиги йиғилса бутун,
Дўстлар дийдоридан бўлолмас устун».

Мана бугун яна бир янги, садоқатли дўст орттирдим, деб ўйлайман. Хўп, қани, олдик бўлмаса. Сизга бахт, соғлиқ ва ишларингизга каттадан-катта муваффақиятлар тилайман.

— Вой, — деди Қиёмхон одатича ўнг елкасини қоқиб, — бизнинг бахтимиз сиз-да, Баширжон ака!

Айрим раҳбарлардек Баширжонга ҳам хушомад ёқарди. Хушомад кимга ҳам ёқмайди?

— Қиёмхон, — деди Баширжон кулимсираб, — хотин, бола-чака бордир?

Қиёмхон ингичка овозда қийқириб кулди:

— Вой, Баширжон ака, ҳаммаёқ қизга тўлиб ётганда хотинни бошимга ураманми?

Баширжон жиддий тус олди:

— Йўк, беҳазил сўраяпман.

Инспектор ҳамон сир бермасдан жилмайиб ўтирарди.

— Э, Баширжон ака, — деди у гажим хошияли шоҳи рўмолча билан лабини артиб, — уйланиб нима ҳам қиламан? Ешлиқда бир қизга қўнгил қўйгандек бўлувдим. Лекин адо бўлгур мени хушламади, рафторим, юриш-туришим ёқмаган эмиш. Мен ҳам: «Э, ўл-эй, бевафо!», дедим-да, қайтиб яқинлашмадим. Кейинчалик икки-уч бор ялиниб келди, лекин туф деган туфугимни қайта оғзимга олгим келмади... Ўшанда денг, то қирққа киргунча уйланмайман, деб сўз олиб қўйган эдик. Шундай бўлса-да, ҳар замонда бир-икки бошоқ теришга чиқиб тураимиз... Ҳи-ҳи, бусиз бўларканми, Баширжон ака!

Бошлиқ инспекторнинг бу гапига чиппа-чин ишонди. Ҳатто: «Одамга принцип ҳам керак», деб қўйди. Иккинчи қадаҳдан кейин Баширжон асл муддаога кўчди.

— Қиёмхон, бу аввалги бошлиқларингнинг ойлик маоши қанча эди?

— Юз эллик сўм.

— Юз эллик сўм?! — Баширжон лабини тишлаганча таажжубланиб қолди. — Мунча кам, ахир, бунга рўзғор тебратиб бўладими?

Қиёмхон унга зимдан, синовчан назар солди: бошлиқнинг авзойи ҳақиқатан ҳам ташвишли эди. Инспектор чаққонлик билан қадаҳни тўлдириб узатди.

— Вой, нега мунча куйинасиз? — деди у ачингансимон. — Олинг, акажон, ана буни. Худо тиш берибдими, ризкини, ҳа, балли, чайнайидиганини ҳам беради. Қани олинг-чи, Баширжон ака.

Баширжон қадахни бўшатиб, ўтган йили баҳорда машина эшиги қисиб қолиб, тирноғи кўчиб тушган бужур кўрсаткич бармоғини консерва банкасига тикди. Боши-думи кесилган бир дона ёғли ба-ликчани оғзига соларкан: «Бай-бай, арақ билан яхши кетади-да», деб кўйди. Қиёмхон томоғидаги лукмани ютиб:

— Аввалги иш жойингизда қалай эди, Баширжон ака?— деб сўради.— Ҳа-да, «чап» маъносида?

Баширжон: «Э, буям «чап»ни биларкан-ку», деб ўйласа-да, сир бермади.

— «Чап» деганингиз нима?

— «Чап» деганим... бу... — Қиёмхон шифтга бокиб бир муддат ўй-ланди, — «ўнг»нинг тескариси! — Бошлиқ кулиб юборди, бундан дадилланган инспектор сўзида давом этди. — «Чап»ни, масалан, ўзимизнинг мана шу госстрах идорасидан мисол олайлик. Хўш, десангизки, акаи ман — жони ман, эрталаб хузурингизга уйини сув босиб хароб қилган бир чол ариза билан келди-ку? — «Ҳа-ҳа», дея тасдиқлади Баширжон. — Ана ўша чолнинг ховлисини мен ёки бошқа бир инспектор бориб кўради, дейлик. — «Хўш-хўш?», деди Баширжон кўзларини катта очиб унга тикиларкан. — Хўш, десангизки, акаи ман — жони ман, мен бориб ўша чолнинг уйини кўздан кечираман. Қишлоқ советидан бир киши, яна иккита гувох билан акт тузиб, ҳақиқатан ҳам чол уч юз сўм иктисодий зарар кўрган, деб қарор чиқараман. Лекин мен беш юз эллик сўм ёки ундан кўпроқ зарар кўрган, деб ҳам акт тузишим мумкин...

— Ҳа, — деди Баширжон оғзини ярим очиб, қошларини кераркан.

— Энди тушунгандирсиз «чап»нинг нималигини?

— Йўқ, — деди Баширжон анқовланиб, — тушунмадим.

Дарҳақиқат, у ҳеч нарсага тушунмаган эди. Чунки Баширжон маҳаллий sanoat комбинатида фақат «дарвоза», «панжара», «сўри» орқали келадиган мўмай фойдадан бошқа ҳеч қандай «чап»ни билмас эди. Шунинг учун ҳам тўртинчи қадахдан кейин у анча маъюсланиб қолди. Яна бир оздан сўнг қовоғи уюлиб, турмушидан нолий бошлади.

— Э, нимасини сўрайсиз, Қиёмхон ака... кечирасиз, ука, — деди тутилинкаираб. — Шу ёшга кириб, на бир каттарок тўй қилдик, на бир участка қурдик. Одамлар «баба»латиб машина минади, бизда эса валасапед ҳам йўқ. Раҳматли отам айтардиларки, «Пул — пулни топади, бепул — бош оғрикни», деб. Кассада бир сўм ортикча жамғармам ҳам йўқ. Бир ой ишламаганда пулсизликнинг кадри билинди-қолди. Э, нимасини сўрайсиз, Қиёмхон ука...

Қиёмхон бошлиқнинг сўзларини диққат билан тинглаб ўтирарди. Баширжон узок гапириб, «уф!», дея каттиқ хўрсинди. Инспектор янги бошлиқнинг жуда содда, тўғрироғи, гўл бир кимса эканига қаноат ҳосил қилгач:

— Мен сизга ҳаммасини ўргатаман! — деди қатъий.

— Нимасини ўргатасиз?

— Йўлини.

Баширжон қувониб кетди. «Қўлни ташланг, ука!», деди ўрнидан туриб. Бошлиқ ва инспектор қарсиллатиб қўл ташлашди. Қиём-

хон ҳар гапдан олдин: «Вой, Баширжон ака-е», дея энтикканча пул топишнинг энг оддий йўлларини содагина қилиб тушунтирарди.

— Сизни ўзимга ўринбосар қилиб оламан!— деди Баширжон жўшиб. Аммо Қиёмхон бунга рози бўлмади, ҳали эрта, деди. Ниҳоят, бошлиқ ўрнидан туриб, инспекторнинг елкасига қўлини ташлади:

— Қиёмхон!

— Лаббай?

— Ўринбосарим бўлишга кўнмасангиз, унда... унда сизни местком раислигига сайлаймиз. Ха-ҳа, местком раиси бўлсангиз, бошлиқнинг ўнг қўли!

Қиёмхон хомуш тортди:

— Қайдам, акажон...

— Э!— деди Баширжон.— Фая опангизни қўйинг. Мен айтгандан кейин...

Бошлиқ унинг сўзларини ҳозир эшитмас эди гўё. Бир пайт тўсатдан:

— Мен «атеистман»!— деди кўкрагига уриб.— Лекин, худога шукр, мусулмонман...

— Мен ҳам, алҳамдулиллоҳ, мусулмонман,— деди Қиёмхон.— Падари бузрукворимиз мадраса кўрган катта мулло ўтганлар. Ҳозир ҳам қишлоғимизда ҳамма мени тақсир, деб чақиради.

— Баракалла,— деди бошлиқ инспекторнинг юмшоқ кафтини қаттиқ қисиб.— Бўлмаса, гап бундай, ука. Бу ташкилотда сиз менинг энг ишончли, суянадиган кишим бўласиз. Лекин бир-биримизга хиёнат қилиш йўқ. Топганимиз ҳам, обрў-эътиборимиз ҳам арра...

Қиёмхон миннатдор жилмайди.

— Менга кўп пул керак эмас,— деди киприklarини пирпиратиб,— бир бошим, икки қулоғим бор, холос. Сиз хурсанд бўлсангиз кифоя. Шу даргоҳда сизга орқа қилиб юрсам — бас, акажон!

Баширжон унга калин, дўрдоқ лабларини чўзди. Қиёмхоннинг нозик гавдаси бошлиқнинг тарвуздек қорнига қапишди. Баширжон «Умм!» деганча, инспекторнинг лабларидан сўриб ўпди-да:

— Бир-бирига хиёнат қилган кўр бўлсин!— деди.

— Кўр бўлсин!— деб такрорлади Қиёмхон.

— Хиёнат қилсам, худо урсин!

— Худо урсин!— деб такрорлади Қиёмхон.

— Хиёнат қилсам, нон урсин, чор китоб урсин!

Қиёмхон: «Хиёнат қилсам...» деган сўзларни қолдириб, фақат «Урсин, урсин!» деб такрорларди. Пировардида Баширжон жойига қайтиб ўтираркан:

— Қани, қуйинг охирини!— деб буюрди. Қиёмхон арақнинг қолганини қадахларга сирқитди.— Қани, олдик бўлмаса, қиёматли ака-укалик учун!

Қиёмхон бу сафар ҳам гапнинг фақат охирини такрорлади:

— Ака-укалик учун!

«Қиёматли ака-ука»лар «оқ» ичиб, ўринларидан турдилар. Ба-

ширжон уйига телефон қилиб, хотинига: «Тайёргарлик кўр, ҳозир бир меҳмон билан бораман», деб тайинлади.

Ташқарида шивалаб ёмғир ёғар эди.

5. БРАК ҚИЛИНГАН БАЙТЛАР

Тўра бобонинг сағанаси билан боғлиқ ишлар қарийб ниҳоясига етай деб қолди. Қиёмхон қайси бир колхоздан топиб келган ғишт терувчи усталар одам бўйи келадиган сағанани икки кунда қуриб битказишди. Фақат сағананинг олд тарафига «байт» битилган қора мрамар лавҳа ёпиштирилса бўлгани! Чўкки соқолли ғишт терувчи уста ундаги ўймали миҳларни кўрсатиб:

— Мана буларни мрамар тахтанинг тўрт бурчагидаги тешиқларга кийдирасиз,— деди,— кейин гайкаларни каттик бурайсиз...

— Хўп-хўп,— деди Баширжон ва бир оз анқовланиб сўради:— Ҳимм, хизмат ҳақингиз?..

Уста қулиб юборди:

— Хизмат ҳақини аллақачон олиб бўлганмиз,— деди куракчасида қотиб қолган лойни тозаларкан.— Қиёмхон рози қилганлар.

Баширжон инспектордан боши кўкка етгудек хурсанд бўлди, меҳри янада товланди: «Жудда уздабурро йигит экан...»

Баширжон усталар билан хайрлашиб, сангтарош Ашот ҳузурига йўл олди. У йўл бўйи мрамар лавҳага ёзилажак «байт»ларнинг қандай ялтирашини хаёлан тасаввур қилиб борарди. Шамси Тўраевич бу лавҳани кўрсалар, жуда хурсанд бўлсалар керак. Чунки Баширжон бу ишни ўз ташаббуси билан бошлаган эди.

У сангтарош ҳузурига кириб келганида, уста қўлида искана билан оппоқ мрамар тахта устида мук тушганча «тиқ-тиқ» уриб ўтирар эди. Ҳаммаёқда мрамар кукунни. Деворларга пулига қараб тайёрланган катта-кичик ёдгорликлар суяб қўйилган.

— Салом, ўрток Зайнишев!— деди Ашот, ун юкидек оппоқ гардинган қўлларини қоржомасига артиб.— Ваши гатови!

Уста уй бурчидаги пардани кўтарди. Баширжоннинг юраги ҳаяжондан гупириб кетди. Деворга суяб қўйилган қоп-қора мрамарда «олтин суви» билан ўйиб ёзилган ўзига таниш сўзлар ялтираб турарди. «Аломат,— дея пичирлади Баширжон ва лавҳага яқин бориб, кўрсатғич бармоғини оҳиста тегизиб кўрди.— Аломат-а!»

Баширжон келишилган ҳақни берган эди, уста рози бўлмади — «байт» атрофига ўйиб ишланган гул ва нақшларнинг пулини ҳам алоҳида ҳисоб-китоб қилди.

— Па-нимаєте... эта классический арнамент!— дерди у яккаш «а» товушига урғу бериб.— Па-чему ви...

Узоқ савдолашувдан кейин Баширжон яна йигирма беш сўм чиқариб берди. Пул кетса кетсин — обрў кетмасин. Уста бир зум сўзсиз қараб турди-да, «На илож?», дегандек елка қисиб, четга бурилди.

Мрамар лавҳа ўрнатилди. Ўша оқшом Баширжон акахонининг уйига бориб, уни қабристонга таклиф этди. Акахон ҳам ўз одатича

мағрурлик билан: «Хорошо», дея розилик берди. Баширжон Шамси Тўраевични эрта тонгда қабристон дарвозаси олдида кутиб тура-жагини айтиб, хайрлашди.

Эрталаб у Зевархон тун бўйи уннаб пиширган бир тоғора бўғир-соқни дастурхонга ўраб, Қиёмхоннинг эски «Москвич»ида қабристон-га жўнади. Кейинги уч ойда бу ер унинг иккинчи ишхонасига айлан-ган эди.

Қиёмхонни машинада қолдириб, тоғорани бикинига қисганча ичкарига йўл олди. Хали қоровуллар ҳам уйғонмаган экан. У секин-аста юриб Тўра бобонинг мозорига яқинлашаркан, янги пайдо бўл-ган қабрга кўзи тушди. Нам, қорамтир тупроқ устида бир неча дона гул сочилиб ётарди. Эрталабки намреза туфайли бўлса керак, гул-лар худди ҳозиргина узилгандек. Баширжон тоғорачани ўзи қур-дирган сағана пойига қўйди. Шунда хаёлига лоп этиб бир фикр кел-ди. «Хурсанд бўладилар, — деб ўйлади у атрофга аланглаб. — Ха-ха, хурсанд бўладилар...»

Баширжон атрофга яна бир олазарак аланглаб, ҳеч кимнинг йўқлигига ишонч ҳосил қилгач, секин-секин ўғринча босиб, янги қабрга яқинлашди. Намхуш, донатор тупроқ устига сочилган гул-ларни шаппа йиғиштириб олди-да, эҳтиёткорона пилдираб изига қайтди. Гулларни сағананинг мрамар лавҳа остидаги токчасига қўйди, кейин нарироқ бориб қараркан: «Ярашди!» деб пичирлади.

У соатига қараб қўйди-да, қабристон дарвозаси олдига чикди. Эски усулда қурилган хонақоҳ панасида тик турганча, акахонини кута бошлади. Узоқдан Шамси Тўраевичнинг сутранг «Волга»си кўринганда Баширжоннинг юраги аллақандай бир шитоб билан ура бошлади. Машина унинг ёнгинасига келиб тўхтади. Қиёфаи анча ғамгин, эрталабки уйқусизликдан бўлса керак, юзлари бир оз сўлғин Шамси Тўраевич Баширжонга илтифотсизгина кўл чўзди.

— Қани, қаёкка юрамиз?

— Мана буёкка, бу томонга, — дея Баширжон зипиллаб олдинга ўтди.

Шамси Тўраевич кўзларини қисганча, хонақоҳ пештоқидаги фи-руза тошларга суқ билан қараб ўтди. Тош иморатнинг сояси жуда салқин эди. Баширжон қадамини хиёл секинлатиб журъатсизгина гап қотди:

— Битта мулло топсак бўларди...

— Мулло кимга керак? — деб тўнғиллади Шамси Тўраевич. Ба-ширжон гапирайми, гапирмайми, деган андиша билан акахони томон бир қараб олдию аввалгидан ҳам паст, аниқроғи, писиллаган овозда:

— Қуръон ўқирди, — деди.

— Ҳожати йўк! — деди Шамси Тўраевич кескин.

Баширжон таклифига пушаймон бўлиб: «Энди, айтдим-да, тўғри, ҳожати йўк», деб қўйди. Яна қабристон оралаб кетдилар. Шамси Тўраевич биров кўрмадимикан, деган хавотирда ён-верига аланг-лаб, олдинда лўкиллаб бораётган Баширжонга эргашди. Кумок йўлканинг икки четида шўр босиб нураб кетган, айримларига зах уриб, чўка бошлаган ҳар хил сағаналар... Бир пайтлар қилинган

гумбаз, тупроғи ўпирилиб ётган очик лаҳадлар... Уларнинг тева-раги оқ жангал, қизғиш юлғун... Пастда ҳам, йўлканинг юқорисида ҳам сон-саноксиз шу хил қабрлар...

— Мана, қаранг, шуларнинг ҳаммаси қабр,— деди Баширжон бидирлаб.— Бу томон, анави томон — ҳаммаёқ қабр. Кейинги ўн йил ичида қабристонимиз икки гектарга кенгайибди. Э, нимасини сўрайсиз, хар сағаналар борки, нақ бир иморат дейсиз. Ху анави ерда битта сағана бор, худди қасрдай, ўшанга бир ҳавасим келди. Мана бундай экан!— Баширжон бош бармоғини кериб кўрсатди. Акахони унинг гапини малол олди шекилли, ранги оқариб, чап бети пир-пир учди, ўнг қўли юраги устини асабий сийпалай бошлади.

— Ҳа, ак... акажон?— деди Баширжон капалаги учиб.— Сизга нима бўлди?!

Шамси Тўраевич кошларини чимириб, афтини буриштирди.

— Ҳозир ўтиб кетади,— деб пичирлади. Баширжон унинг қўлтиғидан олиб, суяб ўтказди. Бир оздан кейин Шамси Тўраевич ўзига келиб: «Юрак курсин», деди.

Тўра бобонинг қабри мазористон учун янгидан ажратилган майдондаги қайрағоч остида эди. Баширжон худди тарихий обидаларни таърифловчи экскурсовод каби олдинга ўтиб кетди. Азбаройи шошганидан, бир четга уйиб қўйилган цементга ботиб кетди. «Ўх, сабил!», дея оёғини тап-тап уриб, сағанага яқин борди.

— Мана... Сиз ўша ердан қараб турунг,— деди Баширжон сотиладиган сигирнинг сағрисига қўл ташлаган даллолдек сағанани оҳиста шাপатилаб.— Ана шу сағана. Ўзимнинг бўйимдан ҳам бир қарич баланд қилдирдим. Фишти ҳам нуқул пишиқ, устаси ҳам жуда зўр экан, ганч билан цемент аралаштириб, ичига тухум ҳам кўшди. Фиштнинг етишмаганини, ўзингиз реставрацияга қўнғирок қилувдингиз-ку, ўша Қозимжон юборди... бир ярим минг кетди... яна...

Баширжон талмовсираб қолди! Чунки у Қозимжондан бир ярим мингта эмас, икки минг дона фишт олган, беш юзтадан зиёдроғини эса уйида қурдирган янги газ печкасига ишлатиб юборган эди.

— Да,— деди Шамси Тўраевич сағанага яқин бориб.— Емон эмас, маладес, Башир! Ў-ҳў, свежий гуллар ҳам қўйибсанми? Раҳмат, ука! Яхши кунларингда қайтарайлик.

Акахонининг олқишидан Баширжон эриб кетди.

— Энди, бу бир ёдгорлик-да, ҳаммага овоза бўлиб кетади. Шамси Тўраевич оталарига сағана қурибдилар, деб... Мана, қаранг, мана бу ҳаворанг нақшларни ҳам ўша Қозимжондан олдириб келдим. Эски «Шоҳи аҳси» масжидини таъмир қилаётган экан, йўқ демади бечора...

Баширжон бидирлай-бидирлай сағананинг юқори томонига ўтди. Шамси Тўраевич велюр шляпасини ўнг қўлида ушлаганча, бош яланг ҳайкалдек тек қотиб турарди.

— Сиз ўша ерда турунг,— деди Баширжон ва ўзи худди сураткашлардек орқага чекина-чекина бориб, сағана ўртасидаги бир парча оқ латтани секин кўтарди.— Ана, энди қаранг!

Сағанага ёпиштирилган қора мрамарда ўйиб ёзилган сўзлар тилладек ярақлаб турарди.

— О-хо!— деб юборди Шамси Тўраевич хайратдан.— Э, койилман сенга, Башир! Сенга тенг келадиган у дунё-бу дунёда топилмас керак. Раҳмат, жон ука!..

Баширжон мамнун жилмайди. Кейин мрамар лавҳага кўли билан ишора қилди.

— Мана бу байтини ўқинг, байтини,— деди энгашиб.— Бирам таъсирлики, ўқисангиз, йиғлаб юборасиз...

Шамси Тўраевич яқин борди, ён чўнтагидан кўзойнагини олиб тақди ва хижжалаб ўқишга киришди. Аввал исм-фамилияни, кейин туғилган ва қазо қилган йилларни овоз чиқариб ўқиди. Бу орада Баширжон қора мрамарни қаердан топганию армани сангтарошнинг баттоллигини бидирлаб гапириб турди. Шамси Тўраевич мрамардаги байтни ўқишга тутинди.

— «Жойингиз жаннатда бўлғай...» Нима? Жаннат?! Э, йўқ, букетмайди,— деди ўша захоти бош чайкаб.— Ҳим... «Рихлат айлабсиз...» Бу нима дегани?... «Ломакон»... Да! «Рўзи қиёмат...» Ҳим... «Дорул фано...» «Бақо?!» Удивительно... «То қиёмат...» Э, янами? Ким ёзди бунни?

Шамси Тўраевичнинг вазохати бузилганини кўриб, Баширжон типирчилаб қолди.

— Мм. .. шоир... шу-шу,— деди у талмовсираб.— Ёмон бўлса..

— Нима, сен мени хонавайрон қилмоқчимисан?— деб ўшқирди Шамси Тўраевич.— Ахир, бу атеизмга сираям тўғри келмайди-ку? Бунни кўрганлар нима дейди? Ёки мени ҳам ўзингдай муҳокама қилдирмоқчимисан?!

— Йўқ, йй...— деди Баширжон қалтираб. Унинг кенг манглайи халтадек осилган, лунжлари, қони қочган лаблари алланималар деб унсиз пичирларди.— Икк...йй...

— Дур-рак!— Шамси Тўраевич юзини тескари бурди.— Гап тегишини билмаса бу довдир. Атрофга қара, қани, бирор қабр тошига шу хил сўзлар ёзилганми? «Байт-байт», дейди. Байти нима десам, нақ маддоҳларнинг сўзи... Олиб ташлат!

Шамси Тўраевич қўл силкиб, тез-тез юрганча кабристон дарвозаси томон кетди. Бир оздан кейин ер билан яксон қилинган, юраги кўрқув ва андуҳга тўла Баширжон ҳам мунгайибгина ташқарига қараб судралди. «Энди бунни кўчириб олиш... Хе, яна бир бош оғриғи... Сағананг ҳам қуриб кетсин!.. Э художон-эй, кошки эди ишдан ҳайдатмасалар...»

У дарвозага етай деб қолганда, яна изига қайтди: бўғирсоқли тоғорача эсидан чиқибди. Қайтиб бориб, тоғорачани ўша атрофда ивирсиб юрган чўлок гўрковнинг белбоғига бўшатди. Ундан дуо олиб, шалвираганча дарвозадан чикди.

Армани уста қора мрамар лавҳадаги сўзларни ўчириб қайта ёзишдан кескин бош тортди. Бир ҳисобда, унинг гапи ҳам тўғри. Дабдурустдан уста: «Сен ўз кўлинг билан ўз болангни ўлдирасанми?», дея савол берди.

— Йўғ-э!— деди Баширжон.

— Вот,— деди сангтарош,— бу-да, худди маним болам...

Нихоят, узок ялиниб-ёлворишлардан кейин сангтарош бошқа

мармар топиб беришга рози бўлди. Фақат шарт шуки: «Пули аввалгидан бир тийин ҳам кам бўлмаслиги керак!»

«Бир дарвозанинг пули», дея хаёлидан ўтказди Баширжон ва дарҳол айвони остида ҳар эҳтимолга, деб яшириб қўйилган темир дарвозани эслади. Шу дарвозани суғурта идораси ҳовлисига қурдирса... Пулини бухгалтериядан ўз ҳисобига расмийлаштиради. Идоранинг эски дарвозаси-чи? Ундан ҳам фойдаланса бўлар ҳали. Уни гаражга қуриш керак. Гаражнинг дарвозаси-чи? Гаражнинг дарвозаси жуда омонат. Уста чақириб, уни кўмирхонага эшик қилдириш керак. Баширжон бирпасда шунча режани хаёлан тузиб чикқач, сангтарош билан келишиб, қўл ташлашди. Шундан кейин ўзини хиёл енгил сизди. Ўша заҳоти Шамси Тўраевичга кўнғироқ қилиб бу янгиликни билдирди ва ўзининг калтабинлиги учун қайта-қайта узр сўради. Хайрият, акахони тез юмшади. «Бундан кейин ҳушёр бўлиш керак, ақлинг етмаган масалада маслаҳат сўра», деб трубкани қўйди.

Орадан икки кун ўтди. Баширжон ҳовлисидаги айвон остида ётган темир дарвозага машина юборди. Қиёмхон бу ишга бош-қош бўлди. Зудлик билан уста чақирилди. Ўша куннинг ўзида дарвоза қуриб битказилди. Баширжон дарвозани икки-уч бор виқор билан очиб ёпди, узокдан суқланиб қаради: «Энди яхшилаб бўяш керак!» Суғурта идорасидагилар, айниқса, қоровул Ислон ота янги бошлиқнинг бу ишидан ғоят хурсанд бўлди, ҳамма уни орқаворатдан: «Жуда ишчан, уддабурро бошлиқ экан», деб мақтади.

Дарвоза қурилгач, Баширжон ўз кабинетига кириб, яна «Гражданларнинг уй-жойлари ва мол-мулкларини суғурта қилиш ҳақидаги низом»ни ўқишга тутинди. Нигоҳи сатрлар орасида сузса ҳам, хаёли тамом бошқа ёқда эди. «Энди эски дарвозани гаражга, гаражнинг дарвозасини кичрайтириб кўмирхонага қурдиришим керак. Ундан кейин, янги дарвозага мос келадиган янги вивеска ҳам буюриш керак, яна...»

Баширжон кимгадир иш буюрмоқчи бўлиб ташқари чикқанида, бир кишига дуч келди. Афтидан таниш-у, лекин кимлиги ёдидан қўтарилибди. «Қизиқ, ким эди-я?»

— Хўш, хизмат?— деди Баширжон қабулхонадаги стол қиррасига суяниб.— Кимда ишингиз бор?

— Сизда.

— Менда?! Марҳамат!

— Ўша ваъдага биноан...

— Қайси ваъда?— деди Баширжон ва унинг минғирлаган, йиғлоқи овозидан таниди.— Э, шоир ака?

Бу киши Баширжонга «байт» ёзиб бериб, мушкулини осон қилган шоир Элшод эди. Баширжоннинг уни танитай қолганига сабаб — шоир жуда башанг кийиниб, соқолларини қиртишлаган, арзонрок атир ҳам сепиб олган эди.

— А, қанақа ваъда?— дея такрор сўради Баширжон. Шоир, нахотки дарров унутган бўлсангиз, дегандек, унга хайрон қаради-да:

— Дарвоза,— деди секин ва ер чизди.

— Э, дарвоза денг?— Баширжон завқ билан қулди.— Ҳа-я, сизга

дарвоза бор, девдим-а? Яхши... Бўлмаса, гап бундай, халиги ёзиб берган «байт»ларингиз ярамади...

— Нега ярамади?

— Шамси Тўраевич у «байт»ларни брак қилдилар. Ўша «байт»ни деб анча гап ҳам эшитдик.

— Нима учун, ахир?

— «Атеизмга хилоф, тўғри келмайди», дедилар. Қора мраммарни иккинчи марта сотиб олишга тўғри келди. Иккинчи марта чиқимдор бўлди...

Бечора шоир тамом ўсал бўлди. Баширжон эса бепарво юриб ташқарига йўналди. «Байт» туфайли юз берган кўнгилсизликдан шоир шўрлик хабарсиз эди, албатта. Шунинг учун ҳам умидини узмай, охирги марта сўради:

— Демак, бўлмайди, а?

— Бўлмайди!

— Пулгаямми?

— Йўк,— деди Баширжон кескин,— бўлмайди!

Бундан бир неча кун олдин Баширжон Тўра бобонинг сағанаси олдиан қандай аҳволда судралган бўлса, шоир ҳам худди ўша алфозда суғурта идорасидан сурғалиб чиқиб кетди.

Баширжон унинг изидан қараб қоларкан, аввал: «Шоир дегани жуда хира бўларкан,— деб хаёлидан ўтказди, кейин эса:— Ҳар қалай, яхши бўлмади, бир кун эмас, бир кун фойдаси тегарди... Кўмирхонанинг эшигини бериб юбора қолмадим-да», деб ўйлади.

— Ҳа, Баширжон ака, нега бунча ўй-фикр?

У орқасига ўгирилди: рўпарасида Қиёмхон жилмайиб турарди.

6. АЖИНА ЧИМЧИЛАДИ

— Ду...ду-дўт...дид!..

Эгнига шуба кийган дуркун аёл машина сигналига эътибор ҳам бермай, бошини қуйи эгганча, йўл четидан саллона юриб борарди. Унинг икки ўрим йўғон сочи орқасида — дағал шуба устида ғалати тўлғонар, этигининг баланд пошнаси асфальтда «тақ-тук, тақ-тук» товуш чиқариб, этик қўнжидан тошиб чиққан болдирлари юрган сари лорсиллаб борар эди. Жувоннинг ортидан сигнал бериб келаётган «Москвич-412» машинасидагилар унинг қадди-коматини завқ билан кузатишарди. Машина жувон билан бараварлашиб, яна бир марта сигнал берди. Аёл шолрўмол ўраган бошини машина томон бурди. «Москвич» такка тўхтаб, олдинги эшиги очилди:

— Қирмизхон?!

Жувон бирдан тўхтаб, қизарган кўзлари билан машина ичини кезиб чиқаркан, хиёл истиҳола қилиб тургач:

— Вой, сизми, Баширжон ака?— деди ҳайратомуз.— Қаёқдан келяпсизлар?

— Колхоздан,— деди Баширжон энтикиб.— Қани чиқинг-чи, автобусга тушиб юрасизми.

Қирмизхон, қандай бўларкин, деб андак рўйхуш бермагандек бўлди, кейин, истар-истамас, олдинги ўриндиққа чиқиб ўтирди. Ба-

ширжон оҳиста газни босиб машинани юргизаётган Қиёмхонга ишора қилди:

— Бу киши бизнинг инспекторимиз Қиёмхон бўладилар.

Қирмизхон хиёл бош силкиб қўяркан: «Яхши», деди. Сўнг орқага қийшайиб, ўзини улуғвор тутиб келаётган Баширжонга разм солди, унинг бошида шалпангқулоқларигача бостириб кийилган чуқур, сур телпак, катак-катак шарфи қийшайиб, бўйинбогининг туғуни кирдан йилтираб турар, башарасида кал одамларга хос ўша туршак табассум ҳукмрон эди.

— Қалайсиз?— деди Қирмизхон.

— Қалай эмас, олтин!— деб ишшайди Баширжон.— Одамларни, уй-жойларни, мол-холларни суғурта қилиб юрибмиз. Энди бу, суғурта деган идора ҳам жуда катта, жуда фойдали ташкилот экан. Умримизни шу пайтгача бошқа жойларда ўтказиб юрган эканмиз-да. Районимизнинг биринчи секретари ўртоқ Ориф ака Хўжаевич: «Баширжон Зайнишевич, шу ташкилотни ўзингиз бир кўтариб бера-сиз», дедилар. Катта одам, йўк, дея олмадик. Иш ҳам ёмон эмас, ойлиги ҳам маданият бўлимидагидан анча кўп. Ҳозир Қиёмхон билан колхоздан келяпмиз... Бу киши бизнинг старший инспекторимиз,— деди у Қиёмхонни иккинчи марта таништириб.— Жуда зўр, ташкилотчи йигитлардан...

Баширжон ҳали-вери гапдан тўхтамас эди, лекин шитоб билан физиллаб кетаётган машинанинг орқа томонида нимадир пақ этиб, ҳамманинг капалагини учириб юборди. Қирмизхон билан Қиёмхон кетма-кет: «Вой!», «Вой!» дейишди. Баширжон эса бурчакка биқиниб: «Ў, сабил, биров милтиқ отдими?», деди гарангсиб. Қиёмхон машинасини тўқирлатиб йўл четида аранг тўхтатди.

— Милтиқ эмас, баллон ёрилди,— деди у эшикни очаркан.— Асли сал эскироқ, калнинг бошидек ялтираб қолган эди.

Баширжон бу гапдан қизариб кетди, машинадан тушаркан, билимдонлардек: «Запаска борми?» деб сўради.

— Бор,— деди Қиёмхон капотни очаётиб.— Ҳозир янгисини қўямиз.

— Қайтага, минмасам ҳам бўларкан,— деди Қирмизхон кафти билан кўзларини бекитиб.— Мен минганимга ёрилдим...

— Вой!— деди Қиёмхон кифт қоқиб.— Ахир, бу резина-да, ёрилгиси келса ёрилаверади-да. Сизлар анави офтобрўяда бирпас дам олиб туринглар. Йўк, ўзим, дарров тузатиб оламан. Қани, боринг, опам зерикиб қолмасинлар, ана, адёл...

Баширжон Қирмизхонни эргаштириб, нишабликдан бир-бир босганча пастга туша бошлади. Шудгор қилинган чексиз дала сукунат қўйнида. Йўл ёқалаб тизилган симёғочлардан оҳиста гувиллаган овоз эшитилади. Баширжон қовжираб кетган ўт-ўланлар устига адёлни тўшади.

— Қани, марҳамат,— деди қўлини чўзиб,— шу ер шамолдан парок экан.

Қирмизхон оёқларини секин жуфтлаштириб, ибо билан қўлига таяниб ўтирди. Баширжон ҳам адёлга чўқиб, тиззаларини кучок-

лади, сўнг ён томондан Қирмизхонга назар ташлади, жувоннинг юзлари сўлгин, кўзлари қизарган эди.

— Ҳа, тинчликми, Қирмиз?— деди унинг иягидан тутиб ўзига қаратаркан.— Кўришмаганимизга ҳам талай бўлди. Бахтлимисиз, ишқилиб?

Жувоннинг кўзлари жикка ёшга тўлиб, лаблари қийшайиб кетди:

— Сўраб нима қиласиз,— деди бошини четга буриб,— бахтиқаро эканман...

...Тун қариб борарди. Қишнинг бениҳоя баландлашган очик, сурмаранг осмонда митти юлдузлар янада кичрайгандек совуқ милтирайди. Қишлоқ чеккасидаги каттакон иморатнинг фақат бир деразасига тутилган оппоқ парда ой ёғдусида элас-элас йилтирайди. Дарвозахонадаги тумшугини олдинги оёқларига кўйиб ётган ит эринибгина ғингшиди, сўнг бирдан хуруж билан вовиллашга тушди. Оқ пардали деразада лип этип чироқ ёндию парданинг чети кўтарилиб, бир бош кўринди. Зумдан кейин, ташқари тинчлиги учун бўлса керак, парда қайтиб ёпилди. Лекин ит ҳамон авж олиб ақилларди. Кўп ўтмай, ҳовлига яқин олонга оқ «Волга» келиб тўхтади. Бесўнақай шуба кийиб, шолрўмол ўраган бир аёл машинадан тушди. Унинг чап кўлида каттакон оқ тугун, ўнг кўлида қора сумкача. Аёл машинанинг олд эшиги ёнида тўхтаб, ичкаридаги киши билан икки-уч дақиқа ғудраниб гаплашди-да, орқасига бурилди. Худди шу асно деразада чироқ ёнмаса-да, пардаси бир кўтарилиб тушгани сезилди. Тугун кўтарган аёл машина кўздан ғойиб бўлгунча изидан қараб қолди. Сўнг оҳиста юриб ҳовлига яқинлашди, деразани журъатсизгина чертди. Ичкаридан ҳадеганда жавоб бўлавермади. Ит дарвоза тагидан сургалиб чиқиб, аёлнинг оёқларига суйкалганча думини ликилатди. Бир оздан кейин аёл тоқатсизланиб, оқ пардали дераза олдига келди-да, кўрсаткич бармоғини илгак қилиб ойнани уч марта тик-тик урди. Ичкаридан аввал «Ҳов» деган овоз, чироқ ёнғач эса, эркак кишининг тўнғиллаб сўкингани эшитилди. Аёл яна дарвоза олдига бориб турди. Дарвозани очаётган киши қаттиқ йўталиб, устма-уст туфурди ва томоқ кириб:

— Қир!— деди бўғилиб.— Соат неча бўлди?

— Уч бўлгандир,— деди аёл хушчакчак овозда.— Қаттиқ ухлабсиз-да?

Эркак тўнига яхшироқ ўранди-да, орқасига қайрилиб йўл олди. Унинг тиззадан келадиган қалта тўни этагидан кўриниб турган оқ иштонли, ингичка оёқлари пилдираб борарди.

Уйга киришди. Аёл хансираб-пишиллаб «ғиж-ғижа»ли этикчасини, кейин шубасини ечди.

— Қим билан эдинг?— деб сўради эркак ўқрайиб. Аёл қийқириб қулди. Ундан атир ва арақ ҳиди анқирди.

— Қим билан эдинг, деяпман?

— Нима эди?

Эркак кўзларида ғазаб ва таҳдид билан ўшқирди:

— Мен сенинг эрингманми, ахир?!

— Ҳа, эримсиз.

Хотин кўлидаги сумкачасини диванга ирғитаркан, эри унинг семиз, миқти елкаларидан тутиб ўзига қаратди.

— Агар эринг бўлсам, тўғриси айт!— деди муомалага кўчиб.— Ким билан эдинг?

Аёл ерга қаради. Эрининг лаблари пир-пир учар, бекасам тўнининг олди очилиб, сержун, котма кўкраги кўриниб турар эди.

— Сендан сўраяпман,— деди у қалт-қалт титраб.— Мен сенинг эрингманми, ахир?

— Ҳа, эримсиз.— Аёл киприклари узун кўзларини унга тикди-да, шанғиллаб давом этди:— Эримсиз, эримсиз, эримсиз — бўлдимми энди?!

Эри сал паст тушди. Аламини нимадан оларини билмай, тўнини шарт ечдию ўраб-чирмаб бир четга ирғитди. Унинг саватдек жингала сочи жуссасига нисбатан бошини анча катта кўрсатар, майкасининг осилиб ётган ёқаси оқ иштонининг липпасигача тушиб турар, оёқлари яланг эди.

— Ўтир манави ерга,— деди у диванга имлаб.— Ўтир! Агар мен сенинг эринг бўлсам, нега айтганимни қилмайсан? Нега менинг обрўйимни тўқасан?

— Нима қилибман?

— Нега яна Эрали билан тўйга чиқдинг?— деди эр тиззаларини шиқирлатиб, хотинининг ёнига ўтираркан.— Нега ўша билан чиқасан? Ўйлайсанки, кўрмади, деб, а? Хали деразадан «Волга»сини кўриб колдим, номери ҳам ўша 85—00. Ҳа, худди ўшанинг машинаси эди!

Аёл эрига беписанд, таҳкиромуз қаради:

— Хўп, тўйга чиқмайми, ахир?

— Йўқ, тўйга чиқма, демайман, чиқ, лекин Эрали билан эмас!

Аёл ўрнидан шартта туриб, иддао билан қичқирди.

— Ўв, эркак,— деди кўлини пахса қилиб,— кўп ҳам тилимни қичитманг! Шу тобда ўзимнинг жоним чиқиб турибди. Бўлмаса, ким билан чиқай, ахир? Ўша Ҳодихон-подихонларнинг бозори касод бўлса, Фатҳиддин ака фельетондан кейин тўйни йиғиштириб қўйган бўлса... Айтинг-чи, ким билан чиқай, ахир?

— Ким билан чиқсанг чиқ-у, лекин мен сенга эр бўладиган бўлсам, Эрали билан чиқишингга йўл қўймайман!

Аёл елка учирди.

— Нега, ахир?— деди ва эгилиб оёғидаги гулдор пайпоқларини ечаркан, яна сўради.— Эралининг нимаси ёмон? Тушуми кўп бўлса... Манг, яхшиси, манавини олиб қўйинг.— У сийнабандидан рў-молчага ўроғлиқ алланарса чиқариб, эрининг олдига ташлади.— Уч юз эллик сўм!

Эр пулга қиё ҳам боқмади. Унинг яланғоч елкалари дир-дир титрарди.

— Керак эмас пулинг!— деди у четга ўгирилиб.— Бошингда қолсин! Бугун берасан-у, эртасига қоқиштириб олиб, онангга элтиб топширасан.

— Бу харобангиздан ўғри уриб кетса майлими? Майлими, Оллоберган ака?

— Ўғри урмайди,— деди Оллоберган тўнғиллаб.— Нега онанга элтиб берасан? Қани эр-хотин ўртасидаги ишонч? Ундан кўра, ўша ўн бир мингни кассага топшир, прасан туғади. Айтдим-ку, менга пулнинг ҳам, «ГАЗ—24»нинг ҳам кераги йўқ. Менга обрў керак!

Аёл, хахолаб кулганча, ўрнидан турди, саллона-саллона юриб столнинг ёнига борди-да, чойнакдан пиёлага чой сиркитиб ичди. Кейин эрига яқинлашиб, елкасидан маҳкам кучди.

— Кўй, керак эмас,— деди эр елкасини асабий силкитиб.— Йўқ, тўхта!— У шарт оркасига ўгирилди.— Айт-чи, мен сенинг эрингманми, ахир?

— Ҳа, эримсиз!— деди аёлнинг энсаси қотиб.

— Эринг бўлсам,— деди у қўлини пахса қилиб,— ўша Эрали билан тўйга чиқмайсан, тўй уёқда турсин, «Волга»сига ҳам минмайсан!

— Ким билан чикай бўлмаса?

— Бошқа ким билан чиқсанг майли, ит билан чиқасанми, эшак биланми — чиқавер, фақат Эрали билан эмас!

Аёл тўйдан келтирган тугунидан кийимликларни олиб, бир чеккага тахларкан:

— Нега, ахир?— деб сўради.

— Чунки, ўша Эрали сен билан ҳам, бошқа аёллар билан ҳам қилган ишларини одамларга айтиб юради... Оғзи жуда шалок. Керак эмас, менга ҳам обрў даркор, йигит отим бор...

Аёл яна хахолаб кулди. Эрининг тарашадек қоқсуяк елкаларига бошини суйкаб эркаланди:

— Ўргилай йигитимдан,— деди хансираб. Эри яна асабий елка қоқди.— Мунча қичик қиласиз!— деди аёл кўзларини айёрона ўйнатиб.— «ГАЗ—24»нинг пули битган куни отарни ҳам йиғиштираман. Ахир, ўзингиз...

— Ҳа, ўзим,— деди эр яна қўлини пахса қилиб,— ўзим рухсат берган эдим. Лекин, отарга чиқсанг чик-у, ўша Эрали билан чиқма! Айтдим-ку, унинг оғзи шалок, ким кўринганга мақтаниб юради.

Аёл ўрнидан турди, эрининг бошини бўлик кўкраклари орасига қисиб, жингалак сочларини силай бошлади.

— Бўлди, бўлди. Оллоберган ака,— деди у юпатиб, қатъий оҳангда.— Йигит ўлгур Эралига айтиб қўяман, кўп ҳам оғзингдан гуллаб юрма, деб.

Оллоберган яна бир неча бор: «Мен сенинг эрингманми, ахир?» деб сўрагач, хотинининг «бадбахт Эрали билан тўйга чиқмаслигини» кескин талаб қилди. Лекин хотини ҳар гал уни: «Эралининг тушуми яхши, «ГАЗ—24»нинг пули тезроқ тўпланди», дея оутарди.

Анчадан кейин эр-хотин, икки кишилик каравотда бир-бирига орқа ўгирганча, уйкуга кетди. Тўғрироғи, хотин донг қотиб ухлади. Оллоберган эса талай вақт кўзларини шунчаки юмиб ётди. Ҳаял ўтмай деразадан тонг мўраллади. Нимтатир ёруғлик Оллоберганнинг ярим очик кўзларига тушиб, безовта қилди. У секин ўрнидан кўзғалиб, ичкўйлақда маст ухлаб ётган хотинининг оппоқ билакларига, бўйни ва ярим очик, мрамардек кўкракларига суқ билан қаради. Қарадио кўзларига ишонмасдан, киприкларини пирпиратиб яхши-

рок тикилди: хотинининг бўйнидан пастроғида — икки-уч жойда кўкимтир доғ пайдо бўлибди. Бу аввал йўқ эди шекилли? Наҳотки?! У дерзадан тушаётган ёруғликка ҳам, кўзларига ҳам ишонмай ўрнидан туриб, чирокни ёкди. «Ха-ҳа, кўкаргани аниқ. Тўхта! Анави ери бир оз қонгалаш... тишларнинг изи. Вой, ифлос! Демак, тўғри экан-да!» Оллоберганинг йигитлик хамияти кўзиб, тишлари гижирлаб кетди. Хотинининг биқинига тиззаси билан бир туртди. Хотин чўчиб кўзини очаркан:

— Ха,— деди уйқу аралаш бўғилиб.— Нега тепасиз?

— Манави ерларингни,— деди эр ваҳшат билан вишиллаб,— манави ерларингни ким кўкартирди? Бу кимнинг тишини изи?.. Анави доғлар?!— Эр қаравотдан сакраб тушиб, стол устидаги думалок ойнани келтириб хотинига тутди.— Айт, буни ким кўкартирди?!

— Ким бўларди, ўзингиз-да,— деди хотини тап тортмай.— Яна «ким, ким» дейди-я! Тавба!

Оллоберган тагин титрай бошлади.

— Ахир, мен... бу кеча сенга қўл тегизганим йўқ-ку? Ким тишлади, айт деяпман сенга?

Хотин бир муддат гижимланган ўрнига тикилиб турди, сўнг:

— Эҳтимол, ажина чимчилагандир,— деди комил ишонч билан.— Раҳматли бувимнинг ҳам ажиналари бор экан. У киши хоннинг назари тушган энг чиройли канизаклардан эканлар... Уларни ҳам хар кеча бадалларини ажина чимчилаб, кўкартириб кетаркан. Ишонмасангиз, ойим келганларида сўранг...

Эр ишонгандек, бир зум талмовсираб қолди. Бу орада хотини ўрнидан турди, кўйлагини кийиб, сочларини тузата бошлади. Оллоберган бир пайтлар драма тўғарагида қатнашганида «Отелло» монологларини машқ қилиб юрар, вақти келиб Отелло образини яратишни орзу қилар эди. Лекин қора мавр ролини сахнада ўйнаш унга насиб бўлмади, аксинча, мана хозир — ҳаётда Отеллонинг ҳолига тушиб ўтирибди. Шунданми, бирдан кўзларининг пахтасини чиқариб, хотинига қараб бўқирди:

— Йўк, йўк, Қирмиз!— Панжалари ҳам беихтиёр ёзилиб кетди.— Сен алдоқчи, фоҳиша! Манжалаки, сатанг! Айт, кўкрагингни, бўйинларингни ким кўкартирди, ким?— У орқасига чекина бориб, столни икки қўллаб муштлиди: Бир даста чойнак-пйёла учиб тушиб, чил-чил синди. Оллоберган ўгирилиб қаради-да, яна: — Айт, айт, манжалаки, кўкракларингни ким кўкартирди?!— дея бўқирди.

Хотин юзини дераза томон буриб пиқ-пиқ йиғлаб, елкалари дир-дир силкинар, икки ўрим йўғон сочи ўрқачли белида майин тўлғанар эди. Оллоберган тагин бир марта даҳшат билан: «Айт, айт, манжалаки!», деб бўқирди-да, хотинининг сочини бўйнига ўраб бўғмоқчи бўлди, лекин бўға олмади: билакдек келадиган йўғон соч ўримини жаҳл билан тортган эди, шартта узилиб қўлида қолди, хотини эса чарс тойчоқдек бир сапчиб, эшикдан чиқиб кетди.

— Хў, улама сочларингга!..— дея сўкинди-да, эр соч ўримини унинг орқасидан ирғитаркан: «Хайрият, улама экан, бўлмаса нақ ўлдириб қўярдим, саккиз йил беришарди», деб ўзича шукрона айтди.

Хотин анчадан кейин кўрка-писа қайтиб кирди. Бу вақтда Оллоберганнинг хийла аччиғи босилган, лабини қимтиганча, бир нуктага тикилиб ўтирар эди. Хотини эски буфет устидаги ҳамма тақинчоқларини рўмолчага тугди. «Барг» зирагини қулоқларига тақди, пойгакда чуваланиб ётган улама сочини олиб, ичкари уйга кирди. Қайтиб чиққанида яна ади-бади бошланди. Нихоят, хотин кийимларини апил-тапил кийди-да: «Сендай эр менга уч талок!», дея тўнғиллай-тўнғиллай, чикди-кетди.

Эри унинг изидан:

— «24»нинг пули нима бўлади? Менинг ҳам ҳиссам бор эди-ку?!— дея қичкириб қолди.

Хотин кеча тунда машина келиб тўхтаган олонга яқинлашаркан: «Хар кимники ўзига!— деди эшиттириб.— Бор, қўлингдан келганини қил!»

— Машина тайёр!— деб қичқирди Қиёмхон.— Келинглар!

Баширжон адёлни йиғиштириб, қўлтиғига қистирди. Қирмизхон кўз ёшларини арта-арта, унга эргашиди. Машина олдига етиб келишганда Қиёмхон ўриндиқда ўтирарди. Баширжон билан Қирмизхон энди орқа ўриндиққа ёнма-ён ўтиришди. Қиёмхон бошлиғига икки-уч бор маъноли қараб кўйди. Бошлик ўз одатича олқиш айтди:

— Молодес, Қиёмхон!

Анча ергача жим кетишди. Бир пайт Баширжон ўз-ўзига гапиргандек баланд овозда: «Аблаҳ!» дея тўнғиллади.

— Ким, Баширжон ака?— деб сўради Қиёмхон ярим қийшайиб.

— Манави опангизнинг эрлари!— деди Баширжон нафрат билан.— Аблаҳ одам экан, ғирт нонкўр, ношукр экан. Қаранг, Қирмизхоннинг нимаси кам? Чиройли, келишган, ақлли, гўзал аёл! Ўзингиз ўйланг, шундай аёлни ҳам уриб бўладими?

— Вой, номард!— дея чингиллади Қиёмхон.— Урарканми?

— Нимасини сўрайсиз, акажон?— деди Қирмизхон куйиниб.— Бўлмаса топиш-тутишим ёмон эмас. Даромадим бир йигитникидан кам эмас. Эр бўлиб бир тийин бериш уёқда турсин, қўлимдагини ҳам қоқиштириб олади. Ҳа, десам, машина оламиз, дейди. Кеча бўлса, нега сочингни орқага ташлаб юрасан, ҳамма сенга қарайди, деб дўппослади, феодал...

— Вой, ноинсоф-эй!— деди Қиёмхон.

— Аравани от тортаркан-у, ит хансираркан,— деди Баширжон.— Бўлмаса, ўша искиртни одам қилган-ку, ўзингиз.

Машина ўннга бурилди. Қатор кетган оппоқ иморатлар, шипшийдам, яланғоч дарахтлар ортда қолди. Қирмизхон мунгли, йиғлоки овозда ҳамон эрини қарғаб борарди. Қиёмхон унга кўз қирини ташлаб, энди нима қилмоқчилигини сўради.

— Билмасам,— деди Қирмизхон хўрсиниб, Баширжон бурнини шилқиллатиб тортиб кўяркан:

— Болалардан борми?— деб сўради ва бундан уч йилча олдин Қирмизхон кўрқитиб, отпуска пулини қоқиштириб олгани эсига тушди-да, ўз-ўзидан қизариб кетди.

— Асраб олган қизалоғимиз бор,— деди Қирмизхон,— ойм қарайдилар.

Яна жим кетдилар. Қирмизхон иккала эркакнинг қайси бири билан очилиб-сочилиб гапиришга ҳайрон эди. Қиёмхон бошлиғи олдида бегона жувонга ортиқча суйканишга ийманар, Баширжон эса собиқ маъшуқасининг гап-сўзларидан ўзича маъно уқишга уринар эди... Ниҳоят, Қирмизхон эридан узил-кесил ажралажагини айтганда, Баширжон тилга кирди.

— Эрингиз ўша сочи саватдай йигитми, ахир?— деди унинг елкасига киши билмас қўл теккизиб.— Оти нима эди, оти ўчгурнинг?— Қирмизхон ҳиринглаб: «Оллоберган», деди. Баширжон сўзида давом этди:— Ҳа, Оллоберган! Тўғриси, Оллоурган экан у. Бўлмаса, худо яъни, олло берган сиздай хотиннинг, чиройли аёлнинг кадрига етмасмиди? Шунинг учун Оллоберган эмас, аблах у! Биласизми, унинг сочи кўплигини ўшанда «Таклифнома»да кўриб, қўнглимга бир гап келган эди: эркакнинг ҳам сочи кўп бўлса, ақли қисқа бўлади. Биласизми, нима учун? Ўша сочлар миянинг бутун қувватини сўриб олади. Ўша серсоч, бевафо эрингизнинг ҳам калласи ишламайди.— Баширжон сур телпагини кўтариб, ялтираб қолган хумдек манглайини силаб қўйди ва Қирмизхоннинг шолрўмол остидан тошиб чиққан гажакларига кўзи тушиб, айтган гапидан пушаймон бўлди.— Ҳўш, энди нима қилмоқчисиз?

— Ҳа-я,— деди Қиёмхон унинг сўзини такрорлаб,— энди нима қилмоқчисиз?

Қирмизхон қаттиқ хўрсинди. Машина Чавқар ариғининг дўнғалак кўпригига кўтарилиб пастга шўнғиганда:

— Билмасам,— деди маъюс тортиб.— Агар жавобимни берса, шу районга кўчиб келиб, бирор ишга кирарман.— У елкасига орқадан бегона қўл тегиб дурганини сезса-да, тамом бепарво эди. Баширжон эса орқани кузатувчи кўзгудан Қиёмхон кўрмасин, деган мақсадда ўнг томонга сурилиброк ўтирди. Машина шитоб билан елар, ахён-ахён гувиллаганча якка-ярим машина ва тракторларгина ўтар эди. Қиёмхон негадир анча камгап бўлиб қолди.

— Ажраламан, денг?— деб сўради Баширжон.

— Ҳа!— деди Қирмизхон қатъий ва шу пайт ўнг биқинида — шуба остида Баширжоннинг қўли ғимирлаётганини сезди.

— Яхши қиласиз,— деди Баширжон кўзини Қиёмхондан узмай.— Раз сиздек хотиннинг кадрига етмабдими, ундай эрнинг баҳридан кечиб керак. Шундай эмасми, Қиёмхон?

— Шундай!— деб маъқуллади Қиёмхон.

— Албатта-да,— дея давом этди бошлик,— қачонгача чидаш мумкин? Оти ўчсин ундай Оллоберганни!— Қирмизхон биқинига юборилган қўлни ҳароратли, нозик қафти билан силаб қўйди. Баширжон йўталди, юраги дук-дук ураркан: «Қўли мунча иссиқ?», деб ўйлади ва овоз чиқарди:— Аслида ўша районнинг одамлари ўзи шунақа бевафо!— деди.

Қиёмхон ҳиринглаб қулди:

— Вой, нега ундай дейсиз, Баширжон ака, ахир, биз ҳам асли ўша районданмиз-а!..

Бошлиқ ва инспектор бирданига кулиб юборишди. Бу гал кулгига Қирмизхон ҳам қўшилди.

Машина район марказига ғарб томондан кириб борарди. Янги қурилган водопровод минораси олдига етганда Қирмизхон:

— Шу ерда тўхтатинг?— деб илтимос қилди.

Қиёмхон тормозни босди. Баширжон чакконлик билан ҳансираб машинадан тушди-да, эшикни очиб турди. Қирмизхон тушаётиб олдинги ўриндикдаги тугунини олди.

Қиёмхон ҳам машинадан тушиб, жувонга рўпара бўлди.

— Хайр!— деди Баширжон.— Мабодо, бирор ёрдамимиз керак бўлиб қолса, давлат суғурта идорасига келинг, бизни ўша ердан топасиз.

— Ҳа, иккаламизни ҳам ўша ердан топасиз!— дея такрорлади Қиёмхон.

Машина секин юриб кетди. Қирмизхон унинг кетидан мажолсиз одимларкан: «Семириб кетибди,— деб ўйлади.— Лекин ўша телпаги, мўйнаси тўкилиб, пўстаги кўриниб ётибди... пальтоси ҳам ўша...» Машинанинг орқа ойнасидан яна бир бор ўгирилиб қараган Баширжон ҳам: «Анча семириб, лўмбиллаб қолибди», дея хаёлидан ўтказди ва ёнидаги Қиёмхонга юзланди:

— Қалай, зап жувон эканми, Қиёмхон?

Қиёмхон кийкириб кулди:

— Ҳа-я, Баширжон ака, бу жувоннинг ҳаётини бемалол йигирма беш минг сўмга суғурта қилса бўлади! Агар менга қолса, факат икки ўрим сочининг ўзини икки минг сўмга суғурта қилган бўлардим. Ҳозир бунақа узун сочлар қаёқда, дейсиз!

Баширжон пихиллаб кулди, сўнг негадир бирдан ўйга толиб, маъюс тортиб қолди. Қулоғига Қиёмхон айтаётган шалоқ латифалар ҳам кирмас, юрагига ўз-ўзидан аллақандай ғусса қўйилиб келаётгандек эди.

«Нахотки, эскирган ишқ яна янгиланса?..»

7. СУВ БАЛОСИ ВА УНИНГ ДАВОСИ

Эрта тонг. Уфк четларида оқиш туман сузиб юрса-да, ҳаво ҳаддан ташқари совуқ, ер тош қотган. Қўчабузил аригининг юқорисидаги шудгорда қарғалар дик-дик сакраб юришибди, аҳён-аҳён қорни қўмсаб, қағиллаб қўйишади.

Вафо аттор одатдагидек барвақт уйғониб, жойхоб устида оёқларини узатиб ўтирганча, узок йўталди, кейин отасидан қолган узун эски қалами чопонни бошига ёпиниб, ташқари чиқди. Тўғри огилхона томон йўл олди. Чўкиртқак оёқларида бундан ўттиз йилча олдин Қаласанг кишлоклик ошнаси уста Башим тикиб берган малла кавуш. У, бошига ёпинган тўннинг ёқасига даҳанини буркаган қўйи огилхонанинг омонат эшигини ғижирлатиб очди. Ичкарига қадам қўйган ҳам эдики, кавуши сувга тўлиб, яланг оёқларига алланарса чиппа ёпишди. Совуқ бутун аъзойи баданига югуриб: «Ҳаҳ, ҳаром ўлгур шош-шук!», дея, қоронғида шатта отиб турган сигирни қарғади, сўнг ўнг оёғини силкитиб, кавушига тўлган сувни тўқмоқчи бўлган эди, кавуш нарироққа учиб тушди-да, шўлўп этган товуш

чикди. «Лоҳавло валоқуввата,— дея пичирлади Вафо аттор.— Нанинки, бу ҳаром ўлгурлар бир оғилхона сийибдурлар?!»

У ҳақкалаганча бориб кавушини олмоқчи эди, иккинчи пойи ҳам сувга тўлди. Чўнтагидаги гугурт эсига тушиб, бир донасини олиб чақишга мажбур бўлди. Бужур кафтини «фонус» килиб, ичкарига тутди: оғилхона сахнида сув ялтирар, ҳар ер-ҳар ерда мол тегаги қорайиб кўринар эди.

Ана шундагина ариқдан сув тошганига Вафо атторнинг акли етди. «Вой, уйем куйде, мусулмонлар! Уйгинам куйде!», дея бор овозда фарёд чекди. Кўп ўтмай, кўни-кўшнилари уйғониб қолишди. Вафо аттор саннай-саннай фарёд солар, қаердандир топиб олгани — тор бир резина этикни зўр бериб оёғига киймоққа уринар эди. Ниҳоят, этикни яланг оёқларига пайтавасиз кийиб олди, ташқарига кўйлақчан отилмоқчи эди, кимдир мажбурлаб узун тўнани кийдириб, белини боғлаб қўйди. Вафо аттор остонасигача сув қалқиб ётган оғилхонага жонҳолатда ўзини урди. Кейин тутаб турган фонус ёруғида дастлаб бир пой кавушини излаб топиб белбоғига қистирди, сўнг сигирни, кейин икки бош ўлакса бузоқни, энг охирида орқа оёғини ташлаб-ташлаб босгучи ўша «ноғирон хўтикча»ни бир-бир ташқарига олиб чиқиб боғлади. У ҳар гал ташқарига олиб чиққан молини айвон устунига боғларкан: «Сув балосидан, ўт балосидан ўзинг асра, раббано!», деб қўярди...

Кўчабузул ариғига муз тикилиб, сув тошгани бутун бир қишлоқда фақат Вафо атторнинг ҳовлисига зарар етказди. Орадани икки-уч кун ўтар-ўтмас, тошқин ўз оқибатини кўрсатди-қўйди, айвоннинг ўнг девори нураб, оғилхонанинг пасти ўпирилиб тушди, эшиги тоб ташлаб ёпилмайдиган ҳолга келди. Вафо аттор чаккасига шапатилаб, худди отаси ўлгандек, кўкрагига муштлади: «Вой, нима гуноҳим бор эди, парвардигор! Қайси гуноҳларимга бу кўргилик, худо!..»

Бир куни у оғилхонанинг қулаган жойларига ғўзапоя босиб, қийшайган деворга тиргович қўймоқ мақсадида ивирсиганча, нола чекиб юрган эди, йўлдан ўтиб кетаётган «пат-пат» минган бир йигит унинг фарёдини эшитиб, мотоциклини шу томон бурди:

— Ҳа, мулло бобо, нима ҳаракат?

Вафо аттор калта пальто, қуён телпак кийган йигитга ижирғаниб қараркан, паншахани ғўзапоя ғарамига санча туриб:

— Аввал салом, баъдаз калом,— деди насиҳат оҳангида.— Қайда тарбият олғонсан ўзинг?

Йигит хижолат чекди, мотоциклини беш қадамча нарига суяб қўйиб:

— Ассалому алайкум, мулло бобо, ҳорманг!— дея Вафо аттор билан икки қўллаб кўришди. Чол унинг саломига алик ҳам олмасдан, «Боракалло!», дея бош ирғаркан, йигитга синчиклаб қаради-да:

— Э-ҳа, шўро боламисан?— деди баланд овозда қичкириб.— Қара, ана бу тошди-тошдиларнинг барига ўзларинг айбдорсанлар. Мен каби бир бандаи мўминга шунча азият! Ўша бузилиб битгур ариқни ўз вақтида қазиб турғонларингда эди... Худоё худовандо, илоҳо ана шу жониворгиналарнинг қарғиши тутсин сен раҳбар-

ларни! Ҳамма-ҳаммасига сан раҳбарлар айбдорсанлар, илоҳо ана шу молларимнинг уволи тутсин санларни!..

Вафо аттор осонликча гапдан тўхтамас, қарғай-қарғай ҳаммани бир ёкли қилмоқ қасдига киришган эди, қарғаганда ҳам, «бошпанасиз» қолган моллари номидан катта-кичик раҳбарларни қўшиб қарғарди.

— Тўхтанг, ўв, бобой!— деди қишлоқ Советининг котиби атторнинг тирсагидан тутиб.— Бунга бошқа раҳбарларнинг нима алоқаси бор, оғзингизга қараб гапиринг!

Вафо атторнинг лаблари ўз-ўзидан пичирлагандек бўлди, кўзлари бир нуқтага тикилиб қолди: оғилхона этагидаги гўнг уюми устида икки қарға йўрғалаб, гўнг титиб юрарди. Улардан бири «қағ-қағ» этган овоз чиқарди. Вафо аттор қарғага кесакча олиб отди. «Ҳа, овозинг ўчсин, бояна бу қорни қақирадур!» Қарғалар учиб кетгач, Вафо аттор чўкки соқолини қашлади, йўталиб олиб, бир чеккага тупурди-да:

— Ҳа, ақун, шўро бола,— дея анча паст тушди.— Энди омади гап-да, бўтам, мол аччиғу — жон аччиғу, дебдурлар. Ахир, бу аччуғ суҳанни ман,— деди кўзига ёш олиб, ялинчоқ овозда,— жон аччиғи-да, омади гап, деб...

Қишлоқ Совети котибининг попуғи пасайиб қолган Вафо атторга раҳми келди. Айвон ва оғилхонани айланиб кўздан кечиргач:

— Ҳечкиси йўқ, бунинг йўли осон!— деди.

— Ниманинг роҳи, шўро бола?— деб сўради Вафо аттор.— Бузилиб кетгур Кўчабузул ариғинигму?

Атторнинг ғалати шеваси ва қилиқларидан йигитнинг кулгиси кистади.

— Сизга ҳукумат ёрдам беради,— деди у жиддий тус олиб.— Ма-на шу бахтсизлик учун ҳукумат сизга ёрдам беради.

— Менга берадурми?— Вафо аттор ханг-манг бўлиб йигитга анграйди. Йигит, ҳа, дегандек ишора қилиб изига қайтаётган эди, аттор йўрғалаб бориб унинг қўлтиғидан олди.— Менга қара, шўро бола! Мен худонинг осий бир бандасидурман. Гапингни менга чайнаб тушунтур, болам, ҳаққингга дуо қилғайман, ота-онанг, падару модаринг, қайнона ва яна қайнотангнинг арвоҳларига...

— Нафасингизни иссик қилинг-э!— деди йигит қўл силкиб.— Худода шуқр, ҳали ҳаммалари тирик-ку!

Вафо аттор каттиқ ўсал бўлди, талмовсиради:

— Э, ғалат, ғалат,— деди йўталиб.— Мен қари бир чолдурман. болам... Яхшиси, ўзингни дуо қиламан. Охир, эскилар айтмушларким: «Олтун олма — дуо ол, дуо олтин эрмасму?», деб. Қани, манга англат-чи, болам, ҳукумат ман каби пенсиянер, ветерон трудага қандайчигин ёрдам берадур? Шуни манга англат, жон болам...

Йигит чолнинг қувлигидан бош чайқаб, завқ билан кулди:

— Ҳовли-жойингиз страхования қилинганми?

— «Истрахования» деганинг — бу, суғуртами, шўро бола?— деб сўради Вафо аттор ва тасдиқ ишорасини олгач, деди:— Ҳа, ўтган тирамоҳда чарм папкали бир кимса келиб, «мажбурий суғурта», деб, бир ярим сўмимни олиб кетган эрди. Ҳа, каптанса қоғози ҳам

бордур, «Қиссас-ул анбиё» китобининг ичинда ёшириб қўйгандурман.

Йигит Вафо атторга шу қоғозни топиб, район суғурта идораси бошлиғига ариза ёзиб киришни маслаҳат берди. Ана шунда сув тошқини оқибатида кўрган зарари учун давлат ёрдам беражагини, аттор айтганчалик «чайнаб» тушунтирди.

«Чайналган маслаҳат»ни, айникса, фойдали маслаҳатни Вафо аттор «ликка-ликка» ютишга уста эди. Шунинг учун ҳам қишлоқ Совети котибининг изидан қараб қоларкан, у ҳақда аввал ўйлаган барча ножўя фикрларини унутиб: «Бай-бай-бай, хўп оқил, билимдон, тарбия кўрган бола эрканму!», деб қўйди.

Эртаси кuni Вафо аттор сўрай-сўрай, район суғурта идорасини топиб келди. Эшагини йўл четигади букри тутга болади, эски шол хуржунини елкасига ташлаб, дарвозахона томон юрди. У йўлакдан бешиктерватордай чайкалиб-чайкалиб ўтиб бораётган эди, ён томондаги қоровулхона деразаси тақиллади. Аттор, оғзи ярим очик, дераза ойнасига қаради: оқ тагалак соқолли бир чол уни имларди. У айланиб ўтиб қоровулхонага кираркан: «Нахотки адашган бўлсам?», деб ўйлади.

— Ҳа, тақсир, — деди қоровул чол эшикни очаркан, — кимда ишингиз бор?

Вафо аттор ўзининг билимдонлигини, бунинг устига замонавий қария эканини кўрсатиш мақсадида:

— Давлат истрахования идораси шу ердამудур? — деб сўради.

Қоровул: «Ҳа, шу ер», деб тасдиқлагач, уни бирпас ўтиришга таклиф этди. Вафо аттор инқиллаб, елкасидаги хуржунини ўриндикка қўйди, ўзи ҳам бир чеккасига ўтирди. Қоровул узатган чойни олиб, бир хўплагач: «Илоҳо барака топинг!», деди. Чойни ичиб, пиёланинг четини кафти билан артаркан, юрагидаги дардини дастурхон қилишга киришди. Ҳовлисини сув босиб, молларининг «бошпанасиз» қолгани, шу қора қишда бисёр азият чекаётганини кўзига ёш олиб, миждаларини эски, кирчил чопонининг енгига арта-арта сўйлади.

Ислом ота унинг ҳолига каттиқ ачиниб, ҳамдардлик билдирди, қўлтиғидан тутганча, бошлиқ қабулхонасига рўпара қилди. Қабулхона кимсасиз эди. Вафо аттор хуржунидан олган хўжалик сумкасини бағрига босган қўйи эшик ёнидаги эски диванга ўтириб, бошлиқнинг бўшагини кута бошлади. Ичкаридан икки кишининг бўғилиб бақириб-чақирившаётгани чала-ярим эшитилиб турарди. Улардан бирининг овози танишга ўхшарди. Ўша таниш овоз: «Сайлаймиз!» деса, иккинчиси: «Йўқ, бўлмайди!», дея эътироз билдирарди.

Столнинг каттиқ муштлангани, бир нималарнинг шиқирлагани, яна қанча дўку пўписага ўхшаш овозлар эшитилди. Ниҳоят, кабинет эшиги шарақлаб очилиб, терлаб-қизариб кетган новча, орик бир киши чикди-да: «Э, билганингни қил-э!», дея қабулхонада ўтирган чолга эътибор ҳам бермай, очик эшикдан йўлакка отилди. Вафо аттор гангиб қолди, ўзича: «Бемавруд келдик-да», деб ўйлаб, яна қулоқларини динг қилди. Кабинет ичи анчагина тинчиб қолган эди.

У ўрнидан оҳиста кўзғалиб, секин бориб эшикни очди, ичкарига икки қадам босдию:

— Мумкинми?— деди ингичка қилиб.

— Кириг!

Тўрда ўтирган бошлиқ билан кириб келаётган хожатманд бир-бирларига анграйганча, қараб қолишди. Эшик олдида — қўлида хўжалик сумкаси Вафо аттор, тўрдаги креслода эса — шифтдаги ҳали ўчирилмаган электр чироғининг шуъласи кенг пешонасида аксланиб турган Баширжон!

— Ассалому алайкум, ўрток Зайнишуф Баширжон ука!— деди Вафо аттор сумкасини ўнг билагига илиб, йўргалаганча бориб кўришаркан.— Ҳай-ҳай-ҳай, янги мансаблар муборак бўлғай!.. Боракалло, боракалло! Офарин, офарин!— Кўришиб, кафтини эчки соқолларига сургач, орқасига чекина-чекина пойгакдаги стулга чўкди.— Қани, овмин, худоё худовандо касби корингизга барака берсун, тупроғ олсангиз — олтун бўлсун! Мартабангиз бундан ҳам баланд бўлсун!— Баширжон атторнинг ногаҳоний ташрифидан каттиқ хавотирга тушган бўлса-да, унинг дуосига қўшилмай иложи йўқ эди.— Илоҳо, сизга қасд қилғонлар паст бўлсун! Худоё худовандо ўшал якто фарзандингиз...

Вафо атторнинг бундан кейинги «дуою такбирлари» Баширжоннинг қўлоғига кирмади. «Ўшал якто фарзандингиз», деган калима билан бир неча йил муқаддам Зевархоннинг Вафо аттор эшаги устидан сакраганию шундан сўнг юз берган можароларни эсига солган эди.

Вафо атторнинг тахминан уч-тўрт минут чўзилган фотиҳаси ниҳояга етиб, кафтлар бетга сурилди. Орага бир муддат жимлик чўкди.

— Хўш, хизмат?— деди Баширжон ҳадиксираб.— Эшитаман бобой?

— Ўшал балнисиедан чиққандаги учрашганимизгаям бир-икки йил бўлғондур, ука ўрток Зайнишуф?— деди Вафо аттор дона-дона қилиб.— Қаранг-а, бай-бай-бай, умр ҳам бимисоли оби равон эканму... Ха, ўшал курраи ногирон...

Баширжоннинг эти сесканиб, кўз олди қоронғилашиб кетди. «Наҳотки, яна пул сўраб келган бўлса?», деган фикрдан юраги увишди.

— Хўш, куррангиз қалай, ҳалиям тирикми?

— Аҳволи оғур,— деди Вафо аттор.— Ул хари бадбахтнинг курраи норасидаси ўлим тўшагида ётибдур... Яна бу кўргулик ҳам озлик қилғон эрканму, Кўчабузил ариғидан сув тошиб, қулбаи вайронамизни хароб айладиқим, анинг важдан ёрдам сўраб ҳузурингизга келибдурман.

Вафо аттор юз берган табиий офатни эринмай тушунтириб берди. Баширжон унинг хужжатларини кўздан кечирар экан, ҳозир, дея ташқари чиқди. Бир оздан кейин Қиёмхон билан бошлашиб кириб, бутун воқеани унга англади, сўнг:

— Қарияга ёрдам берса бўладими?— деб сўради.

Қиёмхон кибр-ҳаво билан бармоқларини қарсиллатиб, бошлиқ-

нинг ёнидаги стулга ўтирди, чолнинг хужжатларини диққат билан кўздан кечираркан:

— Ҳовлингизни қачон сув босган эди?— деб сўради.

— Ўтган ҳафта рўзи жумъа, яъни пайшанба оқшоми эрди,— деди Вафо аттор.— Ҳамма хоналарни, айвону оғулхоналарни вайрон айлади... Молларим бошпанасиз, ногирон курраю бетоб гўсала'ларим ҳаммагиналари қаро изғиринда ётибдурлар...

— Уч кун ичида бизга хабар бериш керак эди,— деди Қиёмхон хужжатларни стол четига суриб кўяркан.— Энди бўлмайди.

Вафо аттор кўзига ёш олди. Баширжон орага тушди. Аттор хийла ялиниб-ёлворгач, Қиёмхон бозордан кейин унинг ҳовлисига бориб, кўрилган зарар ҳақида акт тузишга ваъда берди. Шу орада яна бир нарсани аниқлаш мақсадида:

— Ҳали ногирон курраю касал гўсалалар дедингизми?— деб сўради у.

Вафо аттор яна бошдан тушунтиришга киришди. Баширжон оғзини ярим очганча, уларнинг гапига кулок солиб турар, иложи борича ўзини салобатли, вазмин тутишга тиришар эди. Вафо аттор хўтигининг ногиронлик тарихини айтишга оғиз жуфтламокчи эди, Баширжон уни сўздан алаҳситиб: «Шап-шап дегунча шафтоли денг! Нима қиласиз гапни кўпайтириб!», деди. Вафо аттор митти кўзларини жавдиратиб, бирдан хушёр тортди. Баширжон хаёлан: «Туянинг оёғи остига сигмас экан-да», деб қўйди.

— Отахон, гап бундай,— деди ниҳоят Қиёмхон атторни Баширжонга яқин киши деб ўйлаб.— Агар икки бош касал бузоғингиз, ҳа, гўсалангиз бўлса, тўрт сўм эллик тийиндан тўккиз сўм, хўтигингиз учун олтмиш тийин тўлаб, суғурта қилдириб қўйсангиз. Айтиб бўлмайди, мабодо ўша бузоғингиз, ҳа-да, гўсалангиз ўлиб-не-тиб қолса, ҳар бирига давлатдан юз эллик сўмдан, хўтик учун эса ўн етти сўм ёрдам олишингиз мумкин...

Вафо аттор андек сукутга кетди. Хўтикни суғурта қилдириш шарт эмаслигини, фақат бир марта ўн етти сўм олгандан кўра, ҳар кўр-ганида Баширжондан ўн сўмдан «ем пули» ундириб туришни афзал топди. «Локигин, гўсалаларни суғурта қилдирмок фойдадан холи эрмас», деб ўйлади. Шундай бўлса-да, Баширжоннинг ҳисобидан «ногирон хўтик»ни ҳам суғурта қилдиришга розилик билдирди. Чунки, Баширжон ҳам бирдан ҳиммати кўзиб, киссасидан учта йигирма тийинлик олди-да қвитанция ёзаётган Қиёмхоннинг олдига ташлади. Вафо аттор ички чўнтагидан узун, халтамонанд ҳамённи чиқарди, битта ғижим ўн сўмлик олиб, иккита касал бузоғи билан битта сигирини ҳам суғурта қилдирди.

Ҳамма иш тугагач, аттор сешанба куни Қиёмхонни ўз уйида ку-тажагини айтиб, бошлиқ ва инспектор ҳақига дуо қила-қила, эшик-дан чиқиб кетди.

Баширжон енгил нафас олиб: «Уф, хайрият!— деди ва:— Жуда искирт, сурбет чол-да!», дея қўшиб қўйди. Қиёмхон: «Ким бу ўзи?» деб сўраган эди, бошлиқ: «Э, қўяверинг», деб қўл силкиди. Стол

¹ Гўсала — бузук.

чеккасидаги чойнакдан чой қуйиб Қиёмхонга узатди ва ўрнидан туриб унга яқин борди-да, елкасига қўл ташлади:

— Ҳали бу ерга Ҳамид Солиҳовни чақириб, сизнинг масалангизни яна суриштирдим,— деди маънодор қилиб.— «Йўқ, бўлмайти, нолайик, Фая опанинг ўзи тузук», дейди.

Қиёмхоннинг капалаги учиб, ингичка, коп-кора қошлари чимирлиди, юпка лаблари асабий кимтилли:

— Вой, ғаламис-эй!— деди мулоийм овозига ярашмаган жаҳл билан.— Унга нима ёмонлигим ўтган экан?

Бошлик, билмасам, дегандек елка қисиб, кафтларини ёзди.

8. «МОШОВАНИНГ МОШИ БОР...»

Янги бошлиқда ўзига хос ташаббуслар ҳам йўқ эмасди. Дастлаб, у ҳар бир ходимнинг туғилган куни, хотини ва фарзандларининг исми, туғилган кунларини рўйхат қилдириб чиқди. Меҳнат отпускази жадвалини тузди. Ходимларнинг туғилган кунини коллектив бўлиб нишонлаш, хотин, бола-чакаларига эса байрамларда, туғилган кунларида табрикномалар юборишни йўлга қўйди.

Янги ишга ўтгач, Баширжонда яна бир одат пайдо бўлди: «Ҳар эрта уйқудан уйғонганида, девордаги осма календарга қарар ва ундаги маълум бир сана, айтайлик, «Балиқчилар куни», «Ўрмон хўжалиги ходимлари куни»га ўхшаш саналарга онд маълумотларни ўрганар, ишхонага келгач, дарҳол коллективни тўплаб шу ҳақда узок гапирар, охирида ходимларни «ана шу улуғ ва ажойиб байрам» билан чин қалбдан табриклар эди.

Мана, бугун эрталаб ҳам иш бошланиши биланок ходимларни ўз хонасига тўплади.

— Қани, ўтиринглар, ўртоқлар,— деди у ўрнидан туриб.— Инсоният учун сув ва ҳаводан бошқа нима энг азиз ва зарур ҳисобланади? Қани, ким айтади?— Ҳеч кимдан садо чиқмади. Партия ташкилотининг секретари Ҳамид Солиҳов энсаси қотиб, дераза томонга ўгирилиб олди. Жимликни Қиёмхоннинг: «Нон азиз!», деган чийилдок овози бузди. Бошлиқ унга, бараканалга, дегандек жилмайиб қаради ва қироат билан сўзида давом этди.— Бу ерда Қиёмхон — ўртоқ Муслимов жуда тўғри айтдилар, инсон фарзанди учун дунёда энг зарур нарсалар — бу сув, ҳаво ва озиқ-овқатдир. Хўш, тўғри, нон — озиқ-овқатнинг асосини ташкил этади, лекин озиқ-овқатнинг турлари ва хиллари жуда кўп: юмшоқ, бўрсилдок нонлар, ширин-шақар ҳолвалар, колбаса ва сирлар, ёғ ва қаймоқлар, гўшт ва қазилар, яна, айтайлик, болаларимиз севиб истеъмол қиладиган бетига ранг-баранг гуллар солиниб, ажойиб табрик сўзлари ёзилган тортлар, шоколад-конфетлар, борингки, вино, коньяк ва арақлар ҳам озиқ-овқат жумласига қиради. Шуларсиз дастурхонимизни, фаровон ҳаётимизни тасаввур қилиб билмаймиз. Бугун ана шу нозу неъматларнинг ижодкорлари, қўли гул озиқ-овқат ходимлари куни. Бу байрам, шубҳасиз, сиз билан бизнинг ҳам байрамимиз. Шунинг учун сизларни улуғ ва ажойиб дата — озиқ-овқат ходимлари куни билан чин қалбдан табриклайман!

Хамма чапак чалди. Албатта, чапакни Қиёмхон бошлаб, ниҳояси-га ҳам ўзи нукта қўйди. Кейин ҳамма бир-бир хонасига тарқалди. Баширжон Қиёмхонга: «Сиз бирпасга қолинг», деди ва жилмайиб.

— Қалай, нутқим яхши бўлдими?— деб сўради.

Қиёмхон елка учириб:

— Жуда зўр,— деди ялтоқланиб.— Сиз ажойиб оратор — нотик-сиз, Баширжон ака!

Баширжон мамнун ишшайди, оппоқ бағбақаси бўйинбоғининг кирдан ялтираган тугуни устига осилиб тушди.

— Бир маслаҳат...— деди у шифтга бокиб.

— Эшитаман, Баширжон Зайнишевич!— Қиёмхон одамларнинг олдида унга шундай деб муомала қиларди. Ҳозир хонада бегона киши бўлмаса-да, камоли ҳурмат юзасидан шундай дея узун киприкларини пирпиратиб, бошлиғига тикилди.

— Ҳа, Қиёмхон бу... келгуси ҳафта кассиримиз Фая опанинг юбилейини ўтказсак, деган эдим,— деди Баширжон тамшаниб.— Бу ҳақда Асқар Бакирович билан ҳам келишиб қўйганман. Узок йиллар шу ташкилотда ишлагани учун исполкомнинг «Фахрий ёрлиғи»ни берадиган бўлишди.

— Яхши, яхши, яхши,— деди Қиёмхон маъқуллаб.— Бу хайрли ишга тайёргарлик ана биздан бўлсин-да. Кейин пенсияга чиқиб кетадими, ахир?

Баширжон овозини пасайтириб шивирлади:

— Ҳеч кимга айтманг-у, мақсадимиз ҳам шу. Жуда қитмир, қўли қалтираган кампир экан. Ўрнига ўзимизга тегишли, ёшроқ бирор кишини олармиз. Сизнинг масалангиз ҳам шунда тезлашиб қолар...

Шундан кейин бошлиқ билан инспектор юбилей режаларини, зиёфатга кетадиган харажатни пулга чақишди. Совға қилинадиган соат ва зиёфат учун уч юз сўм керак экан. Бунча пулни қаердан топиш муаммо эди. Маҳаллий комитет ҳазиначиси Солия опани чақиртириб, раисининг юбилейига кассадан эллик сўм беришга зўрға кўндиришди.

— Одамлардан йиғсакмикан?— деб сўради Баширжон инспекторга қия қараб.— Ҳар кишидан ўн сўмдан олсак ҳам юз сўм бўлади.

Қиёмхон кўнмади.

— Сиз билан биз-ку беришимиз мумкин,— деди қулочини ёзиб,— лекин анави қурумсоқ Солия опа, Ислом отага ўхшаганлардан ақалли беш сўм чиқиши ҳам амримаҳол. Олтмиш-етмиш сўмдан ойлик олиб, шунинг ҳам бешини бизга беришга ўлақолса кўнмас, нокаслар... Факат бир йўли бор.

— Хўш-хўш?— деди Баширжон ховлиқиб.— Қанақа йўли?

Қиёмхон шифтга қараб, қуйи лабини кимтиб турди, кейин ҳа, майли, дегандек қўл силкиб:

— Йўли бундай,— деди қатъий.— Битта эски, хароба ховли топиш керак. Ховли эгаси ўзимизга яқин, сирдош одам бўлса, яна яхши. Ўша ховлини тўрт юз сўмга суғурга қиламиз, эгасига йўқ жойдан тўрт юз сўм ёзиб берамиз. У қўл қўйиб пулни олади-да, икки юз эллик сўмини бизга қайтаради...

«Ҳаробани қаердан топса бўлади?»

Баширжон шу ҳақда ярим кун бош қотириб юрди. Ниҳоят, қайнонасининг эски ховлисидаги деворлари нураган омбор эсига тушиб, топқирлигидан яйраб кетди.

— Ўрток Муслимов!— деб деразадан қичқирди у. Рўпарадаги хонадан: «Хўв!», деган овоз эшитилди.— Буёкка бир келиб кетинг!

Пилдираб кабинетда Қиёмхон пайдо бўлди:

— Хўш, Баширжон Зайнишевич?

— Топдим,— деди бошлиқ ялтироқ пешонаси аралаш бошини силаркан.— Эски омбор бўлсаям бўладими?

— Бўлади,— деди Қиёмхон узун киприкларини пирпиратиб.— Фақат хароб, ағанаган бўлиши керак. Ҳа, айтмоқчи, омборхона кимники?

— Бизники,— деди Баширжон.

— Бўлмайди!

Бошлиқ янглишганини тезда илғаб:

— Йўқ, омборхона қайнонамизники, кейинги эридан қолган,— деди кўзларини жавдиратиб.

— Кимнинг фамилиясида?

— Қайнонамизнинг фамилиясида, дедим-ку! Фамилияси? Севар Шониёзова! Ҳа, омборхона қайнонамизнинг фамилиясида. Лекин суғуртани мен тўлаб, пулини ҳам ўзим олиб беришим мумкин.

Қиёмхон ғалати, сирли бир жилмайиш билан киприкларини пирпиратди. Баширжон ўрнидан туриб, унинг елкасига чап қўлини ташлади, ўнг қўлини силкиб тушунтира кетди.

— Энди нима қилсак ҳам, коллективнинг обрўси учун қиламизда, ука,— деди куйиниб.— Бўлмаса, ўша Фая опа деганингиз бир тийинга қиммат кампир. Лойи пастроқ ердан олинган. Юбилейга Асқар Бакировичнинг шахсан ўзлари иштирок этмаганларида, қандай ўтказишни ўзим билардим.

Қиёмхон бир сесканиб, қайта ҳушёр тортгандек бўлди:

— Вой, ҳали Асқар Бакирович ҳам иштирок этадилар, денг?!— Унинг кўзлари ҳайратдан катталашиб кетган эди.— Унда, Баширжон Зайнишевич, тайёргарликни зўр қилишга тўғри келади. Фая кампирнинг юбилейи баҳонасида сиз обрў олишингиз керак. Ҳа, айтмоқчи, Асқар Бакирович миллий таомларни жуда ёқтирарканлар. Жиянимиз у кишининг шоферлари билан оғайни, ўша айтибди.

Баширжон ҳеч нарсанинг фарқига бормай:

— Қанақа миллий таом?— деб сўради.

— Масалан, мошова, хасип, гўжа ош, ловияли шилпилдок... яна шунга ўхшаш.

Бошлиқ елка қисиб, тушунмадим, дегандек қафтларини ёйди. Қиёмхон унга узок тушунтирди. Баширжон: «Шундай-я, шундай денг, э-ха!», дея оғзини ярим очиб, хайрон қолиб ўтирарди. Ниҳоят, у: «Нима бўлсаям, обрў олиб берасиз, жон ука!», деди. Қиёмхон жилваланиб:

— Бўпти, мен ҳозир,— дея чикиб кетди. Зум ўтмай дахлиздан:

Мошованинг моши бор,
Ичида лўнда гўши бор.

деган хиргойиси эшитилди. Бир оздан кейин эса суғурта ва акт варакаларини кўтариб кирди.

Фая опа, раҳбарлар унинг юбилейи учун елиб-югураётганидан эриб кетган эканми, бу гал тихирлик қилиб ўтирмасдан шартта-шартта имзо чекиб ташлади. Баширжон қайнонаси ўрнига «С. Ш.» харфларини лотинча ёзиб ведомостга қўл қўйди-да, тўрт юз сўмнинг икки юз эллик сўмини санаб Қиёмхонга тутказди.

Бухгалтернинг юбилейи шанба куни тушликда ўтказиладиган бўлди. Ўша куни Баширжон сахар туриб календарга қаради: якшанба, Халқаро биродарлашган шаҳарлар куни экан. Хаёлида бугун қилиниши керак бўлган ишларнинг режасини тузиб чиқди. Кейин ўтириб беш варақли табрик нутқи тайёрлади. «Хар қалай, Асқар Бакирович олдида ўзимни кўрсатишим керак,— деб ўйлади у.— Дастурхонга тортиладиган таомларни Қиёмхон киёмига етказишига ишончим комил. Фақат, нутқни боғласам бўлгани!»

Баширжон идорага келган заҳоти Қиёмхонга нутқини қироат билан ўқиб берди. Инспекторнинг мактовларидан руҳланиб, тезда район ижроия комитетига қўнғирок килди.

— Алё,— деди у трубкани қулоғига тутиб. У томондан жавоб бўлгач, ўрnidан сакраб туриб, ўнг қўлини кўксига қўйди.— Алё, Асқар Бакировичми? Кечирасиз, ассалому алайкум! Бу — мен, Баширман. Раҳмат, ха, шукр, юрибмиз Шамси Тўраевич кеча, салом айтиб қўй, девдилар. Асқар Бакирович, бугун вақтлари бўлса, тушликни бизнинг идорада қилсалар, деган илтимос билан қўнғирок қилаётувдим. Ким бўларди, ўзимиз, уч-тўрт ходим. Раҳмат! Сизнинг шу камтарлигингизга, ғамхўрлигингизга борман-да, акажон. Хўп, хўп, кутамиз.

Барча ходимлар юбилейга тайёргарлик ишига сафарбар этилди. Асқар Бакирович айна қутилган вақтда етиб келди. Кенг ва озодарок бўлгани учун зиёфат дастурхони бошлиқнинг кабинетида тuzалган эди. Ўртада узун стол, ўнтача стул. Тўрда — Фая опанинг катталаштирилган сурати. Дастурхонда турли хил ширинликлар, кази-карта, хасип, варақи, сомсалар... Ора-орада арақ, коньяк, шампань шишалари ёрликларини кўз-кўз қилиб турибди.

Юбилей йиғилишини партия ташкилотининг секретари Хамид Солиҳов очиб, сўзни Баширжонга берди.

— Хурматли ўртоқлар,— деди Баширжон баланд, тантанали овозда.— Бугун биз давлат суғурта идорамизнинг кекса ходими, маҳаллий комитетимиз раиси...— У Қиёмхонга қараб қўйди.— Азиз ва мўътабар опахонимиз Фая опа Ғиззатуллинанинг олтмиш йиллик тўйларини нишонлаб ўтирибмиз. Бу улуғ сана шундай бир ажойиб давр, яъни, бутун совет халқи коммунистик шанбаликка тайёргарлик кўраётган,— эртага — Халқаро биродарлашган шаҳарлар кунини нишонлаш арафасида турган бир пайтда ўтказилмоқда. Бу тантана яна шуниси билан эса қоладики, бугунги юбилей йиғилишига районимизнинг обрўли раҳбарларидан бири, яъни район

ижроия комитети раисининг ўринбосари Асқар ака Бакирович иштирок этмоқдалар.— Қиёмхон бошлаб берган қарсақка бошқалар ҳам эргашди. Баширжон ҳам қўлидаги нутқ битилган қоғозни қўлтиғига қисиб, чапак чалган бўлди, кейин яна ўқишда давом этди.— Биз, Асқар Бакирович, ана шу юбилей шарафига, коммунистик шанбалик шарафига, қолаверса, сизнинг келишингиз шарафига анча ишларни амалга оширдик. Ўзингизга маълум, идора ҳовлиси жуда ифлос ва қўримсиз эди. Ҳаммаёқни тартибга келтирдик. Идора ҳовлисидан ўн икки тонна боқимонда ахлатлар чиқариб ташланди. Янги дарвоза қурилди, суғурта идораси вивескаси янгиланди. Ҳар бир кабинет алоҳида тартибга келтирилди. Эндиги вазифамиз — меҳнат ветерани, ҳурматли отахонимиз Исломотанинг кучлари ва ёрдамлари билан қоровулхонани янгилаш, ҳовли юзасидаги гулзорга кўчатлар экиш, халохонани янгилаш...

Асқар Бакирович қаттиқ томоқ кирди. Баширжон қоғоздан бир зум кўз узиб, унга қаради, юраги шув этиб кетди. Ҳурматли меҳмон яна бир марта томоқ қириб олиб, қўлини кўтарди.

— Ўртоқ Зайнишев, — деди у босик овозда, — бу овқатлар совиб кетди. Иложи бўлса, қисқароқ гапириб, яхшигина ўтиришни мажлисга айлантирмасак.

Баширжон: «Хўп, хўп, ҳозир!», дея нутқидан бирданига икки варағини ағдариб, буёғини қиска қилди. «Оддий, камтарин инсон — бухгалтернинг юбилей тантанасига иштирок этаётгани учун» Асқар Бакировичга коллектив номидан яна бир бор ташаккур билдирди. У ўтирар-ўтирмас, Асқар Бакирович ўрнидан турди.

— Ўртоқлар, — деди у мулойим, ҳазил-мутойиба оҳангида, — шу яхши, самимий, тўкин дастурхон атрофига ўтиришимизни ортиқча расмиятга айлантирмасак. Нима дейсизлар шунга? — Ҳамма: «Тўғри, тўғри!», дея маъқуллади. Баширжоннинг хумдек боши, шалпангқулоқлари қизариб кетди.— Демак, шундай экан, биз ҳам ҳалол ва меҳнаткаш дўстимиз Фая Ғиззатуллинанинг туғилган кунлари билан чин қалбдан табриқлаймиз. Биз у киши билан райкомхозда бир вақтлар уч йилча бирга ишлаганмиз. Бир-биримизни жуда яхши биламиз. Шундай эмасми, Фая?— Юбиляр қип-қизариб: «Шулай», деди.— Шу қадахни сизнинг соғлиғингиз учун ичамиз!

Қадахлар чўқиштирилди. Асқар Бакирович бир хўпғлам ичиб, қадахни бир четга қўйди-да, косадаги мошовадан хўплади.

— Бай-бай-бай!— деди у бош чайқаб. — Зап мошова бўлибди-да. Шу, ўзимизнинг миллий таомларга етари йўқ-да. Анови поча ҳам жуда зўр, хил-хил пишибди. Хасип ҳам ёмон эмас. Э, умуман, мана шу хил миллий таомларни ошхоналарда ҳам жорий этиш керак.

Биринчи қадахдаёқ очилиб кетган Баширжон Қиёмхонга миннатдор кўз ташлаб, сўзга аралашди:

— Асқар Бакирович, ҳаволар исиб кетсин, худди шу ернинг ўзида гўжа ош пиширишни ташкил этиб юборамиз. Бу нарсаларга қўп ҳам катта ақл керак эмас, салгина ҳафсалаю жиндай фаросат бўлса, бас.

Асқар Бакирович Баширжоннинг силлик, бенуқсон гапираётгани-

дан ажабланаркан, ўзича: «Бало экан-ку бу довдир», деб ўйлади. — Яхши,— деди у бош ирғаб.— Гўжа ош бизнинг иклимда жуда фойдали. Общепит раҳбарларига шу овқатларни тайёрлашни икки-уч марта айтсам ҳам амал қилишмаяпти. Буни исполком сессиясига алоҳида масала қилиб киритиш керак.

Асқар Бакирович юбилярни яна бир карра табриклар, йиғилганларга раҳмат айтиб, ўрнидан турди. Баширжон, Ҳамид Солихов ва Қиёмхон унинг изидан дарвоза олдига чиқибди. Баширжон, ўнг кўлини костюми чўнтагига тикиб, олдинда лўкиллаб бораркан, Ислом отага буюрди:

— Отахон, дарвозани очинг, каттароқ очинг!

Баширжоннинг мақсади дарвозани очдиришдан ҳам кўра уни меҳмонга кўз-кўз қилиш эди. Ислом ота дарвозани очиб турди. Асқар Бакирович яқинлашганда, мийигида жилмайиб:

— Асқархон ўғлим, мана бу дарвоза ҳам янгиланди,— деди кўзларини шўх ўйнатиб.— Назаримда, ҳали кўп янгиликлар қилинади. Ишқилиб, омон бўлайлик-да!..

Асқар Бакирович хайрлашиб, машинаси томон йўл оларкан, оғир кекирди ва:

— О... оффф! Мошова зўр бўлибди-да,— деди оғзига кафтини кўйиб!.. Поча ҳам ҳил-ҳил пишибди. Хасип ҳам ёмон эмас. Хўп, зиёфат учун катта раҳмат. Хайр!..

Асқар Бакирович жўнаб кетди. Қолганлар яна анчагача базмни давом эттиришди. Магнитофондан «Воҳай бола» янгради. Қайфи ошиб қолган Қиёмхон йўрғалаганча, кифт қоқиб, ўйинга тушиб кетди. У узоқ ўйнади. «Андижон полкаси», «Лазги», «Дилхирож» куйларига хиром айлаб, дам бошлиққа, дам Ислом отага, дам юбиляр — Фая опага қош учуриб, тилла тишларини йилтиратиб им қоқарди.

Унинг ўйини ҳаммадан ҳам Ислом отага нашъа қиларди. Чол Қиёмхондан кўз узмай, «Ў, баччагарди боласи-ей, ўзиям бесуякми, дейман», дея ёқасини ушлар, унинг муқому жилвалари ҳаддан ошганда, энсаси қотиб, юзини четга ўғиради. Зиёфат сўнгида юбиляр Фая опа ҳам ўнг кўлига қийикча тутиб: «Асса-асса!», дея белини ушлаб, ер тепинганча, даврани айлана бошлади.

Ўйин-кулги, қийкирик кечгача давом этди.

9. «ҲАРОМ ЎЛГАН БУЗОҚЛАР»

Сешанба куни бомдод намоздан то тушга қадар Вафо аттор интиқ бўлиб Қиёмхонни кутди. Лекин негадир ундан дарак йўқ эди. Чолнинг диққати ошиб, тез-тез дарвозадан ташқарига чиқиб-кирар, эски қулоқчини устидан ўралган кирчил салласига кафтини кўйиб, узоқ-узоқларга тикилар эди. Хайҳот, митти, нурсиз кўзларига кишининг кенг, бийдай даласи, яп-яланғоч дарахтлардан бошқа ҳеч нарса кўринмасди. Баттар хуноби ошиб, ҳовлига кирди, молхона атрофини яна бир бор айланиб чикди: нураган девор остларига омонат босиб қўйилган гўзапоя ғарамларини бир четга суриб ташлади, қаламаларда осилиб турган алдармон кесак ва шувокларни атай тегиб йикитди. Худди шу асно ташқарида машина сигнали эши-

тилди. Вафо аттор уст-бошидаги чангни апил-тапил қокди, сағри кавушди оёғини ерга тап-тап урди ва: «Ё, раббано, ким бўлди экан? Мушкулумни ўзинг осон қилгайсан!», деганча дарвозага қараб юрди. Дарвоза олдида кўк «Москвич» турарди. Қундуз телпагини ингичка, қоп-қора қошларигача бостириб олган Қиёмхон тирсакларини рулга тираб ўтирарди. Вафо аттор яқинлашиши билан пилдираб машинадан тушди.

— Ассалому алайкум, отахон,— деди у тавозе билан.

— Ваалайкум ассалом ва раҳматуллоху ва барокоту,— деди Вафо аттор кироатини келиштириб.— Қани, қани, боракалло!. Бир зиёрат қилиб кўяйлик.— Иккала қўлини бараварига чўзиб, Қиёмхон билан кўришди.— Улуғларнинг қўлларини олмоқ бисёр савоби кабирдур. Қалай, яхшигина келдуларми, каттакон?

Қиёмхон қийшанглаб илжайди.

— Кечирасиз, отахон, йўл ўлгурда бир оз ушланиб қолдик,— деди.— Ҳай, майли, қани, бошладик, бўлмаса.

Вафо аттор калласини қийшайтирганча чўкиртак бармоқли кафтларини ичкари ҳовли томон чўзиб: «Қани, марҳамат!», дегандек мулозамат қилди.

— Йўғ-э, ўзлари бошласин, отахон,— деди Қиёмхон сал орқага чекиниб. Вафо аттор олдинга ўтгач, унга эргашаркан.— Кучук-пучук йўкми?— дея атрофга ҳадиксираб қўйди. Чол унга ўгирилиб:

— Хавотир олманг, бул ҳовлида ҳаромдан фақат биттагина ногирон курра бордур, холос,— деди.

Ҳовлига киришди. Бир-бирига қаратиб узунасига солинган лойшувок уйлар. Қунботиш томонда ошхона. Кенг супа, уйлардан уйларга, улардан ошхона, дарвозахона ва молхонага чўзилган ингичка тош йўлкалар. Супа устини қатқалоқ боғлаган, унда бола пойабзалининг излари... Яна бир томонда бир пой эски калиш лойга ботиб ётарди.

Қиёмхон атрофга олазарак қараб олгач, дарвозахона ёнидаги харобага ишора қилди:

— Шуми молхонангиз?

— Ҳа, шулдур,— деди Вафо аттор кўзига ёш олиб.— Мани хонавайрон қилди бу Кўчабузул арик... Юринг, укажон, ҳа, ўртоқ... помилиянгиз нимайдилла?— Қиёмхон «Муслимов», деди. Вафо аттор ўнг қўлининг кўрсаткич бармоғини кўтариб, сокол-мўйлов босиб кетган оғзини ҳайрат билан очди.— Э-э, буни қаранг-а!... Муслимуф, дедиларму? Бай-бай-бай, улуг кимсаларнинг отлари ҳам улуг бўларкан-да. Муслимуф-а! Муслим дегани, бу мусулмон деганидур. Ҳа-да, арабийда шундок. Ҳай-ҳай-ҳай, бисёр хуб, бисёр хуб. Қани, мана буёкка.

Қиёмхон қулаган молхонани, унга туташ совотни диққат билан кўздан кечиргач, чолнинг аҳволига ачингандек бош чайқади:

— Чакки бўлибди.

Молхона ичига киришди. Бурчакда ўша ногирон хўтикча зах ва совуқдан бошини солинтириб дилдираб турарди. Олд томондаги тахта охурларга яқин айрига иккита бузоқ боғланган, иккаласи ҳам бағрини ерга бериб ётар эди. Вафо аттор бузоқлардан бирини

сағри кавушнинг учи билан секин туртди. Лекин бузок лоақал кимирламади. Иккинчисини туртди. Бузок бир кимирлагандек бўлди-ю, тумшуғидан сўлагини оқизиб, пишқириб кўйди, холос. Вафо аттор эгилиб, бузоқнинг орқасидан секин кўтарди. Унг сағриси кўкимтир балчикқа булганган жонивор аввал базўр орқа оёғига турди, сўнг олдинги оёқларини ростлаган эди, қалтираб, мункиб кетди, Вафо атторнинг нурсиз кўзлари ёшланди.

— Ана шундайчигин аҳвол,— деди оғир ух тортиб.— Мани хонавайрон қилибдур бу тошмай кетгур сув. Қаранг-а, бу хўжак¹ларнинг гуноҳи надур? Ўрнидан тура олмаса, ташқариға чиқа олмаса... Ҳа, қариликда буям бир кўргулик экан-да!..

Қиёмхон папкасидан қоғоз-қалам чиқариб, анчагача ҳисоб-китоб қилди. Кейин Вафо атторга сув босган молхонаси учун давлат томонидан бир юзу саксон саккиз сўм ёрдам берилажагини айтди.

— Бу касалманд хўжакларни нима қилурман?— дея йиғламсираб сўради чол.— Аларга бир қарангиз, бу жониворларга раҳмингиз келсун, ука, ўртоқ Муслимуф, мусулмон фарзандисиз-ку! Хўжакларга ким ёрдам берадур?

Вафо аттор «ногирон хўтик»ча учун Баширжондан «ем пули» ундириб юрган эмасми, касал бузоқлари учун ҳам нимадир ундирмоқ таъмасида эди — бўлмади.

— Бузоқларингиз ўлгач, ёрдам оласиз!— деди Қиёмхон қатъий қилиб.— Тирик экан, уларга ёрдам беролмаймиз. Ўлганда ҳам, бузоқларингиз ҳаром ўлиши керак ва бу ҳақда мол дўхтиридан справка ҳам талаб қилинади.

Вафо атторнинг боши қотди. У ўйлаб ўйига етолмас эди.

— Мабодо бул ҳаром ўлгур хўжаклар ҳаром ўлмасалар-чи?— деб сўради у ялинчоқ овозда.

— Ҳаром ўлмаса ва бу ҳақда мол дўхтирининг справкиси бўлмаса, ёрдам ҳам йўқ!— деди Қиёмхон ўша оҳангда.

Вафо аттор яна ялиниб-ялпонгланишга тушди! Ниҳоят, Қиёмхон унга «ёрдам олиш»нинг ғалати йўлини ўргатди. Фақат курукка эмас, ахир, бекорга мушук ҳам офтобга чиқмайди-ку. Вафо аттор: «Йўқдан кўра — бор», деб ўша мушукни офтобга чиқаришга аранг рози бўлди. Қиёмхон икки кундан кейин келишини, унгача мол дўхтири Шариф пиённи чақириб, бузоқларни кўрсатишни, уларнинг ҳаром ўлганини тасдиқловчи справка олишни тайинлаб, машинасига ўтирди-да, жўнаб кетди.

Вафо аттор унинг ортидан қараб қоларкан, шап этказиб манг-лайнга урди: «Ҳе, аттанг, чой ичиб кетинг, демабдурман-ку!»

Эртаси кун Вафо аттор ялиниб-ёлвориб қўшни кишлоқлик мол дўхтири Шариф пиённи ҳовлисига бошлаб келди. Бир оёғи чўлок, бурни қип-қизил мол дўхтири ўзини жуда катта олиб, «ма, санга, ма, санга» қабалида юриб келарди. У молхонага киргач, тўғри кокшол бузоқларга яқин борди, сариқ бузоқни аямай бир тепди. Бузоқ жонивор «иҳ!» деган овоз чиқарди-ю, кимирламай ётаверди.

¹ Х ў ж а к — бузок

— Ана, ана, кўринг, дўхтиржон,— деди Вафо аттор йиғламсираб.— Аҳволи бисёр бад, бугун эрмас, эртага албатта бандаликни, эҳ, галат, ҳаром ўлиши бартайиндур. Инчунин...

— Ҳовликманг кўп!— Шариф пиён эгилганча бузоқларнинг тапасини пайпаслаб кўра бошлади.— Эти ёмон эмас. Сўйиб, гўшти-ни пулласа ҳам бўлади. Ўзингиз биласиз, ҳозир гўштининг бозори чакқон. Яхшиси, сўя қолинг, справка ёзиб бераман. Турди кассобни чақирасиз, бирпасда...

Вафо аттор инграб юборди. Шариф пиён кўлини эски пахтали шимининг орқасига арта-арта эшикдан чиқди. Вафо аттор унга эргашаркан:

— Қани, ўрток духтиржон,— деди ялиниб.— Бир пиёлагина чойимиз бор. Йўқ, деманг энди, укажон, қани, юрингиз.

Шариф пиён ит думини чалган жойдан қолмайдиган, айниқса, текин зиёфатларга суюғи йўқ кимса эди — кўп зориктириб ўтирмади.

— Ҳа, майли, мулло бобо. Сизнинг чойингиз табаррук,— деди пихиллаб куларкан.— Қани, бошланг бўлмаса, лекин тезлаштирасиз, районга кетишим керак.

Вафо атторнинг келини бир лаган чучвара чиқарди. Мол дўхтири яна алланиманинг илинжида тез-тез эшикка қараб кўяверди. Чол унинг олмакесак тераётган кўзларидан нимадир укиб:

— Бу, духтиржон, вийно-пино ҳам ичадурларму?— деб сўради.

Шариф пиён мўрт, сариқ тишларини кўрсатиб, пихиллаб кулди:

— Сўраб бергунча — уриб бер, деган эканлар.

Вафо аттор ҳам кула-кула бош чайқади ва деразадан ташқарига овоз берди:

— Раҳматулло, хо Раҳматулло!— Ошхонадан атторнинг олти яшар невараси югуриб келди.— Бор, бўтам, отангдан қолғон анови мийнолардан бирини бунда келтур.

Бола кўзларини чакчайтириб, сўради:

— Сувдайидан келтирайми, ёғдайидан?

Вафо аттор жавоб беришга улгурмасдан мол дўхтири кулиб юборди.

— Оббо, азамат-э!— деди боланинг қувлигига қойил қолиб.— Ёғдайини кейинги навбатга қолдириб, сувдайидан олиб келавер.

Бола бувасига қараган эди, у бор олиб келавер, дегандек ишора қилди.

Аракдан икки пиёла тўлдириб ичиб олган мол дўхтири анча эзмаланиб қолди. У олдинга узатиб юборган оксоқ оёғини силаганча, мактанчоқлик билан гап маъқулларди.

— Э, отахон! Бу, бизнинг касбимизни ҳам жуда осон, деб ўйламанг. Ўзига яраша қийинчилик, жавобгарлик томонлари ҳам бор. Масалан, олинг, ана бу оёғимни. Уруш даври эди. Одамлар билан бирга отларни ҳам фронтга ола бошлади. Мен ўшанда мол дўхтирлик мактабини эндигина битириб чиққан, бақувват ўсмир бола эдим. Военкоматда отларни бичардик. Бир куни икки одам бўйи келадиган бир жийронни келтиришди. Ўзиям том бўйи келадиган маст бир айғир денг. Юракда ўт бор экан-да. Арқонни ҳалқа қилиб оёғи-

га солдим- да, силтаб бир тортдим. Жонивор тоғдай нарса, шилк эгиб тўнтарилиб тушди.

Вафо аттор хайрат билан: «Офарин, офарин!», деб кўйди.

— Иккита солдат отни босиб турибди денг. Оби тобида, асбобларни ишга солдим. Шу пайт денг, ҳалиги солдатлардан бири қаттиқ аксириб, қўлдан арқонини чиқариб юборса бўладими? От пишқириб, бир шатта отганини биламан... Кейин балнисада кўзимни очдим. Оёқ синган.— Шариф пиён бирпас сукут саклаб, аракнинг қолганини пиёлага сиркитиб, бир кўтаришда ичди ва даҳанини кафти билан артиб, қаттиқ уф тортди.

Вафо аттор:

— Йигит боши тошдандур, тошни янчиб бўлурму?— дея кироат килди.— Шунисига ҳам оллои таолога шукр қилинг!

Шариф пиён чучварадан икки-учтасини жуфтлаштириб оғзига тикаркан, ҳикоясида давом этди:

— Шундай қилиб денг, бизни армияга ҳам олмади. Агар ўша жийронни ахта қиламан, деб шу кўйга гирифтор бўлмаганимда, мен ҳам урушга бориб, айрим фронтовиклардай эллик беш ёшдан пенсияга чиқармидим... Э, яна бошқа имтиёзларини айтсангиз-чи!..

Вафо аттор қўл силкиди:

— Э, пенсияни нима қиласиз, духтиржон,— деди унинг кўнглини кўтариб.— Жони ширинингиз омон бўлсин. Пешомадни яккаю ягона парвардигордан бошқа ким ҳам билибдур? Агар сиз билганингизда эрди, ўшал касофат жийроннинг ёнига ҳам бормас эрдингиз.

Шундан кейин Шариф пиённинг оғзи қизиб кетиб, ахтачилик хақида анча гапларни тўкиб ташлади.

— Э, от, хўкиз, кўчкор, серка... булар нима?— деди у лабини ялаб.— Буларни ахта қилиш чепуха, кўзимни юмиб туриб ҳам бичиб ташлайвераман. У ёғини сўрасангиз, хатто хўрозу беданагача бича оламан. Қишлоғимизда Ақром патпалак деган беданавоз бор, билсангиз керак, шунинг каттакон бабоқ хўрози билан икки йиллик бир тулагини бичиб бердим. Кечаги «Пахта байрами»да хўрози зўр чиқиб, уч пачка «тўксон беш» чой, битта кирза этик, битта нейлон кўйлак ютибди. Бир пачка чой билан кирза этикни ўғлидан менга бериб юборибди. Кераги йўқ, десам ҳам, боласи тушмагур ташлаб кетди.

Вафо аттор унинг хунарига қойил қолиб, мақтов сўзларини ёғдириб ўтирарди.

— Ақун, бу ахтачилик ҳам бир хунари комил-да,— деди у митти кўзларини ўйнатиб.— Ахир, эскилар айтмушдирларким: «Хунар— хунар аст, беҳунар — ҳар аст», деб. Хунарингиз бор эканки, нақадар иззат-икромга эгадурсиз. Алқисса, хунарнинг яхши-ёмони бўлмагай.

Яна бир оздан кейин меҳмон билан мезбон асл муддаога кўчишди.

— Қиёмхонингиз қачон келаман, деди?— деб сўради мол дўхтири қиска кекириб.

— Эртага, ёнасиким бириси куни келмоғи аниқдур.

Мол дўхтири конталаш кўзларини қисиб, ўнг оёғининг тиззасини кафти билан укалай туриб:

— Унда, бу бузоқларни эртагача сўйиб, йўқотиш керак,— деди.— Фақат териси қолса — бас. Иккаласи камида икки юз кило гўшт қилади. Тўрт юздан ўртача саккиз юз сўм бўлади. Яна суғурта идорасидан уч юз сўм ёрдам оласиз, жами — минг бир юз сўм. Боринги, ана шундан юз сўм харажатга чиқсин, яна ёнингизга минг сўм қолади. Бу пулга манаман деган галанский ола сигир олишингиз мумкин. Ҳа, дарвоқе, қалла-поча, ичак-чавоғи яна ўзингизда қолади, рўзгорингиз билан ўн-ўн беш кун ёғ-мойга ботасиз.

Вафо аттор ўзича қалла-почаларни ҳам пуллашни режалаб ўтирган эди, унинг охирги сўзларига қўл эътибор бермади. Мол дўхтири индин куни Қиёмхонни ўзи бошлаб келишга ваъда берди. Кетар пайт, ўша куни бузоқ гўшtidан яхши қовурма қилдирасиз, икки-уч шиша арақ ҳам олиб қўйинг, деб тайинлади. Ишнинг силлик кўча-ётганидан боши кўкка етган Вафо аттор: «Хўш-хўш, бажонидил, бажонидил!», дея у билан узок хайрлашди. Мол дўхтири «Иж-49» мотоциклини соғ оёғи билан бир тепиб, ўт олдирди-да, эран-каран ўтириб олгач, тариллатганча, ҳайдаб кетди.

Орадан бир кун ўтгач, Баширжон, Қиёмхон ва Шариф пиён Вафо атторни кига кириб келишди. Меҳмонларни аттор билан бирга унинг сувчи ўғли — Сафобой кутиб олди. Сафобойнинг кўриниши отасига ўхшаса-да, қилиқлари тамом бошқача эди: ўзини вазмин, сипо тутар, олифталик билан қоп-қора шоп мўйловини тез-тез силаб қўяр эди. Дастурхон ёзилди. Икки лаган бузоқ гўшtidан хом-суст қилиб пиширилган қовурдоқ келтирилди. Соқийликни Сафобой ўз қўлига олди. Иккинчи қадахдан кейин Баширжон ҳеч кимга сўз бермай хаммани оғзига қаратиб ўтирарди.

— Келмоқчи эмас эдим-у, Қиёмхон: «Отахон хафа бўладилар», деб қўймади,— деди у шилп-шилп устихон кемириб.— Ҳай, майли, борсак борайлик, дедим. Вафо бобо ҳам ғанимат одам, деб келавердик-да.

— Боракалло, боракалло, ука ўртоқ Зайнишувф,— деди Вафо аттор бармоғи учини ялаб.— Бизни-ку сиз йўқлабсизму, сизни олло таолонинг ўзи йўқласун. Мартабангиз бундан ҳам баланд бўлсун!..

Баширжон тиши қавагида қолган гўшт қолдигини бармоғи билан кавлаб чиқарди.

— Бай-бай, бузоқ гўштининг хосияти катта-да,— деди у лаганга қўл чўзиб.— Шунинг учун подшолар ҳам, каттаконлар ҳам нуқул олти ойлик бузоқ гўшtidан истеъмол қилишаркан.

Шунда Вафо аттор ўз-ўзидан гап бошлаб қолди.

— Ҳе, дариг, ҳе, дариг!— деди у афсус билан бош чайқаб.— Ба чи сабаб бўл хўжаклар юра олмайду, десам, боиси бор эркан. Кеча Турди қассоб сўйди. Қарасам, жониворгиналардан тишининг жигари илвираб кетибдур. Яна бирисининг ишқамбаси тешилган эркан, қони ҳам зардобга айланиб, гўштига уриб кетибдур...

Хамманинг иштаҳаси йўлига «шлабгаум» тушди. Мол дўхтири ўнг оёғи тиззасини укалай туриб, мезбонга танбех берди:

— Мулло бобо!..

— Лаббай, духтуржон ука!

— Энди, гап бундай,— деди мол дўхтири томоқ қириб. Вафо

аттор анграйиб: «Хўш-хўш?», деди. Шариф пиён салмоқлаб давом этди.— Ҳар ерларда бузоқларни Турди кассоб сўйди, деб юрманг! Бузоқларингиз ҳаром ўлган, тушундингизми?

Баширжон билан Қиёмхон кизариб кетди. Вафо аттор ҳам эсанкираб:

— Ҳа-я, эсим қурсин мен пирсаги беимонни,— деди ўзини қараб.— Хўжак, ҳа, бузоқлар ҳаром ўлди, гўштини кучуқларга бердук.

— Ана бу бошқа гап,— деди Шариф пиён унинг гапини маъқуллаб.— Бу замонда хушёр бўлмаса, тойиб кетиш ҳеч гап эмас, мулло бобо!

Сафобой жуда улфат чиқиб қолди. Отаси: «Ҳаром ўлган бузоқларнинг гўштини кучуқларга бердик», деганда, у бир кулимсираб қўйди-да, тўртинчи шишани ҳам очиб, пиёлаларга қуйди. Биринчи пиёла тўрда ўтирган Баширжонга узатилди.

— Бас,— деди Баширжон кўзларини очиб-юмиб.— Менга кўплик килади.

Сафобой чўккалаб ўтириб олди:

— Олинг энди, ўрток Баширов!

Қиёмхон Сафобойни секин туртиб, қулоғига: «Баширов эмас, Зайнишев!» дея шивирлади. Сафобой энгашганча, пиёлани узатиб турарди:

— Илтимос, олинг энди, ўрток Зайнишев!

— Э, йўқ, қўйинг, ука!

— Муни олинг,— деди Сафобой чапани, содда оҳангда.— Бизди кўлимиздан хўкиз ҳам сув ичган.

Баширжон ноилож пиёлани олди.

Ўтириш анчагача давом этди.

Орадан уч кунни ўтказиб, Вафо аттор сув босган молхонаси ва «ҳаром ўлган» бузоқларига ёрдам олиш учун суғурта идорасига борди. Унга молхонаси учун — юз сўм, бузоқлари учун икки юз ўттиз сўм беришди. Акашак бармоқларини букиб, лабларини пичирлатиб анчагача ҳисоб-китоб қилган Вафо атторнинг жаҳли чикди. Наҳотки, шунча пулни олиб қолишса. Йўқ, бу ерда бир гап бор. Молхонага юз эллик сўм, «ҳаром ўлган» хўжаклар учун — уч юз сўм, жами — тўрт юз эллик сўм бўлиши керак эди-ку?! Унинг тесқари жаҳли чиқиб, тўғри бошлиқ ҳузурига кириб борди.

— Анови баччайи нобакорингиз мани хонавайрон қилибди-ку, ука ўрток Зайнишув,— деди йиғламираб.

Чолнинг важоҳати ёмон эди, Баширжон эсанкираб қолди:

— Қайси бачча, қанақа бачча?

Вафо аттор кўлидаги хўжалик сумкасини тап эткизиб столга урди:

— Ушал «вой-вой»лаб сўзлайтурғон, хушрўйгина йигит бор-ку?

— Э, ҳа, Қиёмхон денг.

— Ҳа, ўшал менга тўрт юз сўм олурсиз, деган эрди, мана, акун, уч юз эллек сўм бериб турубдур.

Баширжон: «Ҳозир ҳал қиламиз», дея ташқарига шошилиб чи-

киб кетди. Ҳаял ўтмай, Қиёмхонни бошлаб кирди. Инспектор кира-солиб:

— Ҳа, отахон, тинчликми?— деди лабларини асабий пирпиратиб. Вафо аттор қўлидаги пулни унинг олдига ташлади:

— Қаранг, шул ҳам инсоф бўлибдурму?— деди калтираб.— Мандай бир бечора, нотам чолдан шунчалик...

Қиёмхон икки-уч марта: «Вой-вой!», деб олгач, атторнинг муддаосига тушунди.

— Э, отахон-эй!— деди у кизариб.— Сиздан «подоходний» билан «бездетний» солиғи ушлаб қолинган.

— «Бездетний солигинг» недур?

— Боласизлик учун...

— Хай-хай-хай, оғзингга қараб гапур!— Вафо аттор кўзлари чакчайиб вишиллади.— Қим боласиз, ман боласизму?! Ўзинг боласизсан! Худоби таолога хазор бор шукрим, манинг зурёдим бордур. Кеча кўрдинг-ку Сафобойди? Худди ўшалдек, пушти камаримдан яна бир ўғул ва яна икки нафар хонажойлик қизларим бордур. Ўн саккиз нафар ширин-шакар набираларим бордур. Бо яна ман боласиз эрканманму?!

Қиёмхон у гапдан тўхтагунча сабр қилиб турди. Баширжоннинг юраги тарс ёрилар даражага етди. Ниҳоят, инспектор чолга, ўша кунни айтгани — «мушукни офтобга чиқариш» тўғрисидаги мақолни эслатди. Лекин Вафо аттор хадеганда кўнавермагач, эллик сўм қайтиб бериб, аранг мурасага кўндирди.

— Ҳали яна келарсиз, ахир,— деди Қиёмхон майин овоз билан.— Бир кун туз ичган ерга қирк кун салом бер, деган эканлар.

Вафо аттор хўжалик сумкасини олиб, бир оз ўйланди-да:

— Мақбул!— деди ва ўзидан кўз узмай турган «қиёматли ака-ука»га буюрди.— Қани, ўлтиринглар бўлмасам!— Бошлиқ билан инспектор чурк этмай курсиларига итоаткорона чўкдилар.— Илохо омин, худоё худовандо умрларингизни узок, мартабаларингизни бундан ҳам чандон баланд қилсун! Илоха ҳаммаларингизга...— Баширжоннинг столидаги телефон шитоб билан жиринглади. Вафо аттор бир чўчиб тушиб, дуосини кискартиришга мажбур бўлди.— Оллоху акбар!

Баширжон устма-уст жиринглаётган трубкани олиб: «Алё», деганда Вафо аттор қабулхонага чиқиб улгурган эди. У хўжалик сумкасини хуржунига солди-да, хуржунини елкалаб олганча, суғурта идорасидан хушнуд-хуррам чиқиб кетди.

10. СЕҲРЛИ КАПКИР

Кейинги пайтларда Қиёмхоннинг қўлидан капкир тушмай қолди. Дарҳақиқат, у пазандалиққа, айниқса, чўзма лағмон, манти, мошова, ловият, шилпилдоққа жуда уста эди. Фая опанинг юбилейидан кейин кўп ўтмай, Аскар Бакирович икки марта ўзи ва бир марта Шамси Тўраевич билан келиб, «мошовахўрлик» қилиб кетишди. Ҳар гал ҳам мошова кўздан нари — қоровулхона орқасидаги ташқи ховлида, тунука ўчоқда пиширилди. Мошова тортиладиган зиё-

фатлар хурматли меҳмонларга манзур бўлгани сари, Баширжоннинг назарида, акахонлар олдида обрўси ошиб борар, одати бўйича тез-тез такрорлайдигани: «Э, парвардигори эгам», ҳам эсидан чиқиб, Қиёмхоннинг сеҳрли капкиригагина суюниб қолгандек эди.

Бир куни Асқар Бакирович областдан келган меҳмон — ёш, оқсарик юзлари силлиқ ревизор йигитни бошлаб келди. Тезда қозон осилди. Қиёмхон белига оқ пешбанд боғлаб, ишга тушиб кетди. Дастурхон, одатдагидек, бошлиқнинг кабинетида ёзилди. Иссик нон, қора майиз, асал ва ликобчаларда бодом қўйилди. Баширжон тез-тез кириб-чиқиб турар, ҳар кирганида, меҳмонларни еб-ичиб ўтиришга даъват этар эди.

Гап айланиб мошовага келиб тақалганда, Баширжон бу «миллий таом» тўғрисида Қиёмхондан эшитганларини такрорлай бошлади.

— Ҳа, энди, бу мошова тайёрлаш ҳам,— деди у устаси фаранг пазандалардек салмоқланиб,— жуда нозик иш. Худди паловдек, мошованинг ҳам асосан масаллиғига эътибор бериш керак... Масаллиғими?.. Унча кўп нарса кетмайди ўзи. Айтайлик, олти кишилик мошова учун бир кило қўй гўшти, ярим кило думба... Ҳа, кечирасиз, мен шахсан ўзим колхоз қўйлари гўшtidан истеъмол қилмайман. Чунки колхоз-совхоз қўйларига дори аралашган...

Меҳмон ҳайрон қолиб сўради:

— Қанака дори? Тўғри, қовун-тарвузга дори аралашган, десангиз, бошқа гап, лекин...

Баширжон ўзини ҳамма сиру асрордан хабардор, билимдон кишидек тутарди.

— Биринчидан,— деди у бармоғини букиб,— колхоз қўйлари кўзичоклигидаёқ қулоғи тешилади, жонивор ўшанда азоб чекади. Шу азоб кўзичок катта бўлганда, гўштига ҳам таъсир этади. Иккинчидан, колхоз қўйлари СЖК қилинади, яъни сунъий қочирилади. Бу дегани — турган битгани дори. СЖК дориси кўзичокларни нимжон қилиб қўяди, она қўйнинг ўзини эса қаритади, гўштини бемаза қилади. Шунинг учун мошовага қўлда бокиладиган қўй гўшtidан ишлатамиз.

— Меҳмон Баширжоннинг силлиқ гапираётганига дам ишониб, дам ишонмай, навбатдаги саволни берди:

— Қўлда боқилган қўй гўшти топилмаса-чи?

— Унда **экчи-гўшти** ишлатамиз,— деди Баширжон кафтларини ёйиб, қув кўзларини ўйнатаркан.— Чунки экчилар ҳали сунъий қочирилганича йўқ. Бунинг устига экчи гўшти ҳам иссиқлик.

Меҳмон «экчи»нинг нима эканини билиб олгач, бояги оҳангда сўради:

— Хўш, думба ҳам эчкиникими?

Баширжон кулиб юборди.

— Э, ха-ха, жуда шўх экансиз-да, меҳмон.— Асқар Бакировичнинг жиддий қиёфада ўтирганини кўриб, қулгидан тақатақ тўхтади.— Ўзингиз яхши биласиз экчида думба бўлмайди. Шунинг учун биз қўлда сўйилган қўйнинг думбасидан ярим қилоча ишлатамиз. Яна, топилса, бир литр ёғи олинмаган сут, ярим кило гуруч, тўрт

дона кизил сабзи, уч дона шолғомни майда кесиб қозонга солинади. Уч бор қайнатилади. Э, қозондан хабар олайлик, қайнаб кетгандир.

Баширжон шошилиб ташқари чикди. Қиёмхон ўчоқбошида ўнг оёғини тўнкага қўйиб, энгашганча, зўр бериб қозон кавларди.

— Хорманг, Қиёмхон укажон!— деди бошлик меҳрибонлик билан.— Қалай, бу гал ҳам зўр бўладими?.. Ха, шундай бўлсин, жон ука. Меҳмон жуда нозик кўринади. Ҳали чақирганда кириб, «Мошоважон, мошова»ни бир айтиб берадилар-да?

— Э, йўқ, акажон,— деди Қиёмхон қозондан кўтарилаётган бугни кафти билан ҳайдаб.— Киши уялади.

Баширжон идорага қайтиб кираётганида, дарвоза олдида тўрхалта кўтарган ходимлардан бири кўринди. Бошлик тўрхалтани унинг қўлидан олиб, ичкари кирди. Столга битта коньяк, иккита «Тошкент суви» ва битта «Экстра» қўйилди. Баширжон овқатдан олдин иштаҳа учун юз граммдан қўйишга рухсат сўради. Аскар Бакирович меҳмонга қараб олиб:

— Энди, айбга буюрмайсиз, ўртоқ Саидахмедов,— деди ўзига хос бўғиқ овозда.— Сизни ресторанга олиб киришимиз ҳам мумкин эди. Районимизда яхшигина ресторан бор. Лекин ресторандан бу ердаги мазани ола билмайсиз. У ерда ҳар куни шаҳарда еб юрган овқатларингиз тайёрланади. Кўрасиз, булар мошовани жуда боплашади-да. Ўзиям жуда хушхўр, мазали, парhezбop таом. Бу ҳақда машхур олимимиз борлар-ку... Ха, балли, Қарим Маҳмудов, у киши ҳам китобларида роса мактаб ёзганлар. Қисқаси, кўп фойдали таом.

Баширжон ховлиқиб, қўшимча қилди:

— Бунинг устига, мошова бодни ҳайдайди.

Аскар Бакировичнинг энсаси қотиб, кўзлари олайди.

— Бирпас гапирмай ўтиринг, навбатингиз келганда гапирасиз!— деди жеркиб.

— Хўп, хўп.

Аскар Бакирович ўз вақтида танбех бермаса, мезбон яна иккунч марта «қовун тушириб» қўйишини яхши биларди. Бу танбехдан кейин, Баширжон овқат сузилгунга қадар маъюсланиб, мум тишлаб ўтирди.

Мошова одатдаги таъриф-тавсиф билан, унинг ижодкорига олқишлар ёғдириш билан ичилаётганда, Баширжондан яна бир таклиф чиқиб қолди.

— Аскар Бакирович!— деди у қизариб, мулойим овозда.— Мошованинг ўзини ичиб маза қилдик, энди қўшиғини ҳам тинглаб, бир роҳатлансак, деган эдим.

Аскар Бакирович меҳмонга қаради. Меҳмон ҳам овқатдан олдин ичилган икки қадах коньяк таъсирида хийла очилиб қолган эди:

— Қани, қани, эшитайлик,— деди қизиқиб.

Баширжон ташқари чикди-ю, Қиёмхонни елкасидан итара-итара ҳонага олиб кирди.

— Э, қўйинг-э, уяламан,— дерди Қиёмхон кифт кокиб.— Қўйинг, Баширжон Зайнишевич.

Меҳмонлар Қиёмхоннинг қилиқларини атай қияпти, деб ўйлашгани учун: «Қани, қани, эшитайлик», деб қисташарди. Қиёмхон яна бир оз таранг қилиб тургач, жилпанглаб юриб ўртага чиқди, яхнадан бўшаган алюмин лагани олиб, юзига қия тутганча, икки-уч бор чертди, сўнг овози йўғонроқ аёлларникидек жарангли бир товуш билан куйлай бошлади:

Мошоважон, мошова,
Роҳати жон, мошова.

Мошованинг моши бор,
Ичида лўнда гўши бор.
Чайнаб кўрсам, вой-вой-вой,
Гўшти эмас, тоши бор...

У «Чайнаб кўрсам, вой-вой-вой» деган жойини шу қадар эшилиб, шу қадар нолиш билан айтдики, ҳамма кулиб қийқириб юборди.

Мошоважон, мошова,
Роҳати жон, мошова.
Мошованинг сути бор,
Баракаю кути бор,
Ичиб кўрсам, бай-бай-бай,
Иссиғию ўти бор...

Энди меҳмонлар ҳам, мезбонлар ҳам бараварига қарсақ уришарди. Қиёмхон баттар авжига чиқар, Баширжон эса камоли хурсандлигидан қорнини ушлаб кулганча: «Ҳа, бўш келманг, укажон! Э, раҳмат-э!», деб қичқиради эди.

Мошоважон, мошова,
Роҳати жон, мошова,
Мошованинг мойи бор,
Ичадиган жойи бор,
Ҳушёр бўлинг, хай-хай-хай,
Мойи эмас, лойи бор.

Қийқирик бўлиб кетди. Фақат Асқар Бакирович: «Умуман, яхши ашула экан, лекин шундай таомга лойни аралаштириш қандай бўларкин?», дея эътироз билдирди. Қиёмхон кип-қизарганча, узун киприқларини пирпиратди.

— Бўпти, Асқар Бакирович,— деди у уялинкираб.— Охирини бир оз ўзгартириб айтамиз.

— Ҳа, ўзгартирамиз!— деди Баширжон ҳам унинг сўзини қувватлаб.

Жўнаб кетиш олдидан Асқар Бакирович Қиёмхоннинг қўлигидан олиб, дарвозахонагача бирга юрди.

— Қойилман!— деди у жилмайиб.— Талантингиз зўр экан, хор қилмаслик керак. Ўсишингиз керак, йигитча!

Улар билан ёнма-ён келатган Баширжон. «Асишиниз керак», деган гапни ўзича тушуниб:

— Тўғри айтасиз, Асқар Бакирович,— деди ҳовлиқиб ва дарҳол Ҳамид Солиҳовга қараб олди.— Яқинда Қиёмхонни маҳаллий комитетимизга раис қилиб сайламоқчимиз. Бундай ишбилармон, уддабурро ва хушмуомала кадрларнинг ўсиши керак. Парткомимиз ўртоқ Солиҳов билан шунга келишиб қўйганмиз.

«Оббо, қув-эй!», деб ўйлади Ҳамид Солиҳов. ғижиниб. Асқар Бакирович дарвозадан чиқаверишда меҳмонни олдинга ўтказиб: «Яхши бўлади, сайлаш керак», деди.

Меҳмонлар жўнаб кетгач, Баширжон фурсат ўтказмай Солиҳовни ўз ҳузурига таклиф этди. Партия ташкилотининг секретари бошлиқ столига тақаб қўйилган стулга оёқларини чалиштириб ўтирди.

— Ҳамиджон, кўрдингизми, дўстим?— деди Баширжон бош силкиб жилмаяркан.— «Керакли тошнинг оғири йўк», деган экан эскилар, Қиёмхон қанчалик енгил бўлмасин, коллективимизнинг обрўсига тош босаяпти.

Солиҳов қирра бурнининг ўнг томонидаги мошдек холни шаҳодат бармоғи билан асабий силаб қўйди:

— Овқат пишириш обрў эканми?

— Бўлмасам-чи!— деди Баширжон кўзларини чакчайтириб.— Қани, сиз билан биз ҳам шундай мазали овқатлар пиширайлик-чи! Ҳар қалай, Қиёмхон ёмон йигит эмас. Кўрдингиз-у, Асқар Бакировичга ҳам маъқул бўлди.

— Маъқул бўлса нима?— деди Солиҳов пинагини бузмай.— У киши Қиёмхонни унчалик яхши билмасликлари мумкин.

— Сиз биласизми?

— Мен биламан,— деди Солиҳов ва босиқ овозда таъкидлади:— Қиёмхоннинг кимлигини яхши биламан.

— Билсангиз... гапиринг-чи?

— Ҳўп, майли, гапирсам гапирай. Аммо, мени тўғри тушунишингизни илтимос қиламан. Қиёмхон деганингиз, асли қўшни райондан. Чиндан ҳам, унинг отаси, ўзи айтмоқчи, катта дуохон ўтган, бунга ҳамма билади. Тўғри, отасининг ўтмиши учун у айбдор эмас, лекин шуни мартаба қилиб, оғиз тўлдириб, ҳамма жойда мақтаниб юради. Қиёмхон ўнинчи синфни битиргандан кейин, отаси уни Бухородаги Мир Араб мадрасасида ўқитиб, ўз ўрнига қолдирмоқчи бўлади. Бирок, Қиёмхон таҳсил ўрнига вино ичиб, карта ўйнаб юради-да, охири мадрасадан ҳайдалади. Қишлоққа қайтиб келгач, уч ойча шоферлар тайёрлаш курсида ўқийди, кейин отасининг қайта-қайта илтимоси билан колхоз раиси уни ўзига шофер қилиб олади. У машина ҳайдашдан ташқари, колхознинг ўша вақтдаги раиси Ҳожи мўйловга шахсий ошпаз ҳам бўлади — бедана кабоб, қазили ош каби махсус таомлар пишириб беришни ўрганади, раис чарчаганида оёқларини уқалаб қўйишни, ҳаммомга тушганида ходимгарлик қилишни ҳам касб этади. Олтмиш бешинчи йили отаси вафот этиб, Қиёмхон ёлғиз қолади. Ўғай онаси ҳам кўч-кўронини кўтариб, чиқиб кетади. Ана шунда Ҳожи мўйлов унга номи радио, газеталар-

да дoston бўлган Азизахон деган илғор теримчи кизни кўрсатиб: «Шуни йўлга сол, буёғига ўзим борман!», дейди. Қиёмхон икки-уч кўра Азизахоннинг йўлини пойлайди, ниҳоят овлоқроқ бир жойда учрашади ҳам. Лекин унинг хатти-ҳаракатлари, рафторини кўрган киз таклифга рози бўлмайди. Бироқ шу билан қутулмайди. Қиёмхоннинг совчилари эшигининг турмини бузаверади. «Ойда йигит бўлса, нега ноз қиласан, жувон ўлгур!», дея онаси ҳам қистовга олади. Азизахон оёқ тираб туриб олади: «Ўшанга теккандан кўра, қора ерга тегаман!» Онаси тагин қийин-қистовга олгач: «Ойда йигит эмиш...— дейди Азизахон кўзининг ёшини оқизиб.— Ойда йигит эмас у...» Шундай қилиб бу хонадонга Қиёмхоннинг совчилари келавериб, Азизахон эса уларни қайтаравериб чарчайди. Ниҳоят, Ҳожи мўйловнинг ўзи бу ишга аралашади. Она-бола ночор қолишади. Тўй бўлади. Қиёмхон отасининг васиятига амал қилиб, зарбоф тўн қияди, бошига жиғали оқ салла ўраб, «ёр-ёр» билан гўшангага киради, титраб-қалтираб, келинга журъатсизгина суйканади: «Азизахо-он». Келин ҳам одоб билан: «Лаббай», деб жавоб беради. Қани энди, Қиёмхоннинг тилига бирор калима сўз келса! У югиниб олади-да, Ҳожи мўйлов билан бирга колхоз бригадаларида бўлганида, кўп марта лаб, раисдан эшитган саволини беихтиёр такрорлайди: «Пахталар қалай, жоним?» Келин шўрликнинг хўрлиги келиб, хуржкан оҳудек бир сапчиб, кўшни хонага отилади. Қиёмхон унинг изидан чиқиб: «Келинг, Азизахон, «ошиқ-маъшук» ўйнаймиз. Сиз келин бўласиз, мен — кўёв...» Хуллас, бир ҳафтадан кейин Азизахон ҳамма нарсасини Қиёмхонга қолдириб, онасиникига жўнайди. Бу воқеани Қиёмхонга тегишли кишилар ўзларича, Азизахоннинг яқинлари эса яна ўзларича изохлашади. Қисқаси, Қиёмхон ўз районда бош кўтариб юролмай, бу томонларга келиб қолади. Дастлаб санэпидстанцияда сичқонларнинг инига дори сепиб юради, кейин маданият уйида жавлон уради, энг охирида — Жалил аканинг пинжига кириб, бизнинг идорага инспектор бўлиб олади. Қиёмхоннингиз ана шунақа одам!— деди Солихов сўзига яқун ясаб.— Энди сизни ўзига ром қилмоқчи.

Баширжон қизарди, кейин хижолатомуз илжайди. Бир пиёла чой қуйиб, Солиховга узатаркан:

— Энди, Ҳамидбек,— деди маслаҳатли овозда.— Менимча, бу гапларнинг биз ўйлаган масалага ҳеч қандай алоқаси бўлмаса керак?

Солихов кирра бурнининг ўнг томонидаги холни асабийлик билан силади:

— Нахотки алоқаси бўлмаса?! Қўйинг-э! Маҳаллий комитет раслигига шундай одамни сайлаймизми? Қўлининг эгрилиги, отасининг дуохон ўтгани-чи? Хактери ҳам...

Баширжон каттик ранжиди.

— Бас! Бировларни ҳақорат қилишга нима ҳаққингиз бор?— деди у таҳдид билан.— Уят, ўртоқ Солихов! Эҳтимол, унинг хактери шунақадир, эҳтимол, бирор касали бордир. «Қўли эгри», дейсиз. Қани факт? Йўқ, тўхтанг сиз! Ҳозирги замонда сутни «ок» дейиш учун ҳам факт керак, кўмирни «қора» дейиш учун ҳам! Ме-

нимча, Қиёмхоннинг қўли... тўппа-тўғри. Оиласи бузилган бўлса... Тем боле, биз бундай бағри ярим ходимларимизнинг кўнглини кўтариб тарбиялашимиз лозим. Хўш, кўнглини кўтариш учун нима қилиш керак? Ўзини кўтариш керак! «Отаси дуохон ўтган», дейсиз. Бу ҳам эскирган даъво, ўттизинчи йилларнинг гапи! Умуман, яна айтаман, одамлар билан муомала қилганда эҳтиёт бўлиш керак, ўртоқ Солиҳов!

Партия ташкилотининг секретари жаҳл билан ўрнидан турди-да:

— Бу масалани бари бир касаба союз аъзолари, кўпчилик ҳал қилади, лекин шахсан мен Муслимов номзодига қаршиман!— дея чиқиб кетди.

Елғиз қолган Баширжон тишларини ғижирлатиб: «Думини тугиш керак!— деб ўйлади.— Ҳалитдан шунақа қилса, химм...»

У яна бир оз хаёл суриб ўтиргач, оғир сўлиш олиб кабинетдан чиқди. Ховлида ивирсиб юрган Ислом отага омбордаги эски диванни ўз кабинетига киритиб қўйишни буюрди. Ислом ота бир нима деб гудранган эди:

— Айтганни қилинг, тоға!— деди овозини бир парда кўтариб.— Ҳаммаларинг бир иш буюрса, ақл ўргатасизлар. Энди бунақа тан-тиқликка йўл қўйилмайди. Бошлиқнинг гапи ҳаммангиз учун қонун бўлиши керак! Диван эски бўлса нима қилибди? Оқ сурпдан ғилоф тиктирамиз, вассалом! Ахир келувчилар бутун стулларни синдириб юборишди.

Қоровул бўйинини қашиганча: «Хўш-хўш», дея оксокланиб нари кетди.

11. «ОТ ДУШМАНИ ҚАМЧИНДУР...»

Баширжон қаттиқ силкиниш ва аллақандай ғайритабиий шовкин-сурондан уйғониб кетди. Ерга зарб билан урилган коптокдек каравотдан ағанаб тушдию сакраб ўрнидан турди: эшик-деразалар шакирлаб очилиб-ёпилар, уйнинг шифти чарсиллаб, шувоклари шувиллаб кўчиб тушар эди. Шу лаҳза тўрдаги сервант ағдарилиб кетди, чинни-чеват идишлар чил-чил синди. Баширжон жонҳолатда: «Қиёмат бўлди!», деб ўйлади, кейин: «Уруш!», дея кичкирганча ташқарига отиларкан, хотинининг «Зилзила!», деган чинкиригини, Ашурнинг бор овозда ариллаб йиғлагани қулоғига чалинди. Лекин қайрилиб қарашга юраги бетламади, супага чиқа солиб, ерга ўтириб олди. Ер лопиллаб силкинар, гўё ағдарилиб кетаётгандек эди. Баширжон қалт-қалт титрар, ранги қум-қум ўчган эди. Ичкаридан Ашурни кўтарганча, хотини отилиб чиқди. Ҳаммаёк тўс-тўполон, бинолар қарсиллар, кўчадаги симёғочларнинг симлари салкиланиб, яна зингиллаб тортилар, атрофдан саросимали бақирик-чақириклар, қушларнинг безовта чуғурлаши, итларнинг ваҳима аралаш увлаши эшитилар эди. Қизариб келаётган шарқ уфқидан тумандек оқиш қандайдир тўзон кўкка ўрларди.

Нихоят, силкиниш тўхтади. Баширжон: «Э, худога шукр-эй!» дея пичирлади ва сапчиб ўрнидан турди-да:

— Қаердасизлар, Ашур?— деб чакирди. У ёнгинасида пикиллаб

йиғлаётган ўглини овутиб ўтирган хотинини ҳали ҳам пайқамаган эди.

— Шу ердамиз! — деди Зевархон ўглини бағрига босиб. Баширжон хотини ички кийимда эканини кўриб ўнғайсизланди. Бошқа вақт бўлганда-ку: «Ўт, уйга кир, уятсиз!» деб ўшқирган бўларди, лекин hozir... У шоша-пиша ўзига разм солди: майкачан, калта иштонда, ориқ, сержун оёқлари билинар-билинемас титрайди...

У хотинининг кўлидан ўглини оларкан:

— Кўркманглар, ҳаммаси ўтиб кетди, — деди.

Зевархон араз аралаш гина килди:

— Кўркманглар, дейсиз-у, ўзингиз бизларга ҳам қарамасдан қочиб чиқдингиз...

Баширжон гўлдираб ўзини оклаган бўлди. Орадан ярим соатча вақт ўтди. Лекин уйга киришга ҳеч кимнинг юраги бетламас эди. Баҳор кўеши чарақлаб чиқди. Бирпасда ҳаммаёққа сукунат чўқди. Баширжон ховли атрофини айланаиб кўрди: янги қурилган ошхонанинг деворигина сал-пал дарз кетибди, холос. «Безарар, — деб ўйлади Баширжон, суғурта қилингани яхши бўлган экан». Хаёлидан беихтиёр: «Эски айвон йиқилсаям майли эди, деган гап кечди-ю, ўз фикридан уялиб, андак кизаргандек бўлди. Хотини билан ўглининг ёнига қайтганда, Ашур ҳамон ҳиқиллаб йиғлар эди.

— Ўша шакаладингдан битта бер-чи, жим бўлармикин? — деди Баширжон.

— Шакалад ичкари уйда қолган, — деди Зевархон унга тикилиб. Шоколад дарагини эшитган Ашур йиғидан бир зум тўхтади, лекин «ваъда»нинг пайсалга солинаётганини кўриб, баттар хўнгиллай бошлади. — Боринг, ўзингиз олиб чиқа қолинг! — деди Зевархон ўглини овутишга уринаркан.

Баширжон атрофга ночор аланглади, оёқ-қўли калтираб уйга кирди. Шоколад билан бирга ўзи ва хотинининг кийимларини ҳам олиб чиққанида, тиззалари букилиб-букилиб кетар эди:

— Ма, буларингни кийиб ол, уят бўлади.

Соат ўнларда Зевархонга: «Хушёр бўлинглар, кўркманглар», деб яна бир қарра тайинлагач, Баширжон ишга отланди. Йўл-йўлакай олдидан чиққан кишидан: «Зилзила чоғи қаерда эдингиз?» — деб сўрар ва ўзининг кўп ҳам кўркмаганини, «Серавно, бир бошга — бир ўлим, қирқ йил қирғин бўлса-да, ажали етган ўлади», деб бе-парво ётаверганини, фақат хотини билан ўглининг каттиқ кўркишганини эзмаланиб ҳикоя қилар эди.

Зилзила бўлган куннинг ўзидаёқ идорада иш қайнаб кетди. Об-ластдан телефон қилиб, райондаги зарар кўрган оилалар учун икки ярим миллион сўм ажратилганини айтишди. Тезда оператив группа тузилди. ГРУППАГА Баширжоннинг ўзи раис, Қиёмхон ўринбосар этиб тайинланди.

Эртасига Баширжон ишга пиёда отланди. Чунки суғурта идорасининг эски, шалоғи чиқиб кетган «ГАЗ-69» машинаси олдинги гўлдираги олинганча, ховлида мункиб ётар, тузатишга келган икки-учта ўргамчик шоферлар ҳам бирор иш чиқаролмасдан ташлаб кетишди. Ҳозир эса Баширжон йўлда: «Ҳа, пиёда-ку?» деб сўраган

ганишларига: «Пиёда юриш фойдали, юракка фойдаси бор, кейин, киши семирмайди», деб жавоб берарди. Шу хил саволлардан қочиб, йўлни Чавқар ариғи устига ташланган энсиз, омонат тахта кўприк орқали солди: «Ҳозир борасолиб областга қўнғироқ қиламан,— деб ўйлади у.— Машина масаласини ҳам ҳал этиш керак. Негадир Қиёмон жуда хурсанд. «Энди иш кўпаяди», десам, «Кўяверинг, кўпайгани сиз билан бизга яхши» дейди. Ҳамма балого ақли етади бу йигитнинг. Дарвоқе, ошхонанинг ёрилган жойи учун ёрдам пули ёздирish эсимдан чиқмаслиги керак. Хўш, ошхона девори ёрилди, демасдан, йиқилди десак-чи, биров текширармикан?..»

— Ҳа, ошна!

Ҳаёли бўлиниб, товуш келган томонга қаради, ўша ҳазил-мутоибачи Қодир ишшайиб турибди. Кейинги пайтларда у Баширжонга «Айноқ кал», деб тегишадиган бўлган эди.

— Ҳа, бундай пиёда юрибсан?

— Ҳа,— деди Баширжон кайфсиз,— машинани минмаяпман, пиёда юриш юракка фойдали, кейин, киши семирмайди ҳам.

— Ҳа-ҳа-ҳа, сен чумчук семириб ботмон бўлармидинг!— деди Қодир унинг сал-пал дўмпайган қорнига бир туртиб.— Вой, Айноқ-вой-эй... Ҳа, айтмоқчи, бизнинг айвон ҳам анчагина зарар кўрди, ёнингга кирсам майлими?

— Ҳозир вақт жуда зик-ку!— деди Баширжон ўзини катта олиб.

— Хўп-хўп, каттакон,— деди Қодиржон унинг изидан илжайиб қоларкан.

Баширжон камбар елкаларини атай кўтариб, шляпасини қошига бостириб, жиддий юриб борарди. Рус мактабининг қуйисидан чапга бурилди. Рўпарасидан атлас кўйлагини қуёш нурида алангалашиб бир жувон кела бошлади. Баширжон аёл: «Мунча шилқим, гаркўз эркак экан», деб ўйламасин, деган хаёлда жўрттага унга қарамасликка, покдомон, мағрур ва одобли киши бўлиб кўринишга уринди. Жувоннинг қадам товуши, атлас кўйлагининг майин шитирлаши тобора яқиндан эшитила бошлади. «Қараш йўқ!» дея ичидан ўзига қатъий сўз берган Баширжон ахдида муқим турарди ҳам, лекин... ана шу «лекин»да гап кўп-да. Унинг қулоқлари остида енгил, мулоғим бир ҳансираш сарин шабаданинг оромидинг сасидек елпиниб ўтди-да:

— Ҳа, Баширжон ака, тинчликми?— деган овоз эшитилди. Баширжон бир чўчиб тушди. Зилзила уни янада қўрқоқ, бўлар-бўлмасга чўчидиган қилиб қўйган эди. Кўз ўнгида — бутун бўй-басти, гўзаллиги ва таровати билан Қирмизхон оташдек ёниб, гулдек яшнаб турарди. Тилла тишлари қуёш нурида йилтирайди, устидаги яп-янги «жухуди» атлас ярқираб кўзни қамаштиради... У Баширжонга ўша жоду кўзларини тикиб, ноз билан ўпкаланди.— Энди бизни танимай қолибдилар-да?

Баширжон каттиқ ўсал бўлди, унинг қўлини қўйиб юбормай, ялинчоқ овозда узр сўради. Қирмизхон ҳамон гинахонлик қиларди.

— Майли, жоним,— деди сурмали кўзларига ёш айлантириб.— қарамасангиз ҳам майли. Лекин саломни ерда қолдирманг!— Баширжон тамом эсанкираб: «Қир... Қирмизхон!» деб гўлдираб, жувон

эса уни баттароқ маломат тошбўронига тутар эди.— Ҳа, майли,— деди хўрсиниб,— сиз билан ўтказган онларимни шу нотавон умримнинг энг бахтли дамлари, деб биламан, мен бахтиқаро. Майли, қарамасангиз ҳам, саломимга алик олмасангиз ҳам, бахтимга омон бўлинг, баъзан-баъзан дийдорингизни кўриб турсам бас.

Баширжон шу ёнга кириб, бу қадар гўзал, бу қадар ишвакор аёлнинг ўз шахси олдида паст тушиб турганини кўрмаган эди, чиппачин ишонди. Атрофга қараб олиб, ҳеч ким йўқлигига қаноат ҳосил қилгач, жувоннинг иккала елкасидан оҳиста ушлаб, кўзларига тикилди.

— Кечиринг, гўзалим,— деди бош чайқаб.— Кечиринг, Лайлим! — Унинг овози қалтираб чикди.— Кечиринг, бу мажнуни девонангизни. Мен сизни бошқа аёл, деб ўйлабман.

Қирмизхон бир сўлиш олиб, атир анқиб турган рўмолчаси билан кўз ёшларини артди. Бу орада Баширжон: «Ҳақиқатан ҳам каттик севаркан,— деб ўйлади,— бўлмаса, шунча йиллар ўтиб кетса-да, ҳамон кўз ёши килиб ўтирармиди?»

— Хўш, маликам,— деди у қалин лабларига бесўнақай табассум югуртиб.— Сиздай паривашнинг қадрига етмаган ўша хумсодан батамом ажраладиларми ёки?..

Қирмизхон бурнини секин тортиб:

— Ажрашганимизга икки ой бўлиб қолди,— деди.— Ҳозир шу райондан эски бир ҳовлича сотиб олдим.

Баширжон ютиниб қўйди: «Айни муддао!»

— Қаерда ишляяпсиз?

Қирмизхон ерга қаради. Баширжон узун киприқларнинг майин пирпирашидан ўзича хулоса чиқарди-да:

— Қирмизим,— деди қатъий овозда,— гап бундай: эртага бизнинг идорага кириб. Иш масалангизни гаплашиб кўрамиз. Хўпми?

Қирмизхон итоаткор, мунис бир киёфада:

— Идорада бўласизми?— деб сўради.

— Ҳа, албатта,— деди Баширжон соатига қараб олиб, шошилиб хайрлашаркан.— Хафа бўлманг, маликам. Мен борман — ҳамма ишингизни тўғрилаймиз!

Баширжон идорага кириб келганда, қабулхонада ўнга яқин қари-қаранг ва хотин-халаж навбат кутиб турарди. У йўлакдан ўтиб бораркан, камбар елкаларини атай кўтариб, бакбақасини бир оз осилтирди, хиёл қаппайган қорнини жўрттага олдинга чиқаргач, савлат тўкиб кабинетга йўл олди. Ичкарига кирасолиб эшикни ёпди, кизаги қийшиқ шляпасини ғалати бир эпчиллик билан дўппига алмаштирди-да, тўрдаги креслога бориб ўтирди. Кабинетнинг ўнг томонидаги деворга каттакон, шохдор сигир сурати осилган. Сигирнинг бошини икки бола икки томонидан қучоқлаб турибди. Сурат остига: «Гражданлар, уй ҳайвонларингизни страхование қилдирдингизми?» деган сўзлар ёзилган. Чап томон деворда эса Баширжон маданият уйида ишлаганида орттириб келгани — Айвазовскийнинг «Пўртана» картинаси. Стол устида соатли авторучка, ёнбошда — маҳаллий саноат комбинатида кунгирадор қилиб ясалган

темир тумоочка ва унда бири ок, иккинчиси (биринчиси ишламайди) — савлатга телефон аппаратлари турарди.

Баширжон қаттиқ йўталди. Бу — қабулхонадаги Солия опага: «Айтинг кираверишин», деган ишора эди. Дастлаб озғин, ранги захил, пакана бир чол кирди. Унинг бошида оқ гулли рўмолдан омонат салла, ёқаси ва энглари кирдан йилтираб турарди. Баширжон уни кўргандек эди. Чол кирасолиб эшик олдидаги стулга ўтирди-да, баланд овозда: «Бисмиллоҳур раҳмонир раҳим...» дея қироат қилишга тушди. Ана шунда Баширжон уни таниб, ўрнидан туриб кетди.

— Бўлди, бўлди, мулло бобо,— деди чолни қироатдан зўрға тўхтатиб.— Ҳукумат идорасида қуръон ўқиш мумкин эмас. Гап сўз бўлади.

— Энди, Зайнишжон оғайнимнинг арвоҳини бир хурсанд қилай деган эдим-да,— деди чол кўзига ёш олиб.— Ҳе, бебако дунё! Қандай дилкаш одам эди-я...

Бу киши Ҳазора қишлоқлик мулло Қаром бўлиб, Баширжоннинг ота қадрдони эди. Мулло Қаром ҳар жума саҳарлаб Баширларниқига қўкнор олиб келар ва Зайниш кўса икковлон тушгача дунёнинг паст-баландларидан суҳбатлашиб, улфатчилик қилишар эди.

— Дўстингизнинг арвоҳларига қуръонни уйда бағишлайсиз,— деди Баширжон ота қадрдонининг елкасига қўл ташлаб.— Ҳозир хизматдан гапиринг.

Чол тўлиб-тошиб гапира кетди.

—...Бир пайт денг, уйғониб кетибман. Ер жонивор худди шалок аравадек бориб келади! «Ё қудратингдан, худо!», дедим-да, бош томонимда турган қирмизи чойнакни олиб, ура ташқарига чиқдим. Қий-чув, тўс-тўполон. Чойнақдан бир култум яхна чой хўплаб, зўрға ўзимга келсам, кампир дағдаға қилиб турибди. «Ҳа?» десам: «Шундай зилзилада кўзингизга набираларингиз ҳам кўринмай, битта чойнакни олиб чиққани уялмадингизми?», дейди. Аччиғим келди: «Э, кўп бошимни қотирма, болалардан саккизта, неваралардан бешта, бу қирмизи чойнақдан биттагина, холос!», дедим. Тўғрисиям, чойнақ ҳаммаёқда тўлиб ётибди-ю, лекин шу қирмизи чойнақка дамлаб ичмасам, чой ичгандай бўлмайман. Э, нима демоқчи эдим-а... Ҳа, Баширжон болам, бизга ҳам ёрдам берасизларми?

— Нима бўлган?

— Уйимизнинг бир томони ёрилиб кетган.

— Бўлди-бўлди!— деди Баширжон ўнг кафтини кўтариб.— Ердам берамиз.

— Қандай?

— Ерилганми, ахир?

— Ҳа.

— Бўлди. Айтдим-ку, комиссия бориб кўради. Ериғига қараб ёрдам берамиз. Сиз ҳозир чиқиб, анави хонадаги Муслимов деган йигитга учрашасиз. Хўп, хўп, ўзим айтиб қўяман.

Баширжоннинг ота қадрдони чиқиб кетгач, ўрта яшар, оқ шим, қора костюм кийган, ёқасига «Аҳолини рўйхатга олиш активисти» деган нишон тақиб олган бир киши кирди.

— Нима гап?— деб сўради Баширжон ковок уйиб.

— Уйимизнинг томи тешилиб қолди. Шунга ёрдам...

— Бўлди,— деди Баширжон бош ирғаб.— Анови хонага кириб, ўрток Муслимовга учранг. Томингиз тешилган бўлса... ҳа, дарвоқе, ёмон тешилганми?

— Ҳа, катта...

— Бўпти, тешигига қараб, акт тузиб, тегишли ёрдам берамиз. Хўп, хайр.

Ундан кейин кабинетга бир кампир кирди, кўзига ёш олиб ош-хонасининг томи ўпирилиб тушганини сўзлади.

Бошлиқ уни осонгина тинчитди.

— Бўлди, бўлди, холажон,— деди мулойим, раҳмдил овозда.— Сира хафа бўлманг, энди бу, кўпга келган офат экан. Зарари йўқ; комиссия боради, текшириб кўради. Уприлган бўлса, ўприлганига қараб ёрдам берамиз. Анови хонада менинг ўринбосарим ўрток Муслимов бор, ўша кишига учрашинг.

Баширжон тушгача одамларни шу тарзда қабул қилиб ўтирди. Кирганлардан: «Хўш, хизмат?», деб сўрар, «бўлди-бўлди, ёригига қараб», «тешигига қараб», «синигига қараб», «ўприлганига қараб», «айрилганига қараб ёрдам уюштирамиз», деб жавоб бергач, аризаларни Қиёмхонга йўллар эди.

Тушдан кейин у пенсияга чиқиб кетган Фая Физзатуллинанинг ўрнида ишлаётган кассир Солия опани чақирди.

— Ўрток Бозорова,— деди расмийроқ бўлишга тиришиб, унга фамилияси билан муомала қиларкан.— Ўзингиз кўряпсиз, келиб-кетётган одамлар жуда кўп. Шу бугуннинг ўзида ўттиздан зиёд одам кириб-чиқди. Қаранг, шуям кабинет бўлибдими? Тузукрок стул йўқ, диван йўқ, чойнак-пиёла қўядиган столча йўқ... Энди бу даружкаларни қаранг, буларни эшакнинг устига ҳам ёпишга ҳазар қилади, киши. Ҳе... Сиз бу картинкаларга кўп хам қараманг, уларни ўз пулимга сотиб олганман...

Бозорова янги эмасми, бошлиқнинг раъйига қараб иш тутишга ҳаракат қилади.

— Майли, ҳозирча менинг хонамдаги дебонни сиз олиб туринг,— деди у юмшоққина қилиб.— Бошқа нарсаларни хам шу квартал ичи олармиз. Фақат пул ўтказсак бўлди.

Бозорова чиқди. Баширжон яна бир оз ўйлаб тургач, ҳузурига Ҳамид Солиховни чақирди. Партия ташкилоти секретарининг негадир авзойи бузук эди. «Қайфи йўқроқ кўринади бу сарикнинг,— деб ўйлади Баширжон.— Худди отаси ўлгандек ковоғи солиқ».

— Яхшимисиз, ўрток Солихов?

— Раҳмат,— деди партия ташкилотининг секретари қисқа қилиб.— Юрибмиз, тупроқдан ташқари.

Баширжон унга қарашга юраги бетламай:

— Юрсангиз яхши,— деди ва ҳадеганда сўз тополмай, ўрнидан оҳиста турди-да, деразани ёпиб қўйди. Қайтиб жойига ўтиргач, тараддулланиб:— Ҳозир Облгосстрах бошлиғи ўрток Порсоев райкомга телефон қилибдилар,— деди. Солихов оёқларини чалиштириб: «Хўш?» дегандек қўй кўзларини унга тикди.— Бир жиянлари бор

экан, шунга: «Сизларда бирор иш борми?», деб сўрабдилар.. Катта одам, алдашни ўзимга эп билмадим: райком секретарига ёлгон гапириб бўладими? Кассирлик штати бор, дедим. Эртага юборар бўлдилар. Ўртоқ Порсоевнинг жиянларини ҳам кассирлик, ҳам секретарлик штатига апўрмит килсак, нима дейсиз?

— Қиз бола эканми, жиянлари?

Баширжон бу хил саволни кутмаган эди, талмовсираб қолди:

— Ҳа, қиз десаям бўлади, лекин жувон бўлса керак... Келса кўрармиз.

— Аввал қаерда ишлаган экан?— деб яна сўради Солиҳов.

Баширжон қуйи лабини дўрдайтириб, елка учирди:

— Билмасам, шуни сўрамабман. Шу замонда бекор юрмагандир, албатта.

Солиҳов: «Ўзингиз биласиз», деб ўрнидан турмоқчи эди, Баширжон унга бир пиёла чой қуйиб бериб, меҳрибонлик билан гапга солишга ҳаракат қилди. Ҳовли-жойларининг омонлигини, бола-чақаларининг зилзиладан қўрққан-қўрқмаганини эзмаланиб сўради. Ҳамсуҳбатининг қиска-қиска жавобларини эшитгач, ўзи тўлиб-тошиб ҳикоя қилишга тушди:

— Э, қанчалик даҳшат бўлмасин, қўрқмайдиган одам қўрқмас экан. Бир пайт уйғониб кетсам, ер қимирляпти. Бепарво ётибман, денг. Хотин ўғилчани олиб ташқарига қочиб чиқди. Қайнонамиз ҳам йўтала-йўтала ўзини эшикка урди. Тавба, қариларга мунча жон ширин бўлмаса. Мен бўлсам, худди тебратилаётган бешикда ётгандек бемалол ётавердим. Э, бир жон бўлса... тўғриси, қирк йил қирғин келса-да, ажали етган ўларқан, аввало, қўрқмаслик керак. киши мард бўлса...— Баширжоннинг сўзи оғзида қолди, ҳаммаёқ қисирлаб, ер силкина бошлади.— И-и!.. Ана, тагин қимирлади!— деб қичқирганча, у очилиб кетган деразадан ўзини ҳовлига ташлади, икки қадам нарига учиб тушган дўпписини апил-тапил олиб, бошига қўндиради:— Қочинг, ўртоқ Солиҳов!— деб бақирди.

Супада одам кўп эди. Баширжон ўзининг мақтанчоқлигиданми ёки дўпписи тушиб, кўпчилик олдида боши очилиб қолганданми, кип-қизариб кетди.

Ўша куннинг ўзидаёқ суғурта идорасида бир миш-миш тарқалди: «Кассирликка ўртоқ Порсоевнинг жияни келармиш...»

Ҳар қандай миш-мишда ҳам, маълум маънода, бир чимдим ҳақиқат бўларкан. Икки кундан кейин «Облгосстрах» бошлиғи ўртоқ Порсоевнинг жиянлари»— Қирмизхон учун қабулхонага янги стол қўйиб берилди.

Қирмизхоннинг ишга келгани кўплар катори Қиёмхонга ҳам ёкмади. Бошлиқнинг бу жувонга алоҳида эътибор билан қарашига ку, асло чидаёлмади. Шу куни у бошлиқ ҳузурига бир даста ҳужжатларни қўл қўйдиришга олиб кирганда, Баширжон бирпас кутиб туринг, дея ишора қилди. Қиёмхон бошлиқ столига такаб қўйилган стулга омонат ўтирди. Баширжон очиқ қолган эшикдан қараб, қабулхонага овоз берди:

— Ўртоқ Дўлтаева!

Ҳаял ўтмай, остонада қош-кўзларини хафсала билан бўяган.

олақарға крепдешиндан калта енгли, бели бұғма кўйлак кийган Қирмизхон кўринди, саллона юриб унинг столига яқинлашди:

— Лаббай!

— Чойингиз қайнадими?— деб сўради бошлиқ ўзига индамай тикилиб турган котибасига тик карашга журъат этолмай. Қирмизхон: «Хозир», деди ва дераза рафидаги чойнакни олиб ташқари чиқди. Хонани атир ҳиди тутиб кетган эди.

— Янги секретарь қалай?— дея эшикка имо қилиб сўради бошлиқ. — Бўладими?

Қиёмхон узун киприкларини пирпиратди.

— Бўлади-ю,— деди минғирлаб. — Мени тўғри тушунинг-у, Баширжон ака, лекин... Шу ишни чатоқ қилдингиз.

Бошлиқ бир нимадан ҳадиксирагандек:

— Нима учун?— деб сўради.

— Ҳар қалай, қабулхонада чиройли хотиннинг турмагани маъкул,— деди Қиёмхон маслаҳатли оҳангда. — Ахир, эскилардан қолган бир байт бор-ку... Ҳа, ана бундай:

От душмани — камчиндур, қўлингизда билмайсиз,
Эр душмани — хотиндур, қўйнингизда билмайсиз.

Баширжоннинг капалаги учиб кетди.

— Ўйлаб гапиряспизми, ўртоқ Муслимов?!— деди қизариб-бўзариб. — Бу жувон қанақасига менинг қўйнимда бўлиши мумкин. Энди сизки шундай деб ўйласангиз, билмадим, бошқалар...

Қиёмхон елкаларини силкитди.

— Вой, хафа бўлманг, Баширжон ака!— деди истиғно билан. — Бу — бир байт-да... лекин ҳушёрлик ҳеч кимга зарар қилган эмас. Ҳар қалай...

Қиёмхон: «Бу — бир байт-да», деганда Баширжоннинг кўзига Тўра бобонинг қабри устига қўйилган ўша мармар лавҳа, Ашот томонидан «тилла суви» билан ёзилиб, кейин Шамси Тўраевич томонидан ғазаб билан «брак» қилинган Элшоднинг байтлари кўриниб кетдию дарҳол:

— Байт бўлса-да, ёмон, брак байт экан!— деди кескин. — Умуман, байт...

Чойнак кўтариб кирган Қирмизхон туфайли унинг сўзи бўлиниб қолди. Янги котоба тоза ювилган икки пиёлага қайноқ чой қуйиб, бошлиқ билан инспекторнинг ҳар бирига алоҳида тавозе билан узатди. Кейин чиройли, силлиқ елкаларини кўз-кўз қилиб эшикдан чиқди.

Қиёмхон унинг ортидан аллақандай кин ва адоват билан қараб қолди.

12.ЭЛЛИК ЯШАР БОЛАҚАЙ

Баширжоннинг кабинетини кунгай томонда бўлгани учун хийладим ва иссиқ эди. У ичкари кирасолиб, одатича, кизаги қийшиқ шляпасини чакқонлик билан чуқур дўппига алмаштирди, кулранг

костюмини ечиб, эшикнинг ўнг томонидаги илгичга илди, кейин бир томоқ қириб иш бошлади.

Унинг хўзурига биринчи бўлиб Қиёмхон кирди. «Зилзиладан зарар кўрганларга ёрдам бериш оператив группаси раисининг ўринбосари» бидирлаб ҳисоб берди, бошликнинг тепасида тик турганча, керакки хужжатларга қўл қўйдириб олди. Чиқиб кетаркан, алланечук тараддуланиб, бурчакдаги илгич олдида бирпас тўхтади.

— Баширжон ака,— деди минғирлаган товушда,— шу костюмингиз жуда зўр-да, ўзингизга бирам ярашадики...

— Ҳа, пинский,— деди Баширжон қандайдир қоғозга имзо чекаётиб.— Бир йилча олдин Шамси Тўраевич курортдан уч юз сўмга келтирган эдилар. Тоғорага солиб ювсангиз ҳам гижим бўлмайди, материали жуда пишик.

— Чўнтаклари ҳам кўп экан,— деди Қиёмхон костюмнинг барларини очиб-ёпаркан.— Яна чуқур-чуқур...

Қиёмхон чиқиши билан стол устидаги телефон жиринглади.

— Алё,— деди Баширжон трубкани кўтариб.— Ҳа, ўзимман. Нима? «Ойимнинг мазаси қочди?» Хўп, нима қил, дейсан? Мазалари қочган бўлса ўраниб ётсинлар, аспириин бер, асал бер... «Келмасангиз бўлмайди?..» Ҳа, хўп.

Баширжон трубкани қўйди. «Шу эски касали ҳам жонга тегди,— деб ўйлади хум калласини кафтлари орасига олиб.— На ўлади, на қолади. Ҳе, қайнона бўлмай, охир бўл!»

У зудлик билан дўппини шляпага алмаштирди-да, костюмини олиб, қабулхонага чиқди.

— Ўртоқ Дўлтаева,— деди костюмини кияётиб, эшик томон юраркан,— мани исполкомга чақириб қолишди. Тезда, ҳа, бир-икки соатларда қайтсам керак. Сўраганларга: «Исполкомда», деб қўйинг.

Қирмизхон: «Хўп», деди-да, «Украина» машинкасини ўргамчикка чиқиллата бошлади.

Баширжон ҳовлига етиб келганида, қайнонасининг аҳволи ҳақиқатан ҳам оғир эди. У дархол «Тез ёрдам»га қўнғироқ қилди. Ҳадеганда «Тез ёрдам»дан дарак бўлавермагач, хотинига шундай деб тайинлади:

— Ҳеч нима бўлмайди, хавотир олма. Машина келса, касалхонага ётқизиб қайт. Мани исполкомда отчётим бор. Ҳа, Ашурни қўшниларикида қолдир.

— Ўзингиз олиб борсангиз-чи,— деди Зевархон журъатсизгина.— Йўл усти...

Баширжоннинг жаҳли чиқди.

— Онангнинг касали деб, виговор олайми?!— деди у қип-қизариб.— Айтдим-ку, соат ўн иккида сессия бошланади, деб. Нима? Бозорликка пул? Хўп, мана ҳозир... Онанг билан бир бўлиб пулнинг ҳам баракасини учирдинлар.— У костюмининг ички чўнтагини қовлаштира бошлади. Қўлига алланима илинди, ҳайрон бўлиб чиқариб қаради: бир даста пул. Қўзлари ўйнаб, хаёлида учкун чақнагандек бўлди: «Қиёмхон!...— Юраги хурсандчиликдан гурс-гурс ура бошлади.— Ҳа, ўша! Бўлмаса, бунча пул қаердан келарди? Ҳали: «Қос-

тюмингиз яхши экан, чўнтаклари ҳам чукур-чукур», деб мактаб ўтирган эди шекилли...»

Баширжон дарҳол хотинига орқа ўғирди, бармоғини қалин лабларида ҳўллаб олиб, санашга тушди. «Икки юз эллик сўм,— дея пичирлади, пулни қайта чўнтагига яшираркан.— Э, қандингни ур, Қиёмхон!..»

— О-ҳо, ойлик олдингизми?— деб сўради хотини яйраб.

— Йўк, бу пул бировники!— деди Баширжон ва ўйлашда давом этди: «Ҳар қалай, ёмон эмас шу йигит. Дунё кўрган-да, паст эмас. Демак, анави кунги папкадан чиққан юз эллик сўмни ҳам шу солиб қўйган экан-да. Энди буни нима қилсам экан? Қассага қўяйми? Асло! Худо кўрсатмасин, бирор кор-хол бўлиб... Зевархонга берсам-чи? Э, хотин халқининг қўлига пул бериб бўладими? Отам раҳматли айтардилар: «Пулни кул қилмоқчи бўлсанг — хотинга топшир». Яхшиси, ўзим...»

Баширжон ўйлай-ўйлай, ҳамон кутиб турган хотинига қўли қалтираб беш сўм берди. Кейин: «Ман ҳозир», дея пастак, хароба омборга кирди. Эшикни бекитиб, дон солинадиган эски ҳамба остига энгашди. Энтикканча нам тупрокни кавлай-кавлай, уч литрлик шиша банкани олди, кафти билан артиб тозалади. Кейин копкағини очиб, хидлаб кўрди, юраги гурс-гурс уриб яна бир карра хидларкан. «Ох-ох!», деб қўйди. Чўнтагидан апил-тапил бояги пулни чиқарди, эшикка бир қараб олгач, банкага жойлади. «Илоҳим, тўйга буюрсин!», дея пичирлаганча, копкақни бекитиб, устидан латта ўради-да, банкани аввалги жойидан ҳам ичкарироққа кўмди. Ташқарида машина сигнали эшитилди. У шоша-пиша эмаклаб, ҳамба остидан чиқди. «Тез ёрдам» келган, оқ халатли бир йигит билан хотини кампирни суяганча машинага олиб чиқишаётган эди. Баширжон улар машинага ўтиргунича, қаққайиб кутиб турди.

— Тиззаларингизни қоқинг,— деди Зевархон машина эшигини ёпаётиб унга.— Нима бало, ҳаммаёғингиз тупрок?

Баширжон эгилиб, хали ҳамба остига кирганида шимининг тиззаларига ва «ўзига бирам ярашадиган чукур чўнтакли» костюмининг барларига юққан чанг-чунгни қоқди, машинани кузатиб қўйгач, изига қайтди. Омборга кириб, эшикни ёпди, чирокни ёқиб, ҳамба остига мўралади: «Яхши кўмдим чоғи. Ҳа, билинмайди. Илоҳим, тўйга буюрсин... «Ол, қулим!», деб бергани шу бўлса керак-да. Ҳар қалай, худо оҳимни эшитди. Лекин ҳаммасини йигирма бешталик, элликталик қилиш керак. Э, ховли пули, газ пули, сув пули...— У хаёлан ҳисоблаб кўрди.— Эллик олти сўму қирқ саккиз тийин. Икки кварталини тўласам ҳам бўлар,— деб ўйлади дарвозани кулфлаб ташқари чиқаркан.— Ҳа, майли, илоҳим, хар бандаи мўмининг топган-тутгани тўйга буюрсин! Қаторида мени ҳам...»

Баширжоннинг кўнгли анча равшан тортди, йиқилганида суяб хор-зор килдирмай бошини силаб келаётган Шамси Тўраевични бир йўқлагиси келди. Йўл-йўлакай бозорга тушиб, мағиз, қора майиз ва писта-бодомнинг ҳар қайсидан бир килодан, икки килодан олмаяю анор ва тўрт дона лимон олиб қоғоз халталарга жойлаш-

тирди. «Коньякни ўша — ҳовлиларга яқин магазиндан олсам ҳам бўлади,— деб ўйлади.— Илоҳим, уйлариди бўлсинлар-да...»

Бу гал «илоҳи» уни кўлламади. «Акахон» область марказига кетган экан! Баширжон совға-саломларини у кишининг кичик ўғлига қолдираркан:

— Мени танисангиз керак-а, жиян?— деб сўради.

— Ҳа, танийман,— деди бола ҳам билағонлик билан қув кўзларини ўйнатиб.— Бобомни гўрга қўйган амакимсиз!

Баширжон мамнун жилмайди.

— Баракалло, жиян!— деди халталарни кучоклаб турган бола-нинг бошини силаб.— Буларни шундай киритиб қўйинг-да, дада-жонингиз келганларида ўз қўлларига топшириб, «Баширжон амаким келиб кетдилар», денг. Ҳа, ўз қўлларига беринг-а, бир нозик кишига элтмоқчи эдилар...

Аслини олганда, ҳеч қандай «нозик киши» йўқ эди. Баширжон келтирган нарсаларини «акахон» ўз кўзи билан кўришини истарди. Ким билади дейсиз, бола-да, ойсига киритиб берса, «янга мулло» ҳам Шамси Тўраевичга айтишни эсидан чиқариб қўйса... «Тайинлаганим яхши бўлди,— деб ўйлади Баширжон катта йўлга чиққач.— Ўзлари кўрсалар яна яхши бўларди-я. Ҳа, майли, ўғиллари таниркан-ку. «Бобомни гўрга қўйган амакимсиз», дейди. Бола бўлсаям, жуда зийрак экан. Худди Шамси Тўраевичнинг ўзларидек зехни баланд...»

Баширжон идорага кириб келганида қабулхонада Қиёмхон билан Қирмизхон суҳбатлашиб, бир нимадан кулиб ўтиришарди. Баширжоннинг ғашни келгандек бўлди, лекин Қиёмхоннинг бояги яхшилиги эсига тушиб:

— Раҳмат, ўртоқ Муслимов!— деди инспекторга миннатдор тикилиб.— Ҳалиги ишни жуда дўндирибсиз. Яшанг, ука, қандингизни уринг!

• «Ҳалиги иш»нинг нима эканини фаҳмлаган Қиёмхон мамнун ишшайиб қўйди.

— Ҳа, ўртоқ Дўлтаева,— деди бошлик уялиқираб қараб турган Қирмизхонга.— Манга ҳеч ким қўнғирок қилмадимми?

— Қилишди.

— Қаердан?

— Райисполкомдан Ғаниев деган киши.

— Сиз нима дедингиз?

— «Исполкомдалар», дедим.

— Ана, холос!— деди Баширжон кип-қизариб.— «Исполкомда», дедингизми? Яхши бўлмабди. Эҳ...

Қирмизхон ноқулай аҳволда колди.

— Ахир, ўзингиз: «Исполкомга кетдим», дедингиз-ку?

Баширжон баттар кизарди. Котибасини Қиёмхон олдида койишга ҳам, айбига иқрор бўлишга ҳам ҳайрон эди. «Янгисиз-да, ҳали янгисиз!», дея кабинетига кириб кетди. Шоша-пиша район ижроия комитетига қўнғирок қилди.

— Алё,— деди ҳадиксираган овозда,— менга ўртоқ Ғаниев керак эдилар. Ўзингиз? Э, яхши, ўртоқ Ғаниев, бу мен — Зайнишевман.

Ҳали секретаримиз... Йўк, йўк... Ҳа, секретаримиз ҳали янги-да, ман «Исполком буваникига кетдим», десам, янглиш эшитиб, сизга нотўғри жавоб айтибди. Ҳа, чолни бир йўқлаб қўяй, дедик. Хўш-хўш? Албатта, албатта... Эртагаёк инспекторлардан бирини юбораман.

Баширжон трубкини жойига қўйиб, анча енгил тортди. «Ўртоқ Дўлтаева, бир минутга!», дея секретарини чакирди. Қирмизхон кириб, унга саволомуз қаради. Бошлиқ кенг, халтамонанд шим, оқ кўйлак, кулранг шляпада жуда ғалати — цирк кизикчисига ўхшаб кўринарди.

— Гап бундай, ўртоқ Дўлтаева,— деди у бармоқлари билан столни чертаркан.— Секретарка сифатида ҳали янгисиз. Шунинг учун у-бу нарсаларни билиб олсангиз ёмон бўлмайди. Ҳа, анави кани?

— Нима?— деб сўради Қирмизхон бўшашибгина.

— Тунов куни айтган эдим-ку?— деди бошлиқ ўнг қошини кўтариб.— «Қачон мен сизни хузуримга чакирсам, қўлингизда ҳамиша блокноту қалам бўлсин», деб.

— Ҳозир олиб келаман,— деди Қирмизхон шошиб изига буриларкан.— Мен чой ичасизми, деб ўйлаб...

Қирмизхон қабулхонага чиқиб, кўк муковали ёндафтар ва ярми қизил, ярми оқ ручка билан қайтиб кирди. Бошлиқ креслода ҳамон кўр тўкиб ўтирарди.

— Келдингизми?— деди у бағбақасини силаб.— Ҳа, гап бундай. Мен айтган гапларнинг керак-керагини ўзингизга белгилаб олинг, зарари — менга, фойдаси — сизга. Бизлар ҳам улуғларнинг олдига кирсак, албатта қўлимизда қоғозу қалам бўлади. Бу ҳамма жойда одат. Одамнинг мияси машина эмас, у-бу нарсалар эрдан чиқиб қолиши мумкин. Ҳа, нима деяётган эдим? Биласизми, бошлиқнинг секретари бу — ташкилотда иккинчи пигура. Ҳа, пигура! Демак, шундай экан, бизнинг гап-сўзимиз ҳамиша бир жойдан чиқиши керак. Айтайлик, бирор жойдан телефон бўлди. Шунда сиз нима қиласиз?

— Трубкини кўтариб жавоб бераман.

— Нима деб жавоб берасиз?

Қирмизхон ҳайрон бўлиб:

— «Да!» дейман,— деди.

Баширжон бош чайқади:

— Ана, айтдим-ку, ҳали сиз янгисиз деб. Трубкини олгандан кейин: «Лаббай!», дейсиз. У сиздан: «Қаердан бу?», деб сўрайди. Шунда сиз: «Район Давлат суғурта идораси бошлиғи Баширжон Зайнишевнинг қабулхоналари!», дейишингиз керак. У киши мани сўрайди дейлик. Сиз шунда: «Кечирасиз. Баширжон Зайнишевични ким сўраяпти?», деб савол берасиз. Агар, айтайлик, у бугунгидек: «Райисполкомданман», деса, сиз: «Баширжон Зайнишевич колхозга чиқиб кетувдилар», дейсиз ёки бошқа бирор ташкилотнинг номи-ни айтасиз.

— Ахир,— деди Қирмизхон токати тоқ бўлиб,— ўзингиз...

— Тўхтанг, тўхтанг!— деди бошлиқ босиқ овозда.— Мен айтган

бўлсам, нима? Одамларнинг ёнида бир нарсани баҳона қилишим керакми, ахир?

Қирмизхон бўялган лабларини истиғноли бурди:

— Сиз ҳақиқатан ҳам исполкомга кетган бўлсангиз-чи?

— Вот, — деди Баширжон кулимсираб, — исполкомга кетган бўлсам, у ердан қўнғирок қилиб сўрашмайди-да... Шунинг учун телефон қилаётган кишининг кимлигини аввал билиб олиб, кейин ўшанга қараб бирор ташкилотнинг номини айтасиз, тушунарлими?

— Тушунарли, — деди Қирмизхон гапни кўпайтирмасдан.

У қабулхонага қайтиб чиққач, кўк муқовали ёндафтарни «Украина» машинкасининг олдига ташлади. Ён дафтарнинг биринчи бетига атиги бир калима: «Секретарь — бу иккинчи фигура», деб ёзилган эди. Қирмизхоннинг энсаси қотди. «Химм, — дея ўйлади у, — энди у кишининг фигураси биринчи экан-у, бизники иккинчи экан-да! Хе, ўргилдим фигурангиздан! Ўзлари худди сапчаковокка ўхшайдилар-у, бо, фигураларини мактаганларига ўлайми!»

Ичкаридан бошлиқнинг овози эшитилди:

— Ўртоқ Дўлтаева!

«Хе, овозинг ўчсин!», дея пичирлаганча, Қирмизхон ўрнидан туриб уёкка йўналди ва ёндафтар билан қалам эсига тушиб, изига қайтди. Зум ўтмай бошлиқ эшигида ҳозир бўлди.

«Ёмон эмас, — деб ўйлади Баширжон уни бошдан-оёқ кўздан кечириб, — бокса одам бўлади».

— Муслимовни чақиринг! — деди у креслога суяниб.

— Хўп бўлади!

Бошлиқ Қиёмхонни ўрнидан туриб, жуда хушчакчак қаршилади. Қўлтиғидан олиб, столга такаб кўйилган стулгача бошлаб борди ва юмшоқ елкасидан оҳиста босиб ўтқазаркан:

— Раҳмат, укажон! — деди меҳри товланиб. — Бу яхшиликларингизни биз ҳам албатта қайтарамиз. Насиб бўлса, Ашуржоннинг тўйида битта тўн... Э, тўн нима?! — Баширжон қайнаб кетди. — Ахир, ўзларининг ҳам бошларини иккита қилиш...

Қиёмхон қийқириб кулди:

— Ҳали оёқни ҳам тўртга қиламиз, дерсиз?..

Қотиб-қотиб кулишди. Баширжон кулги аралаш:

— Сизга фақат бир нарсанга — битта соҳибжамол хотин кам, — деди.

— Оҳ-оҳ, қанийди-я! — деди Қиёмхон истиғноли кош чимириб, бошини сарак-сарак қиларкан: — Мулладўстдек ўлиб бўлдик-ку, Баширжон ака-а!

— Бўлади-бўлади, — деди бошлиқ қафтани кўтариб. — Ҳамма ишнинг вақт-соати бор. Ҳозир мана бу янгиликни эшитинг: районимизнинг катталигини ҳисобга олиб, бизнинг идорага старший инспекторлик штати беришди. Тўғриси, кеча борганимда областдан ўзим ҳал қилиб келдим. Бошқа районларда бунақа штат йўқ. Ўртоқ Порсоев билан гаплашиб, зўрга ундирдим. Ўзингиздан қолар гап йўқ, ҳамма ерда ҳам «юз бор — хотир бор», дегандек...

— Албатта-албатта! — деди Қиёмхон.

— Энди, шу штатга ўзларини ўтказсак, нима дейдилар? Маоши ҳам йигирма сўмча кўпроқ...

Қиёмхон тирноқларига ўйчан тикилиб, лаб кимтиди:

— Анали хафа бўлмасмикан?

— Ким?

— Парткомингиз, сарик чаён-да!

— Нега хафа бўлади? Ахир, бу штатни ўзим ундирганман!— деди Баширжон андак қизишиб.— Шунинг учун уни кимга бериш ҳам ўз ихтиёримда...

— Тўғри-ю,— деди Қиёмхон овозини пасайтириб ва ҳасратга ўтди.— Лекин-чи, Баширжон ака, шу сарик чаёнингизнинг дастидан ўлиб бўлдим. Чиксаям бир ниш уради, кирсаям. Билмасам, унга нима ёмонлигим ўтган экан.

— Мақсади нима?

— Ким билсин. Тўғриси, ичиқора одам, ўзи сарик бўлса ҳамки, ичи қора. Сизниям, мениям, ҳатто секретарингиз Қирмизхонниям кўролмайди. Ҳаммага лақаб қўйиб олган. Мени «Қилпиллама» дейди. Қирмизхонга «Отарнисо» деб ном қўйган.— Баширжон пиқ этиб кулди, ранжигандек унга қараб олдию сўзида давом этди.— Ўлгур ҳатто сизга ҳам лақаб қўйган.

— Менга-я?!

— Ҳа, сизни орқаваротдан «Ойна» дейди, кал демокчи-да, адо бўлгур.

Баширжоннинг тишлари ғижирлаб, ўрнидан туриб кетди:

— Унга старшийликни бериш уёқда турсин, бу даргоҳдан думини тугмасам, Башир отимни бошқа қўяман!

Қиёмхон ҳам дик этиб ўрнидан турди.

— Фақат қизишманг, жо-он Баширжон ака,— деди зайраниб.— У жуда ёмон, иғвогар, шаллаки одам. Ҳеч нимадан тап тортмайди. Тўғри райкомга чиқишдан ҳам тоймайди. Аслида-чи, раҳматли Жалил бобони ўлдирган ҳам шу. «Худодан кўркмагандан кўрк», деганлар, у билан олишсангиз, зинҳор эҳтиёт бўлинг, акажон.

Баширжон жим эди. У пайтини топиб Ҳамид Солиҳовдан қутулиш йўлларини ўйларди...

Кечаси ҳам шу ҳақда фикр юритиб, турли режалар тузиб чикди. Эрталаб ишга келиши билан партия ташкилоти секретарини хузурига чақиртирди.

— Хизмат?— деди Солиҳов салом-алиқдан сўнг.

— Бирпас ўтириб туринг!— Баширжон унинг ғашига тегиш учун атай касалхонага кўнғироқ қилиб, қайнонасининг соғлиғини узок суриштирди, кейин Шамси Тўраевичдан ҳол-аҳвол сўраб, ўзининг кеча кириб ўтганини эслатиб қўйди. Трубкани жойига бостириб: «Кўрдингизми, ким билан гаплашдим?» дегандек Солиҳовга писан-да билан юзланди.— Келинг.

— Келдик.

— Хизмат?

— Хизмат...— Солиҳов ҳайрон бўлиб қолди.— Чақиртирган экансиз, шунга...

— Ҳа! Ҳамиджон, сизни как партком сифатида бир масалада

йўқлаган эдим. Маслаҳатга. Бизнинг идорага битта старший инспекторлик штати беришди. Албатта, бу учун тегишли чоралар кўрилди — югурдик-елдик, хуллас, янги штатни ундирдик.

— Яхши, — деди Солихов.

— Шунга Қиёмиддин Муслимовни ўтказсак, нима дейсиз?

Солихов истехзоли кулгандек бўлди:

— Бўлмайти, десам ҳам, барибир ўшани кўясиз. Бас, шундай экан, ўзингиз билгандек қилаверинг.

Баширжон ўрнидан туриб кетди:

— Ўртоқ Солихов, мен билан гаплашганда кесатмасдан сўзланг. Ака-укалик қиламан, десангиз, ошиқни тўғри ташланг.

— Нима деб кесатдим?

— Нега Қиёмиддин Муслимовни кўролмайсиз? Ахир, унинг нимаси ёмон?

Солихов яна кулди:

— Э, ким уни ёмон деди? Қиёмхон жуда ишчан, ҳалол, покиза йигит. Ҳалоллиги учун оператив группани топшириб қўйдик. Яхши ишлагани учун юз сўм пул мукофоти олди. Ташкилотимизга ажратилган гиламни унга ёздик. Бошқалар қилиши керак бўлган ишларни ҳам у бажариб келяпти. Нега кўролмас эканман? Мен ҳам уни бошқалардек яхши кўраман.

Бошлиқ ҳайрон бўлганча, елка қисиб, жойига ўтирди.

— Кетаверайми? — деди Солихов.

— Йўқ, — деди Баширжон креслосига ястаниб оларкан. — Манга сизнинг фикрингиз керак. Қиёмиддин Муслимовни старший инспекторликка ўтказамизми, йўқми?

— Тўғриси айтмайми?

— Айтинг.

— Тўғриси айтсам — ўтказмаймиз!

— Нега?

— Чунки бу идорада ундан кўп ишлаган, ҳалол одамлар бор.

— Биттаси сизми?

Солихов кулоқларигача қизариб кетди.

— Ҳа, биттаси мен! — деди кескин. — Ўн беш йилдан бери шу идорада ишлайман. Ҳалолликка келганда, Қиёмхоннингиздан ҳар жиҳатдан ҳалолман.

Баширжон ошқора кулиб юборди:

— Ана холос! Ўз номзодини кўрсатадиган кадрни биринчи учратишим. Картер бўлиб кетинг-э! Муслимовнинг нимаси ҳалол эмас?

Баширжоннинг масҳараомуз кулгиси Солиховга қаттиқ таъсир қилди.

— Агар билишни истасангиз, ўша Қиёмхон ҳам, уни суяйдиган кишилар ҳам ҳалол эмас!

Баширжон қизариб, ёлғондакам хахолади.

— Э, кизиқ-ку! — деди у бош чайқаб. — Ҳали Асқар Бакировични ҳам ҳалол эмас, дерсиз?

— Бу ерда гап Асқар Бакирович ҳақида кетмаяпти. — Партия ташкилоти секретари тарадудланиб, бурнининг ўнг томонидаги холни силаб қўйди. — Гапни бошқа ёққа бурманг. Керак бўлса, Қи-

ёмхон қилиб юрган ҳаром ишларни бирма-бир айтиб беришим мумкин.

— Айтинг, нега айтмайсиз?

— Керакли жойда айтаман. Ёлғон-яшиқ гапларга эса тобим йўқ.

— Қанақа ёлғон? Қим ёлғон гапирибди?

— Масалан, сиз!

— Э...эби, қани-қани, эшитайлик-чи?— Бошлиқ ўрnidан турди, хум калласини қийшайтириб, кафтини қулоғига тутди.— Қани айтинг-чи?

Ҳамид Солихов: «Ҳозир бунинг мавриди эмас эди чоғи», деб ўйласа-да, эшик томон кўз ташлаб, фикрини очиқ айтишга журъат этди:

— Анали қабулхонадаги секретарингизни ўртоқ Порсоевни жияни, деб ишга қабул қилганингизни нима деса бўлади?

Баширжон анграйиб колди:

— Хўп, нима бўлибди?

— Ўртоқ Порсоевга ҳеч қандай жиян-пиян эмас экан. Сиз бўлсангиз, унга инспекторлик штатини бериб...

Баширжоннинг дўрдоқ лаблари унсиз пичирлади:

— Қим айтди жиянлари эмас, деб?

Бошлиқнинг писиллаб гапираётганидан Солихов батамом ҳайрон колди, шунинг учун:

— Ҳамма, — деди у ўнг қўлини силкиб. — Ҳатто Норжон Хўжақулова ҳам айтдилар.

«Ҳа-а, ана, — деб ўйлади Баширжон, — бунинг қўлтиғига ким сув пуркайди, десам, гап буёқда экан-да...»

У кабинетда индамай, нари-бери бориб-кела бошлади. Шу тобда маданият уйида Қирмизхон масаласида Хўжақулова билан бўлган тўқнашувни эсларди. Лекин ҳозир бўш келса, иш тамом тесқари кетиши мумкин.

— Хўжақуловангизни ҳам биламиз, ука, — деди у ниҳоят, лабини жийириб. — Норжон опангиз ҳам: «Мен райкомга биринчи секретарь бўламан!», деб овоза тарқатиб юрибди. Бу мишмишларни тарқатишда ўзларининг ҳам хизматлари кам бўлмаса керак...

— Ёлғон!— деди Солихов ошқора тўхматдан эсанкираб.— У... уят!

Бундан руҳланган Баширжон уни уст-устига ўкка тутиб, батамом янчиб ташламоқчи бўлди:

— Ўв, Ҳамид Солихов!— деди дағдағали овозда.— Сизда бундан бошқа ҳам камчиликлар йўқ эмас! Хўш, айтинг-чи, нега масъул идорада ишлай туриб, одамлар орасида ҳукуматга қарши гапларни айта-сиз?

Ҳамид Солиховнинг ранги оқариб, кулоқлари шанғиллаб кетди.

— Менми?

— Ҳа, сиз!— деди Баширжон рақибининг қалтираётганидан қувониб.— Қачон, дейсизми? Мана, мана!— У стол устидаги календарни варақлай бошлади.— Масалан, йигирма еттинчи март куни қабулхонага кириб: «Бозорда помидорнинг килоси олти сўм», дедингиз. Учинчи апрель куни бутун ходимлар олдида японча магнитофон-

ни оғиз кўпиртириб мактаганингиз-чи? Яна... айтаверсак, сизнинг ҳам хатоларингиз тўлиб-тошиб ётибди. Орқангиз гиж-гиж минус...

Ҳамма хатоларини эшитиб бўлгач, Солиҳов ўрнидан хотиржам кўзгаларкан:

— Биласизми, сиз кимсиз?— деди.

— Хўш, кимман?— деди Баширжон қалин лабларини очиб-ёпиб.

— Догмасиз!

Баширжон «догма» сўзининг маъносига тушунмаса-да, ҳар қалай, ёмон, ҳақоратли сўз эканига ақли етди.

— Бекор айтибсан!— деди у бакириб. Эшик очилиб, лип этиб Қирмизхон кўринди-ю, бошлиқнинг вазоҳатидан чўчибми, эшикни қайта ёпди.— Бу гапинг учун,— деди Баширжон столни муштлаб,— яна... иғвогарлигинг, одамларга лақаб қўйганинг учун жавоб бераман! Мен сенга Жалил бобо эмасман, осонгина ўлиб кетаверсам!..

— Сенсираманг, ўртоқ Зайнишев!— деди Ҳамид Солиҳов ҳам қўлини стол қиррасига тираб, унга нафрат билан тикилди.— Мен жавоб беришга ҳамиша тайёрман. Лекин бу идорадаги ҳаромхўрликлардан кўз юмолмайман.

Баширжон яна нари-бери бориб-кела бошлади, қалин лаблари унсиз пичирлагандек бўлди.

— Хўп, ўтиринг,— деди у энгак қокиб.— Ўзингизни босинг.

Бошлиқнинг бунчалик тез турланиб-тусланишидан Солиҳов баттар нафратланди:

— Гапиринг, шундай ҳам эшитавераман.

— Масаладан четга чиқиб кетдик,— деди Баширжон қуйи лабини дўрдайтириб.— Қизишмайлик, яхши эмас. Старший инспекторлик масаласида эса гап бундай: мен сизга айтсам, ука, менинг олтита эмчагим бор...

«Қизиқ!— Солиҳов беихтиёр кулимсираб, бошлиқнинг энсиз кўрагига, кейин стол тортмасига тегиб турган қорнига қаради.— Бу билан нима демоқчи экан?»

— Ҳа, олтита эмчагим бор. Шундан фақат иккитасида сут бўлади, қолганларида ҳеч вақо йук. Яхши кўрган ходимимга сут чиқадиган эмчагимни тутаман, ёмон кўрганимга эса... Хўш, сиз ҳам кўнглимни олсангиз, мен билан келишсангиз, маза қилиб эмиб юрасиз. Сизга ҳам фойда бўлади, менга ҳам. Агар гинг десам, кучук бўлай!

Солиҳов Баширжоннинг нимага шама қилаётганини тушунди-ю, жирканиб кетди.

— Кечирасиз, итнинг эмчагини эмиб ўрганмаганман!

— Нима-нима! Ким ит?!— деди Баширжон сапчиб.

— Сиз эмас. Аммо олтита эмчак фақат итда бўлади...

— А, шундайми? Буни билмас эканман,— деди Баширжон муҳим бир нарсадан беҳабарлигига афсуслангандек.— Лекин-чи, ука, ман билан олишиб барака топмайсан. Мани илдизим сувга етган, учуриб юбораман!

— Яна кайтараман, ўртоқ Зайнишев, сенсираманг!— деди Солиҳов кафтини бошлиқнинг столига қўйиб.— Энди у қулогингиз билан ҳам, бу қулогингиз билан ҳам эшитиб олинг: мен сиз билан кат-

тиқ курашаман! Фақат шарт шу: охирида: «Аттанг, бекор қилган эканман», деб ялиниб келмасангиз бас!

Солихов тарс-турс юриб, кабинетдан чиқиб кетди. Баширжон: «Ҳой, Ҳамиджон, Ҳамиджон!», деганча унинг изидан қичқириб қолди. «Бу сариқ бир гапни билади, чоғи,— деб ўйлади креслосига шалпайиб ўтираркан.— Ёки Қиёмхоннинг бирор навинақа ишини... Э, йўғ-э! Ҳўп, сезган бўлса, менга нима? Ҳар қалай, идора бошлиғи, деб...

«Олтита эмчагим бор», дедим-а? «Итнинг эмчагини эммайман», дейди аблах! Нега ҳам шу гапни айтдим?!— У столни икки қўллаб оҳиста муштлади.— Аммо-лекин, бунақасини ҳеч учратмаган эдим, Қиёмхон айтганчалик бор экан. Нахотки, юқорига чикса?— Қўзига бирдан омборга қўмилган уч литрлик банка кўриниб, юрагига ғул-ғула тушди.— Э, худойим-э, бу «сариқ»нинг турқи мунча совук! Негаям шу илоннинг думини босдим-а? Емонларга ўзинг инсоф бер, худо!»

— Дўлтаева!

Эшик очилиб, Қирмизхон кўринди:

— Лаббай!

— Тезда мана бунга чоп қилиб, деворга илинг!

«Мана бу»— Қиёмхонни старший инспекторликка тайинлаш тўғрисидаги буйруқ эди...

Икки кундан кейин тушга яқин Баширжоннинг телефони қаттиқ жиринглаб қолди. У трубкани олиб, «Алёр», дедию эти увишиб кетди: «Шамси Тўраевич!..»

— Ассалому алайкум, лаббай, акахон? Янгам...

— Менга қара, Башир!— деган йўғон овоз келди трубкадан.

«Акахоннинг авзойлари чаток, э художон!» — Ўзи нима гап?

— Ҳ... ҳеч билмасам...

— Қачонгача бировлар сенинг шалтоғингни тозалаб юради, гал-варс?!— деб ўшқирди Шамси Тўраевич.— Анави... сариқ ходимнинг бор-ку, ҳа, ўша райкомда юрганмиш, кўлида ўн варақли ариза!— Баширжоннинг тиззаларига қалтироқ кирди.— Нахотки энди шу арзимас идорачани ҳам эплай олмасанг? Қанақа довдир, ношуд одамсан ўзинг?.. Бўлди, гапни кўпайтирмасдан буёкка тезда етиб кел!..

Тушдан кейин Баширжон кабинетига судралиб кирдию Солиховни ҳузурига чақиртирди. Партия ташкилотининг секретари шим устидан ташлаб юрадиган пушти кўйлагининг чўнтагига қўлини тикқанча бепарво кириб келди.

— Яхшимисиз, Ҳамиджон ука?— деди Баширжон ялтоқланиб унга пешвоз чиқаркан.— Отахоннинг аҳволлари қалай? Кадрчалар чопқиллаб юришибдими?— Солихов индамай, бошлиққа ижирганиб тикилди.— Энди гап бундай, укажон,— деди Баширжон унга яқин келиб тирсагидан тутаркан.— Мен умрим бино бўлиб, мана элликдан ошган бўлсам, бировга ёмонликни раво кўрган бола эмасман.—«Эллик яшар бола!»— деб ўзича кулиб кўйди Солихов.— Жуда қув-а, бу боласи тушмагур!» Мана, қаранг,— дея давом этди бошлиқ,— сизга ҳам ёмонлик қилганим йўқ. Идоранинг «Урал»ини ўзларига

бердик, парткомимиз минсин, обрўйимиз, дедик. Ҳовлингиз зилзиладан зарар кўрганда, биринчилар каторида ёрдам уюштирдик. Ҳа, албаттга-албатта... конуний, конун юзасидан. Хўш, кеча келган чинни чойнакдан иккита ортиқча чиккан эди, майли, ўзингиз олинг, дедик...

Солиҳовнинг энсаси қотиб:

— Чойнагингиз сейфнинг устида турибди,— деди.

Баширжон: «Хўп-хўп», дегандек қўл ишораси билан уни сўздан тўхтатди:

— Яна ҳамма ерда ўзларига яхши характеристика бериб, обрўларини кўтариб юрибмиз...

Солиҳов унинг гапини чўрт кесди:

— Обрўйимни кўтаришингизга муҳтож эмасман. Лекин камчилик ва кўзбўямачиликларга чидаб туролмайман!

Баширжон унга мунғайиб, тўғрироғи, малқайиб қаради.

— Камчиликлар учун, жоним укам,— деди бошини ликиллашиб,— партия ташкилоти секретари сифатида ўзлари ҳам жавоб берадилар. Бу ерда ман янги кишиман, нега тўғри йўлга солмадинг, деб калтакнинг бир учи ўз бошларида ҳам синмасин тагин!..

— Мен ҳамма нарсага тайёрман!— деди Солиҳов қафтларини ёзиб.— Тавба, тўғри йўлга солмаган эмишман! Сизни «тўғри» йўлга солиб, етаклаб юрадиганлар бор...

Баширжон ялинчок овозда:

— Қесатманг, Ҳамиджон ука,— деди унга яқин келиб.— Нима керак арзимаган, ўтар дунёда бир-биримизнинг кайфиятимизни бузиб? Келишиб, ака-ука бўлиб ишлашга нима етсин. Қани, қўлни беринг!— У Солиҳовнинг қўлини мажбуран кўтартирди.— Қафтингизни яхшироқ очинг. Ҳа, ана шундай!— У қарс этказиб қўл ташлади-да:— Ана ҳозир хурсанд бўласиз!— деди кулиб.— Дўлтаева!

Остонада Қирмизхон кўринди:

— Лаббай?

— Девордаги буйруқни бу ерга олиб келинг!

Қирмизхон эшикни ёпдию ҳаял ўтмай, кўлида қоғоз билан қайтиб кирди. Баширжон қоғозни дабдаба билан олиб кўз югуртирди. Кейин столга энгашганча, «Қиёмиддин Муслимов» деган жойини ўчириб, унинг ўрнига «Ҳамид Солиҳов» деб ёзди-да, қотибасига тутқазди:

— Буни тезда қайта чоп этиб, деворга илинг!

Қирмизхон чикди. Баширжон Солиҳовга рўпара бўлиб, кизарганча ишшайди:

— Табриклаймиз, ўртоқ старший инспектор! Ювсак бўлармиди? Солиҳов гарангсиб қолган, нима дейишга ҳайрон эди...

Кечкурун ишдан сўнг кейин Баширжон Қиёмхонни чақириб, узок «даромад»дан сўнг панг товуш билан узр сўради:

— Энди, шундоқ бўлиб қолди. Қиёмхон ука, кўнглингизга олмайсиз-да. Бу «сарик» тоза лўли экан...

— Вой, касофат-эй!— деди Қиёмхон.— Айтган эдим-ку, акажон, мени кўролмайди, деб...

— Ничиво!— деди Баширжон унинг елкасига қокиб.— Шошмай

туринг, яқинда бу даргохдан думини бутунлай тугиб юборамиз. Ана кейин старший инспекторлик ҳам, парткомлик ҳам ўзларига қолади-да!

— Раҳмат, акажон!— Қиёмхон ўрнидан туриб кетди.— Минг раҳмат! Мен сизни «қиёматли акам» деганман. Шу гапингизнинг ўзи менга ҳар қандай лавозимдан кўра яхшироқ.— У бир зум ўйланиб колди-да, тўсатдан:— Мен ҳозир, Баширжон ака!— дея ташқарига чиқиб кетди.

Ҳаял ўтмай у қоғозга ўроғлиқ алланарса кўтарганча шоша-пиша кабинетга кириб келди. Қоғозда битта «Экстра» арақ ва «Сайра» консерваси бор эди...

13. «НОЧНОЙ БАШИР»

Қоп-қоронғи кеча. Ғир-ғир шамол эсади. Район чеккасидаги ўйдим-чуқур сўқмоқдан туртиниб-суртиниб бораётган Баширжоннинг кўнгли ҳам шу ялдо тунидек қоп-қоронғи эди. Кўз олдидан Исломотанинг даргазаб қиёфаси кетмас, яқнаш: «Ёмон бўлди, шармандалик!— дея пичирлаганча, ўзини ўзи қаттиқ койир эди.— Аҳмоқман, аҳмоқ!— Шу пайт узокдан эшак ҳанграб, бирданига итларнинг ҳуриши эшитилди.— Итман,— деб ўйлади у.— Йўқ, йўқ, эшакман!..»

Баширжон ўзини: «Итман, эшакман», деб койир экан, қайси куни Қиёмхондан эшитган бир латифа эсига тушиб кетди: «Эшак йиғларкан: «Эшак бўлганим учун эмас, кадримга йиғлайман,— деб.— Мен шўрлик бир умр эгамни кўтариб юраман, оғирини енгил қиламан. Истаса минади, истаса уради... яна ётар жойим — оғилхона. Ит билан мушукники маза. Ҳамиша уйда, эгам еган овқатдан ейишади». Ит йиғларкан: «Нега эшакнинг овози меникидан баланд-а?» Мушук кўз ёши тўқаркан: «Қошки менинг ҳам қулоқларим эшакникидай бўлса эди, сичқоннинг шарпасини тезроқ илгармидим...»

Атрофи тахта билан ўралган қурилиш майдони бурчагига етганда, Баширжоннинг кўзига яна Исломотанинг нафрат ва хазардан қийшайиб кетган тағалак соқолли қиёфаси кўриниб кетди. У манглайига шап этказиб урди. «Эшакман!— деган товуш чикди гирех тишлари орасидан.— Асли маннинг жойим оғилхона бўлиши керак. Ҳалиям шу акаларга минг раҳмат, мандай бир бефаросат эшакни, овози эшакникидан ҳам паст, ношукр бир кучукни, қулоғи мушукникидан ҳам кичик, қулоқсиз бир нодонни шундай масъулиятли ташкилотга бошлиқ қилиб кўйишибди...»

Баширжон ўз-ўзидан нафратланганча ҳам бор эди. У кечга яқин сейфидан бир оз пул олиш баҳонасида идорага борди. Аслида, идорани кечқурун бир бор кўздан кечирмоқчи, қолаверса, кечаги ваъдага биноан, Қирмизхон билан учрашув илинжи бор эди. Дарвозадан кирасолиб атрофга — аввал қоровулхонага, кейин хизмат хоналарига кўз ташлади: қоровулхонада ҳеч ким йўқ, бошқа кабинетларда эса чироқ кўринмас, фақат қабулхона деразасидан ховлига ёруғлик тушиб турар эди. Баширжон одатига кўра бағбақасини осилтириб, камбар елкаларини шалпанг қулоқларига теккизар даражада

кўтарганча, савлат тўкиб қабулхонага кирди. Қирмизхон стол ортида китоб ўкиб ўтирарди. Бошлиқни кўрдию дик этиб ўрнидан турди-да: «Келдингизми?» деди.

— А-ҳа,— деди Баширжон иссиқдан энтиқиб жилмаяркан.— Елгиз ўзим, деб кўнғироқ қилганларидан кейин, ҳаловатим йўқолди. Бу, Ислом отани қаёққа жўнатдингиз?

Қирмизхон кулиб юборди:

— Ҳали: «Қампирим бетоб, соат ўн бирларгача шу ерда бўлиб туринг, қизим», деб илтимос қилувдилар.

Баширжон қувониб кетди.

— Хорошо,— деди салмоқлаб ва яна бир бор жилмайиб, кабинетини очиб ичкари кирди. Эшик очик қолди. Баширжон инқиллаб ўзини креслога ташлади: «Уф, иссиғ-эй!» У эгилиб, тасма туфлисининг боғичини ечди, кўйлагининг ёқасини силкиб елпинди. Аммо бунга қаноат қилмай, стол чеккасидан эски газета олиб, зўр бериб ўзини елпий бошлади: «Хайрият, шу оқшом деган нарсанинг борлиги,— деб ўйлади стол остига узатилган оёқларининг панжасини бир-бирига ишқаёб.— Шу кунларда ташвиш ҳам кўпайиб кетди. Областан келган комиссиялар анча овора қилишди. Солиҳовнинг отаси ўлгандаги югур-югурлар-чи? Бир ҳисобда, комиссия келган кунларда чолнинг ўлиб қолгани ҳам яхши бўлди. Акс ҳолда... Қизиқ, одамнинг бошига оғир кун тушса, анча босилиб қоларкан-а? Ҳар қалай, сарикнинг ҳоври бир оз пасайгандек. Пасаймай нима? Старшийликни берган бўлсам, ҳамма маросимларнинг тепасида ўзим туриб, ёрдам фондидан икки юз сўм ажратиб қўлига тутқазган бўлсам, катта бошимни кичик қилиб: «Яна нима камчилик бор, Ҳамиджон?», деб кўнглини кўтариб турган бўлсам!.. Қайси бошлиқ ўлик чиқарилгандан кейин ҳам ходимининг уйига ҳар куни икки-уч мартадан бориб хабар олибди? Мана, ўн беш кунки, ҳар пайшанбаю якшанба оёғим ўша ердан узилмайди. Айтганча, бугун пайшанба-ю, борсаммикан? Ахир, шу яхшиликларимни ҳам унутса, кўр бўлади у сарик чаён...»

— Чой ичасизми, Баширжон Зайнишевич?

— Э, лаббай?— Баширжон ялт этиб эшикка қаради, остонадан бир қадам ичкарироқда Қирмизхон жилмайиб турарди.

— Ҳа, ўртоқ Дўлтаева, чой ичамизми-а?— дея беихтиёр котибанинг саволини такрорлади у.

— Ҳа, эсим қурсин,— деди Қирмизхон ва қабулхонага чиқиб, қўлида газетага ўроғлик алланарса билан қайтиб кирди.

— Нима бу?— деб сўради бошлиқ.

— Улушингиз: кўйлак, белбоғ,— деди Қирмизхон жилмайиб қўлидаги нарсани столга қўяркан.— Яна қанд-курс, шўрданак...

Баширжон мамнун жилмайди. Қирмизхон ҳали ҳам гоҳ-гоҳида хуфёна тўйга чиқар, отардан тушган тўн, кўйлак, дўппи, ҳеч бўлмаганда, бир жуфт арақ ёки коньяк билан бошлиғининг кўнглини олиб турар эди.

— Яна тўйга чиқдингизми?

— Узумини енг, боғини сўраманг,— деб илжайди Қирмизхон. Баширжон газетани очиб, парварда, шоколад, шўрданак ва қо-

ра майиз аралаштирилган курама ширинликдан битта парвардани олиб, оғзига солди.

— Раҳмат! Лекин эҳтиёт бўлиш керак,— деди у ва газетани қайта ўраб, сейфига солиб қўйди. Яна кўр тўкиб аввалги жойига ўтирди. Қирмизхон эшикни ёпди-да, саллона-саллона босиб, унинг столини айланиб ўтди. «Вақтини топганини қаранг бу мошакни!— деб ўйлади Баширжон очик деразадан ташқарига кўз ташлаб.— Қоронғи ҳам тушибди, қоровул ҳам йўқ...»

Дарҳақиқат, ташқарида намозшом қоронғилиги чўкиб келар, узоқдаги йўлдан аранг эшитилиб турган машиналар гув-гувени хи-собга олмаганда, ҳаммаёқ сув куйгандек осойишта эди.

Қирмизхон бошлиқ ўтирган кресло суянчиғига қўлларини тираб, бўлиқ кўкракларини унинг энсиз елкаларига теккизди-да:

— Ақалли одамлар йўғида «Дўлтаева» деманг,— деди ноз билан. Қачон қарасам, «Дўлтаева» деб чақирасиз, кошки фамилиям ўлгур чиройли бўлса экан!

Баширжон секин ўрнидан турди. Тўмтоқ бурни сал-пал керилиб, чукур-чукур нафас оларди. У деразани ёпиб, пардасини тушириб қўйди ва қайтиб бориб, Қирмизхоннинг белидан бесўнақай кучоклади.

— Памилиянғиз билан чақирсам нима бўлибди, маликам?

Қирмизхон унинг оғушида ноз билан тўлғанди.

— Чақирманг, чақирманг,— деди лабларини буриб.— Айтдим-ку, фамилиям яхши эмас, деб.

Баширжон илжайди. Одамларнинг олдида «Қирмизхон ёки маликам», деб чақириб ноқулайлигини айтиб, узр сўради. Қирмизхон чироққа орқа ўгириб тургани учун юзи яхши кўринмас, Баширжон маъшукаси баданининг ҳароратидан тўйиб, хушбўй «духи»сидан сархушланиб қолган эди. Ниҳоят, жувонни чироқ томон ўгириб, чўғдек ёнаётган сурмали кўзларига ютоқиб тикилди.

— Э, боринг-э!— дея Қирмизхон унинг елкасига охиста туртди.— Ундай қараманг кишига, кўзингизнинг ажинаси бор экан!

Баширжоннинг юраги дук-дук ура бошлади, яна бир марта аввал деразага, кейин эшикка қараб олгач:

— Маликам!— деди бўғиқ овозда.

— Лаббай. Баш... шаҳзодам?

Иккаласи бараварига хиринглашди.

— Манга қаранг!— дея бошлиқ қўл чўзган эди, Қирмизхон бир-данига:

— Тўхтанг, тўхтанг!— деб қолди.

— Ҳа-ҳа, тинчликми?— деб сўради Баширжон хавотирланиб.

— Блокнот билан қаламни эсдан чиқарибман,— деди Қирмизхон кийқириб. Бошлиқ унинг ортидан қувиб қабулхонага чиқди. Котиба машинка рўпарасидаги стулга ўтириб, стол тортмасини кавлаштира бошлади. Баширжон кўзлари ялтираб, жувоннинг юмшоқ, ҳароратли биллагидан тортиб ўрнидан турғазди. Қирмизхон бир тўлғаниб, унга рўпара бўлди.

— Қани, юринг!— деди Баширжон.

— Блокнот билан қаламни олмайми, Баширжон Зайнишевич?

Қирмизхоннинг ҳазили уни бир зум эсанкиратиб кўйди, лекин тархол яна аввалги ҳолига қайтиб:

— Дружба — дружба, служба — служба! — деди русча мақолни эслатиб.

Кабинетга киришди. Бошлиқ ҳовлиқиб эшикни ёпди-да, чирокни ўчириб, хансираганча Қирмизхонни ўпа бошлади.

— Тўхта...анг! — деди жувон ноз билан эшиларкан. Баширжон андак ўзини босиб олгач, у сўзида давом этди. — Буям службам, Баширжон Зайнишевич?

Бошлиқ уни кўйиб юбориб, дераза олдига бетоқат бориб келди-да:

— Ҳа-ҳа, — деди пичирлаб. — Ҳам дружба, ҳам служба!

— Ҳо, служба эмиш, ёқмай ўлсин! — деди Қирмизхон қийқириб.

Бошлиқ қалин лабларини унинг чучварадек кулоқларига теккизиб шивирлади:

— Маликам!

— Лаббай?

— Лабингизга шакар!

— Мунча шакарингиз кўп! — деди Қирмизхон ҳам пичирлаб. — Уйдагиларга етмай қолмасин тагин!

Баширжон унинг силлиқ елкаларидан тутиб, девор томонга ишора қилди:

— Анави нима, жоним?

— Буми?

— Ҳа!

— Диван, — деди Қирмизхон қийқириб кулганча, — нима эди?

Бошлиқ котибасини оқ ғилофли, суянчиғига ойна ўрнатилган эски нухадаги диванга қараб судради:

— Бирпас ўтирайлик. Бу дебонни атай сиз учун кўйдирганман, маликам...

— Э, кўй...йинг, кўй...йинг, яхши эмас, — деди Қирмизхон ёлғондакам йиғламосираб...

Бир пайт Баширжон: «Оббо, тўхтанг, тўхтанг!», дея сапчиб ўрнидан туриб кетди. Қирмизхон: «Ҳа-ҳа?», деди хавотирланиб.

— Падарига лаънат, дўппим тушиб кетди! — Баширжон диваннинг бош томонини пайпаслаб, дўпписини топди-да, икки қўллаб бошига ёпди.

— Қоронғида калингизни биров кўриб ўтирибдими? — деди Қирмизхон аскияга олиб.

— Ундай деманг! — деб жеркиди Баширжон.

Бир оздан кейин у «маъшукаси»ни яна эркалашга тушган эди, Қирмизхон тўсатдан бошини девор томонга ўгирди.

— Ҳа, нима бўлди? — деб сўради Баширжон хижолатомуз. — Е... кўлтигимнинг остидан хид келадими?

Қирмизхон бошини яна у томонга бурди-да:

— Йўқ, — деди энтикиб. — Яхши хид, эркак хиди, оҳ-оҳ!.. Хидингизни ҳам соғинганман.

Баширжон худди шу пайт миясига келган бемаъни фикрни туйқусдан ошкор қилиб юборди:

— Агар шу хиддан атир тайёрланса, биров сотиб олармикан?

— Ҳаммасини ўзим сотиб олардим!— деб ҳиринглади Қирмизхон.— Ох, ох, эркак хиди... Менга қолса, шу «духи» ёки «атир»нинг номини «Ночной Башир» деб кўярдим!

! Икки вужуд бараварига ҳиринглаган, кийкирик овоз чиқардию бир-бирига аввалгидан ҳам баттарок чирмашди...

Шу пайт тўсатдан... қарсиллаб эшик очилиб кетди. Кабинетга қабулхона чирогининг ёруғи ёпирилиб кирди. Баширжон бошидан дўпписи учиб кетган пайтдагидек сапчиб ўрнидан турди. «Қим? Қим?», дея базўр хириллади, довдираб йўталиб ҳам кўйди.

Остонада Ислом ота турарди!

— Шу ердамидингиз, ўртоқ Зайнишев?— деб сўради бошлиқни овозидан таниб.— Нега қоронғида ўтирибсиз?

— Постни ташлаб қаерларда санқиб юрибсиз?!— дея дўк ура кетди Баширжон.

Ислом ота хиёл гарангсиз қолди-да:

— Ҳали сиз келмаган эдингиз, котиба қизга айтиб кетувдим. Келсам, ҳаммаёқ қоронғи...— деганча, ичкарига бир қадам кўйдю чироқни ёқиб юборди. Қирмизхон диванда яланғоч тиззалари устига бошини кўйганча, ғужанак бўлиб ўтирар, хона ўртасида майкачан бошлиқ қаққайиб турар эди...

Ислом отанинг мўйлови тиккайиб, қулфмонанд соқоли тўзиб кетгандек бўлди, юзига нафрат ва жирканиш ифодаси қалқиб, бошлиққа йўқ, унинг кўзига эмас, яланғоч, сержун оёқларига қаради.

— Епирай!— деди кўзларига ишонмай. Бир лаҳза шу алфозда гангиб тургач, ғазаб билан ўшқирди.— Э, садқан бошлиқ кетинг-э! Э, садқан мансаб курсиси-е!— Қирмизхон лип этиб ўрнидан турдию кўйлагини апил-тапил кийиб, ташқарига отилди. Ислом ота ҳамон бошлиққа маломат тошларини ёғдирарди.— Э, суф сизга-е! Бу кунингиздан ўлганингиз яхши эмасми?!

— Энди ўзингиз биласиз, йигитчилик, отахон,— деди Баширжон лавлагиси чиқиб.— Кечирасиз...

Ислом ота унга баттар ўдағайлади:

— Йигит сўзини оғзингизга олманг-э! Садқан йигитлик кетинг! Ўв, манга қаранг, бу ер пирхона-я, пирхона! Отангизнинг арвоҳи уради, ҳа!

Баширжон диванга назар ташлаб, Қирмизхоннинг чиқиб кетганини пайқадию дадилланиб:

— Ўв!— дея қичқирди чийиллаб.— Аввало, нега постингизни ташлаб кетасиз? Нима, бу ер сизга қарвонсаройми?.. Бўлди-да, энди, у сизнинг қизингиз бўлмаса, синглингиз бўлмаса!..

— Нима? Нима дединг, кучуквачча?!— Ислом ота кўзларини ола-кула қилиб, унга қараб бостириб кела бошлади.

Баширжон жонҳолатда орқасига тисарилди:

— Кечирасиз, отахон, кечирасиз,— дея ўртадаги стол ортига ўтиб олди.— Тўхтанг, ахир, нима бўлди ўзи?

— Ҳали тонарсан ҳам?— деб хирқиради Ислом ота бўғилиб. Баширжон қарасаки, аҳволи чаток, нима қилиб бўлса-да, бўш келмасликка тиришди:

— Ҳеч гап бўлгани йўқ, қани тил тегизиб кўринг-чи!.. Кўлин-

гиз билан тутмасангиз, ҳаммаси бир пул. Қурук тухмат! Тавба, ин-
тамаган сари кекирдагини чўзади-я, бу чол!

Исломота умри давомида кўп муттахамни кўрган, аммо бунақа-
сига биринчи бор дуч келиши эди. Шунинг учун ҳам довдираб қолди:
«Вой, тавба! Вой, кудратингдан, худо! Вой, имонсиз-эй!», деб ёқа
ушлади. Бошлик кўли баланд келаётганини фаҳмлаб, баттар да-
дага қилишга ўтди:

— Бировга, айниқса, хотин-қизларга тухмат қилганингиз учун
икки йил иш оласиз, буни унутманг, ха!

— Нима-нима?!— деди Исломота титраб ва кўрсаткич бармо-
гини бигиз қилиб ўшқирди.— Мен райкомга бораман! Ха, тоғасига
ҳам бориб айтаман, ўша мошакни! Ишдан кетсам кетаманки, бу идо-
рани — бу пирхонани зинохона қилишингизга йўл қўймайман. Э,
одамнинг ҳар нарса бўлгани яхши! Яна бу мегажин ўртоқ Порсоев-
нинг жияни эмиш!..

— Бекор айтибсиз!— деди Баширжон чақчайиб.— Қирмизхон ҳеч
кимнинг жиян-пияни эмас, бу — сиз билан Солиҳовдан чиққан саф-
сата. У оддий гражданин, ёлғиз, кимсасиз бир совет хотин-қизи!
Эсингизни еган бўлсангиз, майли, тухмат қилаверинг... Лекин би-
ровни «мегажин» деб ҳақорат қилганингизга жавоб берасиз, билиб
қўйинг!..

Баширжон дарвозахонага чиққанда, Қирмизхон аллақачон кетиб
бўлган эди. Бошлик кўйлагининг тугмалари пойма-пой қадалганини,
ўша машҳур, кизаги қийшик шляпасини козиқда қолганини энди
пайқади. Исломота дарвозани унинг изидан тарақлатиб ёпаркан:
«Илоҳим, касофатинг ўзингга урсин!», деб тўнғиллади.

Баширжон электр чироқлари порлаб турган катта йўлдан юриш-
га истиҳола қилибми, юраги бетламайми, ўзини қоронғилик қўйнига
урди. Зум ўтмай, унинг қораси зулмат қаърига шарпадек сингиб
кетди.

«Шарманда бўлдим... Искирт бир қоровулдан: «Касофатинг ўз-
ингга урсин!», деган қарғишни эшитдим-а! Мен аҳмоқ, мен эшак,
йўк-йўк, итман!— Баширжон ўзига-ўзи лаънат ёғдириб, Чавқар
ариғининг кўпригига кўтарила бошлади.— Чўмилиб олсаммикан?
Сал енгил тортармидим. Соат ҳам тўққиз бўлгандир... чўкиб кет-
сам-а? Йўқ, яхшиси уйда... Эртага одамларнинг юзига қандай қар-
райман-а?— У темир қалпоқли электр чироғи хира нур сочиб турган
симёғочга яқин бориб, соатига назар ташлади.— Тўққиздан ўн ми-
нут ўтибди. Бугун пайшанба-я, ҳа-ҳа, кечикмаслик керак...»

У чапга бурилди-да, тўғри Ҳамид Солиҳовнинг ҳовлисига қараб
кетди.

14. ГАП ТҶЛА КАЛЛА

«Уят — ўлимдан қаттиқ», дейдилар. Бу, албатта, шарм-ҳаёли,
номусли кишиларга нисбатан айтилади. Уни қарангки, Баширжонда
ҳам озми-кўпми уят ҳисси сақланиб қолган экан. Кеча оқшом идо-
рада содир бўлган юзқоралик унга эрталабгача ором бермади. Со-

лиховнинг уйидан қайтиб келгач, хали барвақт эканига қарамай, ўрнига кириб ётиб олди.

«Одамларнинг юзига қандай қарайман?— деган савол ич-этини кемирадди.— Емон бўлди, шарманда бўлдим. Агар Ислом ота райкомга чиқса борми? «Тоғасига бориб айтаман», деди-ку, имонсиз чол! Э художон-эй, ёмонга ўзинг инсоф бер!— У пишиллаб ўнг биқинига ағдарилди.— Илоҳим, бу гап Ҳамид сарик билан Хўжақулованинг қулоғига етмасин-да! Қандай балога қолдим-а! Эсиз-а, «сарик» эндигина юмшагандай эди-я!.. Ҳаммасига ўша мошак сабабчи. «Келинг», деб телефон қилмаганда, олам гулистон эди-я!.. Бир иложини қилиш керак... Ислом отага пул ваъда қилсаммикан? Э, йўқ, пул берсам, айбни бўйнимга олган бўламан-ку!— У яна уф тортиб, чап биқинига ағдарилди. —Яхшиси, бир сўзда турган маъқул: «Ислом ота бизга тухмат қилди», дейиш керак. Э художон, ўзинг шарманда қилмагайсан бу шарманда бандангни!— Унинг хаёллари ҳам пойма-пой эди.— Ҳа, бало ёпишмасдан унинг олдини олиш даркор! Бало ёпишишга-ку ёпишди-я! Ҳазрати Баҳоваддин балогардон ўзингиз қўллагансангиз бўлмайди. Агар қўллагансангиз...»

Баширжон «Агар шу балони қайтаришга ёрдам берса», у кишининг йўлларига етти танга садақа қилиш эвазига ҳазрати Баҳоваддинни балогардон қилиб, хаёлан договор-шартнома тузди. Ниҳоят, кўнгли бир оз таскин топгандек, секин кўзларини юмди.

...Кенг, кўкаламзор дала эмиш. Юқоридан ҳайқириб зилол сувли бир сой оқармиш. Қушлар чарх уриб сайрар эмиш. Баширжон бу кимсасиз даланинг ўртасида ёнбошлаб ётганмиш. Тўсатдан киёфаси худди Рустами дostonга ўхшаш, лекин важоҳати хунук бир киши кўк майсаларни топтаб, унинг устига бостириб келаверибди. «Во ажабо!— деб қичқирармиш у.— Ислом ота-ку, нега гавдаси мунча катта? Соқол-мўйловлари ҳам галати! «Ислом ота қўлидаги узун сопли ойболта билан чурқ этмай бостириб келаверармиш. У ўрнидан туриб қочай деса, оёқ-қўли кимирламас эмиш. Бир пайт, Ислом ота қўлидаги ойболта билан бир уриб унинг калласини учуриб юборибди. Калласи учиб кетаётганмиш-у, у бўлса: «Хайрият, дўппим жойида қолди!» деб ўйлармиш. Потирлаб ётган чалажон жасадининг бўйнидан шилдир-шилдир қон оқармиш... Уч кадамча нарида дўппили калласи фарёд чекармиш: «Вой, художон-э! Адо бўлдим-эй! Қонни тўхтатинглар-эй!..»

Баширжон ўз овозидан чўчиб, даҳшат билан уйғониб кетди. Дарҳол бошини кимирлатиб, қўли билан ушлаб кўрди: хайрият, жойида! Атрофга гарангсиб аланглади: куёшнинг мўл-кўл нурлари хонани тўлдирган, хотини аллақачон туриб кетган эди. У бошини қайта ёстикқа ташлади. Қулоғига боя тушида эшитган «шилдир-шилдир» товуш кирди. Кўзларини кўрқа-писа очиб, бурчакка қаради: Ашур қоринчасини олдинга чиқарганча баргранг тувакка «чоптириб» турарди...

Баширжон ётган ерида меровланиб жилмайди ва кўрган тушини таъбир қила бошлади: «Тавба,— дея ўйлади у кўкрагининг чап томонини ишқаб,— наҳотки, одамнинг боши кесилса-ю, тагин бемалол гапирверса? Қоннинг оқишини қаранг! Тушда қон кўриш — ёруғ-

лик дейишади-ку... Тавба, қоннинг шилдираб оқиши худди Ашур-чикнинг «чоптириши»га ўхшайди-я!— У ўзича қулимсираб қўйди, кўз ўнгига рустамсифат Ислом ота келиб, баданида яна чумоли ўр-малагандек бўлди.— Ўйлаб ётганимга босинқирадим шекилли... Насиб қилса, ҳаммаса тўғри бўлиб кетади. Чунки қон — ёруғлик! Кейин, каллам кесилганда ҳам бошимда дўппим бор эди, чоғи...»

Қўрпани кўтариб секин унинг кучоғига кирган Ашур пишиллай бошлади. Отаси эътибор бермагач, ҳиқиллаб йиғлашга тушди. Баширжон, қани, нима қиларкин, дегандек кўзларини юмиб, индамай ётаверди. Бир пайт Ашур сирғаниб каравотдан тушди-да, уйнинг ўртасига бориб, арриллаганча йиғлай бошлади. Ташқаридан онаси ҳовлиқиб кириб, ўғлини овутишга тушди. Фарзанд — балои жон. Ота ҳам бор ташвишларини унутиб, уни юпатишга уринди. Ашур баттар чинқириб, юлкиниб йиғларди. Ўғлининг хархашасидан Баширжоннинг юраги баттар эзилди. Йиғидан томоғи қурукшаб қолган Ашур бир нималар деб ҳиқилларди.

— Нима дейсан, жоним?— дея парвона бўларди онаси.

— Нима дединг, дагарим?— деб такрорлади отаси.

Ашур онасига ер остидан бир қараб олди-да, йиғи аралаш:
— Ўша сабилингдан битта бей, қани, дам бўламанми-е!— деди.

Эр-хотин бараварига жилмайишди. Баширжон ўғлининг акли ва қувлигига яна бир бор қойил қолди: «Ўзимга ўхшайди!» Зевархон буфетдаги «Чайка» деган шokolоддан олиб, Ашурга тутқазди. Бола, кўзларидан ёш оқиб турган бўлса-да, йиғидан тақа-тақ тўхтаб, шokolадни икки қўллаб чангаллаганча курт-курт чайнашга тушди.

Баширжон меҳмонхонага ўтиб, одатига кўра девор календарини варақлаб кўрди. Хайрият, бугун ҳеч қандай байрам йўқ экан. У столга яқин бориб, тортмадан икки варақ қоғоз олди-да, узоқ ўтириб ёзди. Ёзганларини қайта-қайта ўқиб, тузатиб чиқди ва «Ётиб қолгунча отиб қол!», деб пичирлаб қоғозни икки буклаб ички чўнтагига солди. Яна нари-бери юраркан, чап девордаги гилам устига қоқилган Шамси Тўраевичнинг портретига тикилиб қолди. Бу портретни у шаҳарга тушганида кичик суратдан катталаштириб олган эди. Бир донасини рамкага солиб, «акахон»нинг ўзига совға қилган, иккинчисини эса уйига олиб келган эди. У ҳаётда қийналиб, ночор қолган кезларида ана шу суратга сиғиниб, таскин топарди. Ҳозир ҳам суратга термиларкан, кўнгли бир оз равшан торгандек бўлди.

Баширжон ишга хийла барвақт отланди. Бундан икки хил мақсадни кўзда тутган эди. Биринчидан, идорага ҳали ҳеч ким келмасидан аввал вазиятни билиб олиб, ўшанга қараб ҳаракат қилмоқчи, иккинчидан, одамлар йўқлигида Ислом отани чақириб, унинг кайфиятини билмоқчи, иложи бўлса, яна бир марта дағдаға қилиб қўймоқчи эди.

Баширжон ҳар қуни эрталаб ишга келганида, қоровул уни дарвоза олдида кутиб оларди. Бугун негадир кўринмади. «Наҳотки, райкомга кетган бўлса?— Унинг оёқ-қўли бўшашиб кетди, қоровулхона деразасидан мўралади: Ислом ота ўша эски тахта сўричада бошини кўксига солинтириб ўтирарди.— Хайрият, шу ерда экан!...»

Баширжон, кечаги шармандалик туфайли бўлса керак, энсиз

елкаларини кўтармасдан, энкайиброк юриб қабулхонага кирди. Қирмизхон аллақачон келиб, машинка чиқиллатиб ўтирарди. Унинг ҳам ранги анча синикиб қолган, одамларнинг юзига қарашдан истиҳола килибми, кўк дуррачани томоғи остидан боғлаб, олдини пешонасига тушириб олган эди. Улар бир-бирларига қарашга ҳам журъат этишолмади. Баширжон котибанинг саломига алик ҳам олмасдан:

— Келдингизми? — деди.

— Ха, — деди Қирмизхон кўзларини ерга тикиб. Баширжон унга: «Энди нима қиламан?», дегандек малқайиб қаради, лекин унсиз саволига жавоб ҳам кутмасдан кабинетига кирди. «Чўнтаклари чуқур-чуқур» костюмини ечиб, илгичга илмоқчи эди-ю, ниманидир ўйлаб, фикридан қайтди. Ички киссасидан бояги буклоғлиқ қоғозни олди, стол устига ёзиб текислади-да, яна бир карра ўкиб чикди. «Ёмон эмас!» деб кўйди ўзича ва ўрнидан туриб:

— Ўртоқ Дўлтаева! — деб чақирди паст товушда.

— Лаббай! — Қирмизхон остонада бир кўринди-ю, дарҳол изига қайтмоқчи эди, бошлик:

— Келинг, келинг! — деди шошилиб. Котиба нимадандир таралдудлангандек иккиланиб турган эди, писиллаган овозда буюрди: — Кириг, ана бу усталга ўтириг! — Қирмизхон этагини тортиб ўтирди. Баширжон куйи лабини тишлаб. — Шарманда бўлдик... — деди.

Қирмизхон йиғламсираб ҳикиллади.

— Ҳаммаси ўзингиздан, — дея қафтлари билан юзини бекитди: — «Служба, служба», деб қўймадингиз. Расвои олам бўлдим, энди одамларнинг юзига қандай қарайман?..

Баширжон лабларини дўрдайтириб бирпас ўйга толди, сўнгра:

— То «босди-босди» бўлгунча ишдан бўшаб турасизми-ё? — деб сўради.

Қирмизхон: «Ўзингиз биласиз», дедию баттар йиғлашга тушди. Унинг елкалари титрар, ўнг қўли хаворанг жемперининг ёнбошида тимирскиланар эди. У атир ҳидини анқитиб, чўнтагидан кичкина хошияси гулдор рўмолча чиқарди-да, кўз ёшлари аралаш бурнини арди.

Бошлик тамом эсанкираб қолди. Нима қилсам экан? Бу-ку, бир амаллаб сувдан қурук чиқиб кетади, минг бошли илондек бир овоза ўрмаласа борми, ҳамма жабр ўзига бўлади. Ҳозирги замонда хотин мушукдек гап — томдан ташласанг ҳам оёғи билан тушади. Яна ҳамма калтак эркакларнинг бошида синиши мумкин. Нима килиб бўлса-да, йўлини топиш керак.

— Гап бундай, — деди Баширжон ниҳоят. — Рози бўлсангиз, бир иш қиламиз.

Қирмизхон ёшли кўзларини унга тикди.

— Блокнот билан қалам олиб келайми?

— Йўқ, — деди бошлик. — Манави қоғозда сизнинг номингиздан бир ариза ёзилган. Ўкиб, ок қоғозга ўз қўлингиз билан қайта кўчириб чиқасиз...

Қирмизхон қоғозни олиб ташқари чикди. Ярим соатлардан кейин қайтиб кириб, ўз ёзгани билан асл нусхани бошликка узатаркан:

— Яхши, розиман,— деди.— Мана, бир жойига: «Ўзи менга тегишган эди, босмачига ўхшаб...», деб қўшиб ҳам қўйдим.

Бошлиқ кўчирилган нусхани бир карра ўкиб чиққач: «Хорошо», деб қўйди ва асл нусхани йиртиб, саватга ташлади, сўнгра Қирмизхонга юзланиб:

— Боринг, бир-икки кун уйингизда дам олиб туринг,— деди.

У чиқиб кетгач, қоровулхонага телефон килиб: «Бир келиб келинг!», деб трубкани шарақлатиб қўйди. «Хозир келади!»— Қўз ўнгида кеча тушида кўргани рустамсифат Ислом ота гавдаланиб, лти жимирлаб кетгандек бўлди.— Хозир келади, э художон, ўзинг сбрў бер!»

Эшик аста очилди. Баширжон кўкрагини столга тираб, бошини юқорироқ қўтарди. Ислом отани кўрган захоти хаёлидан: «Ўша питак чол-ку!», деган фикр кечди ва креслосига ястаниб ўтирди-да:

— Хнг, салом!— деди беписанд.

Ислом ота эшик олдидаги стулга чўкди, барок кошларини хиёл кериб: «Хўш, хизмат?», дегандек, унга бир қараб олди. Бошлиқ томоқ кирди, стол устидаги қоғозни кўрсатиб.— Устингиздан ариза бор!— деди ковоғини уйиб.— Мана, икки варақ!

Ислом отанинг қулфак соқоли билинар-билимас титраб кетгандек бўлди:

— Мани устимданми?

— Ҳа, сизнинг устингиздан. Мана, ўкиб кўришингиз мумкин.

— Мани саводим йўқ, ўзингиз ўкиб берақолинг!— деди қоровул хайрон бўлиб.

Бошлиқ унинг довдираганидан рухланиб, ўрнидан турди, томоқ кериб ўқимокчи эди-ю, мажлис ёки тантанали йиғилиш эмаслиги эсига тушиб, қайта жойига ўтирди.

— Хўп, мана бундай,— деди у аризани икки қўли билан ёйиб ушлаганча.— «Район хотин-қизлар советининг раиси ўртоқ Норжон Хўжақуловага Давлат суғурта идорасининг ходими Қирмиз Дўлтаева томонидан

АРИЗА

Ушбу аризамни ёзиб маълум қиламанки, шу йил 28 апрелдан бери шу идорада ишлаб келмоқдаман. Ёлғиз, кимсасиз, бир муштипар аёлман. Мени ўз аризамга биноан ишга қабул қилдилар. То шу кунга қадар ҳамма топшириқларни ҳалол бажариб келмоқдаман. Лекин бу идорадаги мишмишлар мени жонимдан тўйғазиб юборди. Мени аввал «Облгосстрах бошлиғи ўртоқ Порсоевнинг жияни», деб гап тарқатдилар. Кейин «Инспектор Қиёмхон Муслимов билан юради», дейишди. Хўп, буниси тўғри, яқинда Қиёмхон акам билан тўйимиз бўлиши аниқ. Лекин худди шу пайтда, тўй арафасида мени идорамиз бошлиғи «Баширжон Зайнишев билан юради», деб гап тарқатишлари ҳеч чидаб бўлмас бир ҳолдир. Энди Қиёмхон акам мендан аразлаб юрибдилар. Бу мишмишларнинг ҳаммасига қоровул чол — Ислом ота (садқай ота кетсин) Исмоилов сабабчи экан. «Ба-

ширжон Зайнишев билан юради», деб гап таркатган ҳам ўша, беимон чол!..

— Вой, мегажин-эй!— деб юборди Ислом ота титраб.— Қачон гап таркатибман? Ҳеч кимга айтганим йўқ-ку!

Баширжон ўкининг нишонга аниқ тегаётганидан илҳомланиб, ўқишда давом этди:

«Бу тухмат-маломатлар мени адои тамом қилди. Энди бирдан-бир йўл — ўзимни ўлдириш қолди. Ё сирка ичаман, ёки ўзимни машинанинг остига ташлайман! Ҳаммасига сабабчи ўша қоровул! Ҳа, яна шуни эътиборга олингим, ўша беимон чол 22 май куни кечга яқин худди босмачилардек зўравонлик қилиб, мени кучоқламокчи бўлди. Мен дод солиб, қўлидан аранг қутулиб чикдим...»

Ислом ота ўрнидан туриб кетди.

— Ё, тавба, илоҳи тавба!— деди у ёка ушлаб.— Тухмати ноҳадан ўзинг асрагайсан! Ахир, ахир, бу...

Баширжон пинак бузмай аризани ўқийверди:

«Ана шунинг касдида менга ҳар хил уятли, маломат гапларни тақиб, мишмиш таркатиб юрибди! Менга, оддий бир совет аёлига, СССР Конституциясида тенг ҳуқуқ бериб қўйилган мендек совет хотин-қизи шаънига шу хил тухмат гапларни таркатган Ислом ота Исмоиловга тегишли жазо беришингизни сўрайман, деб Қ. Дўлтаева».

Баширжон қоғоздан қўз узиб, чолга таҳдидли тикилди.

— Мана, ўз хати, ўз имзоси!— деди қалтираб турган Ислом отага аризани нуқиб.— Мана, кўринг!

Қоровул титроқ қўли билан қоғозни ушлаб кўрмоқчи бўлди-ю, ҳазар қилгандек қўлини тортиб олди.

— Ё кароматингдан, худо!— дея бош чайқади.— Қошки бирор кишига айтган бўлсам!

Баширжон жойига қайтиб ўтирди, кресло суянчигини оҳиста черта бошлади. Ислом ота мунғайиб ўтирганча, саллала бошини кафтлари орасига олиб, оғир-оғир тебратарди. Бир муддат сукунат чўқди. Фақат бошлиқнинг кресло суянчигининг тик-тик чертаётгани эшитиларди, холос. Ниҳоят, Ислом ота бош кўтариб унга қаради:

— Ариза кимнинг номига битилган?

— Хўжақулованинг номига, яна бир нусхаси прокурорга!

Ислом отанинг бир нуктага тикилган қўзлари ола-кула бўлиб кетди:

— Ариза Хўжақулованинг номига ёзилган бўлса, сизнинг қўлингизда нима қилиб турибди?

Баширжон саросималаниб қолди:

— Энди, энди.— деди қулоқларигача қизариб,— мен, мен... унинг қўлидан зўрға юлиб олдим. Идорамизнинг обрўси, қолаверса, сизга гап тегмасин, деб... Қариган чоғингизда яна бир балага гирифтор бўлмаңг, дедим-да.

Ислом ота, ҳей аттанг, дегандек, каттик хўрсинди-да, анчадан кейин:

— Қиёмхонга тегарканми?— деб сўради.

— Шундай!— деди Баширжон бошини ликиллатиб.— Шу ойнинг охирларида тўйлари бўлармиш.

Ислом ота истеҳзоли кулди:

— Ит билан мушукнинг ялоғи бир бўларкан-да! Ҳа, майли, уйланса, уйлансин, зора эркакка ўхшаб қолса... Лекин, Баширвой-чи, сиз кўп ҳам анови мошакка кўшилиб мани майдагап, деб ўйламанг. Ман чақимчиликни ўзимга ор биламан. Аммо-чи, бунақа ҳаром-хариш ишларга йўл қўймайман.

Баширжон ўрнидан туриб, Ислом отага яқинлашди.

— Майли, отахон,— деди ялтоқланиб, чолнинг елкасига қўл ташларкан.— Энди, бир бўлди-да, бошқа ҳеч такрорланмайди. Энди шу гап шу ерда қолсин. Келишдикми? Ана бу аризани эса темир сандиққа қамаб қўямиз. Иси ҳам чиқмайди. Кейин, ахир Қиёмхон эшитса ҳам яхши эмас...

— Хўп-хўп,— дея Ислом ота иккала қўлини силкиб розилик билдиргандек бўлди.— Қиёмхон шунга уйланмоқчи бўлса, мани ҳеч қаршилигим йўқ. Шояд шу бола ҳам одам қаторига кириб қолса...

Коровул чиқди, Баширжон жилмайиб, ялтираган пешонасига кафти билан шап-шап урди-да: «Бу каллада гап кўп! Тўла ақл!», деб қўйди.

Ҳақиқатан ҳам, унинг калласида «гап кўп» эди. Шу кунга қадар у бир неча бор оғир, хавфли вазиятлардан осонгина қутулиб кетган эди. То қутулгунига қадар тавбаю тазарру қилар, қутулганидан кейин эса ҳаммасини унутиб, муваффақиятни ўз уддабурролигию калласининг яхши ишлашига йўярди. Мана, ҳозир ҳам...

— Вой, Баширжон Зайнишевич, шу ердамисиз?— дея ишшайганча Қиёмхон кириб келди.— Мунча вақтли?

— Ҳа, энди,— деб қўяқолди бошлиқ кайфсиз йўсинда.

Қиёмхон қийшаглаб кўришди, чўнтагидан икки-учта дафтарча чиқариб, унга узатди:

— Мана, ҳаммасини тўладим,— деди ясама мағрурлик билан.— Эллик етти сўму саксон уч тийин. Икки сўм эллик тийин пина ҳам олди.

Баширжон бенихоя хурсанд бўлиб кетди. Инспекторга қайта-қайта миннатдорчилик билдираркан, гап орасида: «Ислом ота сизга бирор нима демадимиз?», деб сўраб ҳам қўйди. Қиёмхон бош чайқади. «Демак, айтмабди. Айтиб ҳам кўрсин эди!» У сейф томон гердайиб кўз ташлаб олди.

— Бу, секретарингиз кўринмайдиларми, Баширжон Зайнишевич?— деб сўради Қиёмхон изига бурилиб.

— Ҳа, онаси касал экан, бир кунга жавоб сўради,— деди Баширжон, кейин эса эшикдан чиқиб улгурган инспекторни қайта чақирди:

— Қиёмхон!

— Лаббай, чақирдингизми?

— Ҳа,— деди бошлиқ остонада бақрайиб турган Қиёмхонга тикилиб.— Бир гап бор эди, майли, бошқа кун айтарман. Хурсанд бўласиз. Ҳозир, шопир келган бўлса, айтинг, буёққа кирсин!

Зум ўтмай, кабинетга Илҳомжон кириб келди. Эғнида қора ком-

бинезон, бели боғланган, бошида оқ патли шапка. Бу ўша — маданият уйида ва маҳаллий саноат комбинатида бирга ишлашган шофери Илҳомжон эди. Баширжон узок муддат шофер излаб тополмагач, идоранинг эски, шалоғи чиққан «ГАЗ-69» машинасини қайта-қайта қасам бериб, ўнга топширган эди.

Илҳомжон жадал юриб келди-да, қорамой юкили кўлининг билганини тутиб, кўришди...

— Қалай, тайёрми?

— Ўн беш минутда тайёр бўлади!— деди Илҳомжон бурнини тортиб.— Аллақачон тайёр бўларди-ю, лекин кўшнимизнинг боласи касал бўлиб колди. Шунга бир оз кечикиб... Э, бу оналарга ҳам хайронсан, болаларга ҳам!— дея ўзини катта олиб, сўзида давом этди Илҳомжон.— Бола бувисининг қон босимига қарши дорисидан бир пачкасини ичиб қўйибди, денг. Дорининг юза катлами ширин-да, қанд деб ўйлаган. Қорни шишиб кетибди. Қизариб-бўзариб қусмоқ-ли бўлади, қуса олмайди. Дўхтир чақириб, анча овора бўлдим. Ҳозир ўн беш минутда мошина гатоп бўлади...

Баширжон уни гапдан тўхтатмаганда, Илҳомжон райондаги бошқа бахтсиз ҳодисалар тўғрисида ҳам яна ярим соат ахборот берган бўларди.

15. АЧЧИҚ-ЧУЧУК

Қирмизхон эшигига «Инспекторлар» деб ёзилган хонага бош суқиб:

— Ҳамид Солиҳович, Қиёмхон ака, сизларни бошлиқ чақиряптилар,— деди. Партия ташкилотининг секретари билан инспектор, тинчликми, дегандек бир-бирларига қараб олишди. Отасининг вафоти туфайли Солиҳов ўзини анча олдириб қўйган эди. «Ҳойнаҳой, яна Қиёмхон масаласи бўлса керак,— деб ўйлади у.— Топган вақти ни қаранг!» Қиёмхон эса, кеча колхозда бўлганида бошлиқ учун бешта қўйни арзон нархда сотиб олиб, фермага қўшганини қандай айтишни ўйлаб турарди.

Улар олдинма-кетин рухсат сўраб, бошлиқ кабинетига киришди. Баширжоннинг салқи юзлари, кенг пешонаси қизариб кетган, авзойи бузук эди. Ён томондаги ўша эски диванда сочлари тўзғиган Илҳомжон хўмрайиб ўтирарди.

— Қани, келинлар,— деди бошлиқ уларга им кокиб.— Ўтиринг, Ҳамид Солиҳович. Сиз ҳам ўтиринг, Қиёмхон!

Улар бирин-кетин ўтиришди. Бир муддат жимлик чўкди. Сукунатни шофернинг икки марта марта шилқ этиб бурун тортиши бузди.

— Тинчликми?— деб сўради Солиҳов.

— Мана, Ҳамид Солиҳович,— деди бошлиқ босиқ, хафақон оҳангда,— сиз партия ташкилоти секретарисиз. Сиз, Қиёмхон, местком аъзосисиз. Солиҳов опа касал, бўлмаса халқ контроли сифатида у кишини ҳам таклиф этардик. Ҳозир бу масалани коллектив бўлиб ҳал қилиб олсак, девдим.

— Яхши бўлади!— деди Қиёмхон қанақа масала эканини билмаса ҳам.

Бошлик ер чизиб ўтирган шоферига ишора қилди-да:

— Илҳомбойдан гап сўранглар,— деди куйиниб.— Илҳомбой бизнинг онамизни ҳақорат қилдилар. Менга... мени «Пашул ти...» яна, «дурак», деб сўқдилар.

— Йўғ-э?!— деди Солиҳов.— Наҳотки, шундай деган бўлса?

— Вой!— деди Қиёмхон сесканиб.— Ана уни қаранг, ахир, бу уят-ку!

Бошлик шофернинг сўқканини жаҳл-жаҳолат билан исботлашга уринарди:

— Ҳа, Илҳомбой бизни шундай деб, яна: «Иди!» деб ҳақорат қилдилар. Бизнинг ўлиб кетган онамиз раҳматлини сўқдилар. Ишон-масанглар, ана ўзидан сўранглар.

Партия ташкилотининг секретари шоферга зимдан қаради:

— Шундайми, Илҳомжон?

— Энди, Ҳамидулла ака...— деди Илҳомжон тиззасининг кўзини уқалаганча.— Ўтган оқшом кеч соат иккигача бу кишини район чеккасидаги янги қурилган магазин олдида кутиб турдим. Бу киши иссиққина уйда анави...— Илҳомжон қабулхона томон ишора қилмоқчи эди, бошлик:

— Бас!— дея уни сўздан тўхтатди.— Сиз шуни айтинг, нега мени «онангни» деб сўқдингиз?!

— Ҳозир айтаман,— деди Илҳомжон куюниб.— Кейин, эрталаб соат саккизда яна бу кишининг уйларига бордим. Ишга олиб келдим. Нонушта қилмоққа ҳам қўймасдан Оқтошга юбордилар. Нимага бўларди? Бир фолбин чиққан экан...

— Кўйинг, ёлғон гапириб нима қиласиз?— дея унинг гапини бўлди бошлик.

— Ёлғон гапириб ўрганмаганман,— деб давом этди Илҳомжон.— Бир юз беш чақирим йўл босиб келгач, Душанбадан меҳмонлар келган экан, аэропортга чиқдик. Меҳмонларни олиб келиб, Шамси Тўраевичнинг уйларига қўйдик. Кейин дам олмасдан, яна колхозга жўнадик — Ашурчиклари учун хандалак келтиргани. Ўғиллари хандалакни яхши кўраркан...

— Бас!— деди бошлик қип-қизариб.— Гапни кўлайтирмасдан, нега мени «Пашул ти...» деб сўққанингизни айтинг!

— Хўп-хўп, хозир,— деди Илҳомжон.— Хандалакни олиб келиб уйларига туширгач, янгамни бешик тўйига элтиб ташладим. Кечқурун қайтиб келиб, энди машинани гаражга қўяётган эдим, бу киши: «Машинани юрғизинг, ўша ёққа — магазиннинг орқасига борамиз», деб кўз қисиб турибдилар. Ахир «боз-боз»лик ҳам...

— Бас!— дея столга гурсиллатиб мушт урди Баширжон.

Илҳомжон нафасини ютиб, жим қолди.

Бундан фойдаланган Қиёмхон ингичка овозига улуғворона тус бериб сўз бошлади:

— Илҳомжон,— деб шахло кўзларини шоферга қадади у.— Сиз тўғриси айтинг. Мана, идорамиз бошлиғи Баширжон Зайнишевични мухтарам волидаларини ҳақорат қилиб, ўзларини «Иди...» ёки «Дурак» яъни «Аҳмоқ», деб сўқдингизми?

— Ахир, жонимга тегиб кетди,— деди Илҳомжон титраб.— Икки

суткадан бери кечаю кундуз рудаман. Хабарларингиз бор, шу эски машинани қанча азоб билан қон ютиб тузатдим. Бу киши бўлса: «Қалитни қолдир, бор, ишдан бўшадинг!», дейдилар. Жонингизга теккандан кейин сиз ҳам сўқасиз-да.

Солиҳов кулимсираганча бир четга қараб турар, Қиёмхон эса ҳамон ишнинг тахтиётини олар эди:

— Демак, Баширжон Зайнишевични, ҳурматли бошлиғимизни шундай деб ҳақорат қилдингиз?

— Жонингизга тегса...— деб тақрорлади Илҳомжон тўнғиллаб.— Бўшатиб юборинг-э!

— Ана, кўрдингизларми,— деди бошлиқ тантана қилаётган кишидек ўрнидан туриб.— Ўзи ҳам икром бўлиб турибди!

Қиёмхон бошлиқнинг аҳволига каттик ачинди, бел боғлаб уни химоя қилишга киришди.

— Бўлмаса, гап бундай, Илҳомжон,— деди у ўзига хос чучмал-жиддий оҳангда.— Бошлиқни беҳурмат қилганингиз, уни сўқиб буйруғини бажармаганингиз учун сизни ишдан ҳайдаймиз, ҳа-ҳа, статья билан ҳайдаймиз! Сиз нима дейсиз, Ҳамид Солиҳович?

Солиҳов нима дейишга ҳайрон, қолаверса, ҳозир хаёли эртага бўладиган отасининг «қирки» билан боғлиқ ташвишларга банд эди.

— Хунук иш бўлибди,— деди у ҳам ачиниб.— Яхшиси, ишлашни истамаса, ўзи ариза ёзсин. Ҳақиқатан ҳам бу киши бир-икки марта менинг ҳам айтганимни қилмаган эдилар. Жуда қўпол. Ўзи бўшагани маъқул.

— Тўғри, ёзинг аризани!— деди Қиёмхон.

Илҳомжон жаҳл билан ўрнидан турди.

— Бўлди, ҳозир ёзаман!— деди у тутакиб.— Бас, жонимдан, тўйиб кетдим. Ҳузур бўлмаса, ҳаловат бўлмаса! Агар шоферлигим шу бўлса, бундан гадойлик қилганим афзал!

— Майли, қилинг!— деди Қиёмхон.

— Ўзингиз биласиз,— деди Солиҳов.— Лекин, бошлиқ билан келиша олмагач, нима қиласиз гапни кўпайтириб?

— Ҳозир ёзаман!— Илҳомжон столдан бир варақ қоғоз олиб, ариза ёзишга ўтирди.— Истасангиз йигирмата ариза ёзишим мумкин. Ёзаман-у, аммо машинага қилган ҳамма харажатларимни тўлаттириб оламан, яна...

Баширжон шартта ўрнидан турди.

— Тўхтанглар, тўхтанглар!— деди дам партташқилот секретари-га, дам инспекторга қараб.— Ҳамид Солиҳович, Қиёмхон! Гап бундай: биз Илҳомжонга жавоб бермаймиз. Бу кишини тарбиялаймиз! Боринг, Илҳомжон, бирпас чиқиб туринг! Ҳа, туринг энди!— Солиҳов билан Қиёмхон ханг-манг бўлиб қолишди. Илҳомжон шапкасини гижимлаганча, катта-катта қадам ташлаб чиқиб кетди. Бошлиқ серрайиб турган ходимларига юзланди.— Энди, ўртоқлар, иш бор жойда шунга ўхшаш аччиқ-чучук гаплар ҳам бўлиб туради. Еш бир кадрни нобуд қилиш — яхши эмас. Ҳозирча дўқ-пўписа қилдик, шунинг ўзи етарли. Агар малол келмаса, Ҳамид Солиҳович, шу Илҳомжонни тарбиялаш ишини махсус бир поручение сифатида

ҳизмга топширсангизлар. Унинг тарбияси билан шахсан ўзим шунгилланаман.

— Э, раҳмат сизга-е!— деди Солиҳов қизариб.— Унда нега бизларни овора қилиб чакириб юрибсиз? Одамда принцип деган нарса ҳам бўлиши керак-да! Тавба, аччик-чучук эмиш!— Солиҳов шундай деди-да, шартга чиқиб кетди. Қиёмхон эса худди акса урган кишидек ғалати тамшаниб турарди. Ниҳоят, у енгил хўрсиниб, бошқадан гина қилгандек:

— Яхши бўлмади, Баширжон Зайнишевич,— деди.— Агар мен бошлиқ бўлганимда, бунақа оғзи бузук шопир билан бир кун ҳам ишламасдим.

Баширжон иягини кўтарганча ёлғондакам хахолаб қулди.

— Оббо, сиз-эй, Қиёмхон укам-эй!— деди кресло суянчиғини чергаркан. «Мен бошлиқ бўлганимда», дедингизми? Тўғри! Биласизми, ука, бу мансаб дегани — бамисоли бир от. Уни сиз минсангиз — йўрғалатасиз, айтайлик, анови, «сарик» минса — чоптиради, яна бирови минса — лўкиллатади; мен минсам — жilовини каттиқ тортиб тураман. Буни мен айтганим йўқ, бир ўтиришда Шамси Тўраевич айтганлар. Хўш, айтинг-чи, нега мен мансаб отини чоптирмайман? Ана, ана, тополмадингиз! Айтиб бўлмайди-да, баъзи отлар чарс, ўргатилмаган бўлади, устидан улоктириб ташлаши мумкин. Шунинг учун мен қандай мансаб отига минсам ҳам, жilовини каттиқ тортиб туришга ўрганганман. Тез борган ерга секин борса ҳам бўлади. Иш бўлса ўз йўлида кетаверади. Гап, худо кўрсатмасин, мансаб отидан йиқилмасликда. Буни сиз ҳам яхшилаб уқиб олинг. Вақти келиб фойдаси тегиб қолиши мумкин.

— Хўп-хўп,— дея Қиёмхон узр сўрагандек илжайди.— Энди, бир айтдим-да.

У оёқ учида юриб кабинетдан чикди.

Баширжон ўзининг сўзамоллигига қойил қолиб, яна бир бор: «Бу каллада гап кўп!», дея кенг, ялтирок пешонасига шап-шап урди, кейин томоқ қириб олиб, котибасини чакирди:

— Ўртоқ Дўлтаева!

— Лаббай!

— Илҳомжонни чакиринг!

Қовок-тумшуғи осилган Илҳомжон кириб, эшик олдида бош эгганча қаққайди. Бошлиқ секин ўридан турди. Шофер ҳамон терсайиб турарди.

— Қалай, Илҳомжон?— деди бошлиқ унга яқинлашиб.— Энди билгандирсиз ким дўст, ким душманлигини? Яхши эмас-да, ука, вақти келса, уришамиз, вақти келса, бошингизни силаймиз. Кўрдингиз-ку, «сарик»нинг вазоҳатини. Агар унга қолса, ҳозирнинг ўзидаёқ сизни ишдан ҳайдарди. Ахир, сиз билан биз бир кунлик таниш эмасмиз-ку! Демак, шундай экан, сал нарсага дарров тўнингизни тесқари кийманг-да! Кейин, ҳар кимларнинг олдида анови магазиннинг орқасидаги ҳовлига борганимизни, хандалак ва бошқа масалалар ҳақида валақлаш ҳам... хўп, энди, гапириш яхши эмас-да, ука. Эскилар: «Аввал ўйла, кейин сўйла», деганлар. Гапиришдан олдин ҳар томонлама ўйлаб кўриш керак. Боринг, машинани юрғизинг.

Колхозга чиқамиз. Бир ерга жувоз ёғи тайинлаганман, ха, сизга ҳам бўлади, ўн кило...

Илхом чурқ этмасдан итоаткорона бош эгиб, ташқари чикди.

Баширжон ўзича хаёлга чўмди: «Вой, хомкалла-ей! Ҳали ёш-да, дунёнинг паст-баландини тушунмайди. Тарбияласа-ку, одам чиқади-я... Лекин жувоз ёғидан зал ош бўлади-да!..»

Ташқаридан машина сигнали эшитилди.

— Ҳой, мана ҳозир, Илхомжон!— дея бошлиқ дўппини чаққонлик билан шляпага алмаштирди, «чўнтаклари чуқур-чуқур» костюмини илгичдан олиб, кия бошлади.— Мана, ҳозир!

Эшикдан чиқаётганида Солихов рўпара келди.

— Ха-ха, Ҳамид Солихович?

— Илхомжоннинг аризасига-ку қўл қўймадингиз,— деди Солихов кулимсираб.— Мана бу аризага қўл қўярсиз!

— Қанақа ариза экан?— Баширжон қоғозни олиб, кўз югуртирди.

Солихов икки йиллик отпускасини сўраб ариза ёзган эди. Баширжон терисига сиғмай қувониб кетди. Чунки Солихов идорада қанча кам кўринса, у ўзини шунчалик эркин ва мустақил ҳис этарди. Шунинг учун ҳам очилиб-сочилиб, унга «меҳрибонлик» кўрсата бошлади:

— Бемалол-да, ука, бемалол,— деди аризага шарт-шурт имзо чекиб.— Албатта, падари бузрукворингиз ўлиб сизга ҳам анча кийин бўлди. Бу дунёда аввало соғлиқ керак, иш ҳамиша топилади. Яхшилаб дам олиб келинг. Бу томониңи биз бир амаллаб турамыз. Ҳа, лечфонддан бир оз ёрдам пулига ҳам ариза ташлаб кетинг... Майли, ука, майли, яшанг. Ҳа, кетишингиздан беҳабар қолмайлик-а?

Солихов хайрлашиб чиқаркан, бошлиқ унинг изидан хушнуд-хуррам қараб колди ва «Илоҳим, худоё худовандо, шу идорага бошқа қадами тегмасин! Илоҳо, авария-павария бўлиб ўл!», дея қарғадию шу заҳоти хаёлидан: «Тавба-тавба! Тағин қарғишим ўзимга урса-я!», деган фикр кечиб, кайфи учди.

16. «ЭШАКҚАЯМ ПАШМАКМИ!»

Диний ривоятларга қараганда, бандаи мўминнинг ҳар елкасида биттадан фаришта ўтирармиш. Ана шу фаришталар савобу гуноҳларни ҳисобга олишдан ташқари, яхши гапга ҳам, ёмон гапга ҳам бараварига «Омин!» дейишаркан. Баширжоннинг камбар, энсиз елкалари ҳам ана шу фаришталардан «бенасиб» эмас экан. Бўлмаса, бундан бир неча хафта олдин, дўппи тор келганда: «Яқинда Қирмизхон билан Қиёмхоннинг тўйлари бўлармиш», деб, Ислом отадан қутулиш учун шунчаки важ-қарсон сўққан эди. Буни қарангки, шу уйдирма гапга ҳам фаришталар «Омин!», деган экан...

Баширжон янги қурилган «Парранда» магазини орқасидаги эски ҳовличадан чикканида, ярим кечадан ошиб қолган, ҳаммаёқ қопқоронғи эди. Атроф жимжит. Осмонда якка-ярим юлдузлар милтиллайди. Марказдаги уч қаватли бино пештоқида «Универмаг»

деган электр ёзув дам қизариб, дам кўкариб кўринади. Баширжон унга бирпас тикилиб турган эди, кўзлари тиниб, оёқ остини кўрмай қолди, сўнг депсиниб-туртиниб, дарахт панасида қорайиб турган машинасига қараб юрди. Машинанинг олдинги эшигини ширк этказиб очди. Илҳомжон баранкадан бошини кўтариб:

— Келдингизми, домла?— деб сўради.

— Ҳа,— деди Баширжон ва унинг ёнидаги ўриндикка ўтириб оларкан, «Фаришталар «Омин!» деган экан-да», дея пичирлади.

— Қаёққа, домла?

— Уйга ҳайданг!

Машина кўзгалди.

«Фаришталар «Омин!» демаса ярим соат ичида ҳамма нарса аниқ бўлиб қолармиди?— дея хаёлга берилди Баширжон.— Бир ҳисобда, яхши бўлди. Ортиқча гап-сўздан кутуламан. Ишончим қомилки, Қиёмхон бу хотинни саришта қилолмайди. Яна пана-пасткамда...»

Бундан ярим соатча олдин Баширжон эски ховли дарвозасининг мис ҳалқачаларини оҳиста қокди. Ҳадеганда жавоб бўлавермади. Яна тақиллатди. Ичкаридан: «Хув, мана ҳозир!», деган овоз эшитилди, кейин шипиллаган қадам товушлари яқинлашиб, дарвозанинг занжири туширилди. Дарвоза табақаси қия очилиб, Қирмизхон кўринди.

Баширжон шоша-пиша ўзини ичкари оларкан: «Кутмовдингизми?», деди. Қирмизхон унга бир сўз ҳам демай, изига бурилди. Унинг семиз, бўлиқ қомати оқ крeпдешин кўйлагини тўлдирган, юрганида қоматининг энг нозик ҳаракатлари ҳам аниқ сезилар эди.

Улар тор йўлакдан олдинма-кетин ўтиб, эшигига кигиз ва клеёнка қоқилган даҳлизга киришди. Даҳлизнинг ярмини тўсиб турган гулли чит парда кўтариб қўйилган эди. Парда ортидаги бир бурчакда совун кўпиртирилган тоғора, пастак курси устида иккита сочик оқариб кўринарди.

Қирмизхон даҳлизга кирасолиб: «Вой, эсим курсин!», деди-да, чаққонлик билан пардани туширди. Баширжон унга суқ билан тикилди: Қирмизхоннинг боши гулдор, пахмоқ сочик билан ўралган, бир-икки тола ҳўл сочи пешонасида ёпишиб қолган эди. Ундан хушбўй совун хиди келар, кўйлагининг ёқасидан майда ажин тушган бўйни ва бўлиқ кўкраклари хиёл кўриниб турар эди. Баширжоннинг сўник вужудида қон кўпиргандек бўлди. «Маъшуқаси»ни одатий бесўнақайлик билан қучоқлади. Қирмизхон ўнг қўлининг кафти билан унинг елкасидан итарди:

— Қерак эмас.

— Нега, жоним?

— Мен сизга «жон» эмас, Дўлтаеваман!— деди Қирмизхон кўзларини ғамгин тикиб.

Баширжон қизариб-бўзариб илжайди-да, унга баттарроқ ёпишди:

— Хўп, хўп, кечирасиз, жоним!

Қирмизхон енгил бир тўлғониш билан унинг оғушидан кутулди-да, чой қўйиш баҳонасида ташқари чикди.

Баширжон диванда ўтирганча уни бетоқат кутар, бўлғуси висол

онларини, лаззат дақиқаларини кўз олдига келтириб, энтикиб-энтикиб қўяр эди. Худди шу пайт даҳлиздан Қирмизхоннинг қаттиқ ўқчигани эшитилди. Баширжоннинг капалаги учиб кетди. Яна ўқчиш, уст-устига ўқчиш. «Наҳотки? Э, худо сақласин-э!..» Бундан бир неча йил муқаддам Қирмизхон «бола тушириш» бахонасида отпуска пулини кокиштириб кетгани эсига тушиб, юрагига баттар ваҳима кирди. «Аслида ўзим аҳмоқман!— деди у даҳлиздан эшитилаётган бетўхтов ўқчишларга кулоқ соларкан.— Нима килардим яна шунга илакишиб? Хе, уйи куйсин бу нафсинг! Ана, яна ўқчияпти. Чиксаммикан? Э, нима деб чиқаман? Бир оз кутай-чи... Наҳотки, яна ўша воқеа такрорланса? Унда нима дейман? Қанақа баҳона топсам экан? Яна пул сўраса-чи? — Унинг кўз ўнгига омбордаги ҳамба остига кўмилган уч литрли банка кўриниб кетди.— Йўқ, банкага тегмайман. Ашурчикнинг тўйига ният қилиб қўйган пулни ҳаром ишга сарфламайман. Бу ҳаром ҳам эмас, ундан баттар... Бошқа бир иложини топиш керак!— Даҳлиздан Қирмизхоннинг томоқ қириб ту-пургани, сўнгра озини чайкагани эшитилди.— Қутулди чоғи, энди чиқсам ҳам бўлар...»

У эшик томон юрган эди, остонада Қирмизхоннинг ўзи кўринди.

— Ҳа, жоним,— деди Баширжон меҳрибонлик билан,— тинчликми?

— Тинчлик эмас!— деди Қирмизхон ёшли кўзларини унга тикиб, гезарган лабларини ялаб қўяркан.— Тинчлик эмас!

«Ана холос!— деб ўйлади Баширжон даҳшат билан.— Ҳали яна пул сўраса-я? Э, унда содда, гўл эдим, лақиллатиб бўпти!..»

— Нима бўлди жо..ним?— деди у писиллаб.

— Тушликка балиқ еган эдим,— деди Қирмизхон чимирилиб кекираркан.— Атравление бўлганга ўхшайман.

Баширжон елкасидан тоғ ағдарилгандек бирдан енгил тортди: «Ох, хайрият!»

Қирмизхон базўр юриб, диванга бориб ўтирди. Унинг ранги докадек оқарган, кўзларини юмиб, чуқур-чуқур нафас олар эди.

— Куриб кетсин шу ҳаёт!— деди бир оздан кейин ух тортиб.— Сўккабошлик ҳам жонга тегди.

— Нега сўккабошсиз?— деди Баширжон ва саволига жавоб ҳам кутмасдан маслаҳат берди.— Жонингизга теккан бўлса, яхшироқ бир одамни топиб эрга чикинг!

— Ҳозир эрликка ярайдиган яхшироқ одам қаерда дейсиз?— Қирмизхон кўзларини мажолсиз юмиб, пешонасини сийпади.— Э, унақаси «жухуди» атласдай дефецит бўлиб кетган!

Баширжон унинг юмшоқ билагидан тутиб, елкаларини силади:

— Агар хафа бўлмасангиз, бир гап айтаман.

— Айтинг.

— Хафа бўласиз-да.

— Хафа бўлмайман, айтинг... чин сўзим!

Баширжон андишали, маслаҳатли овозда гапирди:

— Агар, хўп десангиз... мисол учун... Қиёмхонга турмушга чиксангиз...

— Қайси Қиёмхон?— деди Қирмизхон илжайиб.— Шу ўзимизнинг Қиёмхонгами?

— Ҳа, ҳа,— деди Баширжон унинг кулгисидан дадилланиб. Ўзимизнинг Муслимов! Ўзи ёмон эмас, чиройли, топиш-тутиши ҳам бир йигитникидан кўпки, кам эмас... Яхши бўларди. Ҳар хил мишмишларга ҳам чек қўйиларди. Ахир, анави кунги аризангизга ҳам ёзган эдингиз-ку...

Қирмизхон, қайдам, дегандек, лабини кимтиганча ўйга толди:
— У рози бўлармикан?

— Нега рози бўлмасин. Рози бўлади,— деди Баширжон комил ишонч билан.— Икковингиз ҳам санъат кишиси, санъатчисизлар. Ҳа, сиз салгина унга кулиб қарасангиз кифоя, буёғини манга қўйиб бераверинг.

Қирмизхон уялинқираб жилмайгандек бўлди ва ёстикни охиста силаркан:

— Ўзлариям мани шаънимга шеър тўқиганлар,— деди.

Баширжон бу гал ҳам ўқи нишонга бехато текканидан яйраб кетди.

— Қўлни ташланг, маликам!— деди гул-гул яшнаб, Қирмизхоннинг юмшоқ кафтига кафтини шарақ этказиб ураркан.— Тўйингиздан битта тўн, ўғлингизнинг тўйидан битта кастум-бурук қарздорсиз!— деди.

Қирмизхон сапчиб ўрнидан турди.

— Ҳа-ҳа, яна нима гап?— деди Баширжон ҳовлиқиб.

— Вой, эсим қурсин!— деди Қирмизхон эшик томон чопаркан.— Чой аллақачон қайнаб, тўкилиб кетгандир...

Баширжон дарвозаси олдида машинадан тушди-да, Илҳомжонга эрталаб вақтлроқ келишни тайинлади:

— Тушдан кейин бир шаҳарга тушиб чиқамиз, Ашурчик: «Танка келтиринг», деб гаранг қилган. «Детский мир»да бор экан... мани ишга қўйиб, кейин бензин олсангиз ҳам бўлади. Хўп, хайр.

Баширжон йўталиб, темир дарвозани очиб ичкари кирди. Йўлакдан ўтиб бораркан, «Фаришталар «Омин» деган экан-да», дея пичирлади. Унинг юраги дам ғашланиб, дам ўзини енгил ҳис этарди. Юрагининг ғашлиги унга бир неча ойлардан буён лаззат бағишлаб келаётган жувондан айрилиб қолаётгани бўлса, ўзини енгил ҳис этиши эса, ҳар хил мишмишлар ва Қирмизхоннинг истиғноли ғиш-ғишасидан осонгина қутулиб кетаётгани туфайли эди.

У эрталаб ишга отланаркан, уйнинг носаришталигини баҳона қилиб, хотинини анча койиди: «Сендан мушук ҳам яхши,— деди у қовоғини уйиб.— Ўтирганда думи билан ён-верини чалиб ўтиради. Отам раҳматли айтардилар: «Супурилмаган уйдан фаришта қочади», деб. Ман ишга кетмасимданок тез супуриб чик! Орқадан супуришнинг хосияти йўк...» Зевархон уйнинг ивирсиқлиги учун Ашурни айблади: «Ана шу эркатойингиз-да...»

Шу кунларда Баширжон босар-тусарини билмай қолган, бунинг сабаблари ҳам бор эди, албатта. Биринчидан, Солиҳов икки йиллик отпускасига кетиб, идорада унинг мушугини «пишт» дейдиган кимса қолмаган, иккинчидан, «ГАЗ-69»нинг ғилдираги айланиб турибди,

учинчидан, Қирмизхон билан боғлиқ барча мишмишлар «босди-босди» бўлиб кетди, тўртинчидан... «чўнтаклари чуқур-чуқур, ўзига бирам ярашадиган» костюмига тушаётган, ўзи айтмоқчи, «мумайнисо»нинг чўғи ҳам ёмон эмас. Фақат, Қирмизхоннинг энди ундан бир оз совиши мумкинлиги дилини андак ғаш қилиб турарди. «Тавба,— деб ўйларди у яқкаш бир гапни такрорлаб.— Ушанда фаришталар «Омин!» деган экан-да!»

Баширжон ишхонага мамнун қиёфада кириб келди. Энсиз елкалари кўтарилиб, кўкраги керилган ҳолда қорнини атай чиқариб, дарвозахонага савлат билан қадам қўйди.

— Ассалому алайкум!— деди Ислом ота уни кўриб.— Келдингизми, ўртоқ Зайнишев?

— Ваалайкум ассалом!— деди Баширжон овозини иложи борича йўғонлаштириб.— Келдик. Қалай, идоралар тинчми?

— Тинчлик.

Баширжон ховлини кўздан кечириб, қоровулга турли топшириқлар бера бошлади.

— Яхши эмас,— деди у ёш болага, «Ай-яй-яй!», дея танбех бергандек бош чайкаб.— Қаранг, ҳаммаёк ифлос. Ховлини ҳар куни кам деганда уч марта супуриб туриш керак. Супурилмаган ховлидан фаришта қочиши мумкин. Фаришта қочдим, демак, ишдан барака учади.

Ислом отанинг энсаси котди, оғзидаги носни бир четга тупурди-да: «Вой, қизғарди боласи!— деди ичида.— Фаришта дейди-я... Фаришта ўзингди кори бадингдан қочса керак».

— Фаришта,— деди у овозини баралла қўйиб,— ховлининг ифлослигидан эмас, баъзи одамларнинг нопоклигидан, аъмоли бадидан қочади, ўртоқ Зайнишев!

Бошлиқ ўзини меровликка олиб: «Тўғри-тўғри», деб маъқуллаган бўлдию таассуф билан ўйлади: «Сен баттол чолга гапириб одам обрў топармиди?»

Кўпчиликда бўлгани сингари Баширжонда ҳам ғалати бир одат бор эди: хаёлига қизикрок фикр келса — бас, калласида мустаҳкам ўрнашиб олиб, қайта-қайта такрорланаверар ва қилинадиган ишлар ҳам ўша фикр атрофида, ўша фикр қолипига солинаверар эди. Эътибор қилган бўлсангиз, кечадан бери унинг миясида «Фаришталар «Омин», деган экан» жумласи чарх уради. Бугун эрталаб туриб, ўйнинг носаришталиги учун хотинини койиб: «Супурилмаган уйдан фаришта қочади», деди, худди шу танбехни машинанинг бир оз ифлослигини баҳона қилиб Илҳомжонга, идора ховлисининг супурилмаганини рўқач қилиб, Ислом отага ҳам берди.

Қоровулнинг кўрслигидан энсаси қотиб қабулхона томон йўл оларкан, яна гижиниб қўйди: «Жуда фариштасиз чол-да, бажармасанг ҳам, кўнглим учун, бошлиқлигим ҳурмати «хўп» де, беимон!»

У қабулхонага кирганида, Қиёмхон билан Қирмизхон кулишиб-қийқиришиб ўтиришган экан, бараварига ўринларидан туриб, салом беришди. Қирмизхон андак қизарди. Қиёмхоннинг ранги ўчинқираб, ерга қаради. «Ия, ғунажин кўзини сузибди-ку,— деб ўйлади Баширжон.— Ҳа, тузук, тузук...— Қиёмхоннинг нозик қўлини: «Яхшими-

сиз, ўртоқ Муслимов?», дея қисиб кўяркан, ўйда давом этди. — Лекин букача бир оз ногиронрокда, ҳар қалай. Химм, майли, тақдир-та...»

Баширжон томоқ қириб, савлат тўкканча кабинетга кирди. Дўпни алмаштириш, «чўнтаклари чуқур-чуқур костюм»ни илгичга илиш, бир варақ тоза қоғоз билан кресло кресло костюм»ни илгичга илиш, ойнага тупуриб чанглари артиш жараёни икки минутча давом этди. Ниҳоят, креслога кўр тўкиб ўтирилди ва қабулхона томон қичқирди:

— Ўртоқ Дўлтаева!

— Лаббай! — Остонада блокнот билан калам ушлаган Қирмизхон кўринди. Бошлиқ ундан ҳол-аҳвол сўради, кечаги «гап»ни яна бир карра эсига солиб: «Ҳалиям ўша келишганимизми ёки?..», дея ундан қатъий ва аниқ ваъдани олиб, баланд овозда буйрук берди:

— Ўртоқ Муслимовга айтинг, кирсинлар?

— Хўп.

Қиёмхон кирди, кўзлари аланг-жаланг бўлиб, илгичдаги костюмга карадию ёнверини силаб қўйди.

— Келинг, ўртоқ Муслимов. — Бошлиқ унга жой кўрсатди. — Қани, мана бу усталга ўтиринг-чи... Ҳа, балли! Хўш, ишлар қалай, ука?

— Раҳмат! — деб жилмайди Қиёмхон. — Шукр, шу...

— Ҳа, тузук, тузук, — деди Баширжон негадир қизариб илжайаркан. — Қалай, бу... бизнинг секретаримиз ўзларига маъқулми?

Қиёмхоннинг капалаги учиб кетди.

— Вой, — деди у қип-қизариб, — кўйинг-э, Баширжон ака, ундай деманг.

Баширжон ҳамон сирли илжайиб турарди. «Ҳа, фирром-а, ичингда жон-жон деб турибсану яна ноз қилишингга бало борми!»

— Гап бундай, — деди бошлиқ тўсатдан жиддий оҳангда. — Сиз билан биз қиёматли ака-укамиз, шундай эмасми, Қиёмхон?

— Шундай. — Қиёмхон ранги ўчиб, унга журъатсизгина қаради. Чунки у: «Ҳозир бошлиқ: «Нега Қирмизхонга илакишиб қолдинг, ёз аризангни!» дейди», деб ўйларди.

Баширжон инспекторнинг озгин елкасига кўлини қўйди.

— Демак, шундоқ экан, — деди ўша оҳангда салмоқлаб, — сизнинг бахтингиз, қолаверса, тақдирингиз мени жуда-жуда қизиқтиради. Сиз уйланишингиз керак, жон ука. Кечикмасдан уйланишингиз керак. Мана ёшингиз ҳам ўтиб боряпти, пайсалга солмасдан уйланишингиз керак.

Қиёмхон елкаларини силкитиб:

— Вой, кимга-а? — деди.

Бошлиқ қуйи лабини тишлаб, бир муддат шифтга ўйчан тикилди, сўнг:

— Хотинлар жуда кўп, — деди. — Масалан, мана шу Қирмизхонга!

— Э-э, — дея ўнгайсизланиб кетди Қиёмхон қулоқларига ишонмай. — Вой-вой, анови кишини қаранг...

Баширжон инспекторнинг кўзларига қатъий тикилиб:

— Ишонинг, бу чин сўзим, — деди. — Жуда яхши бўлади. Қирмиз-

хоннинг нимаси ёмон? Ўзи чиройли, одоб-ахлоқи ҳам жойида, ҳар қалай, манаман деган йигитга хотин бўладиган жувон. Бунинг устига, иккалангиз ҳам санъат шайдоси. Ўзи фариштадай жувон...

Қиёмхон бошлиқнинг жиддий гапираётганига энди ишонди.

— Қандоқ бўларкин?— дея кимтиниброқ сўради. Бошлиқ креслосига қайтиб ўтираркан:

— Жуда яхши бўлади!— деди.

Қиёмхон елка қисди. У бошлиқ ўйлагандек ичидан хурсанд бўлса-да, сиртдан таранг қилиб турарди. Чунки Қирмизхон билан аллақачон бир нималарга келишиб қўйган, ҳатто «Парранда» магазини орқасидаги ҳовличада бир марта меҳмон ҳам бўлган эди. Ҳали бошлиқ қабулхонага кирганида у, Қирмизхоннинг антиқа бир гапига қулиб ўтирган эди. «Қалай, бошлиқ ўзларига оғиз солмаяптиларми?», деб сўраган эди, Қирмизхон: «Бу нима деганингиз?», дея ҳайрон бўлди. «Ҳа, энди, бошлиқлар халиги, секретарларига тегишиб, анака...» «Пуф-у!»— дея ғунча лабларини беписанд жийирди Қирмизхон.— Эшакқаям пашмакми?»

Қиёмхон ўша суҳбатни яна бир карра эслаб жилмайиб қўйди ва хаёлидан: «Қирмизхон айтганчалик бор-да ўзлариям,— деган фикр кечди.— Бу кишининг ўтиришларини томоша қилинг: кулоқлари шалпанг, чаккаларида битта тук йўғ-у, соқоллари ўсиб кетган: қўйлақларининг ёқасига қаранг!.. Ҳақиқатан ҳам, Қирмизхондек пашмак увол-да, бу кишига...»

— Хўш, нима дедингиз, Қиёмхон?— Бошлиқнинг навбатдаги саволи унинг хаёлини бўлди.— Бир қарорга келиш керак...

— Қирмизхон рози бўлармикан?

— Рози бўлади!— Бошлиқ ўрнидан туриб кетди.— Рози бўлмай нима, тем боле, икковингиз ҳам санъат шайдоси, санъатчи. Албатта, ҳа, ўзим рози қиламан, фақат сиз сал-пал падахўд қилиб турсангиз кифоя, буёғини менга қўйиб беринг!— Қиёмхон бошлиққа миннатдор тикилиб турарди. Баширжон эса ўқи нишонга яна бехато тегаётганидан руҳланиб, жўшиб кетди.— Ҳа, тўйнинг бошида ҳам ўзим тураман. Буёғидан хотиржам бўлинг. Тўй муддатини келишиб олсак, ўшанга қараб ҳаракат қилаверамиз. Ҳаммаси жойида бўлади. Фақат-чи, Қиёмхон,— деди бошлиқ хазиллашиб,— келинимиз учун қалинни каттароқ берасиз!

— Бўлди, бўлди!— Қиёмхон ишшайиб, илгичдаги костюмга беихтиёр қараб олди.— Қалинидан хавотир олманг.

Яна анчагина ҳазил-мутоиба қилиб ўтиришди. Бу орада Баширжон Шамси Тўраевичнинг курортга кетажакларини айтиб, илгичдаги костюмга тикилиб қолди. Шубҳасиз, Қиёмхон бунинг сизди. Бошлиқ дераза томонга бурилиб олди: иккала қўли дазмолланмаган, қолмонанд чўнтақларида, энсиз елкалари кўтарилган... Қиёмхон секин ўрнидан туриб, илгичга яқин борди.

— Э-э,— деди илгичга осифлик костюмнинг барларини оҳиста очиб-ёпаркан.— Енглариңгизни чанг қилибсиз, қоқиб қўйдим...

Баширжон ялт этиб қаради. Кўзлари қувончдан поллар, қизариб-бўзариб кетган бўлса-да, юзида мамнун, туршак табассум ҳукмрон эди.

— Раҳмат, ука,— деди у Қиёмхоннинг елкасига оталарча қўл ташлаб.— Қани, бошланг энди! Ҳаракат — сиздан, тўю дабдаба — биздан!

— Хўп, хўп!— Қиёмхон эшилиб таъзим қилди-да, қийшайиб кабинетдан чикди. Эшик ёпилгач, бошлиқ зипиллаганча юриб остонага яқинлашди-да, эгилиб қабулхонага кулок тутди. У ердан Қиёмхоннинг: «Пашмак ўзимизга колар бўлди!», деган сўзини ва Қирмизхоннинг қийкириб кулганини эшитди-ю, юраги алланечук бўлиб кетди. «Мунча тез топишмаса!», деб ўйлади ҳасад билан. Сўнг гарангсиб изига бурилди. Кўзи илгичдаги костюмига тушиб, «Э-э!» деган ғалати бир овоз чиқарди-да, чўнтагига қўл соларкан, эти увишиб кетгандек бўлди. Титроқ бармоқлари билан шилдирок қоғозларни ушлаб, ўзича: «Шу йигитга ҳар канча яхшилик қилсам ҳам оз!», деб ўйлади. Костюмининг ён чўнтагидан бир даста пул чиқариб термилди, кўзларига суртди, «Ўргилай мумайнисода!», дея пичирлаб пачка юзидаги элликталикни лабларига босди, хузур қилиб ўпди...

Лекин бу лаззатли кайфият узоқ давом этмади. Столдаги телефон, назарида, ҳар қачонгидан ҳам баландроқ жириглаб, чаккасига шапалок тортиб юборгандек бўлди. «Э, овозинг ўчсин!» Пулни апил-тапил яшириб, телефонга қараб югурди. Трубкани у билан бир пайтда Қирмизхон ҳам кўтарган эди. Шундай бўлса-да, шошапиша «Алё!» деди. Чунки у Аскар Бакировичнинг овозини таниган эди.

— Лаббай, Аскар Бакирович? Ҳа, ҳа, ўзимман! Ҳа, параллел... секретаркамиз... Лаббай? Ҳозирми? Хўп-хўп!— Унинг дами ичига тушиб кетгандек бўлди.— Хўп, ўн минутда етиб бораман. Хўп, акажон!..

Баширжоннинг дилига ғашлик оралади: Аскар Бакировичнинг овозидан кайфияти унчалик яхши эмаслиги сезилиб турарди. «Нахотки Қирмизхон масаласи бўлса?— деб ўйлади у юрагига ғулғула тушиб.— Нега аёл кишининг овози эшитиляпти?», деб сўрадилар. «Телефон параллел, секретаркамиз», десам ҳам, унчалик ишонмадилар чоғи. Еки анави Ҳамид сарик отпускада юриб, яна бирор ғавғони кўзгадимикин? Бўлмаса, бунчалик шитоб билан чақирмас эдилар-ку? Ҳар қалай, яхши эмас... Ух, э художон-эй, ўзинг паноҳингда асрагайсан...»

У апил-тапил кийиниб, ташқарига отилди. Йўл-йўлакай диван суянчиғидаги ойнага қараб, кизаги қийшиқ шляпасининг тескари кийилганини кўриб, ўнглаб олди. Эсига шу диван билан боғлиқ маъшум шармандалик тушдию юраги увишиб кетди. Қабулхонага чикқач, халиям хушхандон чақчаклашиб ўтирган Қиёмхон билан Қирмизхонга кўзи тушди. Қирмизхон машинка рўпарасидаги стулда ўтирар, Қиёмхон эса унинг яқинидаги столга суяниб турар эди. Эшикнинг шарақлаб очилганидан иккаласи ҳам бир чўчиб тушди.

— Ман райисполкомга кетдим,— деди Баширжон викор билан. Шахсан Аскар Бакировичнинг ўзлари чақиряптилар!

— Тинчликми, Баширжон ака?— деб сўради Қиёмхон сурма қўйгандек коп-қора кўзларини ўйнатиб.

— Борганда биламиз,— деди бошлиқ ҳовликиб эшикдан чиқар-

кан.— Сиздар идорадан кимирламай ўтиринглар. Ха, дарвоке, ўртоқ Муслимов, «Москва» колхозидан тузиб келган актимишни топиб, тайёрлаб қўйинг!

Баширжон ишончсиз бир кайфиятда кабинети эшигини кулфлаб, калитини шимининг чўнтагига солди-да, шошилиб қабулхонадан чиқди.

17. «КАЛЛА-ПОЧА» КАФЕСИ

«Отнинг ўлими — итнинг байрами» деган мақол шу кунларда Баширжоннинг ҳаётига тилло узукка қадалган ёқут кўздек ярашиб тушди.

Умумий овқатланиш бўлимининг бошлиғи Зариф Шайдоев микти гавдали, юзлари кип-кизил, бўйни йўғон, тоғдай йигит эди. Ажал қаршисида фил ҳам пашшадек гап экан: бечора Шайдоев янги қурилган ижроком биносининг иккинчи қаватига қўтарилаётиб, зинадан думалаб кетибди. Хай-хайлашиб касалхонага олиб кетишибди..

Инфаркт!

Ўша куннинг ўзидаёқ Шайдоев ҳаёт билан видолашди. Мархумнинг жасадини машинага олиб чиқишаётганда, касалхона қоровули:

— Хей, дариг!— деди йиғламсираб.— Эсиз Зарифбой-а, отдай йигит эди!..

Дарҳақиқат, Шайдоев от бўлмаса-да, отдек бақувват, соғлом киши эди. Бундан уч ойча олдин: «Эшакман, итман!», деб ўзини ўзи сўккан Баширжон Зайнишев, ҳақиқатан ҳам ит бўлмаса-да, отдек соғлом Шайдоевнинг ўлими унга катта байрам бўлди: умумий овқатланиш бўлимига янги бошлиқ танлашда Асқар Бакирович ва у билан бирга икки-уч бор суғурта идорасида бўлиб, «миллий таом»-лардан танавул қилган баъзи маҳаллий раҳбарлар Баширжонни шу лавозимга энг муносиб номзод деб топишди.

Асқар Бакировичнинг Баширжонни зудлик билан ўз хузурига чакириши ҳам шу масала туфайли эди. Баширжон аввалига: «Ишлаб турган жойим яхши эди-ку», деб кўнмагандек бўлди, лекин Асқар Бакировичнинг тунд қиёфасидан чўчиб, дарҳол, ўзи айтмоқчи, «пластикани тескари» ағдарди.

— Хўп-хўп!— дея қўлларини кўксига қовуштирди.— Район раҳбарий органлари, сиздек акаларим лозим топган эканлар, майли розиман.

Ўнг қўлини енгил, ёзлик кителининг чўнтагига солиб, узунчок кабинетда нари-бери бориб келаётган Асқар Бакирович юришдан тўхтаб:

— Ана бу бошқа гап!— деди.— Ноз қилишга бало борми? Қошки бу мансабнинг талабгори кам бўлса! Югуриб-елиб юрганлар сон мингта! Ўртоқларни сизнинг номзодингизга кўндиргунча она сутим оғзимдан келди. Хайрият, Хўжақулова йўқ эди. Яна сизнинг таранг қилишингизга ўлайми?— Сўнг хиёл юмшоқ оҳангда қўшиб қўйди:— Энди, сиз таом тайёрлаш, меҳмон кутиш борасида анча кўзи пишган одамсиз-да.

Баширжон: «Раҳмат, раҳмат, акажон», дея уялинқирагандек

бўлиб ерга қарар, иложи борича ўзини хокисор кўрсатишга тиришар эди. Асқар Бакирович унинг кўпроқ гапирса, довдирлиги ошқор бўлиб қолишини билганиданми, олдиндан огоҳлантириб кўйди:

— Лекин-чи, «тасдиқ»қа кирганда кўп ҳам маҳмадоналик қилманг. Саволларга ўйлаб жавоб берсангиз кифоя.

— Хўп, хўп, акажон.

— Боринг, эртадан иш бошлайверасиз.

— Мунча тез?— деди Баширжон журъатсизгина.— «Тасдиқ»дан ўтмасдан...

Асқар Бакирович норози қош чимирди.

— Боринг, гапни қисқа қилинг!— деб буюрди у эшикка имо қилиб.— «Тасдиқ»дан кейинроқ ўтсангиз ҳам бўлаверади. Фақат, обориб таништиргунча оғзингиздан гуллаб юрманг.

— Хўп, хўп, акажон.

Баширжон суғурта идорасига гўё юриб эмас, учиб келгандек бўлди. Қадам олишлари, йўталишу қулишлари тамом ўзгарган эди. У ховлидаги водопровод жўмрагида юз-бетини ювди, оғзини чайқади. Қўлини кабинетдаги сочиққа артишни мўлжаллаб, тирсакдан букканча қабулхонага кирди. Қараса — эшик қулф.

— Хнг, Қирмизхон,— деди у кафтларини очган кўйи қийшайиб.— Илтмос, киссамдан қалитни олиб, хонани очинг!

Қирмизхон ўрнидан туриб, унга яқинлашди-да, костюми чўнтагига қўл солмоқчи бўлди.

— Йўк, буругимни киссасида!— деди Баширжон ўнг оёғини сал кўтариб.— Мана бу томонда.

Қирмизхон, малол келгандек атрофга бир қараб олди, сўнг шим чўнтагига қўл тикди.

— Вой, кўлингиз мунча иссик!— дея иршайди Баширжон.— Қитғим келди, хи-хи...

Қирмизхон қалитни олиб эшикни очди. Бошлиқ кирасолиб, кўлини сочиққа артди-да, костюминини ечиб жойига илди.

— Буёққа бир киринг, Қирмизхон!

Секретарь бошлиқнинг «Дўлтаева» демаганига ажабланиб, унинг ортидан кабинетга кирди. Баширжон оқ нейлон кўйлагининг устки тугмаларини бўшатиб, елпинди, кейин мағрур бориб креслосига утирди.

— Бир гап айтаман, оғзингиздан чиқармайсиз,— деди у котибасига ер остидан сирли қараб.— «Секрет» сақлайсиз.

— Қанақа гап экан?

— Аслида, айтмаслигим керак эди-ю, энди сиз ўзимизга яқин одам...

— Раҳмат.

— Бизни бу идорадан бошқа ёққа юборишмоқчи, гойис кўтаришмоқчи...

— Лаббай?— деди Қирмизхон ажабланиб.— Қаёққа?

Баширжон креслосига ястаниброқ ўтирди.

— Умумий овқатланиш бўлими бошлиқлигига. Шунча «йўк», деса ҳам кўйишмади. «Энди, Баширжон Зайнишевич, шу ташкило-

тимизни ҳам бир кўтариб берасиз-да», деб илтимос қилишди. Раҳбарларнинг юзларидан ўтолмадим.

Баширжон тўлиб-тошиб гапирар, янги иш жойининг афзалликларини оғиз кўпиртириб мақтар эди. Бир маҳал сал ўзига келиб қараса, Қирмизхон пик-пик йиғлаб ўтирибди.

— Э, э!— дея эсанкираб қолди бошлиқ.— Сизга нима бўлди?

Қирмизхон атир ҳиди анқиб турган мўъжазгина рўмолчаси билан кўз ёшларини артди:

— Энди бизлар нима қиламиз?.. М... мен...

Баширжон: «Ха-я, энди у нима қилади?— деб ўйлади.— Тавба, буёғи эсга келмабди-ку...»

— Сиз... сиз,— деди у ниҳоят,— ҳозирча ишлаб турасиз. Тўйдан кейин икковингизни ҳам бирин-кетин ўзимга оламан. Сизлар менинг кадрдонларимсизлар. Қиёмхонга «Ором» ресторанининг директорлигини берамиз. Сиз бирорта буфетними, кофеними олиб ишлайверасиз. Эҳтимол, у ерда ҳам секретарлик штати бордир... Ха, боринг, куёвни айтиб юборинг!

— Қанақа куёв?

— Қиёмхонни-да,— деди Баширжон беписанд жилмайиб.— Ўзларининг Рустами дostonларини, Фарҳоду сангтарошларини, Мажнуни шайдоларини...

— Бас, бас-э!— деб Қирмизхон истиғно билан чимирилди.— Нега мунча калака қиласиз одамни?

Қирмизхон чикди. Бир оздан кейин ўйчан, ғамгин қиёфада Қиёмхон кирди. «Наҳотки, шунча тез етказган бўлса?» Аслида, Қиёмхон ўз кабинетига шикоятчилардан бири билан айтишиб чиқаётган эди. Севгилисининг қизарган кўзларини кўриб, баттар хуноби ошди: «Вой, нега кўзларингиз қизарибди?», «Билмасам, учинибди, чоғи», деди Қирмизхон юзини четга буриб.

Бошлиқ уни кулимсираб қарши олди:

— Ха, Қиёмхон, қалай ишлар? Машкингиз пастроқ?

— Ўзим, шундай.

— Қани, ўтиринг-чи ана бу усталга!— дея Баширжон рўпарадаги стулни кўрсатди.— Хўп... биласизми, бир гап айтаман, лекин оғзингиздан чиқармайсиз!

— Нима гап экан?

— Яхши гап,— деб жилмайди бошлиқ.— Аслида айтмаслигим керак эди-ю, энди сиз ўзимизга яқин одам. Фақат-чи, бу ҳали «секрет», орамизда қолсин.

— Хўп,— деди Қиёмхон хавотир олиб.— Ишонмасангиз, айтмаслигингиз ҳам мумкин.

— Йўқ, йўқ! Ундай эмас. Бу дунёда менинг бирдан-бир ишончли одамим — ўзингиз. Энди, гап бундай.— У овозини пасайтириб пичирлашга ўтди.— Бизни бу идорадан бошқа ёққа юборишмоқчи, тойис кўтаришмоқчи.

— Қаёққа?

— Умумий овқатланиш бўлими бошлиқлигига.

— Зўр-ку!— деди Қиёмхон кўзлари чакнаб.

— Ха, энди...— Баширжон керилиб, кресло суянчиғига баттар-

роқ ясланди.— «Шу ташкилотни ҳам бир кўтариб берсангиз», деб илтмас қилишди. «Йўқ» деёлмадим, катта одамларнинг салобати босаркан кишини, ноилж рози бўлдим.

Қиёмхон ўрнидан туриб кетди:

— Вой-вой, Баширжон ака; кўлни ташланг, чин юракдан табриклайман! Омадингизни берсин! Жуда-жуда хурсандман, акажон! Фақат... сизга ўрганиб қолган эдик-да. Энди кунимиз шу Ҳамид сарикқа қоладими?

Баширжон яланғоч отдан эгар-жабдукли тулпорга мингандек, қоматини ғоз тутганча гап тизгинини кўйиб юборди:

— Энди нима қиламиз, раз бизни шу ишга лозим топган бўлишса... Лекин-чи, Қиёмхон ука, сиз кўп ҳам хафа бўлаверманг. Ҳозирча ишлаб тураверасизлар, тўйдан кейин икковингизни ҳам ўзимга оламан. Сизлар менинг кадрларимсизлар. «Иш», «Штат» деган тиқилиб ётибди.

Баширжон ҳали ярим соат аввал Асқар Бакирович олдида қандай кўл қовуштириб турган бўлса, ҳозир Қиёмхон илтифотни ундан ҳам икки чандон ошириб миннатдорчилик билдирди.

Ўша куннинг эртасига Асқар Бакирович Баширжонни янги ишхонасига олиб бориб, коллективга таништирди. Раҳматли Шайдовнинг кабинети жуда ҳашаматли эди. Тўрдаги деворга турли портретлар, ён томондаги ва кираверишдаги деворларга ҳам антика гул ва мева-чеваларнинг зарҳал рамкадаги суратлари қоқилган. Асқар Бакирович: «Жойингизга ўтиринг», деб ҳар қанча қистамасин, Баширжон ирим қилиб, мархум бошлиқнинг креслосига ўтирмади. Янги бошлиқ билан таништирув маросимида Баширжоннинг эски таниши, бир пайтлар «Москва» колхозида экспедитор бўлиб ишлаган, ҳозир эса шу ерда бош бухгалтерлик қилаётган Қурбонов, «ўртоқ Зайнишевнинг ишчанлиги, удабурро ва одамохунлиги» ҳақида анча жон қуйдириб гапирди. Танишув маросими тугагач, ҳамма «Ором» ресторанига йўл олди. Яхшигина дастурхон тузаб қўйилган экан, лекин, негадир зиёфат Асқар Бакировичга унчалик ўтиришмагандек туюлди. Рестораннинг зиёфат залига кириб қолган уч-тўртта пашша ғинғиллаб ғашига теккан бўлса эҳтимол. Зиёфатдан сўнг, Асқар Бакирович янги бошлиққа ва коллектив аъзоларига катта-катта муваффақиятлар тилади.

— Энди, меҳмон-пеҳмон келса, беҳабар қолмайлиг-а?— деди Баширжон уни кузатиб қўяркан.— Қачон дасангиз, бош устига, яхши-лаб кутиб оламиз, бемалол.

Асқар Бакирович жўнаб кетди. Қолганлар янги бошлиқ бошчилигида ресторанга қайтиб киришди. Банкет залида ўша уч-тўртта пашша ҳамон ғинғиллаб учиб юрарди. Янги бошлиқнинг бирдан қаттиққўллиги тутиб кетди:

— Қани, ха, сизнинг помилиянгиз нима эди?— деб сўради у ресторан директорига қараб.

— Иноятов!

— Ўртоқ Иноятов!— дея овозига салобатли тус берди Баширжон.— Қани, анави сочикни олинг-да, тулинг ўрнингиздан!

Директор таажжубланиб, чакқонлик билан сочиқни олди ва унга узатди.

— Йўк, менга керак эмас! Туринг ўрнингиздан? Энди анави фингиллаб юрган чибинларни тутиб ўлдиринг.

Кимлардир пик-пик кулди, лекин янги бошлиқ бу гапни батамом жиддий йўсинда айтмоқда эди. Иноятов қип-қизарганча ноилож ўрнидан турди, дераза ойнасига чип-чип урилиб фингиллаётган пашшаларни сочиқ билан икки-уч хамлада ўлдириб, дераза ромидан олиб ташлади.

— Ана, бу бошқа гап!— деди янги бошлиқ боя Аскар Бакирович ўтирган стулни эгаллаб.— Энди, хафа бўлмайсиз-да, ўртоқ Иноятов! Биз савдо ва умумий, яъни орошечить ходимлари тозаликка, гигиенага қаттиқ риоя қилишимиз керак. Ҳали сиз сезмадингиз, Аскар Бакирович икки-уч марта пашша ҳайдаб, дераза томонга чимирилиб қарадилар. Яхши эмас! Агар бу ерда янги бўлмаганимда, менга замечания берган бўлурдилар. Шунинг учун хушёр бўлиш керак, нима дедингиз, ўртоқ Курбонов?

— Шундай, шундай.

— Ҳа, баракалла! Энди, яна бир гап: биз нозик меҳмонларни ҳам кўнгилдагидек кутишга ўрганишимиз керак. Бунинг учун, биринчидан, тозаликка, гигиенага эътибор қилишимиз, иккинчидан, яхши, мазали овқатлар, иложи бўлса, миллий таомлар тайёрлашга ўрганишимиз лозим, учинчидан...

Баширжон узоқ насихат қилди. Кейин «объектлар билан танишув» бошланди. Дастлаб «Хайробод» кафесини бориб кўрадиган бўлишди. Йўл бўйида қирчил, оқ халат кийган бир йигит темир кўрани зўр бериб елпиганча, атрофга тошқўмир хидини буркситиб кабоб пиширарди. Ундан сал берироқда кафе ходимларидан икки-уч киши янги бошлиқни кутиб туришарди. Баширжон уларга ёнма-ён туриб, бир-бир қўл чўзди, хол-ахвол сўраркан, бурнини жийирди:

— Пуф-эй! Нима бу? Яхши эмас, кишини ғубор тутиши мумкин. Сизми бош ошпази бу ернинг?— дея сўради у пакана, думалок йигитга юзланиб.

— Ҳа, мен!

— Помилиянғиз Хўрдаевмиди?

— Йўк, Ўрдаев!

— Ўртоқ Ўрдаев, менга қаранг, одамлар бу ерга шашлук егани келишадими ёки тошқўмир ғуборидан маст бўлганими?

Бош ошпаз янги бошлиқнинг қаттиққўллигидан батамом эсанкираб қолди:

— Ҳа, энди кўмир-да бу...

— Биламан, кўмир! Бунинг устига, тошқўмир! Айтинг шашлукчингизга, кўрасини анови девор орқасига олиб ўтсин. Бундан буён доим ўша ерда пишираверсин.

Бош ошпаз журъатсизгина эътироз билдирган бўлди:

— Тўғри-ю, лекин кўрани деворнинг орқасига ўтказсак, одамлар назаридан четроқ бўлиб қолиб, планнинг бажарилишига ҳалигидай. Яна, ҳалиги, кабоб хўрандаларнинг кўз олдида жизиллаб

пишиб турса, уларнинг иштаҳаси кўзиб, албатта бир-икки сих емасдан ўтолмайди...

— Бўлди, кўп ҳам ақл ўргатманг! — Баширжон терсайиб олди. — Кўрани деворнинг оркасига, панарок жойга ўрнатинг! Анови сим-ёғочга «Шашлукхона» деб ёзинг-да, ўша томонни стрелка билан кўрсатиб қўйинг! Вассалом, олам гулистон! Қолаверса, хўрандалар шашлукнинг ҳидидан ҳам топиб олаверади. Бунинг учун ҳаммаёқни тутун билан саситишнинг хожати йўқ. Тушундингизми? Эртагача ана шу тadbирни амалга оширинг, ўрток Хўрдаев, тойис, Ўрдаев!

Янги бошлиқ йўл-йўлакай чойхонани ҳам кўздан кечирди. Чойхоначи Мубин мўйлов унга эскидан таниш. У янги бошлиқни хушнуд-хурсанд қарши олди.

— Хўш, сизга қандай ёрдам керак? — деб сўради Баширжон савлат тўкиб.

Мубин мўйлов тиззага тушадиган оқ сурп яктагининг очик ёқасидан жундор кўкрагига шапатилаб ураркан:

— Э, барака топинг, ўрток Зайнишев! — деди. — Бизни ҳам йўқлайдиган раҳбар бор экан-ку! Падарингизга раҳмат! Бу чойхона общепитнинг ўғай боласи эди. Жон ука, ана бу чойнақларнинг жўмрагига қаранг! Манови пиёлаларни кўринг, кўтир очиб кетган...

— Сиз, ўрток Қурбонов, ўзингизга белгилаб олинг! — деди Баширжон бош бухгалтерга юзланиб. Қурбонов чўнтагидан ён дафтарча чиқарди. — Бу кишига ўттизта чойнақ, юзта пахта гулли пиёла, йигирма бешта дастали чашка, тақсимчаси билан, яна...

— Чашка? — деб сўради Қурбонов ажабланиб.

— Ҳа, чашка! Чашканинг дастасидан тутиб қора чой ичса, жуда гаштли бўлади, ичига қанд солиб... Бундан ташқари, чойхонага европейски ўртоқлар, яъни туристлар ҳам кириши мумкин. Ана шу меҳмонларнинг олдига бир баркашда — чой, дастали чашка, тақсимчада қанд қўйсангиз, қандай яхши! Бу ҳам маданиятга қиради. Ёзинг, ўрток Қурбонов, яна йигирма бешта чой қошиқ — қандни аралаштиришга... Энди, Мубин тоға, ўзингиз ҳам тозалик ва гигиенага эътибор қилишингиз, анови деворларни плакату картинкалар билан безатишингиз керак. Культмагда нима кўп, плакат кўп. Топилмаса, ана суғурта идорасига бориб Қиёмхон деган йигитга, мени айтди, десангиз, бир қўлтиқ олиб келиб ташлайди. У ерда рангли-рангсиз босилиб ётибди. Ҳам ташвиқот бўлади, ҳам безак...

«Қолхоз бозори» ичидаги ошхонани ҳам кўздан кечиришди. Дарвозадан кираверишда бир кампир дастурхонча билан ўроғлик тоғорада пиширилган поча сотиб ўтирарди. Янги бошлиқнинг хаёлига тўсатдан бир фикр келиб: «Бу каллада гап кўп!» дея, ўнг чаккасига кўрсатгич бармоғини тираб, ўзига-ўзи қойил қолди. У, ошхонада стол-стулларнинг тартибсиз қўйилгани, овқат пиширадиган ўчоқларнинг ифлослиги учун бош ошпазни каттик огоҳлантиргач, ёнидаги ҳамроҳларига бир маслаҳат солди.

— Ошхонанинг мана шу еридан девор олсак, — деди у ўнг кафтини арра қилиб. — Хўп, бу томони ошхоналигича қолаверсин. Манави томонига «Қалла-поча» деган ном билан янги бир таомхона очсак.

Бунда фақат калла-поча, корин гўшти, хасипга ўхшаш тансик овқатлар пишириб турилса... Нима дединглар шунга?

— Калла-почани қаердан оламиз?— деб сўради Қурбонов.

Янги бошлиқ нима деб жавоб беришга ҳайрон қолди.

— Қаердан олса бўлади?— деди у саволга савол билан. Қурбонов елка қисди. Баширжон ҳаммага бир-бир қараб чиқди, ҳеч кимдан жўяли гап чиқмагач:— Топса бўлади!— деди қатъий ишонч билан.— Қушхонадан оламиз, у ердан топилмаса, область марказидаги гўшт комбинатидан келтирамиз. Бошқа жойлардан калла-поча заготовка қиладиган битта абжир экспедитор тайинлаймиз. Э, ҳамма гап ҳафсалада! Тепасига рангли қилиб битта вивеска буюрамиз. Унинг бир томониغا яхши пиширилган қўй калласи, иккинчи томониغا буғи чиқиб турган мол почаси, ўртасига узунчоқ хасип расмини чизирамиз! Кўрибсизки, бутун общепитлар орасида доврўғимиз дostonга айланади. Ҳа, гап фақат ҳафсалада...

Гап-сўзига қараганда, янги бошлиқ жуда ҳафсалали эди. У ўша куни идора активлари билан барча овқатланиш нукталарини кўздан кечирди, яқин ўртада қилинадиган ишларни кўнглига туғиб қўйди. Эртаси куни аввалгидан ҳам катта ғайрат ва ташаббус билан ишга киришди. Дастлаб, иккита ошхона олдидаги одам бўйи келадиган кабоб, ош ва сомса тасвирланган фанер лавҳаларни: «Буларнинг песи чиқиб кетибди-ку!» дея олдириб ташлатди, ўрнига каттарок ва ранглироқларини ўрнатишни буюрди. Районга кираверишдаги автостанция ёнида энди пойдевор қўйилаётган ошхона қаршисига ҳам бино деворининг ярмини эгаллайдиган «Миллий таомлар ошхонаси» деган лавҳа ёздиришни тайинлади.

— Ҳали вақтли эмасмикин?— деди кимдир юрак ютиб.

— Вақтли эмас!— деди янги бошлиқ чўрт кесиб.— Олдиндан ясаттириб қўйса, зарар қилмайди!

Баширжон тушга яқин «Ором» ресторанига кириб усталарнинг иши билан танишди. Улар зални ва бинонинг олд қисмини аллақачон ремонтдан чиқариб фойдаланишга топширишган; энди ховлидаги чала ишларни битказишаётган эди. У ресторан директорининг қўлтиғидан олиб четроққа бошлади:

— Гап бундай, ўрток Инояттов, ана бу усталардан икки нафар «қўли гули»ни (бу иборани радиодан эшитган эди) бизнинг кабинетга юборасиз.

Инояттов: «Хўп-хўп», дея усталарнинг бригадирини чакирди.

— Ассалому алайкум!

Баширжон қора коржомасида оҳак ва бўёқ доғлари қотиб қолган, сокол-мўйлови ўсиқ устанинг саломига алик олиб, деди:

— Раҳбар ўзларими? Ҳа, жуда яхши. Гап бундай, ука. Ҳозир ёнингизга битта яхши устани олиб бизнинг кабинетга қирасиз-да, эшик-деворларини зудлик билан оқлаб, бўяйсиз.

— Қайси у сизнинг кабинет?— деб сўради гапдан беҳабар уста.

— Бу киши — янги директоримиз Баширжон Зайнишевич!— дея уни таништирди Инояттов. Уста: «Ҳа, яхши», дея жилмайиб, энгил бош силкиб қўйди-да:

— Уша — Шайдоевнинг кабинетларими, ахир?— деб сўраган эди,

Баширжоннинг дастлаб бўйни, кейин осилган лунжлари, шалланг-кулоқларию чуқур дўпписи пана қилиб турган кенг манглайи кип-кизариб кетди.

— Энди у бошқа кишининг кабинети!— деди ижирғаниб.

— Кечирасиз!— Уста ноҳўя гапириб юборганидан хижолат чекди.— Лекин у кабинетни яқиндагина ремонт қилган эдик, шунинг учун...

— Буюрилгандан кейин яна ремонт қиласиз!— Баширжон унинг сўзини чўрт кесиб, зуғум қилди.— Мусулмонмисиз ўзингиз, ирим-чиримни биласизми? Қандай қилиб ўлик чиққан кабинетга кириб ўтираман? Бор-ринг, айтганини қилинг! Эртадан кейин мен ўша кабинетда мажлис ўтказишим керак. Бор-ринг!

Уста: «Хўп-хўп» дея бўйинини қашиганча, ортига бурилди. Бошлик: «Бу замонда қўл остингдаги кишиларга илтимос қилсанг бўлмас экан», дея гудраниб қўйди-да, Иноятовга рестораннынг зиёфат залидаги креслолардан учта, юмшоқ стуллардан ўнтасини ўз кабинетини жиҳозлаш учун юборишни тайинлаб, «Колхоз бозори» томон йўл олди.

Қуёш тиккага келиб қиздиргандан қиздирар эди. Баширжон дарахларнинг соясидан пиёда юриб кетди. Чунки янги идоранинг «Москвич»и ремонтда эди. Шунинг учун у Шамси Тўраевичнинг «Ёш ўтаверган сари машинасиз, пиёда юришга одатланиш керак», деган ўрхикмат маслаҳатига амал қилиб бораркан, ўзича хаёл сурарди: «Боя ошхоналардан олдириб ташланган эски фанерларни уйга обориб ташлаш керак. Дарвозахонанинг шифтига қоқиб, зангорига бўяб ташланса, олам гулистон. Кеча акт билан чиқитга чиқарилган рестораннынг нимдош чойнак-пиёлаларидан бир дастасини уйга юбортирсак бўларди-ю... Лекин ҳали янгиман-да, яхши эмас, синалмаган отнинг сиртидан ўтма, деганлар. Ким билади, Иноятов канәка одам...»

Баширжон бозорни айланиб юраркан, гўштга навбатда турган одамлар орасидан таниш бир овозни эшитиб, яқинроқ борди. Қараса — Хўжақулова қизил сумкасини билагига илиб, пул санаб турибди.

— Э-ҳа, Норжонхон,— деди Баширжон жилмайиб.— Яхшимисиз, синглим?

— Салом!— деди Хўжақулова қўл чўзиб.— Ўзларидан сўрасак?

— Раҳмат!— деди Баширжон ишшайиб.— Ҳа, бундай?..

— Икки ойлик ўқишда эдим,— деди Хўжақулова.— Кечкурун келдим. Уйда гўшт тугаб қолган экан, шунга...

Баширжон ичида қулиб қўйди. Хўжақулова кассобга пулни санаб бергач, гўштни олиб тўрхалтага солди-да, Баширжон билан бир-галашиб, бозор дарвозаси томон юрди.

— Қалай, бу ўқишларни муваффақиятли битириб келдингизми?— дея Баширжон орадаги жимликни бузди.— Лекин-чи, Норжонхон, ўқиш оғир эканми дейман, ўзингизни анча олдириб қўйибсиз.

Бу гап Хўжақуловага малол келди: «Ҳалиям ўша доводирлиги бор экан-да», деб ўйлади. Мева-чева растасидан ўтиб боришаркан, Баширжон тўсатдан гап қотди:

— Сизга ярашмас экан.

— Нима ярашмас экан?— деди Хўжакулова хайрон бўлиб.

— Райкомда ишлайдиган одам гўштга навбатда турса, ҳеч ҳам ярашмас экан. Кўриб хўрлигим келиб кетди.

Хўжакулованинг энсаси қотди, бир-икки оғиз нордон сўз билан узиб олмоқчи бўлди-ю: «Э, бу-ку, бир анқов, шу билан баравар бўлиб ўтираманми?», деб ўйлади-да:

— Хўш,— деди жилмайиб,— сизнингча, мен гўштни қаердан сотиб олишим керак?

— Йўқ,— деди Баширжон овозини бир оз пасайтириб,— гўштни сотиб олмаслигингиз керак, ўзлари уйингизга элтиб беришлари лозим.

— «Ўзлари» деганингиз ким?

Баширжон оғзи қулоғига етгудек бўлиб илжайди.

— Айтайлик, мана, мен олиб бориб беришим мумкин,— дея ўнг қўлини кўксига қўйиб, бошини қийшайтирди.— Фақат ўз пулингизга, давлат нархида...

— Сиз қаердан оласиз?

Баширжон оғзини юқори кўтариб хахолади.

— Ҳали хабарлари йўқми, дейман. Ахир, бизнинг кўлимизга битта ресторан, учта ошхона, иккита кофе, сомсахона, ҳаммаси бўлиб, ўн битта умумий овқатланиш тўчкаси қарайди.

Хўжакулова икки ойдан бери ўқишда бўлгани учун ҳам бу ўзгаришдан батамом хабарсиз эди.

— Қанақасига?— деб сўради у.

— Умумий овқатланиш бўлимига директорликка ўтганимиздан хабарлари йўқ экан-да?

Хўжакулова бир чимирилиб олди-да, йўлида давом этди. Баширжон: «Ҳа, сабил, ёқмади чоғи», деб ўйлади. Анчагача иққаласи ҳам ўзича хаёл суриб юриб кетди. «Абгор қилмаганинг энди шу соҳа қолувди,— деди Хўжакулова ичида.— Қандай йўлини топишаркан-а, бунақа одамлар? «Кофе» билан «кафе»нинг фарқига бормайди-ю, яна умумий овқатланиш бўлимига раҳбарлик қилармиш! Тавба!.. Кўпчилик бунинг қандайлигини билмайди-да. **Бунақа кимсалар** пана-пастқам ерларда кўзга ташланмай ивирсиб юришаверади-да, бир пайт қарабсизки, суваракдек лоп этиб ёруғлиққа чиқиб олишади...»

— Мана бу ерга «Қалла-поча» кофеси очамиз...—Хўжакулованинг хаёлларини Баширжоннинг шангиллаган товуши бўлди.— Вивескасини ҳам заказ бериб қўйдик.

— Қанақа кофе?— деб сўради Хўжакулова таажжуби ошиб.

— «Қалла-поча» кофеси,— деди Баширжон охиста бош тебратиб.— Бу ерда нуқул қаллаю поча, қорин гўшти, хасип пиширилади. Бу тадбирни каттаконлар ҳам қувватлашди...

У чакагига тинмай зўр бераётган эди, Хўжакулова:

— Қалла-почани қаердан оласиз?— деди энсаси қотиб.

— Топамиз!— деди Баширжон.— Ҳали кўрасиз, шундай ҳил-ҳил қалла-почалар...

Хўжакулова у билан нохушгина хайрлашаркан:

— Яхши,— деди негадир кулимсираб.— Қалла гўштининг каллага фойдаси катта!— Баширжон ҳеч нарсаса тушунмасдан, шундай-шундай, дея маъқуллади.— Яна-чи,— дея давом этди Хўжақулова.— Қадим замонда подшолар ўғилларини ақлли бўлсин, деб отнинг миясини пиширтириб беришаркан. Шу янги очиладиган кафенгизда молнингми, қўйнингми миясини пишириб еб турсангиз, анча яхши бўларди. Товуқнинг мияси ҳам жуда фойдали дейишади.

Баширжон ҳеч нарсанинг фаҳмига етмасдан: «Албатта, албатта, ҳаммамиз еймиз-да!» деди. Хўжақулова кетди. Баширжон гўшт масаласида у билан келишолмаганига афсусланиб, ошхона томон йўл оларкан, орқадан эшитилган ўзига таниш, ингичка товушдан чўчиб тушди:

— Вой, Баширжон ака, бормисиз?

У Қиёмхоннинг овозини таниб ўгирилди. Садокатли инспекторнинг силлик бетлари, тор пешонаси терданми ёки эрталаб соқол олганида суртилган кремданми, йилтираб турарди:

— Ҳа, тинчликми?— деди Баширжон у билан кўришаркан.

— Қаерларда юрибсиз, Баширжон ака?— деди Қиёмхон гинахонлик билан.— Идорангизга борсам, ҳаммаёқ тўс-тўполон, ремонт, қуридиш... Қаердалар, десам, бирор киши аниқ айтолмади. Секретаркангиз ҳам бир кампир экан...

— Объектларни кўздан кечириб юрибмиз,— деди Баширжон улуғворлик билан.— Хўш, тинчликми?

Қиёмхон уялинқираб ерга қаради:

— Шу... шу... тўйни қилмоқчи эдик, хайрли ишни...

Баширжоннинг кўзи косасидан чиқаёзди.

— Мунча тез!— деди энтикиб.— Қачон?

— Шанба кунига.

Баширжон тили сўзга келмай, «қиёматли» укасига анча вақт ағрайиб турди, ниҳоят, зўрма-зўраки жилмайгандек бўлди. Бир оздан сўнг худди шу хил зўраки табассум Қиёмхоннинг ҳам қошиқдек бетларини безади.

«Қиёматли ака-укалар» астойдил кучоқлаша кетишди.

Эртаси кечқурун Баширжон Шамси Тўраевични курортга кузатиб қўйди. Хайрлашар чоғи «акахон» уни четга тортиб, сирли оҳангда:

— Энди гап бундок, Башир,— деди.— Бундан буёғига ҳушёр бўлиб, кўзингни очиб қадам қўй!

Баширжоннинг юраги шув этиб кетди.

— Э, акажон,— деди мўлтиллаб,— ахир, халиям...

— Ничиво падобнова!— деди Шамси Тўраевич қўл силтаб.— Орқа-ўнгинга қараб иш қил. Тағин бу ердаям суғурта идорасидан баттар... Яна: «Менга павишение бердилар», деб кўзингни ёғ босмасин. У идорадаги ишларинг ҳақида нақ бир папка дело тайёр бўлиб қолган экан, бахтинга, Асқар Бакирович илтимосига йўқ демади... Ҳа, шошма, гапни бўлма! Хуллас, сени шалтоқдан аранг кутқариб олдик, энди буёғига босар-тусарингни билиб... Тушундингми?!

— Тушундим, акажон!— деди Баширжон куллук қилиб.

— Хўш, бўлмаса, қолган гапни қайтганимдан сўнг гаплашамиз. Қўзингга қараб юр, уқдингми? — деди Шамси Тўраевич яна таъкидлаб.

— Хўп бўлади!

«Акахон» жўнаб кетгач, Баширжон ўзича: «Хайрият, хайрият, анави эски фанерлар билан акт қилинган чойнак-пиёлаларни ҳозирча олмай турганим!», деб шукрона айтди ва пешонасига шапиллатиб урди: «Бу каллада гап кўп!»

18. «ВИСОЛ АНЖУМАНИ»

Шанба куни Қиёмхон билан Қирмизхоннинг тўйи бўлди.

Магазин орқасидаги ўша ҳовличанинг пастак, лойшувоқ томига ўрнатилган сандикдек овозкучайтиргич тўй оқшоми бошланишидан аввалги ғала-ғовурни район марказининг қарийб ярмига анчагача эшиттириб турди. Тўйга ашулачию раққосалар айниқса ёпирилиб келишди. Қўшни районлардан, ҳатто область марказидан келиннинг «санъатчи» дугоналари, шогирдлари, куёвнинг бир вақтлар район маданият уйи саҳнасида бирга-бирга шох ташлаган, эндиликда қорин солиб, лўмбиллаб семириб кетган раққос дўстлари ҳам таклиф этилган эди. Меҳмонлар орасида «Мархабо, талантлар!» телевизион конкурсининг икки катнашчиси ҳам бўлиб, улар сохта камтарликданми ёки тортинчоқликданми, бир чеккада қимтинибгина ўтиришарди.

Узоқ шов-шувлардан кейин тўйхонага бир зум сукунат чўккандек бўлди. Кейин икки-уч хил ингичка, палағда овозда «Тўйлар муборак» янграб, дарвоза томондан келин-куёв кўринди: Қиёмхон қоп-қора костюм-шимда, оппоқ кўйлагининг ёқасига ялтироқ заррин бўйинбоғ тақилган, бошида яп-янги марғилонча дўппи, нозик бўйинини эгганча қип-қизариб келиннинг тирсагидан тутиб келарди. Бўйи Қирмизхоннинг бўйидан ярим қарич паст бўлгани учун ҳам гўё келиннинг тирсагидан ушлаб эмас, унга осилиб келаётгандек кўринар эди. Қирмизхон аввалгидан ҳам очилиб кетган: эғнидаги келинлар киядиган оппоқ бурмабел парча кўйлакнинг этаклари ерда судралиб келар, қўша-қўша узукли қўллари дуркун кўксига қовуштирилган, ҳарир парда остидаги олмадек юзлари чироқ ёруғида лов-лов ёнар эди. Баширжон узоқроқдан келинга тикилиб тураркан: «Жуда очилиб кетибди,— деб ўйлади юраги алланечук бўлиб.— Ҳей, аттанг, шу ишни бекор қилдим-да... Еб турган ошимни бировга бериб... Дарвоқе, ош! Шамси Тўраевичга курортга бориб ош ҳам қилиб бериш кераг-а...»

Олдиндан келишиб қўйилганига биноан, тўй тантанасини суғурта идораси маҳаллий комитети раисининг ўринбосари Солия опа очди.

— Хурматли, азиз ўртоқлар!— деди у дона-дона қилиб.— Хуш келибсизлар бугунги тўйимизга! Идорамизнинг фаол, жонкуяр ходимларидан Қирмизхон билан Қиёмхоннинг бахт тўйларини очик деб эълон қиламан!— Қарсак янграб, овозкучайтиргич бирдан шанғиллаб кетди. Солия опа ўзига ўргатилган сўзларни қироат билан гапира бошлади.— Хурматли, азиз ўртоқлар! Бугунги тўйни яхши

олиб бориш учун раис, яъни тамада сайласак, деган таклиф бор. Бу ишни келин-куёвнинг энг яқин кишиси, улар ишлайдиган идоранинг собиқ рахбари, ҳозирда район умумий овқатланиш бўлимининг бошлиғи, ҳурматли Баширжон ака Зайнишевга топширсак. Шунга нима дейсизлар, ўртоқлар?

Ҳамма қарсак чалиб, таклифни маъқуллади. Том лабидаги кучайтиргич узоқ вақт шанғиллаб турди. Ниҳоят, Баширжон ўрнидан туриб, ўргага чиқди. Унинг эғнида кенг-мўл қилиб тикилган, «чўнтақлари чуқур-чуқур» кулранг костюм-шим, бошида янги дўппи, бўйнида куёв — Қиёмхонникидек ялтироқ бўйинбоғ. У микрофонни кафти билан бекитиб, бир муддат атрофга разм солди, келин-куёвга ҳам бир қараб олгач, микрофонни дўрдоқ лабларига яқин келтирди.

— Азиз биродарлар! — деди у баланд овозда. — Рухсат этишлар, бугун бахт кечасини, висол анжуманини (у «анжуман» сўзини қай бир кун телевизорда чиққан бир шоирдан эшитиб, сақич қилиб олган эди) очик деб эълон қилишга! Ҳурматли ўртоқлар, эски, қадимий одатимизга биноан, келин-куёвнинг турмушлари ширин бўлиши учун, дастлаб оғизларингизни ширин қилиб олинглар! Қани, марҳамат! — Баширжон яқиндаги столдан битта шоколад олиб ярмини тишлади-да, қолганини кафтига қисиб тураверди. Бошқа меҳмонлар ҳам, «оғизларини ширин қилгач», у сўзида давом этди. — Қадрли дўстлар! Мен бугун дилрабо (бу сўзни ҳам телевизорда ўша шоирдан эшитган эди) келинимиз ёки синглимиз десак ҳам бўлади. Қирмизхон ҳамда азиз, қиёматли укамиз Қиёмхонни бахт тўйлари билан ўз номидан, қолаверса, коллективимиз номидан чин қалбдан табриклайман ва уларга бағишлаб ёзган байтимни ўкиб беришга рухсат сўрайман.

Том лабидаги кучайтиргичдан қоғознинг шилдирагани эшитилди. Ниҳоят, Баширжон тутила-тутила ўқий бошлади:

Қиёмхону Қирмизхон
Иккаласи бир жаҳон.
Шундай ажиб окшомда,
Ҳам ердаю ҳам томда,—

дея Баширжон қўли билан томдаги радиокарнайга ишора қилиб, яна ўқишда давом этди:

Ўтмоқдадир тўйлари,
Янграмоқда куйлари.
Қадаҳларни тўлдилинг,
Ичиб орқа тўнтаринг.
Баланд бўлсин тахтлари,
Тўлик бўлсин бахтлари!

Ҳаммаёқни қийқириғу чапак садолари босиб кетди. Ҳатто келин ҳам харир парда ичида оҳиста чапак чалиб кўяркан: «Қойил!», деди секингина. Қиёмхон лабини унинг қулогига яқинлаштириб шивирлади: «Парво қилманг, шеърни ўзим ёзиб берганман!» Келин-

куёвнинг хиринглашиб турганини кўрган Баширжоннинг кайфи учди: «Ха, номард, сотдинг-а!» У бир зум гапини йўқотгандек гангиди, лекин сир бермасдан: «Навбат санъаткорларга!», дея нокулай ахволдан осонгина кутулди. У, жойига бориб ўтираркан, аччиқланиб ҳамон ўйларди: «Марг сендай йигитга!.. Хойнахой, байтни ўзим ёзиб берганман, деди... Албатта шундай деб айтиди. Бўлмаса, кулармиди? Ана, ер остидан тагин менга қараб хиринглаб ўтирибди. Байтинг бошингда колсин! Ўзи қўймади-да, «Абу Абдулло Рудакийнинг шеърларидан кўп тўйларда ўқигансиз, яхшиси, мача бу байтларни айтинг», деб... Хе, касофат, байтинг ҳам, ўзинг ҳам брак экансан!»

Музыка овози уни ўзига келтирди. Давра ўртасига келиннинг дугонаси — ёши ўтиброк колган Ношпўтгихон чикиб, «Танавор»ни айта бошлади. Унинг хонишига ўзи тенги, беқасам камзул кийган, қаримсиқ бир жувон бошига танғилган дуррасининг бир учини лабига босганча ҳиром айлади. Қўшиқ ва раке тугагач, яна Баширжон навбатни олди.

— Қадрли дўстлар! Энди табрик учун сўзини катта олимимиз, Давлат педагогика институтининг аспиранти...— кимдир «доценти» деб тузатди, Баширжон бир талмовсирагандек бўлди-ю, яна ўзини ўнглаб олди.— Хўп, ана, дассенти, яъни Қиёмхоннинг поччалари, ўртоқ Назар Ҳикматзодага берамиз!

Ғўлабирдан келган, қоп-қора, семиз киши оғир юриб даврага чикди.

— Қани, ўртоқлар,— деди у хушчакчак оҳангда,— қадахларга қўйилсин! Энди, гап бундоқ: биз бугун азиз жиянимиз Қиёмхоннинг тўйларига тўпланганмиз. Ха, Қиёмиддиннинг!— Домла кироат билан шундай деганча, ҳовли ўртасида порлаб турган чойнақдек электр чироғига қараб олди.— Бу ном «Қиём» сўзидан келиб чиққан.— Қиём, яъни қиёмига етган, деган маънони билдиради. Жуда оби тобида, мазали пишган ҳолва, мураббо ёки овқатни ҳам халкимиз: «Қиём бўлиб кетибди», дейди. Ана шу «Қиём» сўзига «иддин» от ясовчи кўшимча қўшилиб «Қиёмиддин» деган ном келиб чиқади. Хўш, десангиз, энди келинимизнинг номларига келсак Қирмизхон! Яъни «қирмизи» деган сўздан ясалган. Ҳурматли ўртоқлар, «қирмизи», яъни шафақ ранги, қизилранг демакдир. Агар диққат билан қарасангиз, келинимиз Қирмизхоннинг ойдек жамоли шу ҳарир парда орқасидан ҳам шафақдек қирмизи нур таратиб турибди....— Енгил чапак янгради. Домла буандан руҳланиб, сўзида давом этди.— Азиз ўртоқлар! Бугун мен янги оилага, яъни жиянимиз Қиёмиддин билан келинимиз Қирмизхонга олча қиёмидек ширин турмуш, шафақдек қирмизи бахт-саодат тилайман!

Тўйхонани қийқирик, қарсак босиб кетди. Назар домла қўлидаги қадахни бўшатиб, газак ҳам қилмасдан бориб Қиёмхоннинг манглайдан ўпди.

Баширжон микрофони ўз қўлига олди, Назар домлага самимий истаклари учун йиғилганлар номидан ташаккур айтиб, даврага «Оқтош» халқ театрининг хонандаси, «Мархабо талантлар!» конкурсининг қатнашчиси Озодахонни таклиф этди. Озодахон ҳали мактаб талабаси бўлиб, устида саккизтепки атлас кўйлак, сочи пешонасида

бир текис қирқилган, пардоз тегмаган юзининг тенг ярмини куюк гажаклар эгаллаган бир қиз эди. Унинг ортидан қориндор торчи, сочи елкасига тушган гармончи ва ёши ўтиб қолган, бир оёғи оксоқ чилдирмачи ўртага чиқшиди. Озодахон атлас кўйлагини шитирлатганча бориб, Баширжоннинг қўлидан микрофонни олди.

— Сулувларнинг сулуви, кимматли Қирмизхон опа!— деди у тўйхонани янгратиб. — Йигитларнинг султони, азиз поччамиз Қиёмиддин ака! Бугун сизларни бахт тўйингиз билан табриклар эканман, бир шогирд сифатида айтадиган икки оғиз сўзим бор: муҳаббат иплари қўл билан эмас, дил билан боғланади. — Даврадагилардан кимдир: «Оббо, зумраша-ей!», деб қўйди. — Демак, шундай экан, муҳаббат ипларини мустаҳкам боғловчи мусаффо қалбларингиз ҳамиша омон бўлсин! Ҳозир мен ўзимнинг янги ўрганган қўшиғимни айтиб бераман. Бу қўшиқ бугун шу ерда биринчи марта янграйди.

Қарсақ ва қийкириқларни шўх, ўйноқи музика садолари босиб кетди. Озодахон ширали овозда куйлай бошлади:

Дилимда доим хаёли жонон,
Кўзимда доим жамолн жонон.
Ҳушимда доим висоли жонон,
Висоли жонон, висоли жонон.

Уфқимда ажиб хилоли жонон,
Боғимда ажиб ниҳоли жонон.
Ашқимда ажиб зилоли жонон,
Зилоли жонон, зилоли жонон.

Тушимда фақат камоли жонон,
Сўзимда фақат мақоли жонон.
Дилимда фақат малоли жонон,
Малоли жонон, малоли жонон.

Қўшиқнинг охири олқишларга қўмилиб кетди. «Офарин!», «Яна бўлсин!», «Илтимос!» деган овозлар янгради. Озодахон чолғучилар билан янги айтиладиган қўшиқ ҳақида пичирлашиб турган эди, тўсатдан дарвозахона томонда ўтирган одамлар гур ўринларидан туриб кетишди. Чақалоқнинг йиғисидек бир чинкирик тўйхонани ларзага келтирди:

— Бе... ааа!

Хамма сапчиб туриб, ўша тарафга қаради. Баширжон ҳам жонхолатда дарвозахона томон югурди. Бирдан давра иккига бўлиниб, ўртадан жунлари хурпайган, шохи тик ўсган, ирkit бир улоқча югургилаганча, яқиндаги стол устига сакраб чиқди-да: «Бе-аа!» дея шикоятмуз маъради. Қий-чув кўтарилди. Ҳаял ўтмай, эски олача тўн кийиб, кулоҳи устидан кўк салла ўраган, чўкки соқолли бир чол йўрғалаб бориб, улоқчага чанг солди.

— Ҳаҳ, ҳаром ўлгур, касофат! — деди у бели майишиб, бор овозда маъраётган улоқчани стол устидан ерга тушираркан. — Тўйди вайрон қилдунг, шайтони алайхулаъна, маъракани буздинг!

Бу — Вафо аттор эди.

Бўлди тўполон, бўлди кулги! Баширжон хизматдаги болалардан бирига: «Тезда бу эчкини йўқотинглар!», дея буйруқ берди. Болалар ҳай-ҳайлашиб, улоқчани судраб чиқиб кетишди. Тўйхонада анчагача тартиб бузилди. Озодахон ҳам шериклари билан жойига бориб ўтиргач, Баширжон микрофонни қўлига олиб, одамларни тартибга чақирди.

— Бирпас тинчланинглар, ўртоқлар!— деди у вкор билан.— Тишше! Ҳозир даврамизга кириб келган отахон, Қиёмхоннинг ота қадрони Вафо бобо бўладилар. У киши районимизнинг ҳурматли қарияларидан, меҳнат ветеранари...— Кимдир кулиб, «ветерани» дея тузатган бўлди, лекин Баширжон бунини эшитмасдан, сўзида давом этди.— Отахонимиз Қиёмхоннинг тўйига қўшан, яъни тўёна қилиб, бир дона эркак эчки олиб келганлар. Бунини ҳаммаларингиз кўрдингизлар.— Даврадагилар: «Экчи! Эркак эчки эмиш!», дея пиқ-пиқ кулишар, бироқ Баширжон пинагини бузмай гап маъқулларди.— Ҳозирги замонда ҳақиқатан ҳам эчки камайиб кетмоқда. Ўртоқлар, эчки жуда фойдали ҳайвон. Унинг жунидан пух рўмол тўкилади. Гўши иссиқлик, сути ҳам ёғли, хуллас, эчки жуда баракали жонивор. Вафо бобо Қиёмхоннинг янги тузилаётган оиласига эчки мисолида қут-барака олиб келдилар. Қани, шу киши шаънига бир қарсак бўлсин, ўртоқлар!— Ҳамма чапак чалди. Аллақачон дастурхон бошига ўтириб олган Вафо аттор ҳам ёғли қўлларини лагандан бир зум тортиб, билакларини бир-бирига теккизиб, чапак чалган бўлди.

Тўй ярим оқшомгача давом этди. «Санъатчилар»нинг бири қўйиб, бири даврага чиқар, ҳар ким иложи борица кўпроқ олқиш олишга ошиқар эди. Баширжон ашулаю ўйинлар орасида узоқ-узоқ гапирар, ўзининг сўзамоллигини йиғилганларга, айниқса, Қирмизхонга кўрсатиб қўйгиси келар эди. Ниҳоят, у Вафо атторга сўз бериб: «Қани, мулло бобо, шу келин-куёвларнинг ҳақларига бир дуо қилинг!», деди. Вафо аттор бақадан кўрққан жиннидек, микрофонга кўз остидан бир қараб олиб:

— Бул надур?— деди. Овози том бошидаги кучайтиргичдан ўн баравар баландроқ бўлиб эшитилгани учун чол дафъатан анча доддираб қолди.— Э, йўғ-э, бежанжол қўйунг, ўртоқ Баширжон ука Зайнишув,— деди иккала қўлини баланд кўтариб.— Бу мекрофонингиз жидо ямон эркан... Ўшал қўшан қилиб олиб келганим ҳаром ўлгур серка мани ҳолдан тойдурди. Жидо чарс эркан, бадбахт!— Тўйхонадагилар қаҳ-қаҳ уриб кула бошлашди, чунки Аттор истасистамаса, унинг овози микрофон орқали ҳаммаёққа таралаётган эди.— Қиёмхоннинг никоҳ тўйларини кеча намозшомликда мол дўхтири Шарифбойдан англаб, йўл тадоригини кўрдик. Ҳали кўрганингиз бадбахт серкани эшакка ўнгариб, тўғри шул ёққа келишим... Олинг, ука, мекрафонингизни, қўлимни урарга ҳазар қиладурман!— Яна кулги кўтарилди.— Хўш, бўлмаса, қани омин!— Ҳар ер-ҳар ердан «Омин!» деган овозлар эшитилди.— Илоҳо, худоё худовандо,

кўшганингиз бирлан кўша қарингиз! Илохо, тупроғ олсангиз олтин бўлгай! Ҳар бандаи мўминни ҳам шул муродга етказсун! Қани, омин, йигит ўлмайлук, бало кўрмайлук, ё архаман роҳимин, оллоху акбар! — Ҳамма фотиҳага очилган кафтини бетига сурди.

Баширжон «Бахт ва висол кечаси»га, «тантанали иқбол анжумани»га яқун ясай бошлади.

— Азиз ўртоқлар! — деди оғзининг таноби қочиб. — Бугун ҳаммамиз келин билан куёвга бир наказ берамиз. Улар ўн битта ўғил кўрсинлар, яъни битта «Пахтакор» командасига етадиган футболчи йигитларни етказиб берсинлар. Лекин бу йигитлар «Пахтакор»га ўхшаб доим ютқизиб ётмасин, балки халқимизнинг ҳақиқий ифтихори бўлиб қолсин!

Тўйхонада кўтарилган қарсақ ва қий-чувларга чилдирманинг гижбанги, ноғора гумбури, гижжакнинг нозли садосию гармоннинг авж оҳанглари уланиб кетди. Келин-куёв бир-бирларига суяниб тик туришарди. Шу пайт Қирмизхоннинг ингичка камари остида алланарса ғимирлагандек бўлдию эти живирлашиб кетди. Қиёмхон айна шу дамда қайлиғининг биқинига тегиб кетган эди. Қирмизхоннинг жунжикишини шунга йўйиб:

— Вой, мунча қитиғингиз келмаса! — деди. Қирмизхон секингина хиринглади-да: «Совкотдим», деб кўйди.

Тўй тарқаб, келин-куёв ичкарига қира бошлаганда, Қиёмхоннинг тирсагидан аллақим оҳиста тортгандек бўлди.

— Ҳа?! — дея таажжубланиб орқасига ўғирилди куёв. Рўпарасида Вафо аттор ишшайиб турарди.

— Ўртоқ Муслимуф, — деди чол паст, сирли овозда, — бу, янги олинган хўжақларди қачон бориб кўрадурлар? Ҳа, Шариф пиён келиб кетмушдур, испрапқаси ҳам тайёр.

Қиёмхон қаттиқ аччиқланди: «Бунинг топган вақтини қара! Жуда беимон чол-да!»

— Кўриб турибсиз-ку, — деб шивирлади у малол олиб. — Ҳали тўй ташвишидан қутулганим йўқ, қанақа бесабр одамсиз?

— Маъзур, маъзур! — деди бошини ликиллашиб аттор. — Бошқа фурсат бўлса, яна келурман. Хўш-хўш, илоҳи омин...

Вафо аттор дуога қўл очганда, куёвжўра ва янгалар Қирмизхон билан Қиёмхонни ичкари уйга олиб кириб кетишди. Вафо аттор очик қолган кафтларини юзига суртганча, одамлар орасидан туртиниб-қоқилиб, ташқарига отилди.

19. «ОНА СУТИДЕК ҲАЛОЛ...»

Соҳилда одам дегани бамисоли чумолидек, тўғрироғи, қишдан омон чиққан асаларидек бетиним ғимирлайди. Денгизнинг зилол суви шалоплаб қирғоққа урилади, тошларни, шағал ва кум зарраларини ювиб изига қайтади. Куёш тиккага келиб, аёвсиз қиздираётгани учун ҳар ер-ҳар ерда соябонлар тикилган. Четдан қараганда ғаройиб бир манзара кўзга ташланади: ҳаммаёқ қип-қизил гўшт. Ким қорнини ерга бериб ётибди, ким чалқанча; бировлар ўтириб олиб «беш тош» ўйнайди, уч-тўрт кишилиқ гуруҳларда эса картабоз-

дик. Қоп-қора, оппок, қип-қизил, кизғиш ва рангсиз, ярим яланғоч баданлар қуёшда тобланади. Айримлар кўзойнак таққан, аксарият хонимлар қуёш нуридан асраш учун нафис бурунчаларига қоғоз ёпиштириб олишган. Ана шу нотаниш, қурама баданлар орасида кўкраклари ва кенг елкаларини қалин жун қоплаган, сонлари ғўладек, гумбаз қоринли, ҳабашнусха бир вужуд яна ҳам қорайиш мақсадида бўлса керак, ўзини қуёшга тоблаб ётибди. У ҳансираб нафас олганида, қорни бир қарич бўлмаса-да, ярим қарич кўтарилиб тушади. Юзини беркитиб турган энли, теграси гулдор боғичли похол панама ҳам унинг нафасидан липирлаб қўяди. Ана шу гумбаздек вужуд атрофида эса, худди она шер ёнида сутга тўйган шер-баччадек, кичкина, миқти ғавда парвона бўлиб юрибди:

— Чой ичасизми, хўжайин?

Чўзилиб ётган киши панамани юзидан суриб туширди. Бу ўша — ҳаммамизга яхши таниш Шамси Тўраевич эди. У оғир ҳансираб ёнбошлар экан:

— Хўп, куй-чи, ярим пиёла! — деди.

Жуссаси кичик, тухумдек қиллиқ юзли, ҳаракатчан йигит ялтироқ сумкадаги термосдан пахта гулли пиёлага кўк чой қўйиб узатди. Сал нарида кўксини ерга бериб ётган жингалак сочли, қовоқлари беармон бўялган сариқ жувон кулимсираганча, уларни кузатиб турарди. Йигит Шамси Тўраевичнинг қўлидан пиёлани қайтиб оларкан, унга нигоҳи тушди-да, кўз қисиб жилмайди. Жувон дарҳол жиддийлашиб тескари қаради, бир оздан кейин ўрнидан туриб, сарвдек бежирим қоматини кўз-кўз қилганча, сувга қараб кетди.

— Ҳа, Норкул чакак, — деди Шамси Тўраевич бўғиқ овозда, — мунча тикилиб қолдинг? Умрингда аёл зотини кўрмаганмисан дейман?

— Буниси бошқачароқ экан! — деди Норкул ўрнидан туриб керишаркан. — Қоматини қаранг, бамисоли мис чилим дейсиз! Раҳматли бувамнинг худди ана шунинг қоматига ўхшаш мис чилимлари бор эди. Белидаги тешигига ўрта бармоқларини босиб, қурр-қурр тортиб кайф қилардилар...

— Бас, бас! — деди Шамси Тўраевич. — Кўп ҳам ахлоқсиз бўлма, Чакак!

Норкул чакак яна керишди, аввал кураклари, кейин ўнг тиззаси ва болдирлари шиқирлади. У хомуза тортиб, атрофга алангларкан:

— Э, ановини қаранг! — дея қичқириб юборди. — Зайнишев келибди! Ҳа-ха, худди ўзи!

Шамси Тўраевич бир юмалаб ўрнидан турди:

— Ҳа, худди ўзи! Э, раҳмат сенга, Баширжон ука! Шу ерга ҳам йўқлаб келди-я! Офарин!.. Сен, Чакак, шу ерда, нарсаларнинг ёнида қол, мен ҳозир...

Шамси Тўраевич ҳансираганча юқорига ўрлай кетди. Баширжон қўлидаги кўш чамадон, бидон ва халталарни олдидаги ўриндикқа қўйиб, кенг манглайдаги терларни артиб турарди. Ҳаво

иссиқ бўлишига қарамасдан; унинг устида қора костюм-шим, оқ нейлон кўйлак, бўйнида тугуни уч бурчак, мунчокли бўйинбоғ. Юки оғир бўлса керак, бўйинбоғи қийшайиб, бир томонидан резина ипи кўриниб турарди. Шамси Тўраевич яқинлашаркан, Баширжоннинг юрагига ҳаяжон куйилди, югурганча пешвоз чиқиб, акахоннинг қопқора, яланғоч баданини кучоқламоқчи бўлди, бироқ акахоннинг қоринлари яхшироқ кучоқлашга монелик қилгани учун ҳам: «Яхши-мисиз, акажон?», дея унинг бўлик, сержун кўкракларига бош кўйди.

— Ҳа, тузук, тузук, — деди Шамси Тўраевич Баширжоннинг елкасига миннатдор қоқаркан. — Адашмасдан топиб келибсанми, малладес! Лекин жуда овора бўлибсан-да. Нима ҳожати бор эди...

— Э, оворагарчилиги борми! — деди Баширжон энтикиб қуларкан. — Туғилган кунларида бир табриклаб келай, дедим. Шундай самолётга ўтирдиму тўрт ярим соатда келиб тушдим. Такса тайёр экан, ўн беш бердим, тўғри шу ергача келтириб кўйди. Таксачи жуда яхши йигит экан. Битта зомича¹ ҳам совға қилиб юбордим.

Чамадонларингни хонага киритиб қўявермабсан-да. Овора бўлиб...

— Бир аёл бор экан, — деди Баширжон чучмалланиб, — бурни узун, юқори лабига мўйлов чиққан. Сизни яхши таниркан. Ўша айтди: «Нарсаларингизни хоналарига киритиб қўйинг», деб. Тўғриси, ишонмадим. Ҳар қалай, бегона шаҳар. Ким билади дейсиз, қанақа аёл. «Пляж яқин, борсангиз ҳам бўлади», девди, сўраб-суриштириб шу ёққа келавердим.

— Яхши қилибсан.

Баширжон пастда кийимларни пойлаб қолган Норкулни кўрсатиб:

— Анави Норкул чаккакми? — деб сўради.

— Ҳа, ўзи!

— Уни нега олиб келдингиз? — деди Баширжон аразлаган оҳангда. — Шерик куриб кетмаган эди-ку!

Шамси Тўраевич хахолаб қулди, кейин пастга тушаётиб, орқасига ўгирилди.

— Ҳа, энди буям бир гап-да, — деди қўл силкиб. — Ўзи ёмон йигит эмас. Қўл-оёқлигина, югуриб-елади. Кишини зериктирмайди. Оғзи қизик гаплару латифа айтишдан бўшамайди. Эски пайтда подшолар ҳам кўнгилочарга саройларида қизикчилар сақлаганлар. Шу ерда бирпас кутиб тур, ҳозир кийиниб чикамиз. — Шамси Тўраевич лўмбиллаб пастга тушиб кетди. Баширжон акахонининг изидан қараб қоларкан: «Шу туришлари юз қирқ кило чикса керак, — деб ўйлади ва бундан анча йиллар олдин циркда кураш тушган машҳур полвон Чуркинни эслади. — Бемалол ўша билан кураш тушсалар бўларди-ю, лекин вақт ўтган-да... Чуркин ҳам қариб қолгандир...»

Бир оздан кейин термос, сочиқ, газета-журнал ва турли егуликлар солинган шилдирик сумка кўтарган Норкул чакак Шамси Тўраевичнинг қўлтиғидан тутганча, юқорига чиқиб кела бошлади. Баширжон

¹ Зомича — хандалак

соҳилда ётган чўмилиувчиларга тикиларкан: «Ўхў, — деди кулиб, — шунинг ҳаммаси одамми-я? Булар уялишмайдиём, эркак-хотин аралаш... Э, ановисининг қомати худди Қирмизхонникига ўшаркан...»

— С приездом, Баширжон ака!

Норкул унга қараб кулимсираган қўйи, бош чайкаб келарди. Бу йигит узоқ йиллардан бери Шамси Тўраевичга шоферлик қиларди. Бошлиқ ҳам қаерга дам олишга борса, вафодор шоферини бирга олиб кетарди. Гўё унингсиз бирпас ҳам туролмайдигандек... Лекин Баширжон уни жинидан баттар ёмон кўрарди. Чунки у йигин ва давраларда каллар тўғрисида бемаза латифаю қўшиқлар айтиб, Баширжоннинг жиғига тегиб, калака қиларди. Бир куни райижрокомнинг сессиясида ҳам, мажлис бошланишидан аввал Норкул чакак одамлар олдида унинг шаънига бир бемаза ашула айтиб, ҳаммани кулдирган эди.

Кали кал, миттони кал,
Арикчадан хатлади кал.
Бошига пашша қўниб,
«Эна!» деб додлади кал...

Ўшанда Баширжон жаҳл билан унинг орқасига бир тепган, Норкул чакак ҳам шартта ўгирилиб унинг ёқасидан олган, лекин кўпчилик ҳай-ҳайлашиб, уларни зўрға ажратиб қўйган эди. Шу-шу, иккаласи юзкўрмас бўлиб кетишди. Баъзан рўпара келиб қолишса, бир-бирига тесқари қараб ўтишарди. Бегона шахарда, мусофирчиликда, айниқса, Шамси Тўраевичнинг ёнида Норкул чакак биринчи бўлиб унга қўл узатди. Яна «Баширжон ака!» деб мурожаат қилди. «Гиначи — душмани худо!» Шунинг учун ҳам Баширжон барча гина-кудуратни унутиб, ундан ҳол-аҳвол сўради.

Норкул чакак иккала чамадонни кўтарганча, олдинда йўртиб кетди. Баширжон бидон ва халтани кўтарди. Тугун кўтаришдан Шамси Тўраевич ҳам қуруқ қолмади. «Уч оғайни ботирлар» кўч кўтарган баққолдек ғалати бир қиёфада ётоқхона томон йўл олишди. Одамлар уларга таажжуб билан қараб-қараб қўйишарди. Хайриятки, ётоқхона чўмиладиган жойдан узоқ эмас экан, йўқса, Норкул чакакка хийла жавр бўларди. У юз метрча юрмасдан ҳарсиллаб қолди. Баширжон унинг изидан зипиллаб келаркан: «Қани, қаергача йўргалаб бонаркансан?», деб ўйларди. Ниҳоят, Норкул чакакнинг тинкаси қуриб, чамадонларни ерга қўйди.

— Уфф-эй! — деди у лунжларини шишириб нафас чиқараркан. — Буларингизга тош солганмисиз, Баширжон ака? Аввалига унчалик оғир эмас эди...

Баширжон кулиб юборди. Қўлидаги халтани қора чамадонга суяб қўйиб, қоматини тиклади-да, терлаб-пишиб кетган Норкул чакакка юзланди.

— Йўк, тош солмаганмиз, — деди ва қора чамадонга оёғи билан ишора қилди. — Ана бунда чақилган ёнғоқ, бодом ва данак мағиз,

қора майиз, саримсоқ бор. Бу қизил чамадондаги девзира гуруч, турп, қизил савзи ва ўн килоча олма солинган. Манови бидонда жу-воз ёғи, бу сатилда памадўр, бодринг, мева-чева бор. Бу халтага ўн дона зомича солганмиз. Дарвоқеан, биттасини таксачи йигитга совға қилдик. Энди, зомичаям бир янгилик-да, Шамси Тўраевичнинг оғиз-лари тегсин, дедим. Ахир, эртага туғилган кунлари...

Орқадақ хансираб етиб келган Шамси Тўраевич: «Ҳа, чарчадинг-ларми?», деди жилмайиб.

— Чарчаганимиз йўғ-у, нафасимиз қисди,— деди Норкул чакак кулиб.— Баширжон акам дунёнинг нарчасини кўтариб келибдилар. Қани, олдик, бўлмасам...

Юклар қайта кўтарилди. Яна икки дам олишда ётоқхонага кириб боришди. Бир пиёладан чой ичгач, шу яқин орадан Баширжон учун ижара излаб кетишди. Ижара ҳам осонгина топила қолди: узунчок ҳовли этагидаги кичик бир хона. Учта карават қўйилган, ўртада стол. Уй бекаси — Груня исмли мунқиллаган кампир суткасига киши боши учун икки сўмдан сўради. Баширжоннинг тантилиги тутиб кетди:

— Менинг бир ўзимга алоҳида хона керак!

Кампир бош чайқади: йўқ, ахир бу хонага яна икки кишини жойлаштириш мумкин. Баширжон ўша икки кишининг пулини ҳам ўзи тўлашга рози бўлди. Кампир кўнди. Баширжон Норкул чакак билан ҳовлини, тўғрироғи, ош қиладиган жойни кўздан кечирди. Ошга тайёргарлик тушдан кейиноқ бошлаб юборилди. Аввало, қўш-нилардан қатта қозон топилди. Ҳовлининг ўртасида пишиқ гишт-лардан ўчоқ ясалди. Ошнинг масаллиғини тайёрлашга киришилди. Шамси Тўраевичнинг туғилган кунлари эртага тушликдан кейин санаторий ошхонасида нишонланадиган бўлди. Бу ҳақда маъму-рият билан ҳам келишиб қўйилди.

Одам гавжум йирик шаҳарларда вақт тез ўтаркан. Ҳаш-паш дегунча белгиланган муддат етиб келди. Шамси Тўраевичнинг кур-портда орттирган танишлари ошхонада тушлик қилмай, зиёфатни кутишарди. Ошни фарғоналик Аскарали деган ўта қизиқчи, аския-га суяғи йўқ йигит пиширди. Баширжон билан Норкул чакак унга кўмаклашиб туришди. Ош пишгунча ўчоқ бошида битта арокни «майдалаб» олишгандан Баширжоннинг кайфи анча тарақ эди.

Зиёфатга ҳаммаси бўлиб ўнга яқин киши қатнашиши кутилган эди. Шамси Тўраевич санаторийдаги хизматчи аёлларга бир жўра-дан атлас совға қилиб, ошхонага чиққанида Баширжон бурчакдаги стол устида ҳандалак сўйиб ўтирарди. Авахон унга яқинлашиб:

— Ҳорма, Башир!— деди.— Қалайсан? Ҳа, бу тузукрок гапла-шиб ҳам олмадик, хўш, районда нима янгиликлар?

— Тинчлик,— деди Баширжон шира юққан бармоғини ялаб.— Факат, райкомнинг идеология бўйича секретари Сафаров «Аланга» га редактор бўлиб ўтди. Унинг ўрнигами? Анави бор-ку, яқинда ўқиндан қайтган Норжон Хўжақулова, ўша бўлади, деган гаплар юрибди. Ҳали пленум бўлгани йўқ. Яна ким билади дейсиз, эхти-мол ёлғондир...

— Эски рақибим, де?— Шамси Тўраевич гулдираб кулди.— Аввалги редактор Саиджонов қаёққа ўтди?

— У район маданият бўлими мудирлигига тайинланди. Энди ишини топди. Ўзиям жуда културни бола.

— Маданият бўлимидаги Ўроков қаёққа кетди?

— Уни «Коммунизм» совхозига партком қилиб юборишди. Аввалги партком Жиянов бор-ку, жуда баявой йигит, уни областга, совхозлар трестига бошлиқ қилиб олдилар.

— Ў-хў, жуда катта ўзгариш-ку! Совхозлар трестининг бошлиғи Сулаймонов қаерга кетибди?

— Билмасам, шунга аниқлай олмадим. Боргунимча аниқ бўлиб қолса керак. Яна обьводхознинг бошлиғи ҳам ўзгарибди. Уни министрликка олибдилар. Ўрнига ўзимизнинг исполком раиси боради, деган гаплар юрибди. Бир ишончли кишидан эшитдим. Яна ким билди, дейсиз, бизларга барибир. «Колхоз бозори»нинг директори Аллаевнинг вафот этганини эшитгандирсиз?

— Йўқ,— деди Шамси Тўраевич кўзларини чакчайтириб.— Қачон?

— Кеча бозор куни. Жуда яхши одам эди раҳматли. Бир кечада оламдан ўтди. Қон босими бор эди-да, бир кечада миясига қон қуйилиб, тўсатдан...

Шамси Тўраевич кайфсиз йўсинда: «Қон босими бор эканми?», деб сўради-ю, саволига жавоб ҳам кутмай, бирдан жим бўлиб, важоҳати ўзгарди-қолди. Қоратўри юзидан қон қочиб, жағлари қаттиқ қисилгандек бўлди. Баширжоннинг фаросатсизлик билан айтган қон босими тўғрисидаги гапи уни қаттиқ ўйга толдирган эди. У индамай нари кетди.

Нихоят, обдан дам еган ош қозони билан кўтарилиб, санаторий ошхонасига келтирилди. Ўтириш бошланди. Шишалар очилди. Ҳамма Шамси Тўраевични табриклаган, унга узок умр, сиҳат-саломатлик тилаган. Зиёфатни жуда хушчақчақ бошқараётган, «Главбакалея»да ишлайдиган Эркин деган тошкентлик йигит бир маҳал:

— Табрик учун сўзни хурматли меҳмонимиз, Шамси Тўраевичнинг садоқатли укалари Баширжон акага берамиз!— деди.

Баширжон кимтиниб ўрнидан турди.

— Хурматли акажон!— деди лабидаги ёғ юқини кафтига артиб.— Азиз ва муҳтарам Шамси Тўраевич! Мен бугун сизнинг таңтанали туғилган кунингизда сизга шернинг соғлиғини...— тўрда ўтирган акахон бамисоли шердек «Ўхў», дея йўталиб кўйди. Баширжон сўзида давом этди.— Мен яна сизга қарғанинг умрини тилайман!

— Нима, қарға дедингми?— Шамси Тўраевич оғзидаги лукмани ютмасдан, унга бакрайиб каради.

— Ҳа,— деди Баширжон писиллаган овоз чиқариб.— Сизга қарғанинг умрини тилайман. Чунки қарға уч юз йил умр кўради.

Шамси Тўраевич қизариб, зўраки кулган бўлди. Бошқалар ҳам бор овозда қулиб юборишди.

— Оббо, гандапақир-эй!— деди акахон гулдираб.— Қарғанинг уч юз йил умр кўришини қаердан биласан?

Баширжон анча дадилланди. Чўнтагидан муковаси титилиб дабдаласи чиқиб кетган ўша ёндафтарчани олиб варақлади:

— Қарғанинг уч юз йил умр кўриши «Фан ва турмуш» журналининг ўтган йилги 6-сони, 23-бетида ёзилган.

— Ха, майли, ўтир,— деди Шамси Тўраевич кўли билан ишора қилиб.— Ошингни е!

Баширжоннинг табриги чала қолди. Чунки акахон унинг табригига эътиборсиз қарадилар. Хафа бўлиб кетди. Кимтиниб ўтираркан, беихтиёр лаган чеккасидаги суякка қўл чўзди. Орага бир муддат сукунат чўкди. Яна икки-уч бор қадах ичилгач, Баширжон акахонга илтифот кўрсата бошлади:

— Қазии билан олинг, акажон, тойнинг қазиси, жуда зўр!

— Ха, хўп!

Навбат латифага келди. Норкул чакак:

— Бир гап-бир гап!— дея ҳаммани тинчлантирди.— Биласизларми, дам олиш, курортга бориш ҳам уч хил бўларкан.

— Хўп, қани, эштайлик,— деди Асқарали.

— «Бўричасига» дам олиш, «кўппакчасига» дам олиш ва ниҳоят, «эшакчасига» дам олиш. Хўш, десангизки, «бўричасига» дам олишда эркакнинг бир ўзи курортга келади-ю, ўйношни пляждан топада — мана бизга ўхшаб. Ха-ха-ха! «Кўппакчасига» дам олишда эса эркак хотини билан курортга бирга келади — мана бу Асқаралига ўхшаб! Э-ха-ха-ха! Энди «эшакчасига» дам олишга келсак, бунда эркак отпускани хотини билан бирга олади-ю, хотинини курортга юбориб, ўзи уйда қолади...

Хамма бараварига кулиб юборди. Шамси Тўраевичнинг томогига гурунч учиб, қалқиб йўтала бошлади. Қалқиш туфайлими ёки кулгиданми, кўзларида ёш айланди. Норкул чакак: «Хайрият, «эшакчасига» дам оладиганлар бизнинг орамизда йўк», дея латифага яқун ясади. Асқарали: «Улар уйда қолишган-да!» деб яна ҳаммани кулдирди. Баширжон акахонга такрор мулозамат қилди:

— Акажон, олинг, қазии билан олинг, тойнинг қазиси. Жувоз ёғлик ош билан тезда ҳазм бўлиб кетади.

Шамси Тўраевичнинг энсаси қотди:

— Есанг еявер ўзинг! Менга тўғри келмайди, казию коньяк қон босимини оширади.

— Э, ха-я!— деди Баширжон хижолат чекиб:— Кечирасиз...

Латифа айтиш навбати Асқаралига ўтди:

— Бир генерал хотини ва адъютанти билан коронғи кечада базмдан қайтишаётган экан. Адъютантнинг кўлида фонус эмиш. Кутилмаганда олдиларидан бир ариқча чиқибди. Генерал хотинини кўтариб сакрамокчи бўлибди. Ҳарчанд зўр бериб уринса-да, кўтаролмабди. Адъютант фонусни генералга бериб, хонимни кўлтигидан олиб бир кўтарибдию ариқдан осонгина сакраб ўтибди. Шунда генерал: «Фонусни ана шундай яхшироқ тутиб туриш керак эди-да!», дея адъютантга танбеҳ берибди.

Гурр кўтарилган кулги тингач, Шамси Тўраевич:

— Генераллар тўғрисида анекдот айтилмасин!— деди жиддий қиёфада.— Сиёсий хато...

— Йўқ, кечирасиз,— деди Асқарали кулиб.— Бу генерал оқ подшонинг генерали бўлган. Хозир фонус қолганми!

— Да,— деди Шамси Тўраевич бароқ қошларини кериб.— Оқ подшонинг генерали бўлса, бошқа гап. Келинглар, яхшиси битта кўшиқ эшитайлик.

«Спутник» магнитофонига лента қўйилди. Олчохон Сайитова ижро этган «Сен ҳам ғариб, мен ҳам ғариб» кўшиғи янгради. Шамси Тўраевич улкан бошини кўксига солинтирганча кўшиқни жимгина гинглади. Бошқалар зериккандек эди. Кўшиқ тугагач, Норкул чакак янги латифа бошлади.

— Ҳа, яна бир куни «қўппакчасига» дам олишга келган бир эр-хотин кечкурун пляждан қайтиб келишаётган эди...

— Чакагингга от тепсин!— деди Шамси Тўраевич,— Эзмалан-масдан гапир!

— Хўп, хўжайин,— деди Норкул чакак.— Кейин, ўша эр-хотин қоронғирок бир ерга етиб келгач, эр: «Кел, бир ўпишайлик» дебди. Иккаласи кучоклашиб, ўпишиб турганининг устига милиса келиб қолибди. Милиса эрга: «Кечкурун жамоат жойида бемаҳал юрганингиз учун сиз ўн беш сўм жарима тўлайсиз!», дебди. Эркак ўн беш сўмни чиқариб берибди. Милиса қўлидаги фонарни аёлнинг юзига тутиб: «Сиз қирқ беш сўм жарима тўланг!», дебди. Бундан эркакнинг жаҳли чиқиб: «Нега мен ўн беш сўм тўлайману, хотиним қирқ беш сўм тўларкан?», деб дўқ қилган экан, милиса: «Сиз биринчи марта, бу аёл эса учинчи марта қўлга тушиши» дебди.

Норкул чакакнинг бу латифаси ҳам узоқ кулгига сабаб бўлди. Фақат Шамси Тўраевич очилиб кулмади.

— Яхши эмас,— деди ўйчан,— аёллар шаънига бу хил бўлмағур латифаларни айтиш! Сен-чи, чакак гапимга куларканлар, деб ҳар хил бўлмағур латифаларни айтишга одатланма! Сенинг шалтоғингга бошқалар ҳам тойиб кетиши мумкин.

Шундан кейин давра совиди. Акахоннинг бу гапи меҳмонларга: «Бўлди, кетинглар энди», дегандек туюлди. Дастлаб сурхондарёлик колхоз ранси, сўнг Эркин, унинг кетидан Асқарали ва бошқалар ўринларидан кўзғалишди. Ниҳоят, Норкул чакак, Баширжон ва акахонининг ўзлари қолишди. Баширжон стол устини йиғиштиришга киришаркан:

— Шу топда Қиёмхоннинг кадри ўтди-да,— деб колди.— Бир-пасда йиғиштириб ташларди.

— Йиғиштирмай қўяқол!— деб тўнғиллади Шамси Тўраевич.— Ўзлари йиғиштириб олишади.

Негадир акахоннинг кайфияти йўқ эди. Эҳтимол, тушки уйку пайти ўтиб кетганидан феъли бузилган бўлса керак. Баширжонга каттик гапириб юборганини ўзи ҳам сездими, хонага киришаётганида:

— Ҳали Қиёмхон деяётган эдингми?— деб сўради акахон.— Қалай, турмуши яхшими?

Баширжон тўрхалтага солинган ортиқча шишаларни олиб шифоньерга қўйди-да, акахонга маъюс тикилди.

— Шукр, яхши юрибди, салом айтиб юборди. Фақат, госстрахга икки йиллик ревизия келган. Шу билан овора, боши қотган бечоранинг.

— Ревизия?!— деди акахон гангигандек бакрайиб.— Ҳимм... Ҳали бу Қиёмхонинг сени ҳам ўз балчиғига тортиб кетмаса гўрга эди. Бу ҳам ўша Хўжакуловодан чиққан гап. Буёққа жўнашимдан олдин Асқар Бакировичга сен тўғрингда анча сасиган экан. «Тирговичлари ҳам бор, шуларни топиш керак», деганмиш касофат. Ҳа, майли, ўйлаб кўрамиз... Лекин Хўжакулова кўтарилса, чаток бўлади.

Баширжон ўнкадек кизариб ерга қаради. Акахон пишиллаганча, қаравотига чўзилиб олди. Анча кайфи ошиб қолган Норкул чақак Баширжонни шаҳар айланишга таклиф этди. Одатда, бир уришиб қайта ярашган кишилар жуда иноқ бўлиб кетишади. «Укахонлар» ҳамма магазинларга бир-бир кириб чиқишди, катерда денгизни сайр қилишди.

Баширжон денгизнинг салқин, намчил ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас оларкан:

— Э, раҳмат сизга, Норкулжон!— деди шамолда учиб кетай деб турган шляпасини икки қўллаб бошига бостиради.— Жуда мазза қилдик-да. Бу матўрли қайиқ деганингиз жуда тез сузар экан-да. Қани энди, вақт бўлсаю ўн-ўн беш кун денгизнинг ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олсанг! Ҳар куни камида бир килодан семирардим, дейман-да.

— Яна икки кун қолсангиз, нима қилибди?— деди Норкул чақак.— Борасиз-да, ўша районингизга.

Баширжон энтиқиб нафас оларкан:

— Йўқ, ука,— деди бош чайқаб.— Асқар Бакировичдан уч кунга жавоб олган эдик. Вақтида бормасак, яхши эмас. Ҳар қалай, янги иш.

Сайрдан қоронғи тушганда қайтишди. Анча кеч бўлиб қолганига қарамай, соҳилда якка-ярим чўмилиувчилар учраб турарди. Норкул чақак тўсатдан:

— Баширжон ака, бир чўмилиб оламизми?— деб таклиф қилиб қолди.

— А, қандок бўларкин?— деди Баширжон анграйиб.— Ахир, кеч бўлди-ку? Яна, ҳалиги, трускамиз йўқ-да...

Норкул чақак овоз чиқармасдан қулди, сўнг қулгисини йўталга айлантириб:

— Нега?— деб сўради.

Уларнинг шундоқ ёнидан икки жуфт йигит-қиз қўлтиқлашиб ўтиб кетди. Баширжон овозини пасайтириб:

— Буёқларни совук, деб ўйлаб, буруқни остидан труска ўрнига оқ иштон кийиб келувдик,— деди.— Ҳай, майли, зарари йўқ, районга қайтсак, Хайрободда чўмилармиз.

Санаторийга кираверишда Норкул чақак бирдан пик этиб қулди.

— Ҳа, нега қуласиз?— деб сўради Баширжон хавотир олиб

— Ўзим,— деди Норкул чақак.— Бир воқеа эсимга тушиб кет

ди. Одамнинг соддаси жуда қизиқ бўларкан. Ўтган ҳафта Шамси Тўраевични кўргани «Ғалаба» колхозидан бир йигит келди. Яқинда институтни битириб колхозга инженер бўлиб борган экан. Раиси юборибди. Бирам содда, бирам гўл, асти сўраманг. Фамилияси ҳам ғалати — Алмосов! Мен уни «Олмасов» деб чакирардим. Ўша денг, келган куниёк: «Шамси Тўраевичга беш-олти юз сўм беришим керак эди» — деди. «Олмайдилар!» «Нега?» «Шамси Тўраевич порададан ҳазар қиладилар!» «А?!» Унда нима қилсам экан? Раис бобо: «Ана бу пачкани Шамси аканинг ўз қўлларига бериб кел» деган эдилар!» Бечора умрида бунақа ишни қилмаган экан. Уйлай-уйлай, эртаси яна олдимга келди. «Норкул ака, ё бирор қимматроқ нарса совга қилайми-а?» «Шамси Тўраевич совгани нима қиладилар? Яхшиси, пулнинг ўзини беринг!» «Қандай бераман? Уришиб берсалар, неча пуллик одам бўламан?» Шўрлик дағ-дағ титрайди. «Э, ука, — дедим, — сенинг олий маълумотли дипломинг менда бўлганда борми, бутун дунёни ағдар-тўнтар қилиб юборардим. Яна олий маълумотли эмиш!» «Нима қилай, ахир? — деди йиғламсираб. — Бунини мактабда ўргатмаган бўлса, институтда ўқитмаган бўлса!» «Йўли бор!» «Ўша йўлини айтинг, жон ака!», деб ялинади.

— Хўш, йўлини айтдингизми? — деб сўради Баширжон.

— Ҳа-да.

— Йўли қанақа экан?

— Э, ўша ўзингиз яхши кўрган йўл-да. Алмосовга: «Шамси Тўраевич билан қарта ўйнаб, жўрттага ютқизасиз», дедим. Бу — Шамси Тўраевич учун она сугидан ҳам ҳалол бўлади. Чунки у киши меҳнат қилиб ютиб оладилар. Ҳақиқатан ҳам шундай-да. «Э, шуни олдинроқ айтмайсизми?», дейди. Муроди ҳосил бўлгач, бирам қувонди, бирам қувонди, асти сўраманг. Мен ҳам кўнглини кўтариб қўйдим: «Ўсасан, ука. Олмасов бўлсанг-да, ўсасан!» дедим.

Баширжон «Ҳмм» деганча йўлида давом этди...

Индинига у «Адлер — Тошкент» самолётининг юмшоқ ўриндиғида ялпайиб ўтирганча, мудраб бораркан: «Мен ҳам боладим, — дея хаёлидан кечирди. — Қутганимдан ҳам зиёда бўлди. Беш ўйинда роппа-роса беш юз ўттиз сўм ютқаздим. Аслида, ўзлариям жуда яхши ўйнарганлар-да. Кимдир айтган эди-я: «Шамси Тўраевич ёшлиқда қиморбоз ўтганлар», деб. Ишқилиб, охири бахайр бўлсин. Яна ютиб олганларини қайтиб бермоқчи бўлдилар. Бе, кўнмадим! Кўниб эсимни ебманми! Нима бўлсаям хурсанд қузатиб қолдилар...»

Самолёт кўкка кўтарилган сари Баширжоннинг хаёллари ҳам тобора баданд ва олис парвоз қиларди.

20. «ХУТИКНИНГ БАЛОҒАТИ»

Фельетон

Одам боласи балоғатга етса, уй-жой қилади, бола-чақа орттиради. Пуштикамаридан бўлган фарзандларини ҳалол нон билан боққиси, эл орасида иззат-обрў орттиргиси келади.

Ўринсиз таққос учун ҳурматли ўқувчилардан минг қарра узр сўраб, қуйидаги саволни бермоқчимиз:

«Хўтик балоғатга етса нима бўлади?»

Ҳа, нега пешонангизни тириштириб, чаккангизни қашлайсиз? Нахотки шуни билмасангиз? «Саволни такрорланг», дедингизми? Хўп.

«Хўтик балоғатга етса нима бўлади?»

Йўқ, тополмадингиз. Майли, саволга жавоб ўйлагунча, қуйидаги хангомага кулоқ тутинг, шояд топқирлигингизга бир оз нафи тегса.

Район суғурта идорасининг собик бошлиғи Баширжон Зайнишевнинг таърифини келтирадиганлар мана бундай тўқиб-бичишадди: «У кўринишдан ўта содда, ҳалимдек мулоғим, жуда уятчан йигит. Аслида-чи? Аслида, олашақшакнинг остидан тухумини, танноз келинчакнинг кўзидан сурмасини уришга қодир. Ўрни келса, очикқан бузоқни бўксаси билан туртиб, сигирни узала тушиб эмишга ҳам тайёр...»

Хуллас, Баширжон Зайнишев район суғурта идорасига бошлик бўлиб ўтдию босар-тусарини билмай қолди. Бузоқнинг ҳақиға шерик бўлиш уёқда турсин, ҳатто чиллашир бузоқнинг ўзини сўйиб, гўштини ейишга одатланди. Бу борада унга инспектор Қиёмиддин Муслимов раҳнамолик қилиб турди.

Улар ҳаром пул ишлашни Вафо аттор исмли чайқовчи чолнинг ноғирон хўтигини суғурта қилишдан бошлашди. Кейин-кейин, уларнинг нафсига чиққан юкумли чипқон болалаб кетди. Вафо аттор билан тил бириктириб, унинг ўлакса бузоқлари, «ҳаром ўлди»га чиқарилди. Аслида бу бузоқлар семиртирилиб сўйилган ва гўшти хуфёна пулланган. Суғурта идорасидан уюштирилган ёрдам Вафо аттор билан «арра» қилинган. Қисқаси, уч йил давомида Вафо атторнинг олти бузоғи «ҳаром ўлди»га чиқарилиб, унга 5 минг сўмга яқин ёрдам пули ёзилган. Бу ҳам етмагандек, ўша «ноғирон хўтикча» уч йил давомида уч марта ўлиб, уч марта қайта тирилган ва ҳар ўлими эвазига 16 сўмдан ёрдам пули берилган...

Зилзила!!!

Утган йил баҳорда юз берган бу табиий офат туфайли кўп хонадонлар бошпанасиз қолди, айрим оилаларнинг турар жойлари дарз кетди. Бино дарз кетса, тузатса, қайта курса бўларкан. Айтинг, айтинг, виждон дарз кетмасин экан. Баширжон Зайнишев бошлик район суғурта идорасида ишловчи айрим ходимларнинг виждони дарз кетди. Маълумки, зилзила туфайли зарар кўрганларга партия ва ҳукуратимиз ўша оннинг ўзидаёқ ёрдам қўлини чўзди. Уй-жойи вайрон бўлган хонадонларга ёрдам бериш мақсадида биргина бизнинг районимиз суғурта идорасига 2 миллион сўм ажратилган эди. Ана шу маблағни зарар кўрганларга топшириш учун ҳамма енг шимариб ишга киришди. Суғурта идорасида эса бу борада ҳам зилзиладан қулаган бинодек анча қинғир-қийшиқ ишлар қилинди. Жумладан, Баширжон Зайнишевнинг ўзи зиғирдек ҳам шикаст емаган ҳовлиси учун 520 сўм, қайнонаси Севар Шониёзованинг эски, чалдевор ҳовлиси учун 400 сўм, қишлоқдаги тоғаларининг ҳеч қандай зарар кўрмаган ҳовлилари учун ҳам ёрдам пули ёздирган. Бу хил

ножўя ёрдамдан Қ. Муслимов, Қ. Дўлтаева ҳамда суғурта идорасининг бошқа ходимлари ва уларнинг авлод-аждодлари ҳам курук колмадилар. Ҳатто, ҳаром луқманинг доимий охури — Вафо аттор ҳам зилзила туфайли ёрдамдан бенасиб колмади. Унга биринчилар қатори 380 сўм ёзилиб, ўша куннинг ўзидаёқ ярми қайтариб олинди. Бу ҳақда Вафо атторнинг ўзи ҳам: «Ман бир бесавод одамман, «ёрдам» деб пул ёздилар, олдим. «Ярмисини қайтариб бер», дедилар. Қиёмхонга 190 сўмини қайтариб бердим», дея кўрсатма беради.

Шундай қилиб, уч йил давомида район суғурта идорасида 133 минг сўмга яқин маблағ аҳолига қонунсиз тўланган ёки талон-торож қилинган.

Баширжон Зайнишев ҳам, унинг ҳамтовоклари ҳам қонун олдида жавоб берадилар. Бу гал уни қутқариб қолиш учун ҳомийларнинг кўллари ҳам қисқалик қилса керак.

Ревизия давом этмоқда.

Энди бир гап: суғурта идорасидагиларнинг ёрдами билан қанчадан-қанча ўлакса бузоқлар «ҳаром ўлди»га, қанчадан-қанча бусбутун бинолар «йиқилди»га чиқарилди, қанчадан-қанча экинзорларни «гармсел» уриб кетди, мева дарахтлари «қуриб, хосилини тўқди» ва шунинг эвазига давлат томонидан неча минг сўмлаб ёрдам пули берилди. Ҳатто Вафо атторнинг ногирон хўтиги ҳам уч йил давомида суғурта идорасидагиларнинг ёрдами билан (уч марта ўлган бўлса-да!) балоғатга етиб қолди.

Хўш, хўтик балоғатга етиб нима бўлди? Яна топа олмадингизми? Э, баракалла сизга! Хўтик балоғатга етса, нима бўларди?..

Эшак бўлади-да!

Қимсан Найза.

21. ШҲРПЕШОНА

Тиниқ мовий осмонда парча-парча ок, пуштиранг булутлар сокин сузади. Улар ҳавода беозор учиб юрган катта-катта қушларни эслатади. Ана, пуштиранг улкан булут самонинг қоқ ўртасига сузиб бориб, рўпарадаги қўшнининг пастак, лойшувоқ томига, унинг этагидаги бир парча гулзорга, барги сарғая бошлаган ток ҳавозалари устига юпка ва шаффоф соя ташлади.

Меҳмонхона деразасидан ташқарига лоқайд тикилиб турган Баширжон осмондаги нур ва булутлар ўйинидан тамом хабарсиз эди. Ваҳимали, қўрқинчли хаёллардан боши қотган, кўксидан имиллаб уриб турган юрагини ғашлик кемирар, вужудини аллақандай ҳорғинлик, лоҳаслик чулғаб олган эди.

— Меҳмонларингиз қачон келади?

Пойгак томондаги очик деразадан бош сукқан хотинининг овозидан чўчиб тушди. Ранги қув ўчиб, энгаги беихтиёр титради.

— Йўталиб келсанг ўласанми!— деди хотинини жеркиб.— Ўтакамни ёриб юбординг-ку!

Баширжон ёқасини очиб, кўксига туф-туфлади. Хотини хижолат чекиб узр сўрагандек бўлди, меҳмонларнинг соат учда келишини билиб, секин нари кетди. Баширжон кўксини силай-силаё изига қайтиб, қизил духоба қопланган диванга чўзилди: «Ёмон бўлди,— дея лабини тишлаб ингради у.— Нахотки иложи топилмаса-я? Э, художон, нахотки, қамалсам-а? Терговчи боланинг авзойи ёмон. Аслида: ўша ревизия даврида «босди-босди» қилиш керак эди-я! Ҳамма балони ўша сарик чаён Ҳамид Солиҳов билан Хўжакулова кўзгади. Ҳа, майли, худо уларга ҳам кўрсатар...»

Супада ит хуриб, товукнинг жонхолатда қийкиргани эшитилди. У ховлиқиб ўрнидан туриб деразани очди: бир коса сергўшт палов, унга суяб қўйилган икки сих кабоб: уч-тўртта сомса ва ширмой нон тасвири солинган каттакон фанер тахта билан тўсилган товук катагидан Ашур думи юлуқ бир жўжахўрозни қийқиратганча қувлаб чиқди. Айвон остида занжирини шиқирлатиб сарғиш ит тинмай хурарди. Ашур жўжахўрозни қувиб, супада гир айлана бошлади.

— Ҳай-ҳай!— деб кичкирди Баширжон.— Ўв, бемаза, нима қиласан товукларга озор бериб?

Ашур югуришдан тўхтади.

— Хўрозчани тутиб оламан,— деди хансираб.

— Нима қиласан тутиб?

— Кўрай-чи, тиши чиқибдими?..

Баширжон кулишга ҳам, ўғлини койишга ҳам ҳайрон эди. «Бола-да, ҳеч нарсани ўйламайди. Маза-маза шуники!»

— Қўй, ўғлим, яхши эмас, қарғайди.

Ашур қоп-қора кўзларини ўйнатди:

— Ҳе, бу сизга бувимми, қарғайди?

Баширжон энди кулиб юборди. Чунки баъзан ўғли бувисига шўхлик қилса, уни жонидан тўйдирса, кампир: «Ҳа, учмагинага учмагур! Кўзгинанг ўйилмасин!», дея тесқари қилиб қарғарди. Баширжон: «Кел, шоколад бераман», деб ўғлини алдаб ёнига чақирди. Ашур зипиллаб кириб келаркан: «нахотки шугина гўдак етим қолса?— деб ўйладию кўзларига ёш қалқди.— Ақалли тўйини ҳам ўтказолмадим-а! Ҳа, уйгинанг куйсин, Ҳамид сарик! Илоё, сенинг ҳам болаларинг менинг ана шу яккаю ягона фарзандимдек хор-зор бўлсин! Энди бу гўдак кимларнинг қўлига мўлтираб қарайди...»

— Қани шакалад?

— Мана, дагарим, мана ҳозир!— Баширжон уй ўртасида тузаб қўйилган дастурхондан юпка шоколад олиб ўғлига тутди, Ашур шоколаднинг қоғозини тиши билан йиртиб очаркан:

— Дада, нимага Бобик шакалад ейди-ю, пишакчамиз емайди?— деб сўради.

— Билмасам.

Ашур тиззаларини бир-бирига уриб юрганча ташқарига чиқиб кетди. Баширжон: «Нега пишак шоколад емас экан-а?— дея ўйлай бошлади.— Қизик, ҳайронман... Болалик қизик-да, хаёлига нима-лар келмайди. Ғалати савол: «Нега кучук шоколад ейди-ю, пишак емайди?— Баширжон қўл силтади.— Ҳе, шунга ҳам бош қотириб

ўтирибман-а! Ахир, бундан ҳам зарур гаплар бор-ку! Албатта қамашади. Қиёмхон бугун бўлмаса, эртага албатта сотади...»

Шу хил ўйлардан боши оғирлашиб, кўзлари хира тортиб кетган-дек бўлди. Бу хаёлларни гўё биров миясига зўрлик билан суқаётган-дек эди.

Меҳмонлар айтилган вақтда келишди. Улар тўрт киши эди: эски кадрони Қурбонов, «Ором» ресторанининг директори Иноятов, «Хайробод» кафесининг директори Ўрдаев ҳамда милициядан пенсияга чиққан, ҳозир райижрокомда ишлайдиган Сайрамов.

Меҳмонлар ўтирмасданок уйни кўздан кечиришди. Ҳамма нарсага кизиқиб қаровчи Сайрамов тўрдаги гиламга тикилиб сўради:

— Э, анови портрет Шамси Тўраевичникими?

— Ҳа.

— Ўшанда анча ёш эканлар. Буниси Асқар Бакировичники шеклли?

— Ҳа,— деди Баширжон.— Бирга тушган кичик суратларидан алоҳида-алоҳида катталаштириб олдим. Биттадан рамкага солиб ўзларига ҳам совға қилган эдим.

Фотиҳа ўқилгач, мезбон меҳмонларнинг ҳар биридан ҳол-аҳвол сўради, худди шу асно даҳлизда чойнакнинг қопқоғи шиқирлади. Баширжон ҳовлиқиб: «Қани, дастурхонга қаранглар», деганча ташқарига чикди. Ошхона эшигида хотини пахта гулли чойнак ва бир даста пиёла кўтариб турарди. Буфет устида эса бир даста қирмизи коса. Баширжон хотинининг қўлидаги чойнак-пиёлаларга қарадию:

— Олиб бор, қайт изингга!— деди апил-тапил.— Эсинг борми ўзи?

Хотини чимирилди:

— Ҳа, нима қилибман, ахир?

— Бало қилибсан, дард қилибсан!— деди Баширжон паст овозда ўдағайлаб.— Ахир, кўрмисан, бу чойнак-пиёлаларга, анови косаларга ҳам заррин харфлар билан «Ором» ресторани» деб ёзилган-ку!

— «Ўзимизники» деган эдингиз-ку?

— Гапни бас қил!— дея ўшқирди у.— Йўқот буларингни! Қишлоққа, укангникига бериб юбор, кўшниларига сотар... Ҳа, шошма, кейин, ишлар «босди-босди» бўлгач, юборарсан. Ҳозир ўша эски сандиқда тураверсин-чи. Чойнак-пиёлаларнинг бошқасидан топ. Агар кўриб қолмасам, меҳмонларнинг олдида нақ шармандамни чиқарардинг...

Суюқ-қуюқ овқатлар тортилди. Меҳмонлар бир-икки қадахдан ичган ҳам бўлишди. Лекин мезбоннинг аламзада қиёфаси, сўник, дилгир кайфияти уларнинг очилиб-сочилиб ўтиришига монелик қиларди. Ниҳоят, Баширжон йиғламсираб муддаога кўчди.

— Бу ёруғ оламда менинг сизлардан бошқа яқин кишим йўқ. Акам ҳам сизлар, укам ҳам. Худо мани ана шундай хешу табор-сиз, қавм-қариндошсиз танҳо яратган. Энди шу ёлғизгина ўғлим...

Қурбонов бир кўзгалиб оларкан:

— Кўйинг, ўзингизни босинг!— деди. Бошқалар сукут сақлаб ўтиришарди.— Кўп ҳам ғам еманг. Бир иложи топилар, сизни хор-

зор қилиб қўймасмиз. Менда бир таклиф бор: ўша ревизиядан чиққан бир юзу ўттиз уч минг камомадни кўплашиб тўлаб юбора қолсак-чи?..

Баширжон ялт этиб унга қаради, кўнглида умид учқунлари милтиллагандек бўлди:

— Қаердан тўлайман?

— Э, қизиқ экансиз!— деди Қурбонов ўз одатича бир оз қизишиб.— Одамлар уч юз минг, тўрт юз мингнинг иложини қилишяпти-ку, бизларга нима бўлибди. Ана: Хидоятжон борлар, Бозорбой бор, яна у-бу оғайниларни кўрамиз.

Ҳеч кимдан садо чиқмади. Фақат Сайрамов сўзсиз бош чайқади.

— Ҳа?

— Бўлмайти, — деди Сайрамов хомуш.— Аввал бўлса ҳам энди бўлмайти. Иш чаток.

— Нега?

— Негаки, аввал ўша ревизорнинг ўзи билан иш битказса бўларди. Вақт ўтди. Қолаверса, терговга ўтгунча ҳаракат қилиш лозим эди. Яна бу орада анови фельетон, нима эди, «Хўтиқнинг балоғати»ми? Ҳи-хи...— Сайрамов қулишга қулди-ю, сўнг қаттиқ хижолат чекиб, кизариб кетди.— Ўша фельетон ҳамма ишни расво қилиб ташлади. Матбуотда эълон қилиндими — тамом. Гишт қолипдан кўчди. Энди пулни тўласалар ҳам, тўламасалар ҳам, барибир жазо оладилар...

Дастурхон попугини ўйнаб ўтирган ресторан директори унинг гапини маъқуллади.

— Тўғри, асли ўшанда арининг уяси ғувиллаб, бир-иккита чиққандаёқ бир ховуч серсомон лой қилиб, нақ уясига уриш керак эди. Олам гулистон бўларди. Энди оғир. Майли, ёрдамга келсак, бизлар ҳам қараб турмаймиз. Лекин мол ҳам кетиб, жон ҳам кетмасин, дейман-да.

Баширжон оғир хўрсинди. У ҳозир КРУдан келган, озгин, кушбурун Еқубовни, ўзини шу йўлларга бошлаган Қиёмхонни, қуни кеча хузурига чақириб сўроқ қилган терговчи йигитни ва ниҳоят, кўриниши ҳам, қиёфаю насл-насаби ҳам батамом нотаниш Қимсан Найзани ич-ичидан лаънатламоқда эди. Булар кетгач, яна ёлғиз қоламанми, деган ваҳима ўткир чангак бўлиб қурагини ғижимларди. Лекин, на илож? Қачонлардир ёлғиз қолиши аниқ. Ҳали бу-ку, ҳолва, қамоқхонадаги — якка камерадаги ёлғизликдан худонинг ўзи асрасин!

Дарвоза олдида меҳмонлар билан хайрлашаркан, унинг бўйи бир қарич чўккандек, елкалари чиқиб, қолати олдинга энгашиб қолгандек эди. Зўрға ютиниб, алам ва хўрлик туфайли чиққан кўз ёшларини билинтирмай, секин енгининг учига артди. Бу хил алам-задаларни кўравериб дийдаси қотиб кетган собиқ милиционер Сайрамов:

— Энди кўп ҳам ўйламанг, Баширжон ука,— деди хайрлашишга қўл чўзиб.— Пешонадагини кўрасиз, бола-чаканинг олдида дадил бўлинг.

22. ЁЛҒОНЧИ ФАРИШТАЛАР

Кунлар жуда имиллаб ўтарди. Бекор, кимсасиз қолинган ҳар дақиқа гўё бир соатдек, соатлар эса маъносиз куну ҳафталардек узокқа чўзиларди. Бундай пайтларда Баширжоннинг тоқати ток бўлиб ўзини кўярга жой тополмас эди. Ишдан кўли совиган, лекин уйда ёлғиз қолишдан кўрққани учун ҳам ўзини мажбур қилиб, ишга боради-ю, сурати бориб сурати қайтади. Кўча-кўйда, ҳатто идорада ҳам, одамларнинг кўзига кўринишдан безиллаб, ҳашаматли кабинети ўзи учун гўё қаландарнинг чиллахонасига айлангандек эди. Салкам бир ойдан буён иш билан келувчилар ўринбосарига учрашиб, юмушини битказиб кетади. У билан эса ҳеч кимнинг иши ҳам йўқ. Ходимлари ҳам хузурига ахён-ахён кириб чиқишади. Шундай бўлса-да, креслосига худди миҳ қоқилгандек юрак ҳовучлаб ўтиради. Телефоннинг ноҳос жиринглашидан ҳам, идорага кириб келган нотаниш кишидан ҳам кўрқиб: «Наҳотки прокуратурадан бўлса?», дея ҳадиксирайди. Бошқа жойдан эканини суриштириб билгач: «Хайрият-эй!», дея бир енгил нафас олади. Худди шу топда яна телефон, яна ҳадиксираш... «Оҳ, хайрият!— дейди яна бошини кафтлари орасига олиб.— Бошқа жойдан экан...»

Шундай кунларнинг бирида унинг хузурига ўринбосари кириб хол-ахвол сўради.

— Шукр, раҳмат, укажон! — деди у сўлғин, афтодаҳол. — Юриб-миз, тупрокдан ташқари. Лекин, тўғриси янни айтсам, жонимдан ҳам тўйиб кетдим.

Ўринбосари босиқ, вазмин йигит эди, унга ачиниб, кўнгиббардорлик қилди:

— Зарари йўқ, Баширжон Зайнишевич, ҳаммаси яхши бўлиб кетади. Ҳа, бир гап: эрта соат ўн бирда область кооператорларининг мажлиси бор экан. Ҳамма бошлиқлар қатнашсин, дейишди. Шунга...

— Майли, ўзим борақолай. Йўл-йўлакай Шамси Тўраевични ҳам кўриб келаман... Ҳали эшитганингиз йўқми? Ўтган кунини инсул бўлибдилар. Кеча Норкул чакак айтди. Ҳозир область касалхонасида ётган эканлар. Менга уч кунлик командировка ёзинг. Бўгун кетсам, индинга қайтарман.

— Ҳа, дарвоқе, индинга бюро-я!

— Қанака бюро?

— Райкомнинг бюроси. Орготделдан Исроилов телефон қилиб, сизни албатта қатнашсин, деди. «Шаҳсий масала» деди чоғи.

Баширжоннинг бошига гурзи тушгандек бўлди. Юраги орқасига тортиб, кўз ўнги қоронғилашиб кетди. «Тамом!— деб ўйлади кўзларини беҳол юмиб.— Қошки эди ишдан олсалар-у, ўзимни қама-масалар...»

Орадан қанча вақт ўтганини билмайди. Бир пайт кўзларини очса, рўпарасида ўринбосари ҳамон тик турибди.

— Ҳа, майли, ука, бошга тушганини кўз кўрар. Илҳомжонга айтинг, ҳеч қаёққа кетмай турсин.

Ўринбосар чикди. Баширжон манглайини стол устидаги совук ойнага қўйганча оғир уҳ тортди: «Тамом, ҳаммасидан айрилдим!»

Эсиз, шунча ҳаракатларим! Ҳа, уйгинанг куйсин, Ҳамид сарик! Ҳар бало бўлсаям сен қилдинг! Илоҳо, мени куним сенинг ҳам бошингга тушсин!.. Барибир қамайдилар. Камоқ дегани зах, қоронғи хужра бўлса керак. Уф!— Эти жунжикиб кетди.— Ҳа, уйгинанг куйсин, Хўжақулова! Ҳамма балони сен қилдинг!.. Бу ишга Шамси Тўраевичнинг ҳам қўллари қискалик қилса керак. Дарвоқе, ўнг қўллари билан ўнг оёқлари ишламас экан... Эртага борай-чи, бирор маслаҳат берарлар... Бир юз ўттиз уч минг сўм-а? Э, йўқ! Елғон!.. Наҳотки шунча пулни мен бир ўзим еган бўлсам?! Ҳа, уйгинанг куйсин ревизор, ҳар бало қилдинг, сен қилдинг! КРУ бўлмай охир бўл!.. Хали Сайрамов айтганидек, Шамси Тўраевич ҳам: «Энди вақт ўтди, вақтлироқ ҳаракат қилиш керак эди», десалар-а?!».

Баширжон пала-партиш ўй сурар: ўзини шу қўйларга солган рақибларини бирма-бир: «Ҳа, уйгинанг куйсин фалончи, ҳар бало қилдинг, сен қилдинг!», деб қарғар эди. Бу қарғишдан уни фельетон қилган «лаънати» Қимсан Найза ҳам, суғурта идорасидаги «беимон» қоровул чол ҳам, ўтган куни кўчада тумонат одам олдида ёқасидан олиб: «Эримни чиқариб бер!», деб шарманда қилган «манжалақи» Қирмизхон ҳам, унинг қамоқдаги «ҳезалак» эри Қиёмхон ҳам қурук қолмади. Яна кўпларни қарғади у. Ниҳоят, ойнадан бош кўтариб, қизғиш из тушиб, совуқ тер чиққан пешонасига шапатилади. «Ҳаммасига ўзим сабаб!— деб юборди тўсатдан.— Уйгинамга ўт тушсин мени!..» Бирданига хушёр тортиб, қуйи лабини қаттиқ тишлади: «Астағфирулло! Илоҳим, фаришталар «Омин!» демаган бўлсин-да!..»

Кечга яқин идоранинг қизил фургон «Москвич»ида уйига қайтди. Ҳазилқаш оғайнилари бу машинани «Чамадонли «Москвич» дейишарди. Қишлоққа чиққанда Баширжон машинанинг «чамадони»га ковокми, қовун-тарвузми, икки челак узумми ёки сигирига икки қоп емми, хуллас, нимадир солиб қайтарди. Қўй ва товуқ ортган пайтларида Илҳомжон кейин машинани юваркан, орқаворотдан бошлигини келиштириб роса сўкар эди...

Баширжон дарвозаси олдида машинадан тушди-да, шоферга: «Эрталаб соат саккизда келинг, мажлисга борамиз», дея тайинлаб ичкари кирди. Хотини ўғлини олиб қўшниникига чиқиб кетган экан. У кийимларини алмаштириб, омборга кирди. Чироқни ёқди. Узунчок омборнинг тўрида йигирма бешинчи лампочка хира нур сочди. Баширжон кўзларини уқалаб, аста ҳамбага яқинлашди. Тўрт бўлакка бўлинган ҳамба унинг кўкрагидан келарди. Ҳамбанинг бир томонига бугдой, нариги ёғига оқ жўхори, қолган икки томонига мош, мева-чева, данак ҳамда туршак солиб қўйилган эди. «Бемалол икки йилга етадиган ғалла бор,— дея пичирлади у.— Худо кўрсатмасин... Анови пармалин шишалардаги пахта ёғи ҳам запас. Дон-дун бор, ёғ бор. Қамашса ҳам оилам таъмин-ку! Пул бўлса бор...»

Баширжон аввал чўккалади, кейин чўзилиб, белигача ҳамба остига кирди. Юмронқозикдек аста-секин қазиб, нам тупроқ чиқара бошлади. Кавлай-кавлай тирноқлари зирқиради. Йўқ! Қапалаги учиб, бошқа жойни кавлашга тутинди. Яна йўқ! «Уйгинам куйди!

Нахотки бояги гапимга фаришталар «Омин!» деган бўлса?— У бир муддат кавлашдан тўхтади.— Ер ютдимикан? Қаерга кетади бўл-маса? Нахотки бир киши... Еки қайнонам... Йўғ-э!..»

Бирдан ўзини енгил ҳис этди. Ўтган ой Қурбонов берган бешта юзталиқни банкага жойлаштириб, ҳамбанинг ўнг томонига кўмганини эслаб, қалтироғи хиёл босилди. Чунки банкага ҳар гал пул солганида, ҳар гал уни бошқа жойга кўмарди. Ўрнидан сапчиб туриб, ҳамбанинг ўнг томонига ўтди, терлаб-пишиб банкани кавлаб олди. Оғзидаги мис қопқоғи занглаб, моғор тусини олган кўкиш банкани апил-тапил юзига босди, кейин кўксига маҳкам қисиб, бир лаҳза қайфланди. Қопқоқни очиб, чироқ томон юрди, ёруққа солиб қаради: ҳаммаси юзталиқ! Банка оғзига тўмтоқ бурнини тикиб ҳидлади: «Оҳ-оҳ, ҳидингдан айланай!— Бирпаслик хузури туйқусдан азобга айланди.— Нима гуноҳим бор эди, художон! Бу пулга Ашуржонни тўй қилмоқчи эдим-ку! Тўйга Олчахонни айтмоқчи эдим, юртга ош бермоқчи эдим. Ҳа, уйгинанг... э, кечирансан, художон! Ўзинг раҳм қил, нахотки шу пул...»

Баширжон гарангсиз, интиҳосиз ўй-хаёллар оғушида банкани қайта кўмишга киришди.

Эрталаб у область марказига жўнади. Мажлис бошлангунга қадар Шамси Тўраевични бирров кўриб чиқмоқчи бўлди. Бозорга тушиб қоғоз халтани тўлдириб мева-чева олди.

Область касалхонаси жуда сўлим ва сердарахт боғда жойлашган эди. Янги корпуснинг олди кенг гулзор. Баширжоннинг негадир шу топда касал бўлгиси келиб кетди. Кошки эди, ишлари бир ёқли бўлгунча у ҳам касалхонада ётса! Акахоннинг олдига киришга дастлаб рухсат бермадилар. Хайрият, ичкаридан Шамси Тўраевичнинг ўзлари: «Зайнишев бўлса, айтинг, кирсин», деб тайинлабдилар. Баширжон қўлида қоғоз халта, елкасига оқ халат ташлаб палатага кирди. Дераза ёнидаги қаравотда оппоқ чойшабга бурканиб акахон ётибдилар. Ранг-рўйлари бир ҳолатда, қони қочган қўллари ёнларига мажолсиз чўзилган. Бошлари остида қўшалок ёстик. Қалин лаблари гезарган, кўзлари хира милтиллайди. У кишининг бош томонидаги курсида тўладан келган, оқ-сарик аёл — акахоннинг хотинлари «янгамулло» ўтирибди. Уйқусизликдан бўлса керак, «янгамулло»нинг ранги жуда сўлгин.

Баширжон ўзини тутолмай инқиллаб юборди:

— Яхшимисиз, акажон? Сизга нима бўлди-а?

Янга ўдағайлаб танбех берди:

— Тиш, тишше! Бу кишига қимирлаш, ҳаяжонланиш, қаттиқ гапириш сира мумкин эмас!

Баширжон: «Хўп-хўп», деди шивирлаб. Шамси Тўраевич бир чимирилиб, кўзларини хиёл очгандек бўлди.

— Ях... ши... мисан?— дея бўлиб-бўлиб пичирлади у ва бир оздан кейин сўради: — Св...вод...кани кел...тир...дингми?

Баширжон дастлаб гангиди, кейин акахоннинг пахта тайёрлаш тўғрисидаги маълумотни сўраётганига фаҳми етиб:

— Бор эди,— деди шошиб,— ҳозир машинадан олиб келаман. У ташқарига чиқди ва ҳаял ўтмай машинкада ёзилган бир варақ қоғоз билан қайтиб кирди. Акахон бош ва кўзлари билан: «Кўзимнинг олдига тут», дегандек ишора қилди. Баширжон маълумот битилган варақни ёйиб, акахонининг кўзига яқин тутди. Акахон узоқ вақт қоғозга тикилиб, пичирлаб ётди, сўнг:

— «Ға...ла...ба»нинг аҳ...воли ча...ток...ку!— деди мажолсиз ширлаб.

Янганинг энсаси қотиб қойинди:

— Э, ўзингизнинг аҳволингизни ўйласангиз-чи! «Ғалаба»нинг пахтаси ҳали яхши очилмаган экан. Эрта-индин ҳаммасидан ўзиб кетади. Нима қиласиз ташвиш чекиб, яхшиси, ўзингизни ўйланг!

— Гапир...ра...сан-да...сан,— дея пичирлаб, кўзларини қайта юмди Шамси Тўраевич.

Баширжон ўзининг мушкул аҳволи тўғрисида маслаҳат сўрамоқчи эди, бўлмади. Кўрдик, акахоннинг аҳволи униқидан ҳам оғир. У беихтиёр инграб, чап кўкрагини ишқай бошлади.

— Ҳа, нима гап?— деб сўради янга.

— Юрагим сиқилиб оғрияпти.

Янга тумбочка устидаги дорилардан бир пачкасини олиб, унга узатди:

— Мана бу нитроглицерин, кон томирларини кенгайтирадиган дори. Бир донасини ичсангиз, тузалаёсиз. Майли, қолгани ёнингизда турсин, юрагингиз сиқилганда ичарсиз.

Баширжон битта таблеткани оғзига ташлаб, дон тикилган ҳўроздек икки уринишда томоқдан ўтказди. Кўнгли анча ором олгандек бўлди. Янгага, мажлисдан кейин яна бирров хабар олажagini айтиб, оҳиста ўрнидан кўзгалди.

Мажлис область ижроия комитетининг янги биносида бўлиши белгиланган эди. Баширжон соатига қаради: ярим соат қолди. У ҳовлиқиб машинага ўтирди. Шу топда у ҳар қандай касалга ҳам тайёр эди: «Майли, инфаркт бўлай, инсул бўлсам ҳам майли,— дея хаёл суриб борарди у.— Ҳар қалай, рақдан бошқа касални тузатса бўлади-ку. Кошки эди Шамси Тўраевичнинг ўринларига мен касал бўлсам эди. У киши мен учун югуриб-елардилар... Энди ўзлари ўлим тўшагида... Йўғ-эй, у киши-ку, тузалиб кетарлар, лекин мени қамашади. Ҳа, ишдан олдиларми, қамалдим, деявер! Яна группавой... Э, художон-эй, қамалгандан кўра...»

Машина тўрт қаватли бино олдида тўхтаб, унинг хаёллари бўлинди. Апил-тапил яна соатига қаради, ҳали ўн беш минут бор! Шоферга бир нималарни тайинлаб, автомат сув будкаси томон юрди. Бир тийин ташлаб стаканни тўлдирди-да, янга берган доридан бирданига учтасини ичди. Қисқа-қисқа кекириб, бинога кирди. Одамлар энди тўпланишаётган эди. Кўздан нарироқ бир чеккага ўтиб, кута бошлади. Ҳамма гуруҳ-гуруҳ бўлиб юқори қаватга кўтариларди. У ойна олдидан ўтаётиб, секин кўз ташлади. Ё парвардигор! Бетлари, кенг манглайи қизариб кетган, қулоқлари ҳам ловлов ёниб турибди. Яхшироқ тикилган эди, сийрак қошларининг ости, кўзларининг охию бўйинларигача қизғиш тус олганини кўрди, не-

гадир кўнгли ёришгандек бўлди. «Ана холос, чинакамига касал бўляпман, — дея кўнглидан ўтказди у. — Унда, нега йиқилмаяпман? Йиқилишим керак эди-ку! Касалман, ҳа, касалман... Фаришталар «Омин!» деган экан-да! Э, ана, катталар келяпти...»

Ойна олдидан шошилиб нари кетди. Катта-катта кадам ташлаб, юкорига кўтарила бошлади. Орқадан раҳбарлар кулишиб-суҳбатлашиб келишарди. «Ҳозир йиқилсам керак, — деб ўйлаганча, у зинанинг буриладиган супачасига чикди. — Э, нега йиқилмаяпман? Ўзим йиқилсам-чи?.. Ҳозир... Ҳозир... ана...»

У қийшайиб туриб: «...Воҳ!», дея ўзини ташлади. Бахтига, зина суянчиғи бор экан, шунга осилиб қолди ва сирғаниб мрамар пиллапояга қулаб тушди. Орқадан келаётганлар чўчиб: «Э-э, нима бўлди? Нима гап?», дея эсанкираб қолишди. Қимдир кўтармоқчи бўлди, кимдир: «Тегманг, қимирлатманг!», деди. Баширжон алчайиб ётаркан, ҳамма гап-сўзлар қулоғига аник-таник кирмоқда эди. Фақат, зина қиррасига қаттиқ урилганидан чап елкаси жизиллаб ачишарди. Аллаким унинг бўйинбоғини бўшатиб, кўйлагининг устки тугмасини ечди, биров телефонга югурди. Қимнингдир: «Бечоранинг рангини қаранг, қизариб кетибди, инфаркт бўлса керак!», деган сўзларини эшитиб, у анча қувониб кетди. «Э, бу Зайнишев-ку! — деди йўғон бир овоз. — Кейинги пайтларда жуда сиқилиб юрувди. Иши судда... ҳе, шўрлик!..» У ҳушсиз каби қимирламай ётаверди. Пастдан шоша-пиша чиқиб келаётган врачнинг шарпасини сезгач, хиёл кўзғалиб, оҳиста кўзини очди: ҳамма мажлисга кириб кетмоқда. Баширжон уларнинг ортидан мажолсиз қараб қоларкан: «Ўртоқ Убайдовнинг шахсан ўзлари аҳволимни кўрдилар-ку», дея умид билан ўйлади. Доктор аёл унинг ётган жойида қон босимини ўлчади-да:

— Босимингиз ёмон эмас, — деди, — ҳароратингиз ҳам йўк!

Баширжон оғир инграб:

— Оёқ-қўлларим совиб, увишиб кетяпти! — деди. Чунки ўладиган кишининг оёқ-қўллари совийди, деган гап қулоғига чалинган эди.

Доктор унинг юрак уришини ҳам эшитиб кўрди.

— Юрагингиз жойида, — деди доктор. — Қани, туригиз ўрнингиздан.

— Туролмайман, — деб ингради Баширжон. — Қайси касалхонага элтасиз?

Доктор секин имо қилган эди, тезда замбил келтирилди. Унинг бир томонидан Илҳомжон, иккинчи томонидан «Тез ёрдам» шофери кўтарганча, Баширжонни пастга олиб туша бошладилар. Врач аёл ва икки-уч таниш киши уларнинг ортидан келишарди.

— Илҳомжон, — деб нолиш қилди Баширжон замбилда силкиниб бораркан, — анови чўнтагимда командировка варақаси бор, печать урдириш эсдан чиқмасин!

Орқадан келаётганлар кулиб юборишди. Илҳомжоннинг энсаси қотиб, нимадир дея тўнгилади. Замбилни «Тез ёрдам» машинасига олиб чиқишаётган эди, врач аёл, «Йўк, мана буёққа!» деб йўладан ўнгга бурилди-да, эшигига «Медпункт» деб ёзилган хонага бош-

лади. Замбилни ерга қўйишди. Баширжон ютиниб, қизғиш тили билан лабларини ялади.

— Энди тулинг ўрнингиздан!— деди врач аёл.— Ана бу тахтага чиқиб бирпас чўзилинг!

Баширжонни ранги оппоқ оқариб кетган эди. Секин ўрнидан туриб, тахтага чўзиларкан:

— Қасалхонага ётмайманми?— деб сўради.

— Йўқ, иссиқда қаттиқ толиққансиз, бир оз дам олсангиз, тузалиб қоласиз. Хўп, хайр!

Врач аёл чиқиб кетди. Баширжон мулзам бир кайфиятда: «Шу замоннинг дўхтирларига ҳам тушуниб бўлмайди!», дея юзини девор томонга ўгириб олди. Шу ётганча қарийб уч соатча қимирламай ётди. Илҳомжон икки марта чой ичирди. Ётса ҳали-вери ёта-веради-да, лекин фойдасиз. Ҳадемай мажлис тугайди. Бировлар кўриб қолса, неча пуллик одам бўлади? Баҳона қилган экан, дейишмайдимми? Дўхтир аёл ҳам жуда қайсар экан. Ундан бошқаси бўлганда қасалхонага олиб кетармиди? Яхши бўлмади-да. Кошки эди, ўртоқ Убайдов кўрмасалар. Ахир, ранг-рўйи бинойидек қасалга ўхшаб турувди-я! Қасал бўлгани аниқ эди. Янга берган дори тескари таъсир қилдимикан? Таъсири ҳам узоққа чўзилмас экан-да! Емон бўлди. Тезроқ туриб уйга кетгани маъқул. Қасаллиги аниқ эди-ю... дорининг таъсири узоққа чўзилмас экан-да... Фаришталар ҳам «Омин!» деганга ўхшаб туюлувди. «Э, фаришталар ҳам ёлғончи экан,— деб пичирлади алам билан.— Ҳаммаси ёлғончи!»

— Бир нима дедингизми?— деб сўради Илҳомжон унга энгашиб.

Баширжон кўзларини катта очиб, бошини кўтарди:

— Уйга кетамиз.

Илҳомжон бошлиқнинг қўлтиғидан тутиб, ташқарига олиб чиқди. Қатор турган машиналар ичида қизил фургон алоҳида ажралиб турарди. Баширжон ўзини бағамом бехол кўрсатишга тиришиб, секин-секин қадам ташлаб илгари юрди. Илҳомжон машина эшигини очиб, ўриндиқ суянчиғини бир оз орқа суриб қўйди. Бошлиқ кабинага инқиллаб кирдию ястаниб ўтириб олди.

Машина шитоб билан ғизиллаб олдинга елар, бошлиқнинг чуқур дўппили боши чап елкасига, дам кўксига осилиб, чайқалиб борарди. Илҳомжон бошлиқнинг қилмишидан уялиб, уни ичдан сўқар: «Эсиз одамзод!», деб ўйлар эди. Баширжон ҳам мулзам эди, лекин сир бермас, боя миясига келган «Фаришталар ҳам ёлғончи экан» деган гапни қайта-қайта такрорлаб борарди. «Ҳамма фаришталар ёлғончи!— деб такрорлади у чексиз алам ва ҳасратга тўлиб.— Уларнинг оминига ҳам, фотиҳасига ҳам ишонмаслик керак. Ҳаммаси алдоқчи!...»

Машина район марказига яқинлашиб қолди. Ниҳоят, Баширжон қаддини ростлаб, бўғиқ овозда сўради:

— Қомандировка варақасига печать урдирдингизми?

— Йўқ,— деди Илҳомжон.— Сизнинг қасалингиз билан бўлиб эсдан чиқибди.

Баширжоннинг бирдан қазаби қайнади:

— Қасалимга нима бўлибди? Аслида, сизнинг ҳам думчангиз сув олганга ўхшайди. Айтганни қилиш керак-да!.. Тавба, бу одамларга ҳам ҳайронсан, касаллигимни юзимга солади-я!

— Ахир...

— Бўлди!— деди у жеркиб.— Ҳайданг тезроқ! Кўп гап эшакка юк!

Илҳомжон жаҳл билан кепкасини бостириб олди. Бошлиқ ҳамон жавраб-қакшаб борар, барча аламини шофердан олар эди. Илҳомжон «Қолхоз бозори» ёнидаги йўлдан кесиб чиқмоқчи бўлди. Унқир-чўнқирларга ҳам парво қилмай, газни босди. Машина чайқала-чайқала учиб борарди. Мол бозорига яқин муюлишга етганда, тўсатдан бир-бирини қувиб икки эшак отилиб чиқди. Олдингиси йўлни кесиб ўтдию орқадагиси — тўкимини ёнбошига олгани ликонглаб, йўл устида туриб қолди. Илҳомжон шошиб рулни ўнгга бурмоқчи эди, эшак изига қайтди, чапга бурди, эшак яна олдинга интилиб, машина «чамадонига зарб билан урилди. Илҳомжон апил-тапил орқасига қарадию... юқори тезликдаги машина олди билан бориб бетон тўсинга қарсиллаб урилди. Баширжоннинг қулоғига гумбирлаган овоз эшитилди, кўз ўнгида алланарса ярқираб, «Тамом!», дея бақириб юборди. Илҳомжон машинадан отилиб чиқди, бир оз гангиб турди-ю, саросима ичра атрофга аланглади. Бетон тўсин қийшайиб, буфер теккан жойнинг симлари чиқиб қолган эди. Машина зарб билан урилгани туфайли, ўнг томон эшик ҳам пачоқланиб, очилиб кетган эди. Баширжоннинг бир оёғи машина ичида, танаси ерда чўзилганча чалқанча ётар, афт-башараси кипқизил қон, оғзидан кўпик аралаш қизғиш суюқлик оқар эди. Ҳаммаёқда ойна синиқлари... Илҳомжон ярадор бошлиқни кўтармоқчи бўлди, лекин қонни кўрибми ёки қўрқувданми, кўнгли беҳузур бўлиб, юзини четга бурди. Худди шу пайт:

— Ҳай-ҳай, нобакор, нима қилдунг? Абариё қилибсан-ку, бадбахт!— деган чийилдоқ овоздан чўчиб ўгирилди: кўлида узилган чипор аркон, салласи чувалиб кетган Вафо аттор рўпарасида хансираб турарди.— Эшагимни ўлдирдунгми, касофат?! Тўлагини берадурсан!

— Э-э!— деди Илҳомжон кўлини жаҳл билан силкиб.— Бу ерда одам ўляпти-ю...

— Нима, одам ўлибдурму?— деди Вафо аттор пилдираб яқин келаркан.— Э, вох, бул кимарса Зайнишувга ўхшайдур-ку! Ҳай, дариг, ҳай, дариг! И...ии талхайи жон канон-ку!— чол Баширжоннинг дўпписи қийшайиб қолган бошига, ярим юмуқ кўзларига, қизғиш кўпик сизғиб турган оғзига ва тиришиб қетган тўмток бурнига бир қаради-да:— Манакларини боғлаш лозим, тушадур!— дея чайқала-чайқала уч қадамча орқарокда оёқларини осмонга қилиб типирчилаб ётган эшаги томон кетди.— Ҳай дариг, ҳай дариг!— дерди у фиғони фалакка чиқиб.— Бисёр хўб эшак бўлиб эрди-да! Эсиз-а, эсиз! Бул кураи ногиронни одам қиламан деб қанча азият чекибдурман! Вой, хонасалот бўл, шопур бола! Эшақимни нобуд қилдинг-а! Эсизгина эшақим-а! Вой, хонасалот бўлгур пиракурор, шу букун чақирмасанг, эшақим тирик қоларди-я!..

Ҳадемай тумонат одам йиғилди. Баширжон ҳамон ҳушсиз ётарди. Унинг пахтаси йилтираб турган ярим очик кўзлари мусаффо, фируза осмонга қадалган. Бу кўзлар ҳамба остига кўмилган осмон рангидаги шиша банкани ҳам, ҳовлида товукларни қийқиратиб қувиб юрган шўх-шотир эркатойи Ашурни ҳам, ўзини шу кўйларга солган баттол рақибларини ҳам, ғарб уфқидаги сийрак булутларни лов-лов ёндирганча ботиб бораётган қуёшни ҳам энди қайта кўрмайди. Гарчи бу кўзлар сал-пал очик бўлса-да, аслида, батамом сўкир эди.

У ҳамон ҳушсиз ётарди.

Ҳамиша қўрқув, ҳадик ва талвасадаги жони ором олгандек, яккаш мутелик, тамағирлик ва майда, шахсий ташвишлар билан ўтган умри ниҳоясига етгандек эди.

У ўлган эди.

Яна ким билади, дейсиз!..

1975—1982